

ДИПЛОМАТСКА ХИСТОРИЈА ЦЕНТРАЛНИХ СИЛА 1882–1915,
ДРУГИ СВЕЗАК, 1939.

Владимир Шулек

* * *

DIPLOMATSKA HISTORIJA CENTRALNIH SILA 1882–1915,
DRUGI SVEZAK, 1939.

Vladimir Šulek

№ 247
12.

1
VLADIMIR ŠULEK

DIPLOMATSKA HISTORIJA
CENTRALNIH SILA

1882-1915

u.b. 6P.
7734

1918₂
u. ~~8394~~/45 DRUGI SVEZAK

ZAGREB 1939

TISKARA MERKANTILE (JUTRIŠA I SEDMAK) ZAGREB

Man. 7734

*Sva autorska prava napose pravo prevoda na sve strane jezike
pridršana*

World Copyright by Uldimir Oliver Šulek, Zagreb.

Od istoga pisca:

DIPLOMATSKA HISTORIJA CENTRALNIH SILA
1882—1915. Prvi svezak (1882—1908) Zagreb, 1937, 1938.

BISMARCK'S POLITIK. Von der Reichsgründung bis zu
seinem Abgange. Diplomatisch-politische Abhandlung.
Zagreb, 1938. (Manuskript)

LITERATURA

DIPLOMATSKI IZVORI:

Die Grosse Politik der Europäischen Kabinette 1871—1914. Zbirka diplomatskih akata njemačkog Ministarstva Inostranih Djela. Izdano po nalogu Ministarstva Vanjskog od Johannes Lepsius, Albecht Mendelssohn-Bartholdy i Friedrich Thimme. Berlin 1926—1928. 40 svezaka u 54 Knjiga.

Aussenpolitik Oesterreich-Ungarns. Von der bosnischen Krise 1908 bis zum Kriegausbruch 1914, Zbirka diplomatskih akata austro-ugarskog Ministarstva Vanjskog. Od Ludwig Bittner, Alfred Francis Pribram, Heinrich Srbik i Hans Uehersberger. (Veröffentlichungen der Kommission für Neuere Geschichte Oesterreichs. Sv. 19—27) Wien und Leipzig 1930. 8 svezaka.

British Documents on the Origins of the War 1898—1914. Edited by G. P. Gooch and Harold Temperley. London 1928. Njemačko izdanje pod naslovom: Die Britischen Amtlichen Dokumente über den Ursprung des Weltkrieges 1898 bis 1914. Svezak IV, V, IX.

Documents Diplomatiques Français 1871—1914. Ministère des Affaires Etrangères, Paris 1929. Deuxième Série Tome II. Troisième Série Tome I, IV, V.

Diplomatische Aktenstücke zur Geschichte der Entente-Politik der Vorkriegsjahre. Od B. v. Siebert. 1921.

Der diplomatische Schriftwechsel Iswolski's 1911—1914. Zbirka tajnih akata iz ruskih Državnih Arhiva. Njemačko izdanje po nalogu Ministarstva Inostranih Djela od F. Stieve. Berlin 1926. 4 svezaka.

- Iswolski im Weltkriege. Der diplomatische Schriftwechsel Iswolskis 1914—1917. Novi dokumenti iz tajnih akata ruskih Državnih Arhiva. Njemačko izdanje po nalogu Ministarstva Vanjskog od F. Stieve, Berlin 1926.
- Documents Diplomatiques. Les Affaires Balkaniques 1912—1914. Ministère des Affaires Etrangères. 1922. 3 svezaka.
- Die deutschen Dokumente zum Kriegsausbruch. Od Karl Kautsky, Max Montgelas i Walter Schücking. Charlottenburg 1919. 4 svezaka.
- Oesterreich-Ungarisches Rotbuch. Diplomatische Aktenstücke betreffend die Beziehungen Oesterreich-Ungarns zu Italien in der Zeit vom 20. Juli 1914 bis 23. Mai 1915. Wien 1915.
- Diplomatische Aktenstücke zur Vorgeschichte des Krieges 1914. Ergänzungen und Nachträge zum Oesterreich-Ungarischen Rotbuch. Wien 1919. 3 svezaka.
- Il Libro Verde. Documenti diplomatici presentanti al Parlamento Italiano dal ministro Sonnino nella seduta del 20 maggio 1915. Roma 1915. Francusko izdanje Paris 1915.
- Le Second Livre Orange Russe. Pourparlers ayant précédé la guerre avec la Turquie. Paris 1915. Das russische Orangebuch über den Kriegsausbruch mit der Türkei. Izdano po nalogu njemačkog Ministarstva Vanjskog od F. Stieve. Berlin 1926.
- Die Europäischen Mächte und die Türkei während des Weltkrieges. Konstantinopel und die Meerengen. Prema tajnim dokumentima bivšeg Ministarstva Inostranih Djela. Pod redakcijom E. Adamov-a. Moskva 1926. Njemačko izdanje. Dresden 1930. 4 svezaka.

OPĆA DJELA:

- Bamberg F.: Geschichte der orientalischen Angelegenheit im Zeitraume d. Pariser u. Berliner Friedens. Berlin 1888.
- Bismarck O.: Gedanken und Erinnerungen. Stuttgart und Berlin 1920. Svezak 1, 2.
- Brandenburg E.: Von Bismarck zum Weltkriege. Berlin 1924.
- Bülow B.: Deutsche Politik. Berlin 1916.
- Chlumecy L.: Die Agonie des Dreibundes. Wien 1915.

- Chlumecy L.: Oesterreich-Ungarn und Italien. Das westbalkanische Problem. Wien 1907.
- Doerkes-Boppard W.: Das Ende des Dreibundes. Berlin 1916.
- Driault E.: La question d'Orient depuis ses origines jusqu'à la paix de Sèvres. Paris 1921.
- Dumba C.: Dreibund und Entente-Politik in der Alten und Neuen Welt. Wien 1930.
- Gooch G. P.: History of modern Europe. London 1924, Belgrad 1933.
- Histoire diplomatique de l'Europe. Publiée sous la direction de M. Henri Hauser. Paris 1929. 2 sveska.
- Jaeckh E.: Deutschland im Orient nach dem Balkankrieg. München 1913.
- Kjellen R.: Dreibund und Dreiverband. München 1921.
- Die Orientkrise und ihre Folgen für Oesterreich-Ungarn und das deutsche Reich. Drängende Fragen. Wien 1913.
- Popović V.: Istočno pitanje. Beograd 1928.
- Pribram F.: Die politischen Geheimverträge Oesterreich-Ungarns 1879—1914. I. Wien 1920. Paris 1923.
- Sax K.: Geschichte des Machtverfalls der Türkei bis zum Ende des XIX. Jahrhunderts. Wien 1908. Nachtrag 1913.
- Stieve F.: Iswolski und der Weltkrieg. Berlin 1926.
- Stieve F.: Die Tragödie der Bundesgenossen. München 1930.
- Taube M.: La politique russe d'avant guerre et la fin de l'Empire des Tsars. Paris 1927. Berlin 1929.

OSTALU LITERATURU I RASPRAVE:

Vidi u pojedinim poglavljima!

OD MLADOTURSKE REVOLUCIJE
DO SLOMA TROJNOG SAVEZA

1908-1915

OD MLADOTURSKE REVOLUCIJE
DO RUSKO-TALIJANSKOG SPORAZUMA
U RACCONIGI

JULI 1908 — OKTOBAR 1909

Poslije historijskog sastanka vladara Rusije i Engleske u Revalu početkom juna 1908, ruski ministar inostranih djela Izvoljski aide-mémoire-om od 2. jula,¹⁾ dakle još prije mladoturske revolucije, upućenim austro-ugarskoj vladi, pokrenuo je pitanje a n e k s i j e Bosne i Hercegovine.

Ruski ministar u njemu medju ostalim doduše konstatuje punu saglasnost svoje vlade sa stanovištem Beča »de maintenir le statu quo actuel aussi longtemps que les circonstances le permettront«, ističući ujedno »que la question de la modification de l'état de choses établi par l'article 25 du Traité de Berlin, c'est-à-dire l'annexion de la Bosnie, de l'Herzégovine et du Sandjac de Novibazar, a un caractère éminemment européen et n'est pas de nature à être réglée par une entente séparée entre la Russie et l'Autriche-Hongrie«, što da se se imade primjeniti i »à la question de Con-

¹⁾ predan u Beču 6. jula sa strane tamošnjeg ruskog poslanika kneza Urusova.

stantinople, du territoire adjacent et des Détroits», ali s druge strane »s obzirom na njihovo preveliko značenje za obje zemlje«, ruski ministar naglašuje »spremnost carske vlade diskutovati pitanje aneksije Bosne i Hercegovine te Novopazarskog Sandžaka,²⁾ kao i pitanje Carigrada te morskih tjesnaca i to u duhu prijateljske uzajamnosti (... le Gouvernement Impérial serait prêt à en accepter la discussion dans un esprit d'amicale réciprocité)«.³⁾

Kako se upravo u to doba zbio vojnički prevrat u turskoj carevini, koji je uvodjenjem parlamentarnog režima uveliko rasklimao dosadanji državno-pravni odnos bosansko-hercegovačkih provincija prema austro-ugarskoj monarhiji i dao maha snažnijem razvoju tamošnjih nacionalno-političkih pokreta, austro-ugarski ministar vanjskih poslova barun Aehrenthal nakon prethodnih dogovora sa zajedničkim ministrom finansija i ujedno namjesnikom Bosne i Hercegovine barunom Burian, te legacijom savjetnikom barunom Musulin⁴⁾ sazvaio je za 19. augusta Ministarski savjet⁵⁾ sa

²⁾ dakle predlažući i aneksiju Novopazarskog Sandžaka! Rusija je naime tajnim protokolom od 13. jula 1878 dala Austro-Ugarskoj pravo, da za slučaj poteškoća u Sandžaku, koje bi se pojavile u vezi sa turskom upravom »definitivno okupira to područje kao ostatak Bosne i Hercegovine«. Vidi E. Wertheimer: Graf Julius Andrassy, III str. 135 i G. P. XXVI/I. str. 230.

³⁾ G. P. XXVI/I. str. 190—193, G. P. XXV/II. str. 531 i d. 540 i d.

⁴⁾ Prema navodima baruna Musulina legacijonog savjetnika austro-ugarskog Ministarstva Vanjskog u svom djelu »Das Haus am Ballplatz« Erinnerungen eines österr.-ungar. Diplomaten, München 1924. str. 164 i d. (vidi i G. P. XXVI/I. str. 15, gdje ali ne nalazimo potvrdu slijedećih navoda): barun Burian obratio se navodno početkom jula, dakle istodobno sa Izvoljski-evim memoire-om barunu Aehrenthalu, predlažući aneksiju Bosne i Hercegovine. Poslije toga da je austro-ugarski ministar vanjskih poslova njemu, Musulinu još tokom jula dao nalog, da izradi nacrt nota, koje bi sadržale objavu aneksije Bosne i Hercegovine, a koje bi se note imale početkom oktobra uručiti Silama potpisnicama Berlinskog ugovora kao i Turskoj. U tom smislu izradjene note da je predao austro-ugarskom ministru vanjskih poslova

ciljem, da uoči promjenjenih prilika u Turskoj raspravlja pitanje aneksije Bosne i Hercegovine uz istodobno napuštanje Novopazarskog Sandžaka.⁶⁾

Otvarajući tajno zasjedanje austro-ugarski ministar inostranih djela naglasio je velike poteškoće, koje su se uslijed nenadanih političkih promjena u turskoj carevini i vladajućim mladoturskim režimom pojavile za austro-ugarsku monarhiju u upravi i osiguranju postojećeg stanja u stečnim provincijama, poradi čega je i pitanje Ustava za Bosnu daleko prije sazrelo, pa da se uvadjanje pokrajinskog sabora, što je postalo neophodnom i neodgodivom političkom potrebom, ne može pravovaljano i uspješno ostvariti bez prethodne aneksije Bosne i Hercegovine. Vojnim zaposjednućem Novopazarskog Sandžaka, Austro-Ugarska da je tokom 30 godina došla do loših iskustava. To zaposjednuće iziskivalo je velikih žrtava u novcu i ljudstvu bez stvarne koristi i izazvalo je samo nepovjerenje Turske zbog Albanije. Zato Austro-Ugarska želi sada povući svoje garnizone iz tog područja. Premda se vlada nije doduše još sa Silama sporazumila o diplomatskoj provedbi aneksije, austro-ugarski ministar barun Aehrenthal duboko je uvjeren, da bi Njemačka dala svoj pristanak. Što se tiče Rusije i carska vlada je opetovano priznala austro-ugarskoj monarhiji posjed okupiranih provincija, tako među ostalim tajnim ugovorom

12. augusta, (prigodom sastanka Aehrenthala sa kraljem Eduardom VII. u Ischlu). Tokom ljetovanja Aehrenthal-ovog na Semmeringu sadržaj ovih nota još je potanje pretresan, pa da je utjecao i prigodom odgovora austro-ugarske vlade od 27. augusta na ruski mémoire od 2. jula.

⁵⁾ kojemu su prisustvovali oba ministra predsjednika Dr. Werkerle i v. Beck, ministar vojske Schönaich, ministar finansija i namjesnik Bosne i Hercegovine barun Burian, te šef generalnog štaba Conrad v. Hötzendorf.

⁶⁾ Aussenpolitik Oesterreich-Ungarns von der bosnischen Krise 1908 bis zum Kriegsausbruch 1914. I. str. 43 i d.

Trocarskog saveza od 1881, te notom ruskog poslanika grofu Kálnoky-u od 1884, dok je mémoire-om od 2. jula o. g. čak predložila, da se pitanje aneksije bosansko-hercegovačkih provincija te Sandžaka kao i pitanje Dardanela prema načelu reciprociteta prijateljski diskutuju. U nastavku svoga govora, austro-ugarski ministar inostranih djela podvukao je svoju pripravnost upuštati se u taj ruski predlog, pa ako bi Rusija omogućila Austro-Ugarskoj nesmetanu aneksiju Bosne i Hercegovine, da se monarhija ne će protiviti, ako »ona pokrene pitanje prolaza kroz Dardanele«. Italija da prema ugovoru Trojnog saveza ne bi imala pravo u takovom slučaju zatražiti kompenzacije, pošto se ovdje ne radi o promjeni statusa quo »dans les régions des Balkans ou des côtes et îles ottomanes dans l'Adriatique et dans la Mer Egée« i zaposjednuću novih turskih područja izvan okvira Berlinskim ugovorom stečenih bosansko-hercegovačkih provincija. Intervencija sa strane Francuske, Engleske a i Turske nije vjerojatna zbog unutarjno-političkog stanja u tim zemljama. Uostalom Turska da se ne bi ni protivila aneksiji, jer je ova u stvari samo promjena faktičnog u jedno pravno stanje. Ugarski ministar predsjednik Wekerle potpuno se saglasio sa izjavama baruna Achrenthala, jer da je aneksija neophodan preduvjet za uvadjanje pokrajinskog sabora, a utjecala bi i na mir te učvršćenje tamošnjih prilika, dok bi se napuštanjem garnizona u Novopazarskom Sandžaku pred cijelim svijetom, a napose pred balkanskim državama i Turskom, jasno manifestovala teritorijalna zasićenost monarhije, koja nema daljnjih ekspanzivnih namjera na Balkanu. Austrijski ministar predsjednik barun Beck nato je naglasio, kako je pitanje aneksije jedan od najtežih i najkomplikovanih vanjsko-političkih problema za monarhiju i upravo da neizvjesnost političkih prilika na Balkanu, koje istina ugrožavaju austro-ugarski posjed okupiranih provincija, nameću potrebu pripreme za slučaj eventualnih komplikacija, koje

su svakako moguće, ali daleko manje vjerojatne ako bi se prije sačekalo nastup prinudnog stanja. Ugarski ministar predsjednik Wekerle, šef generalnog štaba podmaršal Conrad v. Hötzendorf, te zajednički ministar finansija barun Burian ne bijahu sporazumni sa tim mišljenjem o prinudnom stanju, pošto bi sačekanje događaja uslijed kojih bi monarhija bila prisiljena na ispražnjenje Sandžaka, veoma štetilo ugledu Austro-Ugarske naročito među tamošnjim stanovništvom i dalo čak i povoda ozbiljnim zapletajima. Takovo prinudno stanje zapravo da je već nastupilo najnovijim događajima u Turskoj (Conrad), a zrcali se i u političko-psihološkom raspoloženju stanovništva Bosne i Hercegovine, gdje je 30-godišnja okupacija izazvala potpunu promjenu (Burian). Austro-ugarski ministar vanjskih poslova zastupa jednako stanovište; prinudno stanje u stvari da je već nastupilo kako unutra tako i vani, eventualni zahtjevi kompenzacije sa strane Italije nespojivi su sa odredbama ugovora Trojnog saveza, pa i obzirom na izjavu ministra grofa Goluchowskog talijanskom ministru Tittoni-u prigodom sastanka u Abbaziji godine 1904, »da bosansko-hercegovačke provincije, koje su Berlinskim kongresnim zaključkom bezuslovno povjerene austro-ugarskoj monarhiji, uopće ne mogu biti ni sa koje strane predmetom ma bilo kakovih kompenzacionih zahtjeva«, što je potonji primio na znanje, a za provadjanje aneksije da je svakako potrebna prethodna diplomatska priprema, ali jedino u smislu osiguranja pristanka Rusije. Po završetku Ministarskog vijeća Achrenthal kao predsjednik stavlja predlog, koji je općenito usvojen, »da se 10. septembra u Budimpešti održi ponovna zajednička konferencija ministara, nakon što su se oba ministra predsjednika posavjetovali sa svojim vladama, pa će se tom prilikom stvoriti po mogućnosti konačni sporazum u pogledu provadjanja aneksije.«⁷⁾

7) Oc-U A. I. str. 43—57.

Poslije toga Bečki kabinet aide-mémoire-om od 27 augusta, odgovarajući na rusku notu od 2. jula,⁸⁾ medju ostalim izjavljuje svoje zadovoljstvo »de constater que le Cabinet de St. Pétersbourg tient aussi de son côté à conserver avec le Gouvernement austro-hongrois les rapports les plus amicaux et les plus confiants«, naglasujući »que les deux Cabinets resteraient fidèles à leur résolution de maintenir le statu quo actuel en Turquie aussi longtemps que les circonstances le permettront; ils s'engageraient à s'abstenir de toute intervention en proche Orient, sauf accord préalable conclu entre eux à ce sujet«, ali »bude li Austro-Ugarska uza sve to uslijed neodoljivih prilika ipak prisiljena anektirati Bosnu i Hercegovinu, ruska carska vlada zauzeti će tom prigodom blagonaklono i prijateljsko držanje. Austro-Ugarska pak obvezati će se istodobno sa proglašenjem aneksije povući svoje čete iz Novopazarskog Sandžaka i odreći se definitivno svake okupacije toga područja.« Vlada austro-ugarske monarhije da je uvjerena »que le Cabinet de St. Pétersbourg ne verrait dans cette manière d'agir qu'une nouvelle confirmation et une manifestation éclatante du principe de désintéressement dont l'accord des deux Empires est inspiré«, dok je u pitanju Carigrada sa okolicom i moreuza spremna »à un échange de vues confidentiel et amical à ce sujet.«⁹⁾

Na sastanku baruna Aehrenthala sa talijanskim ministrom inostranih djela Tittoni-em u Salzburgu dne 4. septembra, kojom prilikom je pitanje pretresano i balkansko

⁸⁾ Tekst obaju mémoire-a saopćen je njemačkoj vladi pismom Aehrenthal-Bülow 15. oktobra, G. P. XXVI./I. str. 186—196.

⁹⁾ G. P. XXVI./I. str. 194—196. 38. Ö-U. A. I. str. 59 i d. Dne 22. augusta sastao se ruski ministar Izvoljski sa kraljem Eduardom VII. u Marienbadu a dva dana kasnije sa francuskim ministrom predsjednikom Clemenceau u Karlsbadu, ne izvjestivši tom prilikom svoje saveznike, da je pokrenuo pitanje aneksije B. i H. te pitanje Carigrada i Dardanela.

pitanje, talijanski ministar izrazio je svoje nezadovoljstvo zbog promjenjenih prilika u turskoj carevini, koje da ne zadovoljavaju ni Rusiju, te živu želju za što užom saradnjom sa Njemačkom i Austro-Ugarskom. Na primjedbu austro-ugarskog ministra kako je to i njegova želja, ali za Austro-Ugarsku da postoji napose nezgodan položaj poradi geografske blizine Turske kao i zbog toga, što su joj Berlinskim kongresnim zaključkom data dva specijalna prava na neodredjen rok: okupacija i uprava Bosne i Hercegovine i pravo garnizovanja u Sandžaku, ministar Tittoni je izjavio, kako Austro-Ugarska naravno imade pravo na ove provincije i da je Italija u tom pogledu sporazumna dati svoj pristanak. Barun Aehrenthal sada je naglasio, da za slučaj definitivnog regulisanja državnopravnog odnosa okupiranih provincija, što je svakako pitanje unutarnje politike monarhije, a kojom će prilikom njegova vlada povući i svoje garnizone iz Novopazarskog Sandžaka, Italija ne bi imala pravo zahtjevati kompenzacije, jer ugovor o Trojnom savezu izričito ustanovljuje, »da pravo teritorijalne kompenzacije predleži samo u slučaju, ako jedna od ugovarajućih strana izvan granica okupiranog posjeda, privremeno ili definitivno zaposjedne turska područja«, ali da je spreman pružiti Italiji svoj diplomatski appuyer u pogledu Tripolisa. U vezi s time talijanski ministar je primjetio, da njegova vlada sada ne polaže »osobitu važnost« na taj afrički teritorij. Iz cijelog toka političkih razgovora, koji su protekli u srdačnom raspoloženju, barun Aehrenthal je dobio utisak, da za slučaj aneksije ne postoji bojazan sa strane Italije.¹⁰⁾

I na sastanku u Berchtesgaden-u dne 5. septembra sa njemačkim državnim sekretarom Ministarstva Vanjskog v. Schoen, austro-ugarski ministar inostranih djela izvjestivši ga o svojim političkim pregovorima u pitanju Balkana sa

¹⁰⁾ Ö-U. A. I. str. 72—75, G. P. XXVI./I. str. 57 i d.

ministrom Rusije i Italije, izjavio je svoju spremnost održati status quo dokle je to ikako moguće, ali da će austro-ugarska monarhija poslije promjenjenih prilika u Turskoj, svakako morati u pravi čas pristupiti definitivnom rješenju prilika u Bosni i Hercegovini putem aneksije i istodobno povući svoje garnizone iz Novopazarskog Sandžaka. »Napredovanje monarhije prema jugo-istoku u smjeru Salonika, o čemu se prije toliko govorilo, zauvijek je napušteno i spada među staro željezo.«¹¹⁾ Za slučaj, ako bi ruska vlada na takove planove pristala, austro-ugarska vlada da bi bila pripravna upuštati se u diskusiju pitanja otvaranja Dardanela. Njemački državni sekretar nije doduše u ovom pitanju zauzeo konkretno stanovište, ali je naglasio, »da će u Njemačkoj potrebe, interesi i želje austro-ugarske monarhije na Bliskom Istoku, vazda naići na lojalnu i prijateljsku potporu.«¹²⁾

Dana 10. septembra održan je u Budimpešti ponovni savjet ministara predsjednika, te ministara finansija i vojske pod predsjedanjem ministra inostranih djela baruna Aehrenthala, da poduzme mjere za provodjanje aneksije. Nakon što je prisutne obavijestio o sadržaju svoga odgovora na ruski mémoire od 2. jula i o povoljnim rezultatima svojih pregovora u Salzburgu i Berchtesgadenu kao i izjavama bivšeg Velikog vezira Ferid paše dne 2. septembra, ministar

¹¹⁾ G. P. XXVI./I. str. 27.

¹²⁾ G. P. XXVI./I. str. 26—29, na ovaj izvještaj Schoen-Bülow ear Vilim je stavio i svoje marginale.

Prigodom ovog sastanka barun Aehrenthal, imajući pred očima sigurnost granice monarhije, a u vezi sa antagonizmom između Bugara i Srba, otkrio je njemačkom državnom sekretaru v. Schoenu svoju ličnu ideju, naime razjediniti Srbiju tj. onaj dio srpskog teritorija na bugarskoj granici, koji je napučen bugarskim življem, ustupiti Bugarskoj, a ostalo pripojiti Austro-Ugarskoj. Ali ovu ideju Aehrenthal je već početkom decembra iste godine napustio. G. P. XXVI./I. str. 282 i d.

Aehrenthal konstatuje, da se sve više nameće potreba za brzi i odlučan postupak ne samo poradi opasnosti, da bi turski parlament, koji će se sastati tokom novembra, mogao stvoriti i odluku o budućnosti obiju provincija, gdje se opaža sve jača nacionalno politička agitacija protiv monarhije, te opasnosti jednostrane akcije u Bosni u smjeru obrazovanja parlamenta, već i zbog neophodne potrebe, da se u interesu održanja mira i sprečavanja eventualnih sukoba u području Lima, u kojem bi slučaju morala austro-ugarska monarhija da mobilizuje 15. armijski korpus, što prije pristupi povlačenju garnizona iz Novopazarskog Sandžaka. I austrijski ministar predsjednik barun Beck sada se potpuno saglasio sa stanovištem baruna Aehrenthala, jer da prinudno stanje zaista postoji, ali se zajedno sa ministrom finansija Burianom protivio predlogu ministra vojske maršala Schönauha o mobilizaciji 15. armijskog korpusa s razloga, što bi takova mjera bez obzira na njene velike troškove izazvala loš utisak u narodu i u inozemstvu, pa da se ista imade tek primjeniti u slučaju nastale potrebe. Prije zaključka Ministarskog savjeta ministar Aehrenthal je izjavio, da će zbog rješavanja još otvorenih pitanja sazvati ponovno konferenciju ministara.¹³⁾

Dne 16. septembra ministri Aehrenthal i Izvoljski sastadoše se kao gosti poslanika grofa Berchtold-a u Buchlau-u u Moravskoj. Tokom pregovora koji su ovom prilikom vodjeni između obaju državnika pretresajući potanko cijelo Istočno a napose balkansko pitanje, ruski ministar Izvoljski priznajući prinudno stanje u kojem se monarhija nalazi, u principu se saglasio da će u slučaju aneksije Bosne i Hercegovine zauzeti prijateljsko držanje. Za uzvrat Austro-Ugarska obćala je jednako držanje u pogledu Dardanela uz predpostavku, da ne dodje u pitanje nezavisnost Sultana i sigurnost

¹³⁾ Oe-U. A. I. str. 78—84.

njegove carevine. Osim toga utvrđene su i izmjene — u korist Crne Gore — člana 29 Berlinskog ugovora. Za slučaj proglašenja nezavisnosti Bugarske i definitivnog sjedinjenja otoka Krete sa Grčkom kao eventualne posljedice aneksije, obje Sile da se zauzeti blagonaklono držanje. Izrazivši se dosta nepovoljno o englesko-njemačkim oprekama, koje da bi čak mogle dovesti do rata, ruski ministar Izvoljski naknadno je izjavio, da će o rezultatima ovog postignutog usmenog sporazuma u najkraćem roku izraditi memorandum kao odgovor ruske vlade na austro-ugarski mémoire od 27. augusta.¹⁴⁾

Privatnim pismom baruna Aehrenthala od 26. septembra njemačkom kancelaru v. Bülowu, austro-ugarski ministar obavijestio ga je nato o svojim sastancima u Salzburgu, gdje je sa talijanskim ministrom raspravljao pitanje aneksije doduše više na »akademski način«, ali da je ustanovio puno razumjevanje te Buchlau-u, kojom se prigodom Izvoljski u principu saglasio sa namjerom Beča, obećavši prijateljsko držanje, ali da je ujedno istaknuo neophodnu potrebu izmjene mnogih odredaba Berlinskog ugovora kao i rješenje pitanja morskih tjesnaca. Za uzvrat da mu je stavio u izgled jednako držanje monarhije u ovom pitanju, ali uz izričitu pretpostavku, da izmjene postojećih odredaba tičući se moreuza, ne smiju povrediti nezavisnost Sultana i sigurnost njegove carevine. Za slučaj ako bi Rusija ovo zamršeno pitanje zaista pokrenula, austro-ugarski ministar ipak smatra »da će svakako biti potrebno još potanje pregovaranje, da se ispita i ustanove garancije, koje Rusija imade dati za čuvanje interesa i prava Austro-Ugarske na Balkanu i na Bosporu.«¹⁵⁾ Premda je ministar Izvoljski izjavio, da sa Engleskom nije sklopio nikakav sporazum u pogledu moreuza i želju za što užom saradnjom sa Njemačkom, on da je kod

14) G P. XXVI./I. str. 31, 188, 234. Oc-U A. I. str. 86 i d.

ruskog državnika ipak ustanovio jak utjecaj Engleske i Francuske.¹⁶⁾ Budući da će austrijski car prije provadjanja aneksije upraviti caru Vilimu vlastoručno pismo i prikazati mu razloge koji ga nukaju na taj korak, a koje će pismo na najvišem mjestu osobno uručiti austro-ugarski poslanik Szögyény-Marich, koji će 4. oktobra biti u Berlinu, austro-ugarski ministar izrazio je na kraju njemačkom kancelaru svoju molbu, blagohotno ishoditi audijenciju poslaniku za 5. ili 6. oktobar.¹⁷⁾

Pismom od 26. septembra njemački državni sekretar Ministarstva Vanjskog v. Schoen izvještaja kancelara Bülowa o svome sastanku sa ruskim ministrom Izvoljski-em u Berchtesgadenu 25. i 26. i navodima ruskog ministra o toku njegovih zadnjih pregovora u Buchlau-u. Tamo da mu je barun Aehrenthal otkrio svoj plan aneksije Bosne i Hercegovine kao i okolnosti pod kojima bi ona uslijedila tj. napuštanje Novopazarskog Sandžaka i svake ideje daljnog teritorijalnog proširenja, te pripravnost upuštati se sa ruskom vladom u diskusiju pitanja slobodnog prolaza ruskih brodova kroz Dardanele. Izvoljski imade utisak, da će austro-ugarski ministar već »d o s k o r a« pristupiti rješenju pitanja aneksije, možda već prilikom saziva austro-ugarskih delegacija,¹⁸⁾ ali ne isključuje mogućnost, da bi ostvarenje

15) G P. XXVI./I. str. 37, 38.

16) Reval 8. juna, Marienbad 22. augusta, Karlsbad 24. augusta. U Karlsbadu francuski ministar predsjednik Clemenceau izjavio je Izvoljski-u, da je njemačko-engleski rat neizbježiv.

17) G P. XXVI./I. str. 35—39. Ali prepis ovoga pisma uručen je caru Vilimu istom 5. oktobra.

18) početkom oktobra. Da ruski ministar Izvoljski prigodom sastanka u Buchlau-u nije ostavljen u neizvjesnosti i glede vremena kada će Austro-Ugarska provesti aneksiju, svjedoči i njegov list barunu Aehrenthalu iz Tegernsee dne 23. septembra u kojem medju ostalim javlja: »Le premier octobre je compte arriver à Paris, et c'est l'ambassade de Russie que je vous prie de m'adresser les communications que vous auriez à me faire«, te njegove izjave srpskom poslaniku

ovog plana moglo naići na poteškoće kod mladoturske vlade, koja bi zatražila dalekosežne kompenzacije i istodobno ohrabrilo Bugarsku u njenim zahtjevima za nezavisnost, što bi lako moglo izazvati oružani bugarsko-turski sukob. Pored toga treba voditi računa i o eventualnim zahtjevima Srbije i Crne Gore, kojima bi također trebalo u takovom slučaju dati kompenzacije. Sve to da bi možda dalo povoda i sazivu jedne nove konferencije, ali na inicijativu Beča ruska vlada da bi bila spremna pristupiti temeljitom rješavanju svih balkanskih pitanja.¹⁹⁾

Medjutim počev od sredine mjeseca septembra odnosi između Bugarske i Turske jako se zaoštriše, s jedne strane poradi slučaja bugarskog zastupnika u Carigradu Gešov,²⁰⁾ koji je, pošto sa strane Porte nije dobio poziv na svečano primanje u čast rođendana Sultana dne 12. septembra, jer da ne obnaša čin šefa misije, napustio po nalogu ministra Paprikova Carigrad, pa je čak prijetila i opasnost prekida diplomatskih odnosa, a s druge strane zbog protivljenja bu-

u Parizu Vesniću 5. oktobra »ovaj korak Austro-Ugarske nije me iznenadio, jer sam ga predvidio«. Isp. G P. XXVI./I. str. 31 i d., 234. Prema Henry Wickham Steed: The Habsburg Monarchy, London 1913, str. 247 (vidi i G P. XXVI./I. str. 252) ministar Izvoljski prilikom sastanka sa srpskim ministrom vanjskih poslova Milovanovićem u Karlsbadu dne 4. septembra, zatajivši da je već početkom jula kod austro-ugarske vlade pokrenuo pitanje aneksije Bosne i Hercegovine, kao i pitanje Carigrada i Dardanela, izjavio mu je, da za slučaj ako bi došlo do aneksije Bosne i Hercegovine — kako mu se to čini prema vijestima — i Srbija trebala bi da dobije teritorijalne kompenzacije.

¹⁹⁾ G P. XXVI./I. str. 39—43.

²⁰⁾ G P. XXVI./I. str. 68 i d.

garske vlade, da i nakon prestanka štrajka,²¹⁾ koji je u to doba izbio na turskim željeznicama, oslobodi onaj dne 20. septembra vojskom zaposjednuti dio pruge Istočne željeznice koji prolazi kroz bugarski teritorij, zahtjevajući da se uprava željeznice prepusti bugarskom državnom nadzoru.

Prigodom oficijelnog posjeta bugarskog vladarskog para²²⁾ caru Franji Josipu u Budimpešti 23/24 septembra²³⁾ knez Ferdinand u iscrpivom političkom razgovoru sa baronom Aehrenthalom potužio se na teškoće svog položaja poradi javnog raspoloženja naroda uoči sadanjih zapletaja sa Turskom, dodirujući i pitanje bugarske nezavisnosti pa je obećao,²⁴⁾ da će u pogledu turske željeznice izdati nalog za uspostavu status quo ante.

Ovom prilikom bugarski knez svakako nije ostavljen u neizvjesnosti²⁵⁾ u pogledu namjeravane akcije Austro-Ugarske i vjerojatno upućen u mogućnost istodobnog ostvarenja svoje odluke.

Kako u pitanju željeznice i unatoč obećanja, nije nastupila nikakova promjena, a Porta se nije odlučila na ozbiljne mjere,²⁶⁾ austro-ugarski otpravnik posala i njemački generalni konzul²⁷⁾ uložiti demarše u Sofiji, tražeći bezodvlačno povratak u prijašnje stanje, ali bez uspjeha.²⁸⁾

²¹⁾ G P. XXVI./I. str. 71, 72 i d. Vidi i B. D. V./I. str. 615 i d.

²²⁾ kneza Ferdinanda koji je početkom februara 1908 stupio u brak s princezom Eleonorom Reuss.

²³⁾ a koji je posjet uslijedio na prethodnu molbu bugarskog vladara u Beču još početkom juna. G P. XXVI./I. str. 67. U Budimpešti primljen je sa kraljevskim počastima.

²⁴⁾ G P. XXVI./I. str. 74 i d.

²⁵⁾ vidi izvještaj njemačkog poslanika u Beču Tschirschky-a od 28. septembra G P. XXVI./I. str. 43 i d., zatim str. 75, 105, G P. XXVI./2. str. 842 i d. Protivno: B. D. V./I. str. 759 i d., 782. IX/I. str. 262 i d.

²⁶⁾ G P. XXVI./I. str. 80, 81.

²⁷⁾ G P. XXVI./I. str. 77.

²⁸⁾ G P. XXVI./I. str. 78 i d.

Krajem septembra bugarska vlada upućuje zastupnicima Sila potpisnica Berlinskog ugovora mémoire,²⁹⁾ pozivajući se na javno raspoloženje u narodu, kao i na ostale razloge koji ju sile, da u stvari Istočne željeznice i dalje ustraje kod svoje odluke. Istovremeno Bugarska ubrzano³⁰⁾ nastavlja mobilisanjem.

Telegramom od 28. septembra³¹⁾ njemački poslanik u Beču v. Tschirschky izvještava svoju vladu o posjetu baruna Aehrenthala, koji mu je razložio svoje balkanske planove i o utisku austro-ugarskog ministra prigodom njegovog sastanka u Budimpešti, »da će bugarski knez obzirom na javno raspoloženje u narodu, naskoro pristupiti ostvarenju svoje već godine 1906 stvorene namjere, koju je tada napustio istom na odlučnu opomenu Beča i Petrograda, tj. proglasiti svoju nezavisnost, pa da će u takovom slučaju i austro-ugarska monarhija biti primorana,³²⁾ na brzu i odlučnu akciju« i to tim više, što i prilike u Sandžaku, koje se pogoršavaju iz dana u dan, traže bezodvlačno rješenje.

Njemački kancelar knez Bülow smatra, »da bi namjeravana aneksija Bosne i Hercegovine sa strane Austro-Ugarske mogla biti znak i za sjedinjenje otoka Krete sa Grčkom i proglašenje bugarske nezavisnosti, ali budući da je barun Aehrenthal sebi osigurao pristanak Rusije i obzirom na sadanji položaj u Evropi, Njemačka ne može da se suprotstavi austrijskoj želji«, uvažeci pri tom potrebu održanja mira, kao i bliže interese austro-ugarske monarhije na Balkanu.³³⁾

²⁹⁾ G P. XXVI./I. str. 84.

³⁰⁾ G P. XXVI./I. str. 84 i d.

³¹⁾ G P. XXVI./I. str. 43—45. Ovaj telegram predložen je caru Vilimu istom 6. oktobra. Dne 29. septembra ministar Izvoljski sastao se sa talijanskim ministrom Tittoni-em u Desio, a poslije je primljen i od talijanskog kralja u Racconigi.

³²⁾ ovo je austro-ugarska vlada u stvari već definitivno odlučila, kako to izlazi iz pisma Aehrenthal-Bülow od 26. septembra.

³³⁾ G P. XXVI./I. str. 46.

Vlastoručnim pismom od 29. septembra upućenim vladarima Njemačke, Engleske, Francuske, Rusije i Italije, a koja su se imala uručiti na najvišem mjestu dne 5. odnosno 6. oktobra, austrijski car obavještava ih o svojoj odluci, da će zbog neodgodive potrebe za konstitucionalnim uredjenjem stečenih bosansko-hercegovačkih provincija, koja se ukazala nakon promjenjenih prilika u turskoj carevini poslije mladoturske revolucije biti prisiljen, proglasiti aneksiju Bosne i Hercegovine, a kao znak daljne miroljubive politike Austro-Ugarske na Balkanu, narediti povlačenje garnizona iz Novopazarskog Sandžaka.³⁴⁾

Austro-ugarski ministar inostranih djela dostavlja dne 30. septembra carigradskom poslaniku Pallavicini-u tekst verbalne note, koja se imade predložiti Porti³⁵⁾ dne 7. oktobra, sadržavajući saopćenje o otkazu Carigradske konvencije od 21. aprila 1879,³⁶⁾ o povraćanju »d'entière liberté d'action« u okupiranim provincijama i povlačenju četa iz Novopazarskog Sandžaka.³⁷⁾

Pismom od 30. septembra barun Aehrenthal obavještava ruskog ministra Izvoljskog o aneksiji Bosne i Hercegovine dne 7. oktobra, izrazujući ujedno svoje uvjerenje, da će tom prilikom zauzeti prijateljsko držanje.³⁸⁾

³⁴⁾ G P. XXVI./I. str. 97 i d. Ali carevo vlastoručno pismo predsjedniku francuske republike Fallières-u, predao je austro-ugarski poslanik grof Khevenhüller zbog namjeravanog odlaska predsjednikovog već 3. oktobra, što je uzrokovalo prijevremeno proglašenje aneksije. G P. XXVI./I. str. 101 i d., 114. Oe-U Aussenpolitik I. str. 125.

³⁵⁾ Oe-U A. I. str. 110, 112 i d.

³⁶⁾ Tičući se obiju provincija, a kojom bi izriekom priznato suvereno pravo Sultana, vjerska sloboda muslimana, jednako i sloboda običaja, sloboda optičaja turskih novčanica, zajedničko tj., austro-tursko garnizovanje u području Lima i t. d.

³⁷⁾ ova nota predana je Porti već 6. oktobra.

³⁸⁾ ovaj list glasom austro-ugarskih diplomatskih akata nije otposlani isti dan, a prema navodima H. Friedjunga: Das Zeitalter des

Prema telegrafskim vijestima iz Sofije i Londona³⁹⁾ proglašenje bugarske nezavisnosti imade se očekivati svaki dan.

I zaista dne 5. oktobra⁴⁰⁾ Bugarska i Istočna Rumelija zbacije sultanov suverenitet i u Trnovu svečano se proglasiše nezavisnom kraljevinom. Isti dan proglašena je i aneksija Bosne i Hercegovine. Dana 6. oktobra i stanovništvo Krete proglasilo je sjedinjenje otoka sa Grčkom i 9. oktobra⁴¹⁾ o tome je izvijestilo grčku vladu.

Ovaj »svršeni čin« uveliko je iznenadio evropske kabinete, a napose balkanske države Srbiju i Crnu Goru.

Dne 7. oktobra srpska i crnogorska vlada uputile su Silama potpisnicama Berlinskog ugovora zasebne note, prote-

Imperialismus II. 247. ruski ministar primio ga je prigodom svog boravka u Parisu dne 4. oktobra. G P. XXVI./I. str. 118. Oe-U A. I. str. 113 i d., 115 i d.

³⁹⁾ G P. XXVI./I. str. 84 i d.

⁴⁰⁾ G P. XXVI./I. str. 86 i d., 105. Oe-U A. I. str. 126 i d., 128 i d.

Iz marginala cara Vilima na izvještaju kancelara Bülowa od 5. oktobra proizlazi carevo neraspoloženje, što o ovom koraku Austro-Ugarske nije bio prethodno obavješten. Medjutim izvještaj Schoen-Bülow od 5. septembra na koji je car stavio i svoje marginale, jasno je otkrio austro-ugarsku namjeru. Ali dne 7. oktobra prigodom audijencije a-u poslanika Szögyény-Marich-a u Romintonu, njemački car izrazio je svoje zadovoljstvo sa korakom Austro-Ugarske i obećao puno potpomaganje. Do konferencije koja bi diskutovala austro-ugarski fait accompli, da nikako ne smije doći. I vlastoručnim pismom caru Franji Josipu od 14. oktobra, njemački car potpuno odobrava njegovu odluku, uvažajući razloge zbog kojih je ista uslijedila. G P. XXVI./I. str. 53 i d. 113 i d.

⁴¹⁾ G P. XXVI./I. str. 144. XXVII./I. str. 25 i d.

stirajući najenergičnije radi austro-ugarske aneksije Bosne i Hercegovine. Pozivajući se na krvave žrtve, što ih je zajedno sa Crnom gorom pridonjela oslobodjenju ovih zemalja, srpska vlada traži potpunu uspostavu predjašnjeg stanja ili »odgovarajuću kompenzaciju da se zajamči njen daljni državni život i da se srpskom narodu poprave uvjeti opstanka bar u onakovoj mjeri, kako mu je to zajamčio Berlinski ugovor.«⁴²⁾ I Porta notom signatarnim Silama Berlinskog ugovora u ime Sultana suzerena Bugarske i suverena Istočne Rumelije ulaže formalni protest zbog nezakonitog i samovoljnog čina bugarskog princa Ferdinanda, ali u želji, da se po mogućnosti izbjegne »d'arriver à une pareille extrémité«. Porta da će mirno sačekati odluku Sila, ali si pridržaje pravo »de faire valoir tous les droits que lui confère ce traité international ainsi que les conventions ultérieures.«⁴³⁾ Odgovarajući na austro-ugarsku notu u pogledu Bosne i Hercegovine, Porta je telegramom turskog ministra inostranih djela Tewfik paše od 8. oktobra jednako protestirala radi povrede Člana 25 Berlinskog ugovora i Carigradske konvencije od 1879. ali po izjavama turskog ministra⁴⁴⁾ više poradi javnog mnijenja, dok su se Porta i Veliki vezir sporazumjeli sa novim stanjem, pa da se nemaju očekivati neprijateljstva između obiju zemalja.⁴⁵⁾

Naprotiv engleski politički krugovi, napose Sir Charles Hardinges državni podtajnik kao i Sir E. Grey, oštro se

⁴²⁾ G P. XXVI./I. str. 251—253, 254 i d., Oe-U A. I. str. 145 i d., 147 i d., 154 i d., 158 i d., 161.

Sličnu protestnu notu uputila je crnogorska vlada ponovno 10. oktobra Silama potpisnicama Berlinskog ugovora osim A-U, pošto je prijem obiju protestnih nota (srpske i crnogorske) odbijen sa strane Beča.

⁴³⁾ G P. XXVI./I. str. 90.

⁴⁴⁾ austro-ugarskom poslaniku Pallavicini-u 9. oktobra.

⁴⁵⁾ Oe-U A. I. str. 172—174. Ali poslije deklaracije 4 Sila situacija se izmijenila. Kijamil paša postaje nepopustljiv osumnjujući i Njemačku.

izraziše o politici austro-ugarskog ministra naglasujući, da engleska vlada ne će priznati aneksiju Bosne i Hercegovine te nezavisnost Bugarske bez prethodnog priznanja Sila potpisnica Berlinskog ugovora i Turske.⁴⁶⁾ Ruski ministar inostranih djela Izvoljski, koji je u to doba obišao glavne gradove Francuske i Engleske u želji, da tamošnje vodeće državnike predobije za svoje planove u pogledu morskih tjesnaca, pa da se sazove konferencija Sila, koja bi Rusiju imala riješiti stega Berlinskog ugovora i zauzeti stav prema najnovijim političkim događajima na Balkanu, izjavio je dne 7. oktobra turskom poslaniku u Parizu Naum paši, »da dvostruka povreda Berlinskog ugovora, koji bijaše smjernica ruske politike, sa strane Austro-Ugarske i Bugarske, sile Rusiju da zatraži reviziju toga ugovora. Turskoj, Rusiji, Srbiji i Crnoj Gori treba dati kompenzacije. Turskoj u obliku garancija protiv upada svake druge Sile u Sandžak te eventualno ukidanje kapitulacija, a Srbiji teritorijalno proširenje. Što se tiče Crne Gore, ukinuti ograničenja suvereniteta sa strane Austro-Ugarske iz odredaba Čl. 29. Rusija nema nikakvih teritorijalnih zahtjeva, ali traži rješenje pitanja moreuza u smislu slobodnog prolaza ruskih ratnih brodova, a sa Turskom da se uspostavi stanje stvoreno ugovorom u Hunkiar Iskelessi.«⁴⁷⁾ Isti dan ruski ministar izjavio je austro-ugarskom

⁴⁶⁾ G P. XXVI/I. str. 106 i d., 108 i d., 115 i d., 122 i d.

⁴⁷⁾ G P. XXVI/I. str. 118—119. Rusko-turskim ugovorom u Hunkiar Iskelessi od 8. jula 1833. koji predstavlja sjajan uspjeh ruske diplomacije, Turska došla je u neku vrst vazalnog odnošaja spram Rusije — koja je dala svoju vojnu pomoć turskom Sultanu Mahmud II. u minulom ratu protiv namjesnika Egipta i vazala turskog Mehmed Alije — obvezajući se, (u posebnom i tajnom dodatku) da će kao uzvrat za garanciju njenog daljnog teritorijalnog opstanka, zabraniti svim stranim ratnim brodovima prolaz kroz Dardanele. Ovo stanje nije međjutim dugo potrajalo, jer je već Dardanelskom konvencijom od 13. jula 1841. — kojom pet Sila usvojiše načelo zatvorenih moreuza (Dardanela i Bospora) za ratne brodove svih narodnosti sve dok se Porta nalazi u stanju mira, te nezavisnost i integritet

poslaniku grofu Khevenhüller-u, da će doskora pokrenuti pitanje saziva konferencije za rješenje balkanskih pitanja sa ciljem revizije Berlinskog ugovora.⁴⁸⁾ U razgovoru sa njemačkim poslanikom u Londonu grofom Metternich-om dne 10. oktobra, ruski ministar Izvoljski izrazio se sa velikim ogorčenjem o postupku austro-ugarskog ministra, sa kojim da se nije sporazumio u pogledu aneksije,⁴⁹⁾ što više upozorio ga na opasnost takovog pothvata, kao i svu težinu svoga položaja obzirom na javno mnijenje. »On dakako ne želi rata, ali traži da se čim prije poduzmu potrebne mjere, da se Turska sačuva od daljne propasti. Zato treba odmah sazvati konferenciju sa prethodno utvrđenim programom, da zauzme stav prema jednostranom postupku Austro-Ugarske i da odredjuje kompenzacije, koje se imadu dati, a koje bi se sastojale u novčanoj odšteti Turskoj, napuštanju Sandžaka i odricanju prava, sa strane austro-ugarske monarhije, koje

otomanskog carstva — Turska po prvi put došla pod zaštitu evropskog međunarodnog prava, pa je time učinjen kraj i ovom ruskom protektoratu nad Turskom. Potanje vidi K. Strupp: Documents pour servir à l'histoire du droit des gens. Deuxième édition. Tome I. Berlin 1923. str. 254 i d. Cit. i kod J. Nagy: O morskim tjesnacima i Dardanelima, Zagreb 1935. str. 8 i d.

⁴⁸⁾ G P. XXVI/I. str. 133 i d.

⁴⁹⁾ Da ovi navodi ruskog ministra Izvoljskog ne stoje u skladu sa stvarnim stanjem dokazuju, apstrahirajući tajni protokol od 13. jula 1878. te ruski aide-mémoire od 2. jula 1908 još i: 1) privatno pismo Achrenthal-Bülow od 26. septembra, 2) izjave Izvoljskog u Berchtesgadenu 25. i 26. septembra njemačkom državnom sekretaru v. Schoen o svojim razgovorima sa Achrenthalom u Buchlau-u, 3) pismo Izvoljskog Achrenthalu iz Tegernsee 23. sept., 4) izjave Izvoljskog u Karlsbadu još 4. septembra srpskom ministru inostranih djela Milovanoviću, 5) izjave Izvoljskog srpskom poslaniku u Parisu Vesniću dne 5. oktobra, te 6) molba ministra Izvoljskog upravljena putem berlinskog poslanika grofa Osten-Sacken njemačkoj vladi 15. marta 1909 za posredovanje u Beču, da tamošnja vlada ne bi objavila tajne dokumente iz ljeta i jeseni 1908, a koji bi svijetu dokazali pristanak ruskog ministra na austro-ugarsku aneksiju Bosne i Hercegovine. G P. XXVI/2. str. 667—672.

proizlazi iz Člana 29 Berlinskog ugovora, što da bi se sve moglo postići posredovanjem Njemačke.⁵⁰⁾ Talijanski ministar Tittoni protivio se zahtjevima teritorijalne kompenzacije za Srbiju i Crnu Goru. Austro-Ugarska da se već i onako svojevrijedno odrekla prava, koja proizlaze iz odredaba Člana 29, a kompenzacioni zahtjev Srbije jedino je opravdan interesom ekonomskog razvoja te zemlje.⁵¹⁾ Premda je postupak Austro-Ugarske i Bugarske izazvao i u njegovoj zemlji najveće uzbuđenje javnog mnijenja, želja za mirom koja se opaža kod svih većih naroda, rukovodi i vlade Rusije i Engleske, pa da je svakako najveći interes Austro-Ugarske, da se ne protivi njihovim željama za sazivom konferencije, koja bi imala da registruje gotove činjenice i zagaranjuje daljni opstanak Turske tim više, što je isključeno da bi Engleska i Rusija pristale — potonja već obzirom na neodrživost položaja ministra Izvoljskog za slučaj njegovih političkih neuspjeha — bez prethodnog sazivanja konferencije, na aneksiju Bosne i Hercegovine.⁵²⁾ On, Tittoni kao i Giolitti jednodušnog su mišljenja, da Italija može biti »samo saveznik ili neprijatelj Austro-Ugarske«, pa da su vitalni interesi njihove zemlje vezani uz Trojni savez, ali je raspoloženje javnog mnijenja takovo, »da bi se za slučaj englesko-austrijskog sukoba, Italija bezuvjetno priklonila Engleskoj.«⁵³⁾

Njemačka vlada uoči ovih promjenjenih prilika, koje su izazvale potpuni gubitak dotada vladajućeg utjecaja Njemačke u Turskoj⁵⁴⁾ i to u korist Engleske, zastupa stanovište Beča,

⁵⁰⁾ G P. XXVI/I. str. 147—149.

⁵¹⁾ G P. XXVI/I. str. 213.

⁵²⁾ G P. XXVI/I. str. 63, 64.

⁵³⁾ G P. XXVI/I. str. 210 i d., 215, 216 i d.

⁵⁴⁾ jer je Turska smatrala, da je najnoviji događaj na Balkanu uslijedio prethodnim sporazumom Njemačke sa Austro-Ugarskom i Bugarskom, pa i Rusijom. Medjutim ovo nije dugo potrajalo. Već nakon druge vojničke revolucije u Carigradu mjeseca aprila

da o priznanju bugarske nezavisnosti ne može biti govora prije uredjenja pitanja Istočne željeznice⁵⁵⁾ te smatra, »da pravi razlog napredovanju Bugara i Grka leži u sadanjoj vojničkoj nemoći Turske. Zato ona treba da reorganizuje svoje vojne snage, odolijevajući bolje budućim navalama. Turska u stvari može da bude bez Bosne i Hercegovine, Istočne Rumelije i Krete, koje su ustalom bile samo još nominalni djelovi njene carevine. Ali treba predvidjeti da će vremenom Bugarska, Srbija i Grčka pokrenuti druga pitanja u Macedoniji i Albaniji, koja će pogoditi živac turskog života i daljni opstanak carevine kao i Islama u Evropi. I upravo za taj čas, koji se imade sigurno očekivati, Turska treba da skuplja i da jača svoje snage... Iz našeg stava prema Austro-Ugarskoj sa kojom nas veže 30-godišnji savez, koji predstavlja temelj evropskog mira i koju ne možemo napustiti iako nam se njen postupak ne čini možda oportunističkim u svim tačkama, ne proizlazi nikakvo neprijateljstvo prema Turskoj. Mi smo lojalni saveznici austro-ugarske monarhije i ostat ćemo poštene prijatelji Turske.«⁵⁶⁾

Dne 13. oktobra Sir E. Grey saopćuje njemačkom poslaniku u Londonu grofu Metternich-u slijedeće tačke, koje bi se imale diskutovati na eventualnoj konferenciji:

»1. Stanje stvoreno aneksijom i proglašenjem bugarske nezavisnosti. Iako se ono ne može više izmjeniti, ne će se moći priznati bez Sila potpisnica Berlinskog ugovora.

2. Novčanu odštetu Bugarske Turskoj.

3. Ukidanje odredaba Berlinskog ugovora tičući se Macedonije i Armenije nakon što je Porta tamo proglasila jednakost pred zakonom za sve vjere i rase.

1909. Njemačka ponovno je zadobila svoj vladajući utjecaj u Turskoj. G P. XXVI/I. str. 112, 137 i d., 217 i d.

⁵⁵⁾ o čemu je službeno obavještena i Sofija. G P. XXVI/I. str. 89 i d., 91 i d.

⁵⁶⁾ G P. XXVI/I. str. 117.

4. Ukidanje kapitulacija nakon što u Turskoj bude uvedeno savremeno državno uređenje.

5. Ukidanje Člana 29 Berlinskog ugovora.⁵⁷⁾

Pitanje Dardanela po mišljenju engleskog ministra ne bi smjelo već poradi Turske doći pred konferenciju, a moglo bi se kasnije riješiti jedino pristankom svih Sila.

Ovaj engleski predlog naišao je na principijelno odobrenje njemačke vlade.⁵⁸⁾

Ali već dva dana kasnije engleski ministar Sir E. Grey izlazi se novim nacrtom programa eventualne konferencije (Londonski program) kao rezultatom svojih pregovora sa Izvoljskiem i Cambon-om,⁵⁹⁾ koji se sastoji iz 9 tačaka, tražeći diskusiju: »1. Bugarske, njenog pravnog statuta i finansijskih obaveza obzirom na Tursku, 2. Bosne i Hercegovine, 3. Novopazarskog Sandžaka, 4. Odredaba Člana 23 Berlinskog ugovora tičući se provincija evropske Turske, 5. Člana 61 Berlinskog ugovora odnoseći se na provincije nastanjene armenskim življem, 6. Odredaba Člana 29 Berlinskog ugovora, ograničavajući suverena prava Crne Gore, 7. Koristi koje se imadu dati Srbiji i Crnoj Gori, te napokon prava balkanskih država i pitanje kapitulacija.«⁶⁰⁾

Turski ministar inostranih djela kao i Veliki vezir zastupahu stanovište, da se pitanje aneksije ne bi smjelo diskutovati na eventualnoj konferenciji i da već obzirom na činjenicu, što Austro-Ugarska u svojoj noti nije zatražila priznanje iste, »la question de la légalité de l'annexion pouvait être laissée en suspens.«⁶¹⁾ Zahtjevi teritorijalnih kompenza-

⁵⁷⁾ G P. XXVI./I. str. 164.

⁵⁸⁾ G P. XXVI./I. str. 166 i d.

⁵⁹⁾ francuskim poslanikom u Londonu.

⁶⁰⁾ G P. XXVI./I. str. 174, 175. Njemački poslanik odmah je izrazio svoju sumnju da će Austro-Ugarska prihvatiti taj nacrt, već obzirom na tačku 2.

⁶¹⁾ G P. XXVI./I. str. 159.

cija za Srbiju da su neopravdani. I najnoviji program konferencije za Tursku da nije od značenja, pošto ne vodi računa o njenoj primarnoj potrebi, naime »stvarnoj odbrani od daljnjih agresivnih namjera Bugara.«⁶²⁾

Ruski ministar inostranih djela na svome povratku iz Londona izrazio je dne 17. oktobra u Parisu njemačkom poslaniku knezu Radolin-u sa najvećim uzbuđenjem svoje negodovanje zbog postupka austro-ugarskog ministra Aehrenthala, »sa kojim ne će više da vodi daljne lične pregovore.«⁶³⁾ U Buchlau-u gdje da je aneksija tretirana samo kao pitanje koje se imade tek u budućnosti riješiti, austro-ugarski ministar da je upozoren na svu opasnost takovog pothvata za mir i dobre odnose izmedju obiju zemalja. Bosansko pitanje da se imade riješiti ne sporazumom izmedju Austro-Ugarske i Turske, već u koncertu evropskih Sila. On, Izvoljski mora da se zalaže za interese slavenskih naroda Balkana, a napose za opravdane zahtjeve teritorijalne kompenzacije za Srbiju, koja bi se sastojala u jednom uskom pojasu Bosne.⁶⁴⁾ Njegov put u London da nije bio uperen protiv Njemačke, sa kojom zemljom želi najiskrenije odnose te je uvjeren, da će uoči sadanje Istočne krize tamo naići na potpuno razumjevanje.«⁶⁵⁾

Kako je medjutim politička napetost u Srbiji uzela sve

⁶²⁾ G P. XXVI./I. str. 179—180.

⁶³⁾ već jedino putem Berlina.

⁶⁴⁾ ovu želju za uskim pojasom zemlje na srpsko-bosanskoj granici, pored jednog dijela Novopazarskog Sandžaka, te željezničke veze kroz Sandžak prema crnogorskoj luci, iznio je i srpski ministar inostranih djela Milovanović dne 20. oktobra prigodom svog boravka u Berlinu njemačkom državnom sekretaru v. Schoen-u, tražeći u tom smislu potporu njemačke vlade, što je ali državni sekretar odbio, savjetujući da se u Srbiji održi mir. Srpski ministar pregovarao je potom sa Izvoljski-om, koji je dne 24. oktobra prispio u Berlin, a poslije toga otputovao je u London. G P. XXVI./I. str. 258—260. Oe-U A. I. str. 270 i d. Vidi i B. D. V./2. str. 800 i d.

⁶⁵⁾ G P. XXVI./I. str. 180—182.

većih razmjera, zastupnici Engleske, Rusije, Italije i Francuske u Beogradu uložili su 15. oktobra svoj upliv kod srpske vlade, odvratajući ju od svakog nepromišljenog koraka, koji bi mogao biti od sudbonosnih posljedica za njezinu zemlju kao i evropski mir.⁶⁶⁾ Istodobno predstavnici Austro-Ugarske i Njemačke predali su protest u Carigradu zbog turskog bojkota austro-ugarske i njemačke robe, koji je uslijedio na poziv mladoturskog komiteta.⁶⁷⁾

Prigodom boravka ruskog ministra Izvoljskog u Berlinu 24.—26. oktobra, austro-ugarski poslanik izjavio mu je po nalogu svoje vlade, »da se Austro-Ugarska uoči veliko-srpskog pokreta, te neprijateljskih provokacija protiv monarhije ni u kojem slučaju ne može upuštati u pregovore o željama Srbije potpomagane sa strane Rusije, a koje se tiču ustupa pojasa zemlje na jugu Bosne i Hercegovine. Barun Aehrenthal je ali spreman ugovorom osigurati Srbiji saobraćajne puteve kroz Bosnu i Hercegovinu prema primorju, kao i druge ekonomske povlastice. Isto tako pripravan je na već prije u Buchlau-u predviđeno ukidanje ograničenja suvereniteta Crne Gore, koje proizlazi iz Clana 29 Berlinskog ugovora.«⁶⁸⁾

Posjetivši njemačkog državnog sekretara v. Schoena dne 24. oktobra, ruski ministar nije propustio priliku ponovno izraziti svoje nezadovoljstvo zbog postupka Austro-Ugarske i Bugarske. »Sadanje poteškoće da se mogu ukloniti jedino sazivom konferencije u smislu englesko-rusko-fran-

⁶⁶⁾ G P. XXVI./I. str. 134, 249 i d., 251, 253, 254 i d., 257.

⁶⁷⁾ G P. XXVI./I. str. 183, 184, XXVI./2. str. 520 i d. I protiv bugarske robe bojkot bijaše proglašen.

⁶⁸⁾ G P. XXVI./I. str. 205—206.

Stav Francuske prigodom ove Istočne krize, njeno posredovanje u Sofiji, Cetinju i Carigradu kao i srdačan odgovor predsjednika republike na pismo cara Franje Josipa, naišlo je prema izjavama baruna Aehrenthala u Beču na potpuno zadovoljstvo. G P. XXVI./I. str. 228.

cusnog programa, kojoj bi pristupila i Austro-Ugarska, te odgovarajućim kompenzacijama balkanskim državama napose Srbiji u obliku ustupka malog pojasa zemlje na krajnjem jugu Bosne, a za Crnu Goru pored ukidanja ograničenja odredaba Člana 29 još i sigurnost za luku Antivari. Ruski ministar smatra, da se o pravu ovih država zahtjevati takove teritorijalne kompenzacije ne može doduše govoriti, ali ih preporučuje iz političkih razloga, da se umiri tamošnje stanovništvo, te udovolji javno mnijenje Rusije. Ako se to ne dogodi, ruski ministar vidi strastvene političke pokrete medju Slavenima i duboko nepovjerenje izmedju Austro-Ugarske i Rusije, koje mogu dovesti do najozbiljnijih zapletaja. Zato on, Izvoljski apeluje na prijateljstvo Njemačke, da utječe na Austro-Ugarsku da se ne bi protivila diskusiji pitanja Bosne i Hercegovine na jednoj konferenciji i ispunjenju srpskih i crnogorskih potreba.⁶⁹⁾ Nato mu je državni sekretar v. Schoen razložio stanovište Njemačke u pitanju konferencije prema ovim glavnim tačkama:

»1. Njemačka nije principijelno protivnik ideje konferencije ali smatra, da bi takova izazvala teške zapletaje, ako bi se istoj pristupilo bez prethodnog potpunog sporazuma svih Sila u svim pitanjima, koja treba da se diskutuju. 2. Austro-Ugarska neovisna je Velesila, koja vodi neovisnu balkansku politiku, pa bi bilo neumjesno, za njene političke odluke činiti odgovornim Berlin. 3. Čvrsto i iskreno pristajanje uz Austro-Ugarsku kao prokušanog saveznika, za Njemačku zapovjed je lojalnosti i političke mudrosti. 4. Njemačka ne mora više da se u tolikoj mjeri zalaže za Tursku, pošto ju je Engleska sada uzela pod naročitu zaštitu, te je više »turska« od same Turske.⁷⁰⁾ Kako Njemačka tamo nema

⁶⁹⁾ G P. XXVI./I. str. 206—207.

⁷⁰⁾ Ali nakon druge vojničke revolucije u Carigradu mjeseca aprila 1909, uperene protiv mladoturskog režima i koja je svršila bez uspjeha, Engleska — koju sada opet vidimo na strani vojničkih

direktnih političkih interesa, svaka politika moguća je, dakako ukoliko ne bi povrijedila njene tamošnje znatne gospodarske interese. 5. I u pitanju morskih tjesnaca Njemačka nema primarnog interesa. Ona ne pobija rusku politiku morcuzi, ali obzirom na današnju grupaciju Sila ne može da ju aktivno potpomaže bez pritiska na druge. 6. U sveopćem je interesu kao i interesu mira, da se zagarantuje cjelokupnost teritorijalnog posjeda evropske Turske.⁷¹⁾ Stoga je Njemačka spremna sudjelovati na eventualnoj konferenciji u smislu predloženog joj Londonskog programa, ali uz ove pretpostavke: »ad 1) da Bugarska povoljno riješi zahtjeve Istočne željeznice kao i odštetne zahtjeve Turske zbog istočno-rumelijskog tributa, ad 2) isključiti diskusiju pitanja Bosne i Hercegovine, te ad 3) Novopazarskog Sandžaka. Izgledi za austro-ugarsko-turski sporazum u tom pogledu povoljni su.⁷²⁾ Ad 4) Pitanje reformi u smislu Člana 23 Berlinskog ugovora prije svega je stvar Turske, ad 5) isto vrijedi i za Član 61 Berlinskog ugovora, tičući se provincija

ustaša — gubi svoj dosadanji dominirajući utjecaj u Turskoj u korist Njemačke. Na molbu Porte njemački car sada šalje generala v. der Goltz sa više oficira u Tursku da reorganiziraju tamošnju vojsku, a početkom novembra 1910 i unatoč protuakcije Rusije i Francuske, njemačko-austro-ugarski bankovni konzorcij daje Turskoj veliki zajam, prema kancelaru Bethmann Hollweg jedino iz gospodarskih razloga, da time zapriječi »da Francuska dajući Turskoj zajam ne zadobije monopolni položaj u industriji, kako je to namjeravala.« (Porta je putem svog ministra finansija Djavid beja nakon ispitivanja u Londonu najprije pregovarala sa Francuskom zbog zaključenja zajma, ali je ove pregovore zbog sve težih uslova sa strane Francuske mjeseca oktobra prekinula, obrativši se na to Berlinu). G. P. XXVII./I. str. 3—23, XXVII./2. str. 561, 569 i d., 693 i d., 704 i d., 706—715, 717 i d., 841 tačka 3. Diplomatiscbe Aktenstücke zur Geschichte der Entente-politik der Vorkriegsjahre. Hrsg. v. B. v. Siebert. 1921. str. 297 i d., 300 i d.

⁷¹⁾ G. P. XXVI./I. str. 202—203.

⁷²⁾ Austro-Ugarska je naime sredinom oktobra započela direktne pregovore sa Portom zbog priznanja aneksije.

uastanjenih armenskim življem. Ad 6) Njemačka sporazumna je sa stavom Austro-Ugarske obzirom na Član 29. Ad 7) što se tiče koristi, koje bi se imale dati Srbiji i Crnoj Gori, Njemačka otklanja u tom smislu posredovanje kod svojeg saveznika. Uostalom Srbija i Crna Gora nisu pretrpjele nikakovih stvarnih gubitaka. Poželjno je novo uređenje pravnih i saobraćajnih prilika na doljnjem Dunavu i t. d. Konačno Njemačka ne protivi se učinjenom predlogu, da se pitanje Krete nema iznijeti pred eventualnu konferenciju, već podvrgnuti prethodnom ispitivanju 4 Sila zaštitnica i Turske.⁷³⁾

Ruski ministar Izvoljski posjetivši dne 24. oktobra i njemačkog kancelara v. Bülow, naglasio je osobito svoj »očajni položaj te potrebu njemačkog pritiska u Beču,⁷⁴⁾ da se pitanje aneksije iznese pred konferenciju, te udovolji opravdanim zahtjevima teritorijalne odštete Srbiji i Crnoj Gori«. Za slučaj ako se to ne dogodi, ruski ministar stavio je u izgled »ustanak Srba i Crnogoraca, sveopći požar na Balkanu, rat između Rusije i Austrije i konačno svjetski rat.«⁷⁵⁾ Njemački kancelar nato mu je ponovno u smislu navedenih tačaka razložio stanovište, što ga zastupa njegova vlada i car u tome pitanju i »da Njemačka imade živu želju, da se održi mir među Silama, a napose između Austro-Ugarske i Rusije. Njemačka nikako nije protivnik ideje konferencije, ali obzirom na činjenicu, da Austro-Ugarska svojim postupkom nije promjenila status quo, već samo legalizovala stvarne prilike, ne može se uvažiti zahtjev za posredovanjem u smislu, da se na eventualnoj konferenciji diskutuje već stvoreni fait accompli, pa da je uostalom nespojivo i sa ugledom i čašću

⁷³⁾ G. P. XXVI./I. str. 203—204. Stanovište Beča u pitanju konferencije podudara se sa gornjim tačkama, str. 183 i d.

⁷⁴⁾ baš ovome Berlin se odlučno protivio, videći u tome ruski pokušaj sloma Trojnog saveza.

⁷⁵⁾ G. P. XXVI./I. str. 208.

Habsburške monarhije, da se njene dogadjajima izazvane odluke na takovoj konferenciji kritikuju i sude«, ali je rado spreman obavijestiti Beču o toku ovih razgovora. Na konkretni upit njemačkog kancelara o stanovištu Londona i Parisa prema pitanju morskih tjesnaca, ruski ministar premda oklijevajući priznao je, da su njegovi pokušaji u tom smislu u engleskim a i francuskim političkim krugovima naišli na nerazumjevanje i »da Engleska zasada ne smatra oportunistički pokrenuti ovo pitanje iz obzira prema svojim turskim prijateljima«. U vezi s time kancelar Bülow ponovio je poznato stanovište Njemačke u tom pitanju te naglasio, da je konferencija jedino moguća nakon prethodnog potpunog sporazuma svih Sila u svim pitanjima, koja treba da se pretrijebuju.⁷⁶⁾

Neraspoloženje u Srbiji u međjuvremenu sve više raste. Stoga su predstavnici Francuske, Italije, Engleske, Rusije i Njemačke početkom i ponovno sredinom novembra uložili *démarche* u Beogradu, pozivajući vladu da se okani svakog neprijateljstva, te da održi mir.⁷⁷⁾ Istovremeno i austro-ugarska vlada poduzela je zbog sigurnosti svojeg pograničnog stanovništva vojno-zaštitne mjere na granici.

Nakon povratka ruskog ministra Izvoljskog u Petrograd nastavljani su direktni diplomatski pregovori između kabineta Beča i Petrograda u obliku izmjene nota sa ciljem, da se postigne načelni sporazum u pogledu tačaka, koje bi se imale diskutovati na eventualnoj konferenciji. Ali pregovori u tom smislu nikako ne napredovaše, pošto ni jedan od kabineta nije odstupio od svog prvotnog političkog stano-

⁷⁶⁾ G. P. XXVI./I. str. 204 i d., 225—228, 235 i d.

⁷⁷⁾ G. P. XXVI./I. str. 261, 262 i d., 265 i d., 267 i d., 270 i d., 272 i d., 274 i d., 281.

višta, a poslije ruske cirkularne note od 19. decembra,⁷⁸⁾ koja je poradi svoje prikrivene ideje autonomnog uređenja anektiranih bosansko-hercegovačkih provincija, izazvala negodovanje austro-ugarskog ministra,⁷⁹⁾ — pregovori su prekinuti, pa je nastupio period još jače političke napetosti. Ali istodobno pokazalo se u ruskim vladinim krugovima, među panslavistima, a i u mjerodavnim političkim krugovima Engleske jasni znakovi nepovjerenja prema ideji sazivanja konferencije.

I ruski ministar Izvoljski koji se prije bijaše tako zauzeo za svoj program, sada ga sve više napušta. U svome opsežnom vanjsko-političkom *exposé-u* u Dumi dne 25. decembra, razloživši među ostalim i poznati stav što ga zastupa u pitanju konferencije, koji da je u punom skladu sa ruskim javnim mnijenjem, ruski ministar pozivao se i na ograničenu slobodu ruske diplomacije upravo zbog sporazuma, što ih je sklopila sa Austro-Ugarskom počev od 1877. Najnovije političke promjene na Balkanu da namiču potrebu revizije Berlinskog ugovora, kompenzacije balkanskim državama i Turskoj, te obrazovanje jednog Balkanskog saveza između Srbije, Crne Gore, Bugarske i Turske, koji će voditi računa o nacionalnoj i privrednoj samostalnosti ovih država.⁸⁰⁾

Tako je pitanje konferencije potisnuto u pozadinu.

Ni pitanje Dardanela, koje bijaše u stvari *causa movens* sadanjem političkom stavu Petrograda, ruska vlada privremeno⁸¹⁾ nije htjela pokrenuti. Sredinom decembra Nje-

⁷⁸⁾ G. P. XXVI./I. str. 287—344, 345 i d.

⁷⁹⁾ G. P. XXVI./I. str. 347, 350 i d., 353 i d., 356 i d., 360.

⁸⁰⁾ G. P. XXVI./I. str. 350—352, XXVII./I. str. 158. *Diplomatische Aktenstücke zur Geschichte der Ententepolitik der Vorkriegsjahre*, v. B. v. Siebert, str. 136 i d.

⁸¹⁾ svakako zbog neuspjele akcije Izvoljskog prigodom svog zadnjeg kružnog putovanja kod svojih saveznika u Londonu i Parisu gdje o tome zasada nisu htjeli čuti. Potanje vidi B. D. V./I. str. 680 i d., 725 i d., 733 i d., 735 i d., 740—744, 752 i d., 770 i d.

mačka je naime, da dokaže svoju nezainteresovanost, da u neku ruku udalji Englesku od Rusije, pa da potonju opet približi Austro-Ugarskoj,⁸²⁾ izjavila ruskom caru svoju spremnost, podupirati njegove želje u pogledu morskih tjesnaca.⁸³⁾ Ali car Nikola II. ovo je sa zahvalnošću otklonio, jer da to pitanje zasada nije aktuelno, dodajući medjutim⁸⁴⁾ »in the future, in the near future, I wish this question to be dealt with, and then I shall have great pleasure in availing myself of His Majesty's help«.

Značajno je, da su i ruski ministar predsjednik Stolypin i ministar finansija Kokovcov osudili nedavnu akciju Izvoljskog u Londonu i Parisu izjavivši, da otvaranje Dardanela poradi nepripravnosti njene Crnomorske flote, za Rusiju zasada još nema važnosti.⁸⁵⁾

Austro-ugarska vlada započela je još sredinom oktobra 1908 direktne pregovore sa Portom u želji, da kao uzvrat za napuštanje Novopazarskog Sandžaka te spremnosti zajedničke odbrane teritorijalnog integriteta ove provincije,⁸⁶⁾

⁸²⁾ G. P. XXVI./I. str. 369 i d., 375 i d. po mišljenju cara Vilima.

⁸³⁾ G. P. XXVI./I. str. 378 i d.

⁸⁴⁾ prilikom audijencije izaslaniku njemačkog cara, vojnom opunomoćeniku u Petrogradu v. Hintze dne 19. decembra 1908. U istom smislu izjasnio se ruski car i u svome pismu caru Vilimu krajem decembra. G. P. XXVI./I. str. 381, XXVI./2. str. 387 i d.

⁸⁵⁾ G. P. XXVI./I. str. 381.

⁸⁶⁾ u to doba naglašena je već potreba bližeg sporazuma između Austro-Ugarske i Turske u pogledu odbrane teritorijalne cjelovitosti Sandžaka, nakon odlaska austro-ugarskih trupa, protiv svakog upada sa strane. Krajem februara 1909 došlo je i do bližih prego-

vnaknadno zadobije njeno priznanje aneksije Bosne i Hercegovine. Ali zbog turskog bojkota austro-ugarske, njemačke pa i bugarske robe, koji se u to doba sve više širio, te nastojanja Engleske kod Porte da ometa zaključenje takovog sporazuma, pregovori ne napredovaše. Istom početkom siječnja 1909 nakon što je austro-ugarska vlada po savjetovanju Berlina⁸⁷⁾ pristala, da Turskoj kao protuvrijednost za gubitak njenih nominalnih suverenitetskih prava kao i državnih dobara u anektiranim provincijama pruža odgovarajuću materijalnu odštetu,⁸⁸⁾ Porta odlučila se na popuštanje. Pregovori uzeše sada brzi tok i dne 26. februara 1909 potpisan bi u Carigradu austrijsko-turski protokol⁸⁹⁾ sastojeći se iz IX Člana, kojim Porta izriječkom priznaje odlukom Austro-Ugarske stvoreno novo stanje u Bosni i Hercegovini (»Le Gouvernement Ottoman reconnaît d'une façon expresse le nouvel état de choses en Bosnie et Herzégovine créé par la décision du Gouvernement commun d'Autriche-Hongrie«), naime proširenje prava suvereniteta austrijskog cara na obje provincije. (Član II.) Austro-Ugarska odriče se isto tako svih prava

vora između austro-ugarskog poslanika i Velikog vezira u svrhu zaključenja Vojne konvencije, a koja bi Turskoj zajamčila uspješnu odbranu toga novostečenog područja. Pregovori uzeše povoljan tok, ali počev od druge polovice mjeseca marta uslijed jake opozicije u turskom parlamentu protiv sporazuma sa Austro-Ugarskom u pogledu aneksije, kao i protiv mladoturskog kabineta, politička situacija u Carigradu sve se više zaoštrila i ugrožavala položaj Velikog vezira Hilmi paše, što je sve zapriječilo potpis takove konvencije. Sredinom aprila započela je i vojnička revolucija u Carigradu, koja nije imala uspjeha, ali je krajem aprila dovela do abdikacije Sultana Abdul Hamida II. u korist njegovog brata, koji bi proglašen kao Mohamed V. G. P. XXVI./2. str. 491 i d., 496, 697 i d. Vidi i Leopold Frh. v. Chlumecy: Die Agonie des Dreibundes, Leipzig u, Wien 1915, str. 51 i d., 56 i d., 78 i d.

⁸⁷⁾ G. P. XXVI./2. str. 463 i d., 516 i d.

⁸⁸⁾ G. P. XXVI./2. str. 400, 477 i d., a na čemu je Engleska upravo ustrajala.

⁸⁹⁾ G. P. XXVI./2. str. 418—488. Oc-U Aussenpolitik, I. str. 724 i d., II. str. 282 i d.

na Novopazarski Sandžak, koja joj daje Berlinski ugovor kao i Carigradska konvencija od 21. aprila 1879. (Član I.) Kao odštetu za gubitak turskih državnih dobara u anektiranim provincijama, austro-ugarska vlada obvezala se u roku od petnaest dana računajući od dana izmjene ratifikacija, koja je uslijedila 26. aprila, isplatiti Porti iznos od dva i po milijuna zlatnih turskih lira. (Član V.) Pored toga sporazum utvrđuje jednakost i vjersku slobodu tamo živućih muslimana, slobodu stanovanja i iseljivanja te raspolaganja sa svojom nepokretnom imovinom, jednako civilno i političko pravo, poštivanje vakufskih prava kao i u prošlosti i t. d. (Čl. III, IV, VI. — IX.), te pobliže odredbe trgovačko-političkog značenja.

Početak godine 1909 istovremeno sa sve jačom zaostrenošću Istočnog pitanja, koja je zbog austrijsko-srpske političke napetosti prijetila oružanim sukobom, u političkim krugovima Francuske,⁹⁰⁾ Engleske i Italije zavladao je ideja posredovanja,⁹¹⁾ u cilju mirnog rješenja sadanje krize na Balkanu. Sredinom februara vlade Engleske⁹²⁾ i Francuske⁹³⁾ nakon pokušaja zastupnika Italije i Francuske već krajem siječnja, predložile su u Berlinu, da se zbog rješenja austrijsko-srpskih opreka poduzme zajednički *démarche* u Beču. Njemačka vlada ovaj je predlog otklonila, upozorujući no-

⁹⁰⁾ koja vjerojatno nakon sporazuma sa Njemačkom u pogledu Maroka od 9. februara 1909 nije imala volje ugaziti u rat. G P. XXVI./2. str. 618 i d., vidi i Siebert: *Diplomatische Aktenstücke zur Geschichte der Entente politik der Vorkriegsjahre*, 1921. str. 112 i d.

⁹¹⁾ G P. XXVI./2. str. 591, 596, 600 i d.

⁹²⁾ G P. XXVI./2. str. 600 i d. Isp. i B. D. V/I. 927 i d. 1018 i d.

⁹³⁾ G P. XXVI./2. str. 601 i d., 603.

tom od 22. februara⁹⁴⁾ predstavnike Engleske i Francuske međju ostalim na opetovane miroljubive izjave austro-ugarske vlade i na neophodnu potrebu zajedničkog *démarche*-a svih Sila napose Rusije u Beogradu.⁹⁵⁾

U istom smislu izjasnio se austro-ugarski ministar vanjskih posala barun Aehrenthal dne 19. februara francuskom poslaniku u Beču dodajući, da »Austro-Ugarska zasada nema razloga promijeniti svoju dosadašnju politiku strpljenja. Ako se Paris uznemiruje, francuska vlada imade mogućnosti uložiti svoj upliv u Beogradu, jer da za intervenciju nije Beč već Beograd prikladno mjesto.«⁹⁶⁾

Sada se Francuska i Engleska obratiše Petrogradu. Poslije prethodnih pregovora francuskog poslanika u Berlinu Jules Cambon-a po nalogu svoje vlade, na temelju njegovog posredovnog predloga sa zastupnicima Rusije i Engleske,⁹⁷⁾ te francuskog i engleskog pritiska u Petrogradu u smislu održanja mira te popuštanja, ruski poslanik u Beogradu Sergejev glasom depeše ministra Izvoljskog od 27. februara, savjetuje srpskoj vladi, »da se uzdrži svega što bi moglo izazvati oružani sukob sa austro-ugarskom monarhijom i da bez okolišanja dade izjavu, da se odriče teritorijalnih kompenzacija. Što se tiče rješenja tekućih pitanja, Srbija neka sačeka odluku Sila, koje bi se za slučaj ako gornjim zahtjevima bude udovoljeno, mogle zauzeti za njene interese.«⁹⁸⁾ Zastupnici Francuske, Engleske i Italije, podupirajući taj ruski *démarche*.⁹⁹⁾ Srpska vlada pristajući na taj zahtjev Sila¹⁰⁰⁾

⁹⁴⁾ Potanje G P. XXVI./2. str. 607—609.

⁹⁵⁾ Isp. i G P. XXVI./I. str. 258 i d., 274 i d., 282 i d., XXVI./2. str. 400 i d., 593 i d., 602, 606, 612 i d.

⁹⁶⁾ G P. XXVI./2. str. 606.

⁹⁷⁾ G P. XXVI./2. str. 624 i d., 627, 628 i d., 638, 639 i d. Siebert, *Diplomatische Aktenstücke*, . . . str. 75—80.

⁹⁸⁾ G P. XXVI./2. str. 638, 649 i d. Siebert, *ibid.* str. 77 i d.

⁹⁹⁾ G P. XXVI./2. str. 644.

¹⁰⁰⁾ po izjavama novog srpskog ministra predsjednika Novako-

cirkularnim telegramom od 10. marta upućenim vladama Sila potpisnica Berlinskog ugovora, daje slijedeću izjavu: »La Serbie considérant qu'au point de vue du droit sa situation à l'égard de l'Autriche-Hongrie après la proclamation de l'annexion de la Bosnie-Herzégovine est restée normale, n'a aucune intention de provoquer la guerre contre la Monarchie voisine et ne désire modifier en rien envers elle ses rapport juridiques, continuant à remplir sur la base de la réciprocité ses devoirs de bon voisinage et à entretenir avec elle comme par le passé les relations rentrant dans le domaine des intérêts d'ordre matériel. S'étant toujours soumise au point de vue que la question bosno-herzégovinienne est une question européenne et qu'il appartient aux Puissances signataires du Traité de Berlin à décider relativement à l'annexion et à la nouvelle rédaction de l'article 25 du Traité de Berlin, la Serbie confiante en la sagesse et l'équité des Puissances, leur remet sans réserve comme au tribunal compétent sa cause, sans réclamer par conséquent de l'Autriche-Hongrie aucune compensation soit territoriale soit politique ou économique.«¹⁰¹⁾ Ovom notom srpska vlada dakle izjavljuje, da u vezi sa aneksijom Bosne i Hercegovine odustaje od prav-

vić-a njemačkom poslaniku Ratibor-u dne 3. marta i smatrajući pitanje Bosne i Hercegovine kao riješeno uslijed austro-turskog sporazuma od 26. februara, primjetivši ujedno, »da se Srbija odaziva želji Sila, ali će sačuvati svoju čast i nacionalni osjećaj.« G P. XXVI./2. str. 644.

¹⁰¹⁾ Oe-U Aussenpolitik II, str. 69 i d. Siebert, Diplomatische Aktenstücke zur Geschichte der Ententepolitik der Vorkriegsjahre, str. 84 i d. Ovom je notom srpska vlada otklonila direktne trgovačke pregovore sa Bečom obzirom na ekonomske povlastice, ne smatrajući pitanje aneksije Bosne i Hercegovine kao riješeno uslijed austro-turskog sporazuma od 26. februara, već traži za to pitanje odluku Sila, vidi i G P. XXVI./2. str. 650, 661. Ruski ministar Izvoljski »otklonio je svaku odgovornost za redakciju ove note, koja da istina u nekim izrazima nije sretno odabrana«. Medjutim iz antantinih diplomatskih dokumenata izlazi upravo protivno naime, da je zapravo Izvoljski, a ne srpska vlada glavni sastavljač te note.

nih zahtjeva, da nema nikakove namjere izazvati oružani sukob sa susjednom monarhijom sa kojom želi i nadalje sačuvati nepromjenjene odnose prema načelu uzajamnosti. Zastupajući stanovište da je pitanje bosansko-hercegovačko pitanje evropsko, koje imaju riješiti Sile potpisnice Berlinskog ugovora, srpska vlada predaje svoj spor Silama kao nadležnom sudištu, te ne traži od Austro-Ugarske nikakove teritorijalne, političke ni trgovačko-političke kompenzacije.

Ovaj ruski mirovni korak¹⁰²⁾ u Beogradu primljen je u austrijskim političkim krugovima sa simpatijom, a ministar Aehrenthal premda cijeneći sadržaj srpske note¹⁰³⁾ ipak ju smatra još nezadovoljavajućom već obzirom na srpsko stanovište u pitanju aneksije, a koje je za Austro-Ugarsku sporazumom sa Turskom od 26. februara sa materijalne strane već definitivno riješeno,¹⁰⁴⁾ i kao takovo da ne može biti predmetom bilo kakovih diskusija sa strane Sila, pa u tom smislu očekuje prema obećanjima srpskog ministra predsjednika Novakovića¹⁰⁵⁾ preciznu izjavu. Ali kako unatoč svojih

¹⁰²⁾ Na tajnoj sjednici Dume u noći od 8. na 9. marta pod predsjedanjem ministra predsjednika Stolypina pretresana je politička situacija te je utvrđeno, da Rusija *zasada nije spremna za rat*, pa ne može nikako da se zalaže za srpske interese i da je zato potrebno bezuvjetno suzdržavanje i umjerenost, što skorije rješnje balkanske krize, ali uz istodobno pripremanje za *budućnost*. G P. XXVI./2. str. 654 i d., 655 i d., vidi i Weissbuch betreffend die Verantwortlichkeit der Urheber des Krieges. Str. 92 i d.

¹⁰³⁾ G P. XXVI./2. str. 649 i d., odn. Oe-U Rotbuch: Diplomatistische Aktenstücke betreffend Bosnien u. die Herzegovina 1908/09, str. 89 i d., 94 i d.

¹⁰⁴⁾ dok će formalno priznanje uslijediti jedino sa strane Sila potpisnica Berlinskog ugovora. U ovom smislu izjasnio se austro-ugarski ministar inostranih djela i srpskom ministru G. Simiću. G P.; XXVI./2. str. 651, 652 i d.

¹⁰⁵⁾ austro-ugarskom poslaniku u Beogradu grofu Forgách-u. G P. XXVI./2. str. 651, 652 i d.

Ujedno je barun Aehrenthal putem austro-ugarskog poslanika u Petrogradu grofa Berchtold-a izvijestio o ovom svom stanovištu ministra Izvoljskog, da bi ovaj uvjerio srpsku vladu, da je pitanje

miroljubivih izjava Silama Srbija nastavlja sa vojnim pripremama za svaki slučaj, austro-ugarska vlada na sjednici Ministarskog savjeta od 13. marta zaključila je, poduzeti opsežne vojno-zaštitne mjere na svojoj jugo-istočnoj granici, koje bi imale stupiti na snagu tek počev od 16. marta, tj. za slučaj nepovoljnog odgovora srpske vlade na austro-ugarski démarche u Beogradu.¹⁰⁶⁾ Dne 14. marta stiže i srpska nota, koju austro-ugarska vlada smatra posvema nezadovoljavajućom.¹⁰⁷⁾

Istočna kriza zbog neminovne opasnosti austrijsko-srpskog oružanog sukoba, bijaše sada na vrhuncu. Budući da je ruski poslanik u Berlinu grof Osten-Sacken u ime ministra

aneksije već riješeno austro-turskim sporazumom. Grof Berchtold ovaj je nalog izvršio 11. marta izjavivši ujedno, da utječe na Srbiju, da glasom austro-turskog protokola od 26. februara priznaje aneksiju kao materijalno gotovi čin te dodao, ako bi se ruski ministar opirao ovoj želji, »barun Aehrenthal da će biti prisiljen u Londonu, Parisu i Beogradu objaviti stanovite tajne dokumente iz prošlog ljeta i jeseni« (i koji se odnose na pristanak ruskog ministra Izvoljskog na aneksiju Bosne i Hercegovine), G. P. XXVI./2, str. 653, 668, Oe.-U. A. II, str. 61 i d.

¹⁰⁶⁾ uložen putem tamošnjeg poslanika grofa Forgách-a, G. P. XXVI./2, str. 657—659, 662 i d.

Austro-ugarski démarche u Petrogradu koji je uslijedio dne 11. marta sa strane grofa Berchtolda, potpuno je iznenadio ministra Izvoljskog. Razlog ovom odlučnom koraku austro-ugarske vlade u Petrogradu, po mišljenju njemačkog cara, leži u »činjenici, da Austro-Ugarska već 6 mjeseci imade mobilne trupe na granici, pošto Srbi nikako ne će da otkriju svoju pravu namjeru, što je do sada stajalo 200 milijuna i upravo to dalje ne ide«, G. P. XXVI./2, str. 669. Po Aehrenthalu austro-ugarski korak u Petrogradu imao je svrhu, da potakne Izvoljskog, da obzirom na nezadovoljavajuću srpsku notu od 10. marta utječe na srpsku vladu, da na austro-ugarski démarche u Beogradu odgovori pozitivnom notom, G. P. XXVI./2, str. 662 i d., 668.

¹⁰⁷⁾ pošto nije sadržavala izjavu o potpunom odricanju i naknadnom pristanku na definitivno zaposjednuće obiju provincija, kako je to Beč želio. Vidi G. P. XXVI./2, str. 660 i d., 678, 680. Oe.-U. Aussenpolitik II, str. 105 i d. Siebert, Diplomatiscche Aktenstücke zur Geschichte der Ententepolitik der Vorkriegsjahre, 1921, str. 96 i d.

Izvoljskog izrazio dne 13. marta kancelaru Bülowu molbu za posredovanje u smislu, da austro-ugarski ministar inostranih djela odustane od namjeravane objave stanovitih tajnih dokumenata,¹⁰⁸⁾ njemačka je vlada dne 14. marta uputila telegram u Petrograd, izjavivši svoju spremnost prijateljskog posredovanja, »ako bi Rusija stvarno i ozbiljno umirila Srbiju. U takovom slučaju njemačka vlada stupila bi sa ruskim ministrom vanjskih poslova u prijateljsku izmjenju mišljenja, da se nadje jedan modus vivendi za energičnu akciju Rusije u Beogradu, a kojom on Izvoljski ipak ne bi došao u opreku sa svojom dosadašnjom politikom¹⁰⁹⁾ i što bi sada nakon tursko-austrijskog sporazuma moglo možda uslijediti izjavom svih Sila u Beču o priznanju aneksije. Isto tako njemačka vlada bila bi pripravna ispitati raspoloženje Beča, da se Silama notificira sporazum sa Turskom i zatraži formalno priznanje promjene Člana 25 Berlinskog ugovora, u kojem bi slučaju svakako trebalo i ostale Sile predobiti za jednako postupanje. Takovim zajedničkim korakom svih Sila, Rusija priključkom istom ne bi došla u političku kontradikciju, nego nasuprot dalo bi joj se mogućnost, samostalno ili u zajednici sa ostalim Silama u Beogradu otvoreno istupiti. Ali ako Rusija ne bi bila voljna koristiti se njemačkom susretljivošću i mimo svojih vlastitih svojevremeno postavljenih uslova i dalje se opirala zajedničkom priznanju gotove činjenice, Njemačka bi bila nažalost prinuđena, prepuštiti stvar svome slobodnom toku.«¹¹⁰⁾

¹⁰⁸⁾ a koji bi dokazali svijetu pristanak Izvoljskog na aneksiju Bosne i Hercegovine, G. P. XXVI./2, str. 653, 668 i d., 670 i d.

¹⁰⁹⁾ koja kao što je već poznato smatra pitanje aneksije kao evropsko, koje se imade riješiti konferencijom.

¹¹⁰⁾ G. P. XXVI./2, str. 669—670. Bülow-Portalès. U istom smislu izjasnio se njemački kancelar dne 13. marta ruskom poslaniku na njegovu molbu za posredovanjem. Ovaj samostalni korak Njemačke u Petrogradu, kancelar Bülow saopćio je Beču pismom Bülow-Tschirschky isti dan, G. P. XXVI./2, str. 670—672.

Na ovaj njemački predlog ruski ministar Izvoljski, nakon prethodnog sporazuma sa kabinetima Londona i Parisa,¹¹¹⁾ dao je dne 20. marta izbjegavajući odgovor, priznajući doduše prijateljski duh njemačkog predloga te spremnost iskrenom željom izaći u susret eventualnom *démarche*-u Beča upravljen Silama i koji bi se odnosio na formalno priznanje promjene Člana 25 Berlinskog ugovora, ali s druge strane opet ruski ministar »izričito utvrđuje« potrebu saziva evropske konferencije.¹¹²⁾

Njemački kancelar knez Bülow upućuje zato dne 21. marta poslaniku u Petrograd grofu Pourtalès slijedeću brzozjavnu instrukciju: »Euere pp. bitte ich Herrn Iswolsky zu sagen, dass wir mit Befriedigung erfahren, dass er freundschaftlichen Geist unseres Vorschlages anerkenne und auf denselben eingehen zu wollen scheine. Sodann wollen Sie Herrn Iswolsky mitteilen, dass wir bereit seien, oesterreich-ungarischer Regierung vorzuschlagen, die Mächte unter Bezugnahme auf das Ihnen bereits mitgeteilte¹¹³⁾ österreichisch-

¹¹¹⁾ G P. XXVI./2. str. 691. Siebert, Diplomatische Aktenstücke, str. 99 i d.

¹¹²⁾ G P. XXVI./2. str. 691—692. Naime sredinom marta talijanski ministar Tittoni ponovno je pokrenuo pitanje konferencije, nakon srpske note Silama od 10. marta, kojom Srbija izjavljuje, da ne zahtjeva nikakove pa ni ekonomske kompenzacije. Takova konferencija imala bi da registruje austro-turski sporazum od 26. februara-bugarско-turski privremeni sporazum od 15. marta (vidi dalje!) te predviđene modifikacije člana 29 Berlinskog ugovora u korist Crne Gore. Ovaj talijanski predlog veoma je povoljno primljen u Beču, kao i kod kabineta Londona i Petrograda. Napose Engleska, koja je živo željela saziv konferencije, utjecala je u ovom smislu i kod Porte, da bi Turska u tom pogledu uzela inicijativu. Ali njemačka vlada bijaše protiv ovog predloga upozorivši Velikog vezira na sve opasnosti takovog saziva naročito za Tursku, jer takova konferencija omogućila bi i ostalim na Istoku zainteresovanim Silama, da izlaze ovom prilikom sa svojim zahtjevima. Krajem marta i Porta zauzela je negativan stav prema ovom pitanju i tako je ideja saziva konferencije definitivno napuštena. G P. XXVI./2. str. 753—770.

¹¹³⁾ G P. XXVI./2. str. 667.

türkische Abkommen zu ersuchen, der Ausserkraftsetzung des Artikles 25 des Berliner Vertrages zuzustimmen. Ehe wir aber Oesterreich-Ungarn einen derartigen Vorschlag machen, müssen wir bestimmt wissen, dass Russland auf die österreichische Note zustimmend antworten und sein formelles Einverständnis mit der Aufhebung des Artikels 25 ohne jeden Vorbehalt erklärt. Euere pp. wollen dabei Herrn Iswolsky in bestimmter Form sagen, dass wir eine präzise Antwort — ja oder nein — erwarten; jede ausweichende, ver Klausulierte oder unklare Antwort würden wir als eine Ablehnung betrachten müssen. Wir würden uns dann zurückziehen und den Dingen ihren Lauf lassen; die Verantwortung für alle weiteren Ereignisse würde dann ausschliesslich Herrn Iswolsky zufallen, nachdem wir einen letzten aufrichtigen Versuch gemacht, Herrn Iswolsky behülflich zu sein, die Situation zu klären in einer für ihn annehmbarer Weise.

Sollten Sie bei Herrn Iswolsky Entgegenkommen finden, so können Sie durchblicken lassen, dass wir ihn bei einer etwa von ihm ausgehender Initiative, die bulgarische Anerkennungsfrage in der gleichen Weise formell zu regeln, unterstützen würden.

Auf die von Herrn Iswolsky vorgebrachte Beschwerden über die österreichische Politik gegen Serbien wollen Sie von sich aus nicht zurückkommen. Sollte dies seitens des Ministers geschehen, bitte ich ihn daran zu erinnern, dass auch russischerseits die serbische Antwort als ungenügend bezeichnet worden ist und er selbst die Verantwortung dafür abgelehnt hat.¹¹⁴⁾ Erinnern Sie ihn dabei an die ungeeignete Sprache der serbischen Regierung in der Anlage zu Erlass (Nr. 482.¹¹⁵⁾ Sagen Sie jedenfalls Herrn Iswolsky, dass die Dinge angesichts der zunchmend herausfordernder serbischen

¹¹⁴⁾ G P. XXVI./2. str. 661 i d.

¹¹⁵⁾ G P. XXVI./2. str. 680 i d.

Haltung zur Entscheidung drängen und wir daher einer umgehenden klaren Antwort auf unsere Frage entgegensehen. Die Konferenzfrage hat mit unserer Demarche nichts zu tun, über ihre Notwendigkeit und Nützlichkeit zu entscheiden, wird nach wie vor dem Gedankenaustausch unter den Mächten vorbehalten bleiben müssen. Ihre Heranziehung in die vorliegende konkrete Frage müssten wir als Versuch der Verschleppung und damit als Ablehnung unseres Vorschlags ansehen.«¹¹⁶⁾

Ovim *démarche*-om Njemačka dakle u vezi sa njenom već u telegramu od 14. marta izraženom spremnošću posredovanja u pitanju namjeravane objave dokumenata ponovno se obraća Petrogradu, očekujući njen bezodvlačan precizan odgovor (sa da ili ne) dali će na austrijsku notu, koju bi Beč na njemački predlog, pozivom na već saopćeni austrijsko-turski sporazum, upravo Silama tražeći ukidanje Člana 25 Berlinskog ugovora — bez ikakvog ograničenja izjaviti svoj sporazum sa formalnim ukidanjem toga Člana Berlinskog ugovora. Svaki izbjegavajući ili nejasan odgovor, njemačka vlada da će morati smatrati kao otklon i u takovom slučaju prepustiti stvar svome toku. Svaka daljna odgovornost pala bi isključivo na g. Izvoljskog, pošto je njemačka vlada učinila zadnji pokušaj pomoći mu, da se rasčisti situacija na jedan njemu prihvatljiv način. U slučaju susretljivosti, njemačka vlada da bi bila pripravna podupirati eventualnu rusku inicijativu u smislu jednakog rješenja pitanja bugarske nezavisnosti. Pitanje potrebe te korisnosti jedne konferencije, koje nikako ne tangira ovaj njemački *démarche*, da će ostati i u buduće predmetom izmjene mišljenja medju kabinetima i svako njeno uvlačenje u ovo konkretno pitanje,

¹¹⁶⁾ G P. XXVI./2. str. 693—696. Ovaj samostalni njemački korak, kao i ruski odgovor od 20. marta na njemački *démarche* od 14. marta saopćeni su Beču tek 23. marta pismom Bülow-Tschirschky, str. 696, 700. Vidi i telegram cara Nikole II. njem. caru od 22. marta.

njemačka vlada da će morati smatrati pokušajem odgadjanja i kao otklon svojeg predloga.

Nato dne 23. marta ministar Izvoljski poslije prethodne audijencije kod svoga cara, obavještava njemačkog poslanika, »da ruska vlada za slučaj austro-ugarskog upita Silama u smislu kako je sadržan u njemačkom *démarche*-u od 21. t. mj., ne će propustiti na taj zahtjev dati svoj potpuni formalni pristanak (ne manquera pas d'y repondre en donnant sans réserve son adhesion formelle à cette demande)«¹¹⁷⁾ a na izvještaj od 24. marta »da je želja njemačke vlade sada i kod ostalih Sila pokrenuti ukidanje Člana 25 Berlinskog ugovora«¹¹⁸⁾ ruski ministar je izjavio svoju spremnost »prihvatiti svaku formulu, kojom bi se ostale Sile sporazumjele i u zajednici s njima u Beogradu savjetovati da se dade takova izjava«¹¹⁹⁾

Vijest o ovom neočekivanom koraku ruske diplomacije izazvala je u svim društvenim slojevima pučanstva te štampi strastveno uzbuđenje, a u oficijelnim te neoficijelnim krugovima Engleske i Francuske vidljivo iznenadjenje,¹²⁰⁾ te ogorčenje protiv Njemačke i Austro-Ugarske.¹²¹⁾

Sir E. Grey dne 25. marta kategorički odbija njemački predlog¹²²⁾ da se dade pozitivan odgovor na austro-ugarsku deklaraciju Silama u smislu abrogacije Člana 25 Berlinskog ugovora, pošto »... the assurance for which the German Government ask, while involving an alternation of the treaty of Berlin, leaves the Servian question unsettled and makes no provision for the solution of other questions relating to

¹¹⁷⁾ G P. XXVI./2. str. 703.

¹¹⁸⁾ G P. XXVI./2. str. 706.

¹¹⁹⁾ G P. XXVI./2. str. 707.

¹²⁰⁾ Diplomatische Aktenstücke zur Geschichte der Ententepolitik der Vorkriegsjahre v. Siebert, str. 108—116, B. D. V/2. str. 1263 i d., 1277 i d., 1279 i d., 1294 i d., 1297 i d., 1302 i d.

¹²¹⁾ G P. XXVI./2. str. 735 i d., 737, 738 i d., 740—746.

¹²²⁾ G P. XXVI./2. str. 703.

the treaty of Berlin in which England and the other European powers are equally interested«,¹²³⁾ te pozivajući se na ostale Sile kao i na potrebu rješenja¹²⁴⁾ Člana 29 Berlinskog ugovora u korist Crne Gore. I Francuska izjasnila se sa rezervom.¹²⁵⁾ Opasnost sukoba opet je na vrhuncu. Medjutim pregovori se nastaviše i ako ne bez poteškoća, a kabineti Londona i Parisa izjaviše napokon svoju spremnost¹²⁶⁾ priključiti se akciji ostalih Sila.

Poslije démarche-a predstavnika Rusije, Engleske, Francuske, Italije te Njemačke u Beogradu dne 30. marta,¹²⁷⁾ srpska vlada na hitan poziv i prema doslovnom nacrtu i diktatu Sila¹²⁸⁾ dostavila je Beču notu slijedećeg sadržaja: »La Serbie reconnaît qu'elle n'a pas été atteinte dans ses droits par le fait accompli, crée en Bosnie-Herzégovine et qu'elle se conformera, par conséquent à telle décision que les Puissances prendront par rapport à l'article 25 du Traité de Berlin. Se rendant aux conseils des Grandes Puissances, la Serbie s'engage dès à présent à abandonner l'attitude de protestation et d'opposition qu'elle a observée à l'égard de l'annexion, depuis l'automne dernier, et s'engage, en outre, à changer le cours de sa politique actuelle envers l'Autriche-Hongrie, pour vivre désormais avec cette dernière sur le pied d'un bon voisinage. Conformément à ces déclarations et confiant dans les intentions pacifiques de

123) G. P. XXVI./2. str. 707, 714. Ni istovremeni englesko-austrijski pregovori za posredovanjem, započeti engleskom inicijativom, nikako ne napredovaše.

124) medjutim rješenje toga pitanja približavalo se već kraju uslijed povoljnog toka pregovora između Austro-Ugarske i Italije. G. P. XXVI./2. str. 717 i d., 746, 753, 754 i d.

125) G. P. XXVI./2. str. 709 i d., 713 i d.

126) G. P. XXVI./2. str. 717 i d., 719 i d.

127) G. P. XXVI./2. str. 725 i d., 728 i d.

128) i upravo zato ta se pod pritiskom Sila nametnuta nota u stvari nikako ne može smatrati pravovaljanom izjavom srpske vlade i odrazom narodne volje!

l'Autriche-Hongrie, la Serbie ramenera son armée à l'état du printemps de 1908, en ce qui concerne son organisation, sa discolation et son effectif. Elle désarmera et licenciera ses volontaires et ses bandes, et elle empêchera la formation de nouvelles unités irrégulières sur son territoire.«¹²⁹⁾ Srbija ovime priznaje, »da aneksijom Bosne i Hercegovine njena prava nisu bila povredjena i da će se prema tome pokoravati onoj odluci Sila, koju će ove stvoriti u pogledu Člana 25 Berlinskog ugovora. Primajući savjete Velesila, Srbija se obvezuje, da će od sada napustiti svoje prigovarajuće te otporno držanje, što ga je zauzela spram aneksije počev od prošle jeseni, a osim toga promjeniti pravac svoje sadanje politike prema Austro-Ugarskoj, te u buduće živjeti s njom u dobrim susjednim odnosima. Prema ovim izjavama i povjeravajući u miroljubive namjere Austro-Ugarske, Srbija će povratiti stanje svoje vojske, što se tiče njene organizacije, razmještaja te zbiljskog broja vojnika na ono, kako je bilo u proljeću 1908. Razoružati će i raspustiti će svoje dobrovoljce i svoje čete i zapriječiti formiranje novih iregularnih jedinica na svome području«.

Poslije toga barun Aehrenthal, prema prethodno stvorenom sporazumu, dao je dne 3. aprila zastupnicima kod signatarnih Sila instrukciju, da se u vezi sa povoljnim prijemom Silama već saopćenog austrijsko-turskog protokola, kojim je Visoka Porta izričito priznala aneksiju Bosne i Hercegovine, obrate vladama kod kojih su akreditovani molbom, pristupiti ukidanju Člana 25 Berlinskog ugovora.¹³⁰⁾ Njemačka vlada toj molbi odmah se odazvala, izjavljujući notom od 7. aprila svoj potpuni formalni pristanak ukidanju Člana 25 Berlinskog ugovora. Jednaku izjavu dostaviše u

129) G. P. XXVI./2. str. 731, 746. Sličnu izjavu uputio je austro-ugarskoj vladi početkom aprila i Cetinje.

130) G. P. XXVI./2. str. 734.

Beč dne 11. aprila Italija, 17. Engleska, a 19. Francuska i Rusija.¹³¹⁾

Ovom izjavom svih Sila o ukidanju Člana 25 Berlinskog ugovora aneksijona kriza završena je, a proširenje prava suvereniteta austrijskog cara na obje provincije definitivno je priznato.

Na isti način sankcionisane su¹³²⁾ nakon postignutog sporazuma medju vladama Beča, Rima te Cetinja i predviđene modifikacije Člana 29 Berlinskog ugovora u korist Crne Gore.

Za to vrijeme ruski ministar Izvoljski u smislu svoga političkog projekta, ocrtanog u Dumi dne 25. decembra 1908, nastojao je svim silama, da predobije za se Bugarsku i da ju približi Srbiji. Sporazumno sa kabinetima Londona i Parisa, ruski car kao prvi priznao je 18. februara carski naslov¹³³⁾ bugarskom knezu Ferdinandu, što mu bijaše saopćeno prigodom dočeka u Petrogradu, kamo je prispio 21. februara na pogreb Velikog kneza Vladimira. I tursko-bugarski pregovori započeti još u oktobru 1908, koji dosada stajahu na mrtvoj tački, pa je čak prijetila opasnost bugarsko-turskog oružanog sukoba,¹³⁴⁾ nakon posredovnog predloga ministra

¹³¹⁾ G P. XXVI./2. str. 735.

¹³²⁾ G P. XXVI./2. str. 735, 746. Oe-U Rothbuch: Diplomatische Aktenstücke betreffend Bosnien u. Herzegovina 1908/09. str. 128 i d., Oe-U Aussenpolitik II, str. 317—345, 346 i d. Naime odlomci 5, 7 i dalje Člana 29 sadržavajući ograničenje suvereniteta Crne Gore ukinuti su, a odlomak 6 nadomješten izjavom, da luka Antivari treba da sačuva karakter isključivo trgovačke luke.

¹³³⁾ G P. XXVI./2. str. 559 i d., 561 i d., 563 i d., 565 i d.

¹³⁴⁾ G P. XXVI./2. str. 532—536.

Izvoljskog krajem siječnja¹³⁵⁾ u korist Bugarske, te daljnim direktnim rusko-turskim pregovorima zadobiše nov pravac, pa je 15. marta postignut privremeni, a 20. aprila zaključen u Petrogradu definitivni rusko-turski finansijski sporazum. Ovim sporazumom ruska vlada preuzela je spram Turske bugarsku obavezu finansijske odštete za istočno-rumelijski tribut, za tamošnja turska državna dobra te za Istočnu željeznicu u ukupnoj visini od 125 milijuna franaka i to kao djelomičnu kompenzaciju za još zaostalu ratnu kontribuciju Turske iz godine 1878,¹³⁶⁾ pošto je specijalnim protokolom od 19. aprila¹³⁷⁾ izmedju Bugarske i Turske postignut i arrangement u pogledu društva Istočne željeznice. Isti dan zastupnici Rusije, Engleske i Francuske u Sofiji, po nalogu svojih vlada priznali su nezavisnost Bugarske.¹³⁸⁾ Kako je time Bugarska ispunila sve nužne preduvjete i zastupnici Njemačke, Austro-Ugarske i Italije u Sofiji podnose dne 27. aprila¹³⁹⁾ bugarskom suverenu priznanje nezavisnosti kraljevine Bugarske, a vladari Austro-Ugarske i Njemačke šalju kralju Ferdinandu svoje brzoglavne čestitke.

Pitanje nezavisnosti otoka Krete i sjedinjenje sa Grčkom nije riješeno¹⁴⁰⁾ poradi neodlučnosti Mladoturaka, te nesloge 4 Sila zaštitnica (Engleske, Francuske, Italije i Rusije).¹⁴¹⁾

¹³⁵⁾ G P. XXVI./2. str. 536 i d., 542 i d., a čime je Bugarska došla potpuno pod finansijsku ovisnost Rusije.

¹³⁶⁾ G P. XXVI./2. str. 544 i d., 548 i d., 573 i d., 575. Tako nisu uspjela istodobna nastojanja Austro-Ugarske u Sofiji, da predobije Bugarsku i da s njom zaključi Vojnu konvenciju. G P. XXVI./2. str. 527 i d., 562 i d.

¹³⁷⁾ G P. XXVI./2. str. 579, 580

¹³⁸⁾ G P. XXVI./2. str. 581.

¹³⁹⁾ G P. XXVI./2. str. 585 i d.

¹⁴⁰⁾ što je izazvalo veliku zategnutost izmedju Grčke i Turske i prijetilo čak oružanim grčko-turskim sukobom. G P. XXVII./I. str. 81 i d.

¹⁴¹⁾ a za Trojni savez nema daljnog značenja. Vidi i G P. XXVII./I. str. 25 i d., 81 i d.

Bacimo li kratki politički osvrt na minuli period Istočne krize, ustanovit ćemo, da je aneksijom Bosne i Hercegovine sa strane Austro-Ugarske u vezi sa proglašenjem bugarske nezavisnosti u stvari konačno obezkrijepljen jedan evropski ugovor,¹⁴²⁾ zabačeno načelo statusa quo na Balkanu i evropskoj Turskoj, načelo za koje se monarhija bijaše tako zauzimala i koje je smatrala osnovicom svoje orijentalne politike, poremećeno ravnovjesje Sila na Balkanu na štetu Srbije a donekle i Crne Gore, i time bez sumnje dat povod ostvarenju ruskog plana podiobe evropske Turske. Austro-Ugarska, zamijenivši provizornu okupaciju i upravu definitivnim zaposjednućem dviju balkanskih provincija, koje u pogledu etnografskom, etnopolitičkom kao i konfesijonalnom predstavljaju jedino i isključivo svojinu južnih Slovena i ne odazivajući se zahtjevima teritorijalne kompenzacije, zadobila je doduše poslije napuštanja Sandžaka, velikih materijalnih žrtava te napetih diplomatskih pregovora priznanje svih Sila, ali je time ne samo pokrenula srpsko pitanje, koje se odsada pa sve do svjetskoga rata igrati važnu ulogu u evropskoj politici, a Italiji olakšala da se još više približi suprotnoj političkoj grupi, već je i potencirala političku napetost i nezadovoljstvo medju slavenskim narodima monarhije, te u Srbiji i Crnoj Gori dajući još snažnijeg maha razvoju nacionalnih pokreta za slobodom i ujedinjenjem, dok je u Rusiji pobudila ideju revanche-a protiv Dvojnog saveza tj. Austro-Ugarske i Njemačke zbog pretrpljenog poraza njene balkanske politike, te neispunjenih očekivanja u njezinoj stoljetnoj težnji za posjedom Bospora i Dardanela.

¹⁴²⁾ nakon što isti bijaše već prije kršen uslijed događaja u Bugarskoj od 1885.

Početak juna 1909 talijanski ministar Tittoni putem austro-ugarskog poslanika u Rimu grofa Lützwow-a predlaže barunu Aehrenthalu zaključenje zajedničkog sporazuma, »kojim bi se obje države obvezale, da nijedna od njih bez znanja druge ne će sklopiti sa kojom trećom Silom nikakav sporazum tičući se Balkana«.¹⁴³⁾ Austro-ugarski ministar inostranih djela bio je nesklon takovom predlogu, »budući je Italija¹⁴⁴⁾ tokom najnovije aneksijone kampanje sve pokušala, da mimoišavši Austro-Ugarsku postigne direktan sporazum sa Rusijom u pogledu Balkana i pošto je Tittoni pače pokazao tu bezobzornost, javno u komori¹⁴⁵⁾ govoriti o takovom talijansko-ruskom sporazumu na način, da je svatko morao misliti, da je takav sporazum uperen protiv Austro-Ugarske u stvari već postignut, pa talijanski ministar namjerava sada nakon svojeg neuspjeha onemogućiti i austro-ugarskoj monarhiji za sva vremena svaki direktni sporazum sa Rusijom u balkanskim pitanjima«.¹⁴⁶⁾ Osim toga barun

¹⁴³⁾ G. P. XXVI./I. str. 319.

¹⁴⁴⁾ koja je kroz cijelo vrijeme aneksijone krize zauzela stav rezerve, dok je naprotiv vidljivo otkočila jednodušnost Dvojnog saveza.

¹⁴⁵⁾ dne 4. decembra 1908, kojom prilikom je napao austro-ugarsku politiku na Balkanu i naglasio, da je približenje izmedju Italije i Rusije danas već »gotova činjenica«, G. P. XXVII./I. str. 319.

¹⁴⁶⁾ G. P. XXVII./I. str. 319. Talijanski ministar je time svakako htio onemogućiti novi rusko-austrijski balkanski sporazum, jer bi po njegovom mišljenju »drugi Müzzsteg« za Italiju bio »konac Trojnog

Aehrenthal »nikako ne može dopustiti, da Italija takovim predlogom dodje u isti red sa balkanskim Silama Austro-Ugarskom i Rusijom«.

Stoga barun Aehrenthal namjerava odgovoriti na talijanske predloge, da se odnosi između Austro-Ugarske i Italije temelje na postojećem ugovoru Trojnog saveza i da ne predleži potreba inakog učvršćenja međusobnog povjerenja, ali da će i u buduću u smislu svoje politike susretati talijanskog saveznika jednakim prijateljstvom.¹⁴⁷⁾

Ali njemački kancelar knez Bülow savjetuje barunu Aehrenthalu, da povodom pouzdanih vijesti o ozbiljnom nastojanju Rusije u Rimu, da se postigne direktan rusko-talijanski sporazum o Balkanu, ne odbija talijanske predloge »pošto nije isključeno, da talijanski ministar traži sporazum sa Austro-Ugarskom s razloga, da se uzmogne opravdati u svojoj zemlji a naročito prema svome kralju i njegovom zahtjevu, da se pospješni arrangement sa Rusijom«.¹⁴⁸⁾

Usvajajući ovo njemačko stanovište,¹⁴⁹⁾ a u vezi sa »političkom konstelacijom Evrope te u želji, da se poslije perioda ohladnjelih odnosa između Austro-Ugarske i Italije i sretno prebrodjene aneksijone krize, nekom susretljivošću prema Tittoni-čvim predlozima ponovno učvrsti taj saveznički od-

saveza«. Austro-ug. ministar ne vidi razloga talijanskoj bojazni, pošto je novi Münzsteg-ski sporazum, zaključen u doba napetih odnosa između Italije (kabinet Zanardelli-Prinetti) i A. U. isključen, »budući je utjecaj Sila poslije Mladoturske revolucije na upravu turskog područja do daljnega praktično nemoguć.« G P. XXVII./I. str. 320 i d., 323—324.

147) G P. XXVII./I. str. 320 Tschirschky-Bülow.

148) G P. XXVII./I. str. 322 ali prepuštajući naravno njemu. Aehrenthalu punu slobodu odluke. Njemačka je time — prema drž. sekretaru v. Schoen — željela, »da po mogućnosti zapriječi, da Italija bez znanja svojih saveznika zaključi sa Rusijom bilo kakav sporazum na Balkanu, koji bi se protivio političkom načelu statusa quo«. str. 332.

149) G P. XXVII./I. str. 323.

nos«.¹⁵⁰⁾ barun Aehrenthal nije a limine otklonio istodobni talijanski predlog, sadržavajući glavne tačke oko kojih treba da se kreću pregovori, naime:

»1. Niti Italija bez znanja Austro-Ugarske, niti Austro-Ugarska bez znanja Italije ne bi smjela da na Balkanu poduzme bilo šta ili da sa kojom trećom Silom stupi u takove pregovore,

2. Budući da se Austro-Ugarska napuštanjem Novopazarskog Sandžaka odrekla prava na taj teritorij, svaka eventualna akcija Austro-Ugarske koja će se pokazati kao potrebna provoditi na tom području, mora analogno podpadati pod odredbe Člana VII Trosaveznog ugovora i prema tome može uslijediti tek na temelju prethodnog sporazuma i uz kompenzaciju«.¹⁵¹⁾ ali je — premda potpuno sporazuman sa tačkom 2 talijanskog nacrtu,¹⁵²⁾ koja zapravo predstavlja proširenje odredaba Člana VII ugovora Trojnog saveza i na Novopazarski Sandžak — u pogledu tačke 1. izjavio talijanskom poslaniku u Beču vojvodi od Avarna, »da se odredbe Člana VII saveznog ugovora mogu smatrati svakako dostatnim te da se i pored postojećih unutarnjih poteškoća u Turskoj, u bližoj budućnosti nemaju očekivati važne promjene. Ali ako bi status quo na Balkanu bio jednom ipak ugrožen, on ministar Aehrenthal čvrsto će stati uz svoje načelo izraženo u Desio-u 1907, da i u takovom slučaju za obje države imade vrijediti princip neintervencije. Polazeći sa toga stanovišta, uostalom da je i u duhu ugovora Trojnog saveza, kada kabineti Beča i Rima preuzimaju odnosno održavaju obavezu, da će si međusobno priopćiti svaki predlog treće Sile,¹⁵³⁾ koji bi se protivio principu neintervencije

150) G P. XXVII./I. str. 330.

151) G P. XXVII./I. str. 321.

152) G P. XXVII./I. str. 330.

153) prvenstveno Engleske i Francuske prema mišljenju Beča. Njemački državni sekretar v. Schoen smatra, da za slučaj »da održa-

i odnosio se na promjenu statusa quo na Balkanu ili u turskim područjima u Jadranskom i Egejskom moru.¹⁵⁴⁾

Iza toga pregovori se nastaviše između austro-ugarskog ministra vanjskih poslova i talijanskog poslanika u Beču vojvode od Avarna. Sredinom oktobra talijanski poslanik predlaže barunu Aehrenthalu novu (Tittoni-cvu) konačnu redakciju tačke I. prvotnog talijanskog predloga,¹⁵⁵⁾ koju je austro-ugarski ministar uz neznatnu izmjenu u cijelosti prihvatio. Istodobno talijanski poslanik po nalogu ministra Tittoni-a dao je barunu Aehrenthalu izričitu izjavu, »da Italija nema sa Rusijom nikakav sporazum o Balkanu, ni usmeni ni pismeni.«¹⁵⁶⁾

Nakon što je postignut obostrani sporazum u pogledu konačne redakcije¹⁵⁷⁾ i pošto su i novi talijanski ministar predsjednik Sonnino sa grofom Guicciardini-em kao ministrom inostranih djela,¹⁵⁸⁾ pokazali jednaku sklonost zaključenju već završenih pregovora, to su dne 20. decembra 1909

nje postojećeg stanja jednom bude ugroženo, potpuna nezainteresovanost za Njemačku jedva, a za Austro-Ugarsku kao susjednu državu nikako ne će biti moguća.« Zato gornja austro-ugarska stilizacija da nije sretno odabrana, ali je »shvatljiva obzirom na Italiju, pošto Beč ovakovom stilizacijom zapravo želi onemogućiti Italiji njenu ekspanzivnu politiku u Jadranskom moru, te pretvaranje istog u talijansko zatvoreno more i u tu svrhu zapriječiti ostvarenje njenih albanskih aspiracija«, G P. XXVII/I. str. 331, 332.

¹⁵⁴⁾ G P. XXVII/I. str. 330—331.

¹⁵⁵⁾ G P. XXVII/I. str. 334, 336 prilog B., podudarajući se sa konačnim tekstom ugovora i koja se redakcija prema mišljenju austro-ugarskog ministra u toliko udaljuje od prvotnih pregovora, »što omogućuje i interpretaciju, po kojoj bi obje Sile imale pravo, zaključiti samostalno sporazum sa Rusijom i tek naknadno drugog kontrahenta pozivati na pristup«, ali ne vjeruje, da je ta dvosmislenost sa strane Italije hotice unesena.

¹⁵⁶⁾ G P. XXVII/I. str. 334.

¹⁵⁷⁾ G P. XXVII/I. str. 338, 342 i d.

¹⁵⁸⁾ poslije nenadanog pada kabineta Giolitti-Tittoni dne 2. decembra, G P. XXVII/I. str. 343, 344.

izmjenjene u Beču¹⁵⁹⁾ note austro-ugarsko-talijanskog Balkanskog sporazuma.

Sam sporazum sastavljen je u obliku suglasnih pismenih instrukcija ministara vanjskih poslova Austro-Ugarske i Italije od 30. novembra odnosno 15. decembra,¹⁶⁰⁾ upućenih odnosnim zastupnicima u Rimu i Beču i to kako slijedi:¹⁶¹⁾

»Dans les pourparlers que j'ai eus ces derniers temps avec le Duc Avarna en vue de préciser et de compléter l'article VII du traité de la Triple-Alliance, nous sommes d'abord tombés d'accord que, l'Autriche-Hongrie ayant renoncé aux droits que le Traité de Berlin lui avait conférés par rapport au Sandjak de Novibazar, les dispositions de l'article précité de la Triple-Alliance s'appliquent au Sandjak aussi bien qu'aux autres parties de l'empire ottoman. Si donc par suite de l'impossibilité du maintien du statu quo dans les Balcans l'Autriche-Hongrie était amenée par la force des événements à procéder à une occupation temporaire ou permanente du Sandjak de Novibazar, cette occupation n'aura lieu qu'après un accord préalable avec l'Italie, basé sur le principe d'une compensation.

Fidèles à l'esprit qui a inspiré le traité de la Triple-Alliance et en vue de fixer d'une manière précise et d'un commun accord le procédé que les deux Cabinets alliés comptent adopter dans certaines éventualités, nous sommes convenus, en outre, le Duc Avarna et moi, de ce qui suit:

Chacun des deux Cabinets s'engage à ne pas contracter un accord quelconque avec une tierce Puissance concernant

¹⁵⁹⁾ G P. XXVII/I. str. 345.

¹⁶⁰⁾ G P. XXVII/I. str. 346, a obje note saopćene su Berlinu dne 22. decembra.

¹⁶¹⁾ nota austro-ugarskog ministra poslanika u Rimu grofu Lütow-u, G P. XXVII/I. str. 346—347. Pribram: Die politischen Geheimverträge Oesterreich-Ungarns 1879—1914, 1920. I. str. 99 i d., Oe-U Aussenpolitik II. str. 579.

les questions balcaniques sans que l'autre Cabinet y participe sur un pied d'égalité absolue; de même, les deux Cabinets s'engagent à se communiquer toute proposition qui serait faite à l'un ou à l'autre par une tierce Puissance, allant à l'encontre du principe de non-intervention et se rapportant à une modification du statu quo dans les régions des Balcans ou des côtes et des îles ottomanes dans l'Adriatique et de la Mer Egée.

Il va sans dire que l'article VII du traité de la Triple-Alliance, que les dispositions qui précèdent ne font que préciser et compléter, reste intégralement en vigueur.

Quant à la durée de l'engagement que les deux Cabinets assument en vertu de ce qui précède, il est entendu qu'elle doit coïncider avec celle du traité de la Triple-Alliance, de sorte que l'engagement même serait implicitement renouvelé avec le renouvellement de la Triple-Alliance.

Conformément aux dispositions analogues de ce traité les deux Cabinets se promettent mutuellement le secret sur l'engagement qu'ils viennent de prendre; seul le Cabinet de Berlin, à titre d'allié, en sera informé sans délai par les deux Gouvernements.»

Ovim sporazumom, koji ostaje na snazi tako dugo dok i ugovor Trojnog saveza, Austro-Ugarska pristala je na proširenje odredaba Člana VII toga ugovora i na Novopazarski Sandžak, a pored toga svaki od obaju kabineta obvezao se, da sa trećom Silom ne će sklapati nikakav sporazum, odnosno se na balkanska pitanja, bez sudjelovanja drugog kabineta prema načelu apsolutne ravnopravnosti i da će si uzajamno priopćiti svaki predlog treće Sile, koji bi se protivio principu neintervencije i odnosio se na promjenu postojećeg teritorijalnog stanja u predjelima Balkana (dans les régions des Balcans) ili obalama i ostrvima otomanskim u Jadranskom i Egejskom moru.

Austro-Ugarska, usvajajući time ponovno načelo *status quo* na Bliskom Istoku, potpuno se odrekla u buduću svake jednostrane akcije na tom području,¹⁶²⁾ onemogućujući ujedno i Italiji ekspanzivnu politiku u Jadranskom moru a napose u Albaniji.

Talijanski ministar Tittoni pristao je međjutim već prije na potajne pregovore sa Rusijom i prigodom posjete ruskog cara Nikole II. talijanskom kralju u Racconigi dne 24. oktobra 1909.¹⁶³⁾ — kamo je ruski car u pratnji Izvoljskog *mimo i svih* austro-ugarski teritorij putovao preko Njemačke i Francuske —¹⁶⁴⁾ zaključio bez znanja svojih saveznika sa ruskim ministrom Izvoljski-em tajni pismeni sporazum o Balkanu uperen protiv Austro-Ugarske, a koji bijaše u očitj suprotnosti sa odredbama ugovora Trojnog saveza i posvema protivurječan po duhu i slovu, ne samo sa pregovorima koje je istodobno vodio sa Bečom, već i kasnije zaključenim austro-ugarsko-talijanskim Balkanskim sporazumom od 30. novembra odnosno 15. decembra 1909.

¹⁶²⁾ susretljivošću prema talijanskim predlozima htjela je, prema mišljenju austro-ugarskog ministra, popraviti rasklimane odnose između Rima i Beča, Italiji olakšati obnovu saveznog ugovora te tako učvrstiti Trojni savez.

¹⁶³⁾ na čemu je ruski ministar Izvoljski uporno radio sa namjerom, da prigodom ovog sastanka, kojim je ruski car ujedno vratio posjet talijanskog suverena Petrogradu od godine 1902, Italiju što više približi k Rusiji, te da ju odvoji od njenih saveznika a napose od Austro-Ugarske. Taj sastanak simpatično je primljen u Londonu i Parisu G. P. XXVII./I. str. 405 i d., 410 i d., 423 i d.

¹⁶⁴⁾ i čime je jasno pokazao svijetu protuaustrijski karakter toga posjeta. G. P. XXVII./I. str. 405 i d., 421 i d., Diplomat. Aktenstücke zur Geschichte der Entente politik der Vorkriegsjahre v. B. v. Siebert, str. 451 i d., 456 i d.

Rusko-talijanski tajni sporazum zaključen u Racconigi-u glasi:

»1. La Russie et l'Italie doivent s'employer en première ligne, au maintien du statu quo dans la Péninsule des Balkans.

2. Pour toute éventualité qui pourrait se produire dans les Balkans, elles doivent appuyer l'application du principe de nationalité, par le développement des Etats Balkaniques, à l'exclusion de toute domination étrangère.

3. Elles doivent s'opposer par une action commune, à tout agissement en sens contraire aux fins ci-dessus; par »action commune« on doit entendre une action diplomatique, toute action d'ordre différent devant naturellement demeurer réservée à une entente ultérieure.

4. Si la Russie et l'Italie voulaient stipuler pour l'Orient Européen des accords nouveaux avec une tierce puissance, en dehors de ceux qui existent actuellement, chacune d'elles ne le ferait qu'avec la participation de l'autre.

5. L'Italie et la Russie s'engagent à considérer avec bienveillance, l'une les intérêts russes dans la question des Détroits, l'autre les intérêts italiens en Tripolitaine et Cyrénaïque.¹⁰⁵⁾

Obje države ovime utvrdiše, »da u prvom redu treba da se zauzimaju za održanje postojećeg stanja na Balkanskom poluostrvu«. (1.) Ali » za svaki slučaj koji bi se mogao pojaviti na Balkanu« tj. dodje li do promjena na tome području, pa se status quo ne će moći održati, »Rusija i Italija imadu da podupiru primjenu načela narodnosti, razvitkom balkanskih država, uz isključenje svake strane vlasti«. (2.) Obje Sile suprostaviti će se zajednički (diplomatskom akcijom) svakom djelovanju, koje bi se protivilo smislu ovog

¹⁰⁵⁾ G. P. XXVII/I, str. 415—416, 417 i d., Un Livre Noir I, str. 357.

sporazuma. (3.) Tačka 2 i 3, kojima su obje Sile usvojile načelo intervencije, posve protivno kasnije zaključenom talijansko-austro-ugarskom balkanskom sporazumu, direktno su uperene protiv Austro-Ugarske i Turske. »Nijedna od objiju ugovornica ne će bez sudjelovanja druge zaključiti sa kojom trećom Silom, pored već postojećih, nove ugovore obzirom na Istok.« (4.) »Italija i Rusija obavezuju se uvažiti sa blagonaklonošću i to Italija ruske interese u pitanju Bospora i Dardanela, a Rusija talijanske interese u Tripolisu i Cirenaiici.« (5.) Ovom tačkom Rusija uz cijenu Bospora i Dardanela prećutno je pristala na buduću Italiju protiv Turske zbog Tripolisa i Cirenaiice. Cijeli ovaj sporazum ne stoji dakle samo u očitoj suprotnosti sa tačkom I. prvotnog Tittoni-evog predloga u Beču i kasnije zaključenim sporazumom Italije sa Austro-Ugarskom od 30. novembra odnosno 15. decembra 1909, nego i sa obavezom Italije iz Člana VII, kao i temeljnim načelom te političkom koncepcijom ugovora Trojnog saveza.

Službeni communiqué, kojeg je ovom prilikom objavila Agencija Stefani ističe samo, »da su pregovori obaju državnika obuhvatali razna politička pitanja, a napose pitanje Balkana pa je utvrđeno, da Italija i Rusija imadu jednaki cilj na Istoku, naime održanje političkog statusa quo u Turskoj kao i nezavisnost te naravni mirni razvitak balkanskih država.«¹⁰⁶⁾

Početkom novembra Izvoljski dostavio je zastupnicima u Beogradu, Cetinju i Sofiji slijedeću povjerljivu instrukciju: »Kao zaštitnik svih slavenskih interesa na Balkanu, Rusija je vazda pokušala, da medju balkanskim narodima probudi svijest, da se zbog zajedničkog dobra moraju što je moguće uže medjusobno vezati. To će biti i u buduće naše nastojanje.

¹⁰⁶⁾ o »mirnom« razvoju balkanskih država nema govora u tački 2 citiranog sporazuma. G. P. XXVII/I, str. 407, 414.

ali se to u punoj mjeri može postići samo onda, ako nas balkanske države u tome nastojanju same podupiru, pa stoga pozdravljamo sa najvećim zadovoljstvom svaki dokaz njihovog približenja. Sastanak u Racconigi-u bezuvjetno je povoljan ovim nastojanjima i pridonjeti će daljnjem razvoju temeljnog principa naše politike na Bliskom Istoku. Ovaj princip ukratko glasi: Balkan balkanskim narodima.«¹⁶⁷⁾

Prije toga telegramom od 25. oktobra talijanski ministar, izvještava Beč, da je sastanak u Racconigi-u doveo do sporazuma sa ministrom Izvoljski jedino u ovim 2 tačkama: »1. Održanje statusa quo na Balkanu i 2. U slučaju da se to stanje ne bi moglo održati, obje države podupirati će razvitak balkanskih država prema načelu narodnosti.«¹⁶⁸⁾

Austro-ugarski ministar inostranih djela vidi u tome doduše »zajednički sporazum Italije i Rusije o diobi Turske među balkanske države«,¹⁶⁹⁾ ali »ne želeći ovom saopćenju talijanskog ministra Tittoni-a pridavati suviše veliko značenje — premda mu se čini čudnovatim njegov postupak, da u času, kada se sa Austro-Ugarskom želi sporazumiti u smislu da se za slučaj promjene statusa quo na Balkanu imade primjeniti načelo ne-intervencije, istovremeno sporazumio sa Rusijom o načinu intervencije za isti slučaj — nije tražio potanje razjašnjenje, ali je zbog čuvanja svog političkog stanovišta«¹⁷⁰⁾ kao odgovor na Tittoni-ev telegram dostavio talijanskom poslaniku¹⁷¹⁾ pismenu izjavu »smatrajući rezultat razgovora u Racconigi-u — comme un échange de vues —, budući da zaključak predstojećeg austro-ugarsko - talijanskog sporazuma, koji ide za preciznijom redakcijom Člana

¹⁶⁷⁾ G. P. XXVII./I. str. 184, 423. Diplomatiscbe Aktenstücke zur Geschichte der Entente politik der Vorkriegsjahre v. B. v. Siebert str. 456 i d.

¹⁶⁸⁾ G. P. XXVII./I. str. 415.

¹⁶⁹⁾ G. P. XXVII./I. str. 416.

¹⁷⁰⁾ G. P. XXVII./I. str. 416 Tschirschky - Bethmann - Hollweg-
¹⁷¹⁾ vojvodi od Avarna.

VII ugovora Trojnog saveza polazi sa pretpostavke, da Italija nema sa Rusijom nikakav sporazum ni pismeni ni usmeni. Što se tiče istovjetnosti mišljenja ministara Italije i Rusije obzirom na eventualnosti, koje bi se mogle pojaviti poslije nemogućnosti održanja postojećeg stanja u evropskoj Turskoj, on barun Aehrenthal konstatuje, da između Austro-Ugarske i Italije nije u zadnje doba stvoren nikakav zaključak u tome pogledu izuzevši odredbe, koje su sadržane u notama izmijenjene na osnovu utanačenja od 1897, a odnose se na uzajamnu nezainteresovanost obiju Sila u Albaniji.¹⁷²⁾ Napokon želi, da već sada napominje, da će nasuprot javnom mnijenju i odgovarajući na eventualna pitanja u delegacijama izjaviti, da u Racconigi-u nije zaključeno ništa, što bi se protivilo obavezama Italije ili bi bilo upereno protiv interesa austro-ugarske monarhije.«¹⁷³⁾

Kako je nato krajem novembra Tittoni odgovorio austro-ugarskom poslaniku u Rimu v. Lützow-u, da sadržaj gornjeg Aehrenthalovog saopćenja prima »bez ikakove rezerve na znanje«¹⁷⁴⁾ i da je potpuno sporazuman namjeravanom izjavom u delegacijama, da u Racconigi-u nije zaključeno ništa, što bi se kosilo sa interesima monarhije,¹⁷⁵⁾ austro-ugarski ministar inostranih djela time smatra ovaj slučaj kao dovršen.

Ovim tajnim sporazumom koji predstavlja značajan diplomatski uspjeh ne samo Rusije nego bez sumnje i Troj-

¹⁷²⁾ Pribram: Die politischen Geheimverträge Oc-U 1879—1914 I. str. 83 i d.

¹⁷³⁾ G. P. XXVII./I. str. 419.

¹⁷⁴⁾ G. P. XXVII./I. str. 343

¹⁷⁵⁾ G. P. XXVII./I. str. 342 i d.

nog sporazuma, položen je temelj ostvarenju Izvoljski-evog osvetničkog plana Balkanskog saveza — ali bez učešća Turske, već protiv Turske — i budućem rješenju zapletenog Istočnog (balkanskog) pitanja prema principu narodnosti, dok bi se naprotiv pitanje moreuza imalo riješiti mimo toga načela, isključivo u smislu ruskih interesa. Tako bi eto ne samo zapečaćena sudbina evropske Turske, već i Austro-Ugarskoj glasom tačke 2 i 3 tajnog utanačenja u buduće potpuno zatvorena vrata Istoka, koja joj je otvorio Berlinski kongresni zaključak od 1878, ali ne i Rusiji, jer bi joj upravo posjedom Bospora i Dardanela bio otvoren slobodan put prema Carigradu i predominantnom političkom utjecaju na Balkanu.

Italija, približavajući se Petrogradu ostala je doduše de iure još član Trojnog saveza, ali je de facto postala tajnim članom Trojnog sporazuma i u svojoj orijentalnoj politici zakoračila novim putevima.

II

OD RUSKO-TALIJANSKOG SPORAZUMA U RACCONIGI DO PROPASTI EVROPSKE TURSKE

OKTOBAR 1909 — MAJ 1913

Početkom godine 1910 napetost između Petrograda i Beča znatno je popustila, pa su ponovno započeli »normalni« diplomatski odnosi između obiju Sila.

Sredinom januara ministar Izvoljski prigodom jednog razgovora sa austro-ugarskim poslanikom u Petrogradu grofom Berchtold-om, izrazio je svoje žaljenje zbog postojećeg stanja nepovjerenja između Rusije i Austro-Ugarske i da sadanji politički interes zahtjeva, da se napose obzirom na Bliski Istok ponovno uspostavi bliži kontakt između obaju kabineta.¹⁾ Austro-ugarski ministar inostranih djela pristao

¹⁾ G. P. XXVII./I. str. 445, 446. Oe-U A. II. str. 653 i d. 659 i d. U istom smislu izjasnio se ruski ministar i njemačkom poslaniku grofu Pourtalès dodajući, da »premda lično imade dovoljno razloga potužiti se na austro-ugarskog ministra grofa Aehrenthala, ipak želi da u interesu mira pokuša ponovno se približiti Beču, isključujući pri tome posvema svaki lični momenat«. Ovo je približenje živo zagovarano naročito sa strane zastupnika Francuske i Engleske uz istodobno jaku protunjemačku kampanju iz Petrograda ali sa ciljem, time udaljiti Austro-Ugarsku od Njemačke i uzrokovati izolovanje potonje.

je na ovaj ruski predlog, želeći zasada općenito približenje bez potanjeg sporazumjevanja u određenim pitanjima. Austro-Ugarska, koja na Balkanu ne želi voditi ekspanzivnu politiku, stoji na načelu statusa quo odnosno neintervencije za slučaj, da se to stanje u buduće ne bi moglo održati.²⁾ Po-

G P. XXVII./2 str. 447—456, 457 i d., 464 i d., 481 i d., 487 i d., 489 i d.

²⁾ G P. XXVII./2, str. 456, 458 i d., Oc-U A. II, str. 669 i d. Ali glasom telegrama ministra Izvoljskog ruskom otpravniku posala u Beč dne 5. februara, grof Berchtold mu je navodno već 1. februara učinio usmene predloge glede zaključka sporazuma «à deux» po primjeru onog iz godine 1897 i to na temelju ovih tačaka: 1) Održanja postojećeg stanja u Turskoj dokle god to prilike dozvoljavaju, te 2) uzajamnu nezainteresovanost odnosno 3) neintervenciju za slučaj, da se to stanje u buduće ne bi moglo održati, želeći time vjerojatno pokazati, da je tobože Austro-Ugarska dala inicijativu za približenje, a pored toga i nepovoljno utjecati na tursko-austrijske odnose. Diplomatische Aktenstücke zur Geschichte der Ententepolitik der Vorkriegsjahre v. B. v. Siebert, str. 118 i d. G P. XXVII./2, str. 461 i d., 497 marg. I, 497 i d. Nato je ruski ministar aide-mémoire-om predanim austro-ugarskom poslaniku u Petrogradu dne 9. februara otklonio taj stvarni austrijski predlog o sporazumu «à deux» po primjeru onog iz godine 1897, jer da je isti nemoguć obzirom na sadanje prilike između obiju zemalja a napose zbog ruskog javnog mnijenja, predlažući naprotiv općeniti sporazum, kojemu bi pristupile i ostale Sile i to na osnovi tri drugih tačaka (vidi gore ³⁾ G P. XXVII./2, str. 462 i d., Oc-U A. II, str. 683 i d., 692 i d., 698 i d., 701 i d., 705 i d., 761 i d., Siebert, Diplomatische Aktenstücke . . . . . str. 122. — Medjutim u vezi sa ovim grof Aehrenthal prigodom posjete njemačkog poslanika u Beču v. Tschirschky-a dne 11. februara i izvještavajući ga o stanju austrijsko-ruskog približenja, odlučno je otklonio svaku pomisao, da je ikada učinjen predlog u Petrogradu, odnoseći se na zaključenje sporazuma «à deux» u opsegu prema onom od 1897, smatrajuć ovaj Izvoljskijev manevar uobičajenom pakošću. Cijeli ruski predlog sadržan u tri tačke, koji ne utvrđuje ništa novog, optužujući u stvari ono, što su oba kabineta već prije izjavila, ne usvajajući pri tome austro-ugarsko načelo nezainteresovanosti, da se ne može uzeti u ozbiljno pretresanje. Uostalom grof Aehrenthal je mnijenja, da nije uputno zaključiti sa Rusijom a napose sa Izvoljski-om bilo kakav pismeni sporazum, ne puštajući pri tome s vida ni obavezu, koju je Austro-Ugarska u tom pogledu preuzela najnovijim sporazumom sa Italijom od 30. novembra odnosno 15. decembra 1909. I

tom ruskim aide-mémoire-om upućenim dne 9. februara austro-ugarskoj vladi, Izvoljski izlazi sa konkretnim predlozima,⁴⁾ tražeći zaključenje pismenog sporazuma,⁵⁾ kojemu bi pristupile i ostale Sile i to na temelju ovih tačaka: »1) Održanje postojećeg stanja na Balkanskom poluostrvu, 2) Pošto je novi režim u Turskoj prihvatio načelo jednakosti svih tamo živućih narodnosti, održanje i konsolidovanje toga stanja, te 3) Nezavisnost, konsolidovanje i mirni razvoj balkanskih država.«⁶⁾ U svom odgovoru od 16. februara⁷⁾ grof Aehrenthal u vezi sa svojim prvotnim političkim stanovištem otklanja općeniti sporazum, kojemu bi pristupile i druge države, te namjesto izmjenene nota odnosno zajedničkog akta predlaže objavu jednoglasnosti stanovišta obaju kabineta u političkim ciljevima putem novinskih communiqués-a, želeći tako postići samo općenito približenje a što bi monarhiji omogućilo, tek u slučaju eventualnih komplikacija na Balkanu stupiti sa Petrogradom u potanje pregovore.⁸⁾ Poslije toga tajni pregovori u tom smislu nastavljeni su.⁹⁾ Oba mi-

prigodom svog boravka u Berlinu (22—24. II.) austro-ugarski ministar inostranih djela ponovio je njemačkom kancelaru ovo svoje stanovište. Značajno je, da je ministar Izvoljski u razgovoru sa njemačkim poslanikom u Petrogradu grofom Pourtalès dne 7. marta na upit potonjeg porekao, svoje prijašnje izjave poslaniku, da je austro-ugarski ministar uopće predlagao zaključenje tajnog sporazuma «à deux». G P. XXVII./2, str. 463 i d., 470, 471 i d., 474 i d., 480 i d., 484.

³⁾ odnosno — prema izvještaju Izvoljskog ruskom otpravniku posala u Beč, Svervejev-u — protupredlozima na prvotne austro-ugarske predloge u Petrogradu od 1. februara, Siebert, Diplomatische Aktenstücke . . . . . str. 122 i d.

⁴⁾ u obliku izmjenene nota ili jednog zajedničkog instrumenta G P. XXVII./2, str. 463.

⁵⁾ G P. XXVII./2, str. 467, Siebert, Diplomatische Aktenstücke . . . . . str. 125 i d.

⁶⁾ G P. XXVII./2, str. 466 i d., 470, 475. Sa ovim austro-ugarskim odgovorom Berlin bijaše potpuno sporazuman.

⁷⁾ ali sa strane Rusije uz istovremenu obavijest i potporu kabineta Rima, Parisa i Londona. Grof Aehrenthal pored Berlina izvjes-

nistara nekako se složiše u svojim pogledima obzirom na buduću smjer balkanske politike i to u ovim tačkama: Održanje postojećeg stanja na Balkanu, održanje i konsolidovanje novog režima u Turskoj, te mirni razvoj balkanskih država.⁸⁾

Nakon završenih pregovora obavijestila je austro-ugarska vlada službenim communiqué-om od 21. marta putem »Politische Korrespondenz« austro-ugarsku javnost o rezultatima pregovora sa Petrogradom, koji su jedino imali svrhu, uspostaviti normalne diplomatske odnose, što da je u cijelosti i uspjelo. »Ovaj sa ruskim kabinetom postignuti povjerljivi odnos kao sa svim drugim Silama, da će utjecati umirujuće na položaj na Balkanu, gdje sve Velesile jednodušno teže za održanjem postojećeg stanja. Budući da su poznata načela austro-ugarske balkanske politike ostala nepromjenjena, Bečki kabinet ne vidi razloga, medju Bečom i Petrogradom vodjene pregovore dati na znanje ostalim Silama.«⁹⁾

Ali pošto grof Aehrenthal nije bio pristao na pismeni sporazum, kojem bi pristupile i ostale Sile, ruski ministar Izvoljski — koji se nikako nije zadovoljio samo sa objavom uzajamne jednoglasnosti stanovišta obaju kabineta putem novinskih communiqué-a — objavio je, ne izvjestivši o tome prethodno Beč, dokumente o tajnim pregovorima zbog približenja, vodjenim izmedju kabineta Beča i Petrograda, predavši ih svim zastupnicima Velesila.¹⁰⁾

Austro-ugarski ministar inostranih djela je mišljenja, da ovaj »bezprimjeren stav« ruskog ministra ne mijenja ni-

tio je i Rim, G P. XXVII./2 str. 465, 466 i d., 480. Siebert, *ibid.* str. 123 i d., 127 i d.

⁸⁾ G P. XXVII./2 str. 472.

⁹⁾ G P. XXVII./2 str. 494. Austro-ugarski ministar inostranih djela izvjestio je prethodno Petrograd, da će austro-ugarsku javnost putem novinskog communiqué-a obavijestiti o rezultatima pregovora, str. 487, 493 i d., 496.

¹⁰⁾ G P. XXVII./2 str. 493 i d., Siebert, *Diplomatische Aktenstücke* . . . . str. 133.

šta na postojećoj situaciji, smatrajući ovo rusko saopćenje »kao da uopće ne postoji i otkloniti će u buduće svaki razgovor o tome sa ostalim diplomatima«, zastupajući i nadalje stanovište, da je uredjenje političkog odnosa izmedju Austro-Ugarske i Rusije pitanje, koje jedino interesuje oba kabineta.¹¹⁾

Usljed svega toga odnosi izmedju Beča i Petrograda ostali su i nadalje hladni, pa je istom nakon odstupa Izvoljskog,¹²⁾ te imenovanjem novog ministra inostranih djela Sazanov-a nastupilo poboljšanje.

¹¹⁾ G P. XXVII./2 str. 495—497. Grof Aehrenthal uostalom smatra, da je Izvoljski htio približenje sa Austro-Ugarskom da potonju udalji od Njemačke i da se tako vraća na svoju u Revalu započetu politiku zaokruživanja, čemu da su i sigurnim dokazom čudni interes engleskog poslanika (Sir Fairfax Cartwright-a) za rusko-austrijske pregovore i njegova navaljivanja kod njega, Aehrenthala da se sporazumi sa Rusijom, G P. XXVII./2 str. 493. U stvari nakon energičnog otklona »formalne presije« francuskog poslanika Crozier-a početkom marta u smislu pismenog sporazuma izmedju Beča i Petrograda i neophodne potrebe, da istom pristupe i ostale Sile, te oklijevajućeg pokušaja vojvode od Avarna, i engl. poslanik u Beču lično je zagovarao kod grofa Aehrenthala Izvoljski-eve predloge, i da se rezultat pregovora saopći Velesilama. Austro-ugarski ministar shvaćajući interes engleske vlade u ovom pitanju, kao i srdačne odnose izmedju Londona i Petrograda, ali pridavajući rusko-austrijskim pregovorima isključivi značaj povjerljivog pregovora à deux bez ikakve strane potpore ili utjecaja, jednako je otklonio ovo nepoželjno umiješanje engleskog poslanika, G. P. XXVII./2 str. 480, 481, 487 i d., 489 i d.

¹²⁾ koji bi imenovan za poslanika u Parizu krajem septembra, jer poslije potpunog neuspjeha ruske diplomacije od 1908—09 Izvoljski nije više mogao ostati na mjestu ministra vanjskih poslova, vidi i M. Taube . . . . *ibid.* str. 208 i d., 213 i d.

I odnosi izmedju Berlina i Petrograda, koji su u drugoj polovini 1910 još više prijetili zaoštrenošću zbog neobične manevarske naredbe, prigodom velikih manevara ruske vojske započetih dne 7. augusta, kojima je pored stranih vojnih izaslanika prisustvovao 11. augusta i ruski car — a koja je tiskana naredba razdijeljena na sve pozvane vojne izaslanike (pa i njemačkog!) glasila: »Rat protiv Njemačke i Švedske«, čime je Rusija po mišljenju Berlina počinila ne samo

povredu međunarodne kurtoazije i pred svijetom, mimo prijašnjih suprotnih izjava, javno manifestovala svoju mržnju protiv Njemačke, što je izazvalo sveopće iznenadjenje, već je time, po mnijenju vojnog opunomoćenika u Petrogradu v. Hintze-a, (te donckle tamošnjeg poslanika grofa Pourtalès-a) koje je mišljenje uglavnom usvojio i njemački car, javno potvrdila svoju davnu »već od vremena Aleksandra III. tajno pripremanu, a naročito poslije 1904—05 tamo sveopće popularnu namjeru, što skorijeg rata protiv Njemačke-Austrije, kao zadovoljstina sa porazom u ratu sa Japanom povrijedjeno rusko častoljublje« — popraviše se nakon posjete cara Nikole II. u pratnji ministra Sazonova, njemačkom caru u Potsdam-u 4.—5. novembra. Na ovom sastanku o kojem je izvješten austrijski car te ministar inostranih djela, a kojemu je sa strane Njemačke prisustvovao i novoimenovani kancelar v. Bethmann Hollweg, (poslije odlaska kneza Bülowa mjeseca jula 1909) diskutovana su aktuelna politička pitanja prema slijedećim tačkama: 1. Rusko-austro-ugarski odnosi zasada su korektni, a budu li nastale poteškoće, Njemačka će posredovati. 2. Što se tiče Balkana Rusija vidi i u buduće u oslobodjenju kršćanskih balkanskih naroda svoju historijsku misiju. Ona uostalom teži jedino za tim da se na Balkanu održi mir i postojeće teritorijalno stanje i nastojati će svim sredstvima, da se eventualno nastali sukob lokalizuje. U vezi s time Njemačka je izjavila, da Austro-Ugarska prema danim joj sigurnim obećanjima nema nikakvih ekspanzivnih planova na Balkanu, ali u koliko bi se takovi eventualno u buduće pojavili Njemačka niti je obvezana niti voljna podupirati ih. 3. Ruski ministar saglasio se sa stanovištem o potrebi održanja životne sposobnosti Turske u interesu mira na Balkanu, Njemačka je izjavila, da nema želju podupirati Tursku kao agresivnu Silu već samo utoliko, ukoliko joj je to potrebno za njeno unutarnje učvršćenje. 4. Njemačka priznala je Rusiji njenu sferu interesa u Sjevernoj Perziji, a za uzvrat Rusija je izjavila, da ne će činiti Njemačkoj nikakve poteškoće u daljnjoj izgradnji Bagdadske željeznice **) do Bagdada.***)

**) Naime početkom oktobra 1888 potpisan je između Porte i njemačke finansijske grupe (od Njemačke banke u Berlinu) ugovor komercijalnog značenja o izgradnji pruge Ismid — Eski-Sehir — Angora u duljini od 486 klm, te kupnji pruge Haidar paša — Ismid, pa je u tu svrhu krajem marta 1889 osnovano i »Anatolsko željezničko društvo« u kojem je sudjelovala i Engleska kapitalom od 1 milij. funti. Početkom juna 1890 svečano je otvoren prvi dio (do Adabasara) novogradjene pruge maloazijske željeznice Ismid — Angora. Ali kako živa želja sultanova a i njegove vlade bijaše, da se prvotno zamišljena pruga do Angore produži do Bagdada, izradjena su 3 projekta (njemački, francuski, engleski) od kojih je i unatoč protuakcije sa strane Rusije, Engleske i Francuske, njemački projekt naišao na

Iako je ruski ministar Sazonov — koji je došao u Potsdam napose zbog pitanja Perzije, koje je u to doba sve više prijetilo komplikacijama, da dobije priznanje Njemačke za premoćan upliv Rusije u sjevernoj Perziji, a kojom zgodom je Njemačka raspršila i sve ruske sumnje izjavivši, da ne će podupirati eventualne ekspanzivne namjere Austro-Ugarske na Balkanu, odnosno Turske u Perziji, što je Petrogradu i te kako olakšalo političku kombinaciju — izrazio 10. novembra njemačkom poslaniku svoju želju, da se rezultat usmenih pregovora u Potsdamu u smislu navedenih tačaka pismeno utvrdi, dokdora je od toga odustao, pošto nije htio pismeno fiksirati i svoju u Potsdam-u njemačkom kancelaru datu izjavu, »da ruska carska vlada nije obvezana i da nema namjere podupirati englesku politiku, koja bi bila uperena protiv Njemačke«, jer da bi pismena očitovanja izazvala nepovjerenje Engleske i »da car Nikola II. smatra uzajamna u tom pogledu data obećanja obaju vladara dostatnim.«

odobrenje Sultana, jer da imade »najiskreniju tendencu da poveže Carigrad sa unutrašnjošću Male Azije«, a koja je odluka izazvala jaku englesko-tursku zaostrenost. Nato je početkom maja 1899, između Anatolskog željez. društva i Njemačke banke, te Régie générale des chemins de fer i Otomanske banke postignut potanji sporazum u pogledu daljnje izgradnje maloazijske pruge do Bagdada i Basre s time, da će grupa Njemačke banke kod toga sudjelovati sa 60, a ona Otomanske banke sa 40 posto. Krajem decembra 1899 potpisana bi privremena, a krajem siječnja 1902 definitivna konvencija o Bagdadskoj željeznici, kojom je A. Z. D. dobilo koncesiju za gradnju velike pruge Konia — Mosul — Bagdad — Basra do Perzijskog golfa. Sada se osniva novo »Društvo za Bagdadsku željeznicu«. Premda je i Rusija već od početka susretala sa velikim negodovanjem njemački pothvat, smatrajući izgradnju Bagdadske željeznice štetnom za njene interese na Istoku uopće a za ruski izvoz žita napose, ipak se nekako pomirila ovom definitivnom konvencijom. Sama gradnja B. Z. započela je nakon sporazuma od marta 1903. mjeseca jula 1903 prugom Konia — Eregli iz sredstava, koja su namaknuta emisijom 4 postotnog turskog drž. zajma od 54 milij. Frs. Te godine Francuska se bijaše odrekla sudjelovanja u njemačkom pothvatu. Ali poslije mladoturske revolucije od 1908, koja je imala za posljedicu gubitak dotada vladajućeg utjecaja Njemačke u Turskoj u korist Engleske, i pitanje konačne izgradnje B. Z. (koja dotada bijaše izgradjena samo do stanice Bulgurlu) došlo je na mrtvu tačku, a s time u vezi i zadnji ugovor o B. Z. od 2 juna 1908, koji predviđa daljnu izgradnju tehnički najtežeg dijela pruge (Bulgurlu — Helif). Kada je nakon neuspjele vojničke revolucije u Carigradu uperene protiv mladoturskog režima mjeseca aprila 1909 engleski upliv potisnut, Njemačka ponovno je zadobila svoj prijašnji

Austro-ugarski ministar inostranih djela pismom od 6. decembra upućenim njemačkom kancelaru, sa zadovoljstvom je primio na znanje izjave Njemačke, te politička načela utvrđena na sastanku careva u Potsdam-u, pa jednako očekuje, da će taj sastanak povoljno utjecati na daljne njemačko-ruske kao i austrijsko-ruske odnose. U tom smislu izjasnio se grof Achrenthal, poslije govora kancelara Bethmann Hollweg-a u Reichstagu dne 10. decembra, i u austrijskim delegacijama 30. i 31. siječnja 1911. Sastanak u Potsdam-u naknadno je izazvao veliko neraspoloženje u Parisu i ponešto oslabio francusko-rusku srdačnost. G. P. XXVII./2. str. 495—510, 511 i d., 514 i d., 541—556, 721 i d., 827—902. Diplomatiscbe Aktenstücke zur Geschichte der Ententepolitik der Vorkriegsjahre v. B. v. Siebert 1921. str. 366 i d., 370 i d., 376 i d., 380 i d. Der diplomatische Schriftwechsel Iswolskis 1911—14. Aus d. Geheimakten d. Russ. Staatsarchive hrsg. v. F. Stieve, Berlin 1926. I. str. 13—20, 65 i d.

utjecaj u Turskoj, ali je pitanje daljne izgradnje B. Z. naišlo na otpor Francuske, a napose Engleske zbog njenog političkog plana na Dalekom Istoku, te utjecaja u Mesopotamiji i brodarenja na rijekama Euphrat i Tigris, kao i na neodlučnost turske vlade u pogledu izgradnje pruge Bagdad — Perzijski golf. Istom poslije finansijsalnog ojačanja Turske zajmom njemačko-austrijskog bankovnog konzorcija u jeseni 1910, dosadnji pregovori sa Portom uzeše povoljan tok, pa je dne 21. marta 1911 kod Porte potpisan ugovor, (tri konvencije) kojim je sa D. B. Z. pored date joj koncesije za gradnju pruge Osmanije — Alexandrette i jedne luke u Alexandrette, definitivno uređeno i pitanje konačne izgradnje onog dijela pruge do Bagdada. Tek ugovorom Engleske sa Portom te njemačko-francuskim i njemačko-engleskim utanačenjem od 15. februara odnosno 15. juna 1914 uređeno je pitanje izgradnje zadnjeg dijela pruge do Perzijskog zaliva i postignut potanji sporazum između Njemačke, Francuske i Engleske u predmetu Bagdadske željeznice. Potanje vidi G. P. XIV./2. str. 441 i d., 448 i d., 459 i d., 485 i d., 500 i d., XVII. str. 410 i d., 416 i d., 419 i d., 460. XXVII./2. str. 559—690. G. P. XXV./I. str. 177 i d. G. P. 37/I. i 37/2. Siebert, Diplomatiscbe Aktenstücke . . . . . str. 320 i d., 325—330, 330 i d., 340 i d.

***) Obzirom na tačku 4. tj. Perziju i Bagdadsku željeznicu zaključen je nakon potanjih pregovora dne 19. augusta 1911 i pismeni sporazum između Njemačke i Rusije. G. P. XXVII./2. str. 905—964.

Početkom decembra 1910 talijanski ministar inostranih djela markiz di San Giuliano poslije svojeg govora u komori od 2. XII.¹³⁾ izvještava kabinete Berlina i Beča, da opreke između Italije i Turske zbog sistematske šikanacije talijanskih trgovačkih pothvata u Tripolisu prijete sve više otvorenim sukobom.¹⁴⁾ Njegova nastojanja idu za tim da se taj

¹³⁾ u kojem je uputio srdačne riječi Trojnom savezu, a dodirujući talijansko-turske odnose naglasio: »Želimo da se otomansko carstvo održi u svom potpunom opsegu i da Tripolis zauvijek ostane turski. Obzirom na njegov geografski položaj moramo samo da polazimo od toga, da tamo ne zavlada nikakav drugi strani utjecaj«. Sam ovaj govor veoma je hladno primljen u političkim krugovima i širokim slojevima talijanske javnosti, te jako oslabio položaj ministra San Giuliana. I kod Porte taj je govor naknadno izazvao nezadovoljstvo zbog izjave talijanskog ministra, da njegova vlada nema namjere »oduzeti« Tripolis, (kako su to u Carigradu tumačili iz francuskog prevoda govora: »L'Italie ne veut pas prendre la Tripolitaine, et elle désire qu'elle reste ottomane. Mais cette région placée entre l'Égypte et la Tunisie ne pourra pas rester éternellement avec toutes ses ressources inactive et notre intérêt à nous est, que cet oeuvre de développement économique de la Tripolitaine ne s'accomplisse pas que par l'activité ottomane ou par l'activité de l'Italie«) iz čega da proizlazi, kao da je opstanak kojeg turskog područja ovisan o dobroj volji Italije, nadalje da Italija traži monopolni položaj u gospodarskoj eksploataciji ove provincije. Turska — prema izjavama ministra vanjskih poslova Rifaat paše — spremna je svaki pedalj svojeg teritorija braniti svim raspoloživim sredstvima. Porta da se ne protivi talijanskom sudjelovanju u gospodarskom iskorišćivanju ove provincije u zajednici tj. konkurenciji sa ostalim silama, ali nikako ne može dopustiti, da ju Italija smatra kao isključivu sferu talijanskih interesa. G. P. XXX./I. str. 6, 8, 9, 12 i d.

¹⁴⁾ Radi se o talijansko-turskim diferencama napose zbog tzv.

sukob svakako zapriječi, ali da se baš obzirom na stav Turske te uzbuđenje talijanskog javnog mnijenja, koje traži odlučnu akciju, ne može isključiti mogućnost eventualne flotne demonstracije.¹⁵⁾ Njemačka vlada putem svojeg poslanika u Rimu v. Jagowa odvrćala je Italiju od takovih koraka, sada kada se čini da se Turska politički približuje Trojnom savezu,¹⁶⁾ upozorujući ju na svu opasnost i teške posljedice

Honeida zferc nastale uslijed zapljene jedne talijanske ladje zbog sumnje kontrabande, zatim nekim drugim uzatnim slučajevima sukoba između Talijana i Turaka u Tripolisu, o krivoj optužbi jednog talijanskog državljanina te jednog dragomana talijanskog konzulata kod kaznenog suda radi zlostavljanja dvaju turskih službenih lica i t. d.

15) G. P. XXX./I. str. 3, 5, 6. U stvari okupacija obiju libijskih provincija bijaše već davni i diplomatski savršeno pripremani plan talijanske politike. — zadobivši slobodu akcije članom IX Ugovora Trojnog saveza i ovome dodanoj »Deklaraciji« Austro-Ugarske od 30. juna 1902, sporazumom sa Francuskom od 1900. Engleskom od 1902. te Rusijom ugovorom u Racconigi od 1909 — pa je još jedino preostalo da se nađe neki vanjski povod za casus belli.

16) Počev od druge polovine godine 1909 u turskim vladinim krugovima sve je naime jače iskrsela ideja o potrebi političkog približenja Centralnim Silama. Nedugo poslije oficijelne molbe turske vlade u Berlinu krajem maja za dozvolu prelaza njemačkog generala v. der Goltz-a u tursku vojsku, učinjena su i u Beču povjerljiva ispitivanja zbog zaključka eventualnog saveza između Austro-Ugarske, Turske i Rumunjske — a koja je ideja naišla i na simpatije njemačkog cara — kao naravna protuteža nastojanjima balkanskih država. Grof Aehrenthal — zastupajući stanovište prijateljskih odnosa sa Turskom i potrebu konsolidacije novog turskog režima prije nego što se pristupi ideji bližeg saveznog odnosa, ne puštajući pri tome s vida neodlučnost te nejasnu političku orijentaciju vladajućeg mladoturskog kabineta, koji ne pruža dovoljno jamstvo za takove tajne pregovore, a svakako ni nepovoljne posljedice takovog saveza za Austro-Ugarsku baš obzirom na turska nastojanja u pitanju Albanije i Krete, te mogućnost austro-ruskih zapletaja — sa simpatijom je ovu ideju primio na znanje, ali budući da ju zasada još nije smatrao aktuelnom, nije se upustio u potanje pregovore sa Turskom, koja treba da prije svega bude u dobrim odnosima sa svim Silama. Ni prigodom posjete bivšeg Velikog vezira Hilmi paše u pratnji turskog otpravnika poslova u Beču početkom maja 1910. te sastanka grofa Aehrenthala sa Velikim vezi-

svake nepromišljene akcije uoči sadanje političke situacije na Balkanu, te izjavila svoju spremnost opravdane tužbe Italije podupirati u Carigradu, očekujući od toga veću korist nego od jednostranog nasilnog postupka. Istovremeno i austro-ugarski ministar inostranih djela ovlastio je grofa Pallavicini-a »da prema vlastitom nahodjenju u uskoj zajednici sa poslanikom Njemačke«, ali uz veliki oprez podupire opravdane talijanske tužbe kod Porte.¹⁷⁾ I zaista već početkom siječnja talijansko-turski spor dokončan je.¹⁸⁾

Ali sve jača zaoštrenost druge marokanske krize zbog jednostranog agresivnog napredovanja Francuske u Maroku u proljeću 1911, što je imalo za posljedicu protumjere sa strane Njemačke,¹⁹⁾ izazvala je u mjerodavnim političkim

rom Haki pašom sredinom augusta u Marienbadu, austro-ugarski ministar inostranih djela nije zauzeo konkretan stav u ovom pitanju. Rusija i Engleska naprotiv nastojale su počev od mjeseca oktobra 1911, nakon što je započela tripolitsanska vojna, da iskoriste želju Turske za približenjem, da ju udalje od Njemačke i Austro-Ugarske u interesu svojih vlastitih ciljeva na Istoku. Istom nakon što je izbio taj rat pojavili su se u austro-ugarskoj kao i njemačkoj javnosti glasovi ogorčenja protiv talijanske politike, te bezkorisnosti savezništva Italije, koju da bi u saveznom odnosu trebalo nadomjestiti sa Turskom. G. P. XXVII./I. str. 242, 243 i d., 246 i d., 257 i d., 274, marg. str. 423, 427. Siebert, Diplomatische Aktenstücke zur Geschichte der Ententepolitik der Vorkriegsjahre str. 302 i d., 304.

17) G. P. XXX./I. str. 3, 6, 8, 9, 11 i d.

18) G. P. XXX./I. str. 12 i d., 17 i d., 19, 20, 26 i d., 28. Već krajem januara izbio je novi talijansko-turski sukob zbog nekog Argentinca Guamana, koji je bio izgnan iz Tripolisa a sada se povratio. I taj spor doskora je likvidiran. Početkom maja ponovno se pojavile oštre novinske kampanje zbog Tripolisa. Italija sada opet traži opozivanje valija. U talijanskoj komori i javnom mnijenju zavladao je strastveno uzbuđenje protiv Turske, pa ministar San Giuliano ne isključuje mogućnost, da bi vlada mogla biti prisiljena pristupiti rješenju tripolitsanskog pitanja putem okupacije.

19) Kako je početkom godine 1911 izbio ustanak u Maroku protiv sultanove uprave, Francuska (kabinet Caillaux sa Delcassé-om kao ministrom mornarice) pozivajući se na potrebu zaštite Evropljana i svojih podanika, a ohrabrena sporazumom sa Engleskom, tokom proljeća

krugovima Italije uvjerenje, da je sada došao odlučan čas da i ona učvrsti svoj položaj u Sredozemnom moru, pristupajući što prije konačnom ostvarenju davnih teritorijalnih aspiracija u Tripolisu i Cirenaici.

sve je uspješnije napredovala vojskom prema glavnom gradu i 25. maja general Moinier uklonivši sve zapreke ulazi u Fez, te je primljen od Sultana Mulaj Hafida, Istovremeno francuska vlada doduše je izjavila, da će njezine trupe ostati u Fezu samo »za neophodno potrebno vrijeme« dok se ponovno ne učvrsti autoritet Sultanov, ali u stvari francuska vojska otada nije više napuštala marokansko tlo. Na glas o jednostranoj akciji Francuske ni Španjolska nije ostala prekrštenih ruku. I njezine vojne snage na najveće ogorčenje Pariza, u međuvremenu brzo su napredovale iskrcavši se u Araiš-u u sjevero-zapadnom Maroku na ušću Ued Aulcusa, izjavivši da se odatle ne miču. Opasnost rješena marokanskog pitanja u smislu francusko-španjolskih interesa bijaše bez sumnje veoma blizu. Zato njemačka vlada, zastupajući stanovište, da je Francuska ovom svojom vojničkom ekspedicijom i zaposjednućem glavnoga grada poništila međunarodni Algeširski akt koji izrijeком utvrđuje politički status quo Maroka to jest »suverenitet i nezavisnost Sultana te integritet njegove države« i povrijedila njemačko-francuski sporazum od 9. februara 1909 — kojim je Francuska zadobila preponderantan politički utjecaj u Maroku, ali nikako ma bilo kakovo pravo teritorijalne okupacije, a Njemačka izričito se odričući političkoga upliva, pravo sudjelovanja u obrtu i trgovini — zbog zaštite podanika i interesa svojih tamošnjih trgovačkih pothvata, te da udovolji zahtjevu javnog mnijenja, odaošilje dne 1. jula ratnu ladju »Panther« u Agadir, (ali nijedan mornar nije tamo iskrcan) uvjeravajući ujedno, da se ova mjera nema smatrati kao uperena protiv Francuske, već kao želja da se definitivno uredi pitanje Maroka i carska vlada da je zato sklona na daljnje prijateljske pregovore s Francuskom uz uslov kompenzacije.

Ovaj njemački korak izazvao je sveopće uzbuđenje i ogorčenje Engleske, gdje je Lloyd George dne 21. jula u Mansion House održao svoj veliki *prijeteći* govor protiv Njemačke, dok je u Francuskoj štampa sve žešće napadala Njemačku i javljala pitanje o francuskim ratnim pripremama, a ministar predsjednik Caillaux čak se zagrozio, da će u slučaju ako Njemačka ne prihvati francuske predloge, francuske i engleske ladje doći u Agadir i odatle udaljiti Nijemce. Sve ovo izazvalo je razumljivu reakciju u Berlinu tako da je marokanski konflikt već prijetio oružanim sukobom. Budući da je njemačka vlada još početkom jula zatražila teritorijalnu naknadu u Kongu, pregovori — najprije u Berlinu a potom u Parizu — i

Dne 26. jula markiz di San Giuliano²⁰⁾ obavijestio je London, »da će talijanska vlada biti primorana aktivno istupiti u Tripolisu pod pritiskom javnoga mnijenja, bude li i novi valija zauzeo jednaki stav prema Italiji kao i njegov predšasnik«. Sir E. Grey izjavio je nato talijanskom posla-

ako uz velike poteškoće te u napetoj političkoj atmosferi ipak nekako se nastaviše, pa je istom dne 4. novembra zaključen konačno njemačko-francuski sporazum (15 Clana) — upotpunjujući u glavnom onaj od 9. februara 1909 — a kojim se Njemačka kao uzvrat za dobiveno područje Konga odrekla Maroka i priznala ga kao francuski protektorat, ali je sebi tamo pridržala pravo gospodarske ravnopravnosti.

Zajednička konvencija potpisana isti dan potanje uređuje pitanje granica novostečenih posjeda.

Francuski pregovori sa Španijom napredovali su daleko sporije zbog razmimoilaženja mišljenja u pitanjima buduće političke i administrativne organizacije španjolske zone, francuskih koncesija, željeznice između Tangera i Feza, budućnost Tangera i t. d., pa je tek početkom augusta 1912 postignut načelni sporazum između obiju zemalja.

Državo-pravni odnos Maroka prema Francuskoj dobio je i međunarodno-pravno značenje potpisom ugovora sa Mulaj Hafidom dne 17/30. marta 1912 o osnivanju francuskog protektorata, i postavljanjem generala Lyautey-a osvajača Maroka kao generalnog rezidenta uz bok tamošnjeg Sultana (koji je početkom augusta 1912 abdicirao, a naslijedio ga je njegov mlađji brat Mulaj Jusuf). Ovime bijahu ispunjeni samo formalni preduvjeti za mirno vladanje. U stvari francuski kolonijalni imperijalizam imao je pridonijeti još mnoge krvave žrtve za daljne osvajanje ovog sjeverno-afričkog područja, jer je trebalo slomiti jak otpor mnogobrojnih uvijek neprijateljski nakhlonjenih urodjeničkih plemena. Tako su nastavljene vojne ekspedicije i borbe na bojnim poljima Maroka sve do 1914. G. P. XXIX, str. 34 — 152 — 171 — 197 — 295 — 307 — 314 — 316 — 345 — 357 — 366 — 380 — 413 i d. Der Diplomatische Schriftwechsel Iswolskis 1911—1914. hrg. v. F. Stieve II. str. 52, 59 i d., 80 i d., 89 i d., 169 i d., 210 i d., 216 i d. Francuske Zute Knjige. Vidi i E. Jaeckh: Deutschland im Orient nach dem Balkankrieg. München. 1913. Str. 132 i d.

²⁰⁾ koji je ostao ministar inostranih djela u mjesecu martu — namjesto dosadašnjeg od marta 1910 vladajućeg kabineta Luzzati — novo obrazovanom kabinetu Giolitti, G. P. XXVII/I. str. 389 i d., XXX/I. str. 29.

niku²¹⁾ potpunu saglasnost sa stanovištem Rima »da brani svoja nogama gažena prava i za slučaj akcije, Engleska se tome ne samo ne će suprostaviti, nego će i moralno svojom simpatijom podupirati ju i u zgodan čas dati na znanje Porti, da ona obzirom na njen nekorektan postupak nema šta drugo očekivati.«²²⁾ 26. augusta Italija službeno je izvijestila i Petrograd,²³⁾ da će poduzeti najodlučnije mjere da uspostavi red u Tripolisu, što je primljeno na znanje.

Početak septembra prigodom jednog razgovora sa njemačkim poslanikom u Parisu v. Schoen, Tittoni²⁴⁾ je izjavio, da smatra sa sigurnošću »da će doći do sporazuma između Njemačke i Francuske u pogledu Maroka, te da će Francuska zadobiti potpunu slobodu u političkom pogledu u tom dijelu sjeverne Afrike, što bi imalo za posljedicu, da i Italija sebi osigura svoje zahtjeve na Tripolis. On Tittoni vazda je bio za mirno rješenje tripolitanskog pitanja, ali postane li Francuska gospodar u Maroku, s time je svršeno. Francuska koja umije majstorski zaobilaziti ugovore, ne će oklijevati da proširi svoju vlast i na Tripolis, pa bi bilo stoga potrebno da Italija sada pristupi zaposjednuću ovog sjevero-afričkog područja.«²⁵⁾ Dne 22. septembra i talijanski generalni sekretar Bollati naglasio je njemačkom otpravniku posala u Rimu

21) markizu Imperiali: B. D. IX./I. str. 434, 466 i d.

22) Giovanni Giolitti: Memorie della mia vita Milano 1922. njem. prevod od v. Stein-a str. 146. Vidi i G. P. XXXI./I. 38.

23) Diplomatiscbe Aktenstücke zur Geschichte der Ententepolitik, v. Siebert str. 492.

24) poslije pada kabineta Giolitti-Tittoni početkom decembra 1909 imenovan za poslanika u Parisu.

25) G. P. XXX./I. str. 40, 70 i d., u istom smislu izjasnio se Tittoni krajem septembra i ruskom poslaniku Izvoljski-u. I talijanska štampa počev od sredine jula 1911 ponovno sve je otvorenije zatražila, da vlada poučena iskustvom u Tunisu ne propusti priliku sada pristupiti konačnom rješenju tripolitanskog pitanja. Iswolski der diplomatische Schriftwechsel 1911—1914 hrsg. v. Stieve I. str. 151 i d. G. P. XXX./I. str. 39.

princu Stolberg-Wernigerode,²⁶⁾ »da je kako izgleda blizu predstojeći sporazum između Njemačke i Francuske u pitanju Maroka, a kojim će potonja zadobiti neizmjeran prirast moći i upliva u Sredozemnom moru, za Italiju čas, da i sebi osigura svoje mjesto«.

U međjuvremenu napetost između Rima i Carigrada još povećana oštrom novinskom kampanjom, danomice sve je više rasla, a time i opasnost neminovnog sukoba. Talijanska flota ođaslaná bi²⁷⁾ navodno da demonstrira i da zapriječi ođasiljanje turskih trupa u Tripolis.

Istom 26. septembra u zadnji čas talijanski poslanik u Beču vojvoda od Avarna po nalogu svoje vlade izvještava grofa Aehrenthala o neposredno predstojećoj ratnoj akciji,²⁸⁾ »...pošto su svi dosadašnji pokušaji da se poprave odnosi prema Turskoj ostali bez uspjeha...«²⁹⁾ a 28. septembra zastupnik Italije u Carigradu predaje Porti ultimatum, kojim Rim otklanjajući pregovore na temelju komercijalnih koncesija koje je Turska u zadnji čas ponudila, traži u roku od 24 sata pristanak na talijansku okupaciju Tripolisa.³⁰⁾ Markiz di San Giuliano obavještavajući o tome isti dan i njemačkog poslanika v. Jagow-a, istaknuo je među ostalim i razloge, koji su rukovodili vladu u ovoj važnoj odluci: »Sve nade Italije sticanjem jednog posjeda na afričkoj obali pribaviti si jamstvo za održanje ravnovjesja u Sredozemnom moru, nisu se dosada ispunile. Francuska prisvajanjem Maroka stvorila je sebi u sjevernoj Africi tako golemo koloni-

26) G. P. XXX./I. str. 49, 51 i d.

27) G. P. XXX./I. str. 57.

28) molbe za istovremeno saopćenje Berlinu.

29) Oe-U A. III. str. 355, želeći na taj način staviti svoje saveznike pred gotovu činjenicu, a prema izjavama San Giuliana dne 28. septembra njemačkom poslaniku u Rimu v. Jagow-u »zaštediti im neugodnost bezkorisnih pokušaja posredovanja«. G. P. XXX./I. str. 63.

30) G. P. XXX./I. str. 61, 64, 69.

jalno carstvo, da će se njegova snaga i moć na svim stranama osjećati. Do sada Francuska se doduše savjesno držala sporazuma sa Italijom u pogledu Tripolisa. Hoće li ona to i činiti, kada joj u Maroku više ne prijete opasnost? Uslijed eventualnog oslabljenja odnosa prema Italiji, Paris bi mogao jednog dana i suviše lako izjaviti, da se više ne osjeća obvezanim sporazumom i to tim lakše, ako Italiji zbog turskog otpora ne uspije, osigurati si čvrstu gospodarsku poziciju u Tripolisu. I tako je vlada primorana sada pristupiti konačnom rješenju tripolitsanskog pitanja, imajući i uza se cjelokupni talijanski narod, čemu je i dokaz potpuni neuspjeh protiv rata najavljenog generalnog štrajka.³¹⁾

Dne 29. septembra Italija ne smatrajući odgovor Porte³²⁾

³¹⁾ G P. XXX./I. str. 61, 62, 64. XXX./II. str. 545 i d., 547 i d. — I šef talijanske vlade Giovanni Giolitti glavni vodja tripolitsanske akcije u svojim memoarima što ih je kasnije izdao (Memorie della mia vita, njem. prevod od L. Stein 1923, str. 140 i d., vidi i G P. XXX./I. str. 34 i d.) priznaje, da se neposredni razlozi koji su ga rukovodili objavi rata Turskoj u septembru 1911, imadu potražiti u osnivanju francuskog dominiona u Maroku, te diplomatskom priznanju engleskog u Egiptu i da je Italija išla u Libiju da zapriječi, da ju jednog dana netko drugi ne zaposjedne. I talijanski kralj Viktor Emanuel izjavio je mjeseca marta 1912 prigodom svog sastanka u Veneciji sa njemačkim carem, »da su Francuzi prisilili njegovu vladu na tripolitsansku akciju. On je opazio da se poslije uređenja marokanskog pitanja s Njemačkom, u Parisu pomišljalo na proširenje sjevero-afričkog posjeda i na Tripolis. Nakon što je Italija već izgubila Tunis i Algir, nije se više moglo dulje čekati. U slučaju eventualnog gubitka Tripolisa, položaj njegov i njegove dinastije postao bi u zemlji neodrživ.«

Ovi jednostušni navodi kralja i trojice najmjerodavnijih talijanskih državnika potpuno pobijaju tvrdnju R. Poincaré-a (u njegovoj knjizi «Le lendemain d'Agadir» str. 33) — a koja je tvrdnja rado upotrebljavana u političkim krugovima Sila Trojnog sporazuma — da je njemački «Panther-skok» bio neposredan uzrok tripolitsanskom ratu, pa s time u vezi i svim posljedicama nastalim iz toga rata. Vidi i Aussenpolitik der Mittelmächte im Tripoliskrieg od W. Kalbskopf, Erlangen 1932 str. 10.

³²⁾ kojim je ona izjavila svoju spremnost pregovarati, priznajući

zadovoljavajućim, navijestila je Turskoj rat, a isti dan započela su i neprijateljstva.³³⁾

Posljednji pokušaji Porte u Londonu i Parisu u svrhu intervencije u Rimu u korist održanja mira ostaše bez uspjeha.³⁴⁾ Nakon predaje ultimatumu Engleska, Francuska i Rusija³⁵⁾ još su jasnije pokazale svoju nesklonost posredovanju

Italiji gospodarske povlastice i njen naročiti položaj u Tripolisu, ali uz uvjet priznanja statusa quo. G P. XXX./I. str. 67.

³³⁾ napadajem talijanskih ratnih ladja na tursku torpednjaču «Tokat» — koja je imala poslije albanskog ustanka od proljeća 1910 i ljeta 1911 da zapriječi dovoz oružja u Albaniju za ponovni ustanak protiv Turske — pred Prëveza-om na albanskoj obali i nasukanjem iste, zbog čega je Achrenthal u Rimu energično protestovao. Dne 29. septembra njemačka vlada preuzela je na molbu Italije zaštitu talijanskih podanika u Turskoj, a dan kasnije na molbu Porte i zaštitu turskih podanika u Italiji. Njemački car bijaše mišljenja, da je naročito Engleska utjecala na odluku Italije, da tripolitsansko pitanje riješi ratom, želeći time onemogućiti Njemačku kod Turske i uzrokovati gubitak njenog dosadašnjeg upliva. Dne 28. septembra i Veliki vezir izrazio se njemačkom poslaniku v. Marschall-u sa velikim ogorčenjem o Engleskoj, »koja da je zapravo tjerajući clemenat u tripolitsanskom pitanju. Obzirom na englesku premoć nad Italijom, ograničenje tripolitsanskog područja prema Egiptu ne će naići na nikakve poteškoće. Naprotiv, Engleska očekuje od talijanske ratne akcije dvojaku korist. Naime stvoriti će se precedens, da jedna velika pomorska Sila bez navještaja rata može zauzeti jednu na moru ležuću tursku provinciju i osim toga da će Trojni savez sa svojim političkim položajem na Istoku propasti«. Oe-U A. III. str. 378 i d. G P. XXX./I. str. 50 i d., 58, 60, 68, 81.

³⁴⁾ turska molba za intervenciju u Parisu hladno je otklonjena, u Londonu čak sa ironičnom primjedbom, da je za intervenciju Berlin kao saveznik Rima prikladnije mjesto. G P. XXX./I. str. 53, 54, 67.

³⁵⁾ Još 26. septembra ruski poslanik Izvoljski — glasom jednog izvještaja u Petrograd — naglasio je, da Rusija obzirom na tajni sporazum u Racconigi u nikojem slučaju ne može prigovoriti namjeravanoj talijanskoj akciji, pa smatrajući talijansko-turski sukob neizbježivim, savjetuje medju ostalim »da mi već sada moramo misliti ne samo na najprikladnije sredstvo za čuvanje mira i reda na Balkanskom poluostrvu, već i nato, kako bi iz približavajućih se događaja crpili po mogućnosti velike koristi za naše vlastite interese«. Der diplomatische Schriftwechsel Iswolskis 1911—14, I. str. 150 i d.

baš obzirom na već prije zaključeni tajni sporazum sa Italijom.

Brzinom talijanske akcije kabineti Berlina i Beča bijahu stavljeni ne samo pred svršeni čin, već bez sumnje i u nepovoljnu političku situaciju. Trebalo je u neku ruku birati između talijanskog saveznika i turskog prijatelja, a pored toga voditi i računa o obvezama preuzetim odredbama ugovora Trojnog saveza te notom od 1902.

Njemačka vlada vodjena idejom tradicionalne savezničke vjernosti, te uočivši i svu opasnost eventualnog negativnog stava prema talijanskom pothvatu za daljni opstanak Trojnog saveza i za evropski mir, i mimo svojih trgovačko-političkih interesa u Turskoj, izjavila je početkom rata svoju striktnu neutralnost.³⁶⁾ I grof Aehrenthal, koji je integritet Turske smatrao temeljnim načelom austro-ugarske orijentalne politike, ali zastupajući stanovište, da će u sjevernoj Africi angažovana Italija doskora doći u veću ili manju opreku prema Zapadnim Silama i stoga ostati više ovisna o svojim saveznicima, te biti primorana odreći se drugih teritorijalnih aspiracija kao i Albanije,³⁷⁾ a i očekujući da će tripolitanska vojna povoljno utjecati na popuštanje talijanskog iredentizma³⁸⁾ — izjavio je još 26. septembra talijanskom poslaniku,³⁹⁾ »da c. i kr. vlada namjeravanoj talijanskoj akciji ukoliko bi se ova pokazala neizbježivom, ne će

³⁶⁾ G. P. XXX./I, str. 99 i d. U pojedinim njemačkim krugovima a i u njemačkoj i austro-ugarskoj štampi čuli su se ipak glasovi nepovjerenja prema politici Italije i beskorisnosti talijanskog savezništva.

³⁷⁾ Oe-U A. III, str. 466 i d., 470, 543, 618.

³⁸⁾ G. P. XXX./II, str. 497 i d., 500.

³⁹⁾ odgovarajući na njegova saopćenja o neposredno predstojećoj ratnoj akciji.

činiti nikakvih poteškoća polazeći sa pretpostavke, da se Italija imade sama brinuti kako će sačuvati svoje interese. Ali sa stanovišta austro-ugarskog interesa održanja statusa quo na Balkanu, on grof Aehrenthal mora izraziti nadu, da će Italija kod provadjanja akcije izbjegavati sve što bi moglo imati za daljnu posljedicu proširenje konflikta na Balkan, te ne pustiti s vida, da je osnivanju Trojnog saveza prvenstveno bio cilj održati status quo na Balkanu. Za slučaj koji nažalost nije nemoguć ako bi talijanska akcija izazvala poremećenje prilika u Turskoj, a time u vezi i sazrijevanje dalekosežnih aspiracija bilo koje balkanske države, uslijed čega bi status quo došao u pitanje, Austro-Ugarska naravno ustrajati će pri svojoj konzervativnoj politici, ali bi za takav slučaj, što on grof Aehrenthal izričito naglašuje, morala očuvati potpunu slobodu akcije.⁴⁰⁾

Usprkos toga, općenito-politički položaj na početku rata sa svim opasnostima teških komplikacija te neminovnim posljedicama, koje bi se iz toga ukazale za interes obiju Sila na Istoku kao i za Trojni savez, nužno je upućivao njemačku diplomaciju na neophodnu potrebu što skorijeg posredovanja, da se nadje jedan modus vivendi za sporazum između Rima i Carigrada te obustavljanje neprijateljstva, dok su na-

⁴⁰⁾ Oe-U A. III, str. 355 i d. Ovaj stav austro-ugarske diplomacije naišao je na još oštriju opreku krugova ratne stranke na čelu sa šefom generalnog štaba Conrada v. Hötzendorf, koji je sa razlozima vojničke prirode dokazao svu bezkorisnost pače i štetnost daljnog saveznog odnosa sa Italijom u slučaju eventualnih evropskih komplikacija, te potrebu da se u interesu monarhije pravovremeno stane na put daljnim talijanskim namjerama na Balkanu i u Jadranskom moru, zahtjevajući definitivno obračunavanje putem preventivnoga rata, Car Franjo Josip, koji nikako nije htio promijeniti smjer svoje dosadašnje politike, odobrio je stav svoga ministra inostranih djela, a šef generalnog štaba krajem novembra skinut je sa svog položaja. Njegovim nasljednikom postade podmaršal v. Schemua. — Oe-U A. II, str. 387 i d., 438 i d., III, str. 310 i d., 346 i d. G. P. XXX./I, str. 163.

stojanja Beča išla prvenstveno zatim, da se lokalizuje rat i usčuva mir na Balkanu.⁴¹⁾

Kako se Sultan još krajem septembra odmah nakon objave rata toplim apelom obratio na njemačkog cara kao prokušanog prijatelja sa molbom za posredovanje u smislu pravednog rješenja sukoba,⁴²⁾ car je obećao, da će njegova vlada »čim prilike to dozvoljavaju nastaviti sa svojom mirovnom akcijom«.

Prvih dana oktobra — nakon umirljivih izjava balkanskih država Bugarske, Srbije, Crne Gore i Grčke,⁴³⁾ te službenog saopćenja talijanske vlade,⁴⁴⁾ da rat sa Turskom smatra ne kao Istočno pitanje već kao takovo koje se isključivo odnosi na Tripolis, da će obustaviti svoje ratne operacije u Jadranskom i Egejskom moru, da ne će povrijediti postojeće stanje evropske Turske, zastupajući čvrsto stanovište održanja teritorijalnog statusa quo na Balkanskom poluostrvu — njemačka vlada putem carigradskog poslanika baruna Mar-

41) a sa intervencijom da treba pričekati dok se Italija nije vojnički učvrstila u Tripolisu. Zato je još 28. septembra austro-ugarski ministar inostranih djela predložio zastupnicima Francuske i Engleske, da Sile stupe u bliže pregovore kako bi se zapriječilo proširenje sukoba i na Balkan, ali od toga dana predstavnici Engleske i Francuske ne javiše se više. Oe-U A. III str. 362 i d., 386 i d. G P. XXX./I. str. 60 i d., 82 i d.

42) G P. XXX./I. str. 59, 65, 77 i d.

43) G P. XXX./I. str. 67, 85, 86. XXXIII. str. 3 i d., 5 i d. Napose Crna Gora najozbiljnije je opomenuta od Rusije na mir, jer je vladala bojazan, da bi ponovno mogla zauzeti stav protiv Turske kao za vrijeme albanskog ustanka u ljetu 1911. što je tada izazvalo jaku tursko-crnogorsku napetost.

44) putem communiquéa- od 1. oktobra kao odgovor na energičan protest Austro-Ugarske u Rimu zbog ratnih operacija talijanske flote u Jadranskom moru i nasukanjem turske torpednjače »Tokat«, i koja je akcija u očitijoj protivnosti sa talijanskim izjavama uoči započetih neprijateljstava kao i odredbama ugovora Trojnoga saveza ugrožavala samostalnost Albanije. Giovanni Giolitti, ibid. str. 160 i d. G P. XXX./I. str. 81, 86 i d., 88, 89. Doerkes-Boppard; Das Ende des Dreibundes, Berlin 1916, str. 37.

schall-a uložila je stoga svoj upliv kod Porte,⁴⁵⁾ da stavi konkretne predloge koji bi se mogli prihvatiti u Rimu. Ovaj njemački korak bijaše tim teži, što je u medjuvremenu⁴⁶⁾ obrazovani novi kabinet Said paša sa Asim bejom kao ministrom inostranih djela pokazao ne samo daleko manju popustljivost, već i očitu sklonost približenja Silama Trojnog sporazuma.⁴⁷⁾ Uza sve to Porta je dne 8. oktobra⁴⁸⁾ izjavila svoju spremnost pristati na mirovne pregovore na bazi održanja turskih suverenih prava u Tripolisu i Cirenaici. Ali talijanski ministar inostranih djela koji je još 2. oktobra⁴⁹⁾ njemačkom poslaniku stavio u izgled mogućnost sporazuma uz uslov priznanja okupacije obiju sjevero-afričkih provincija i poštivanje nominalne sultanove suverenosti, sada poslije govora predsjednika vlade u Turinu dne 7. oktobra više ne bijaše sklon takovom rješenju sukoba,⁵⁰⁾ a 13. oktobra izjavljuje,⁵¹⁾

45) poduzimajući istovremeno sondiranje i u Rimu.

46) nakon pada kabineta Haki paša dne 29. septembra. G P. XXX./I. str. 80.

47) već sredinom oktobra turski ministar inostranih djela učinio je predlog za približenje Rusiji a potom i Engleskoj, želeći time ujedno zadobiti potporu obaju kabineta u održanju turskih vrhovničkih prava u Tripolisu. Budući da je odmah nakon započetih neprijateljstava ruska diplomacija jedino vrebala na povoljan čas za akciju u pitanju Dardanela u smislu tajnog sporazuma u Racconigi-u, pa ne želeći nikako da se talijansko-turski konflikt proširi i na Balkan, ozbiljno je opomenula balkanske države na održanje mira — turska ponuda ju je samo ugodno iznenadila, Engleska naprotiv prijateljski naklonjena Italiji ostala je prividno ravnodušna, ali ipak nije isključila mogućnost eventualnog približenja uz preduvjet rješenja pitanja Bagdadske željeznice, dakako u smislu engleskih interesa. Medjutim pregovori nisu urodili plodom, pošto je Porta smatrala obostrano predložene uvjete neprihvatljivim. Diplomatische Aktenstücke... str. 302 i d., 304, 682 i d. Iswolski der diplomatische Schriftwechsel 1911—14, I. str. 150 i d. G P. XXXIII. str. 10 i d.

48) G P. XXX./I. str. 95, 96 i d.

49) G P. XXX./I. str. 82 i d.

50) G P. XXX./I. str. 103 i d., 123 i d.

51) G P. XXX./I. str. 105 i d.

da bi se njegova vlada mogla upuštati u pregovore jedino na temelju permanentne okupacije to jest aneksije.

Poslije ovog vidljivog neuspjeha njemačke mirovne akcije, austro-ugarski ministar inostranih djela zastupajući dosada stanovište neintervencije, predlaže drugom polovinom oktobra,⁵²⁾ u vezi sa najnovijim talijanskim zahtjevima, kabinetima Velesila kolektivno posredovanje u Rimu i Carigradu. Ali ni ovaj austrijski korak nije imao uspjeha,⁵³⁾ pošto nijedan od kabineta nije pokazao sklonost zauzeti konkretan stav u ovom pitanju.

Uto talijanska vlada, da predusretne svim nepovoljnim posljedicama daljnjih pokušaja posredovanja, kraljevskim dekretom od 5. novembra definitivno je proglasila aneksiju Tripolisa i Cirenaice (annexion pure et simple), obavještavajući o tome isti dan i ostale Sile.⁵⁴⁾

U stvari ovaj politički coup décisif ali bez adekvatnih vojničkih operacija (i iskrcavanja svih trupa) imao je za posljedicu promjenu položaja na ratištu na štetu Italije,⁵⁵⁾ jer

⁵²⁾ Oe-U A. III, 456 i d., 463 i d. G P. XXX./I. str. 125 i d., 128 i d.

⁵³⁾ Oe-U A. III, str. 473, 475 i d. Ni Porta nije bila voljna odreći se turskih vrhovničkih prava, pače je htjela da Njemačka izvrši presiju na Rim, što je naravno otklonjeno. G P. XXX./I. str. 136 i d.

⁵⁴⁾ G P. XXX./I. str. 140, 147 i d., 149 i d., 151 i d. G. Giolitti ibid. str. 165. Oe-U A. III, str. 522 i d. Turska notom od 8. novembra energično protestira protiv ove talijanske odluke, koja da predstavlja grubu povredu međunarodnoga prava te odredaba Pariškog i Berlinskog ugovora. Berlin i Beč primili su saopćenje o ovom talijanskom koraku, koji u stvari nije imao međunarodno-pravne ni stvarne podloge na znanje, ali bez odgovora.

⁵⁵⁾ G P. XXX./I. str. 153 i d.

je Turska, koja je u međuvremenu spremajući se na otpor, organizovala znatnu vojsku zadobivši i pomoć Arapljana, sada posvuda zapriječila talijanskim trupama napredovanje.

Zato je Rimski kabinet uočivši potrebu energičnog vojničkog zahvata da se Turska prisili na popuštanje, u prvoj polovini novembra razvio jaču diplomatsku djelatnost⁵⁶⁾ sa ciljem, da zadobije pristanak Sila za proširenje talijanskih ratnih operacija i na Egejsko more. Ali evropski kabineti zauzeše otklanjajuće držanje, pače Engleska prijateljski naklonjena talijanskoj vojni protiv Turske sada je pokazala jasne znakove uznemirenosti,⁵⁷⁾ dok je Austro-Ugarska zastupala stanovište,⁵⁸⁾ da bi svaka ratna akcija u Egejskom moru značila povredu statusa quo, te poništenje Člana VII ugovora Trojnog saveza.

Sve glasnije vijesti o talijanskim namjerama pobudile su međutim i pozornost Turske. Dne 18. novembra Porta obavijestila je Sile, da će obzirom na prisutnost talijanske flote u Egejskom moru i prijeteću opasnost neposrednih ratnih operacija biti primorana, pristupiti provadjanju stanovitih odbrambenih mjera, u prvom redu zatvaranju Dardanela — što bi štetno utjecalo i na neutralni brodarski i trgovački saobraćaj — ukoliko Silama ne bi uspjelo, odvratiti Rim od namjeranog pothvata.⁵⁹⁾

⁵⁶⁾ G P. XXX./I. str. 171 i d., 175 i d., 178 i d., 184 i d.

⁵⁷⁾ G P. XXX./I. str. 122 i d., 182. D. D. F. III, Serie I. Tome str. 123-138, 173 i d. Dne 13. novembra engleski poslanik u Carigradu izjavio je turskom ministru inostranih djela, da za slučaj ako Italija napadne Beirut, Smirnu, Salonik ili Dardanele, Engleska suprotstaviti će se tome.

⁵⁸⁾ Oe-U A. III, str. 507 i d.

⁵⁹⁾ G P. XXX./I. str. 183 i d., 185, 186. Ali ni Berlin ni Beč nisu mislili da izvrše moralnu presiju u Rimu, pa su tursko saopćenje primili hladno, izjavivši samo, da će se u ovom pitanju izjasniti sa drugim Silama, London pak nije vjerovao u ozbiljnost turskih i talijanskih namjera.

Ovo bijaše razlogom, da je ruski poslanik u Beču v. Giers dne 22. novembra⁶⁰⁾ predložio grofu Ahrenthalu zajedničko saopćenje Sila kabinetima Rima i Carigrada, da bi se pozivom na Član III Londonske konvencije od 1871, koji predviđa slobodu plovidbe za neutralne trgovačke ladje kroz Dardanele, svaki čin koji bi sprečavao tu slobodu, morao smatrati kao povredu ove konvencije. Austro-ugarski ministar inostranih djela već obzirom na svoje prijašnje nastojanje, da se postigne jedinstveni nastup svih neutralnih Sila, a videći i da bi time »odium intervencije u prvom redu pao na Rusiju a potom na ostale Sile, dok bi Austro-Ugarska i Njemačka ostale više u pozadini«, izrazio je doduše svoj načelni sporazum sa ovim ruskim predlogom, ali je naglasio potrebu prethodnog dogovora sa Njemačkom.

Dan kasnije i ruski poslanik grof Osten-Sacken izjavio je u Berlinu, da će njegova vlada zbog stiglih vijesti o predstojećoj talijanskoj akciji u Egejskom moru, napose protiv Dardanela i turskih grožnja sa protumjerama, dati nalog svojim zastupnicima u Rimu i Carigradu, obavijestiti dotične vlade, da bi zatvaranje Dardanela sa strane Turske kao i blokada sa strane Italije zadalo osjetljiv udarac neutralnoj trgovini, a po ruskom shvaćanju predstavljalo i povredu Člana III Londonske konvencije od 1871, te nastojati odvratiti ih od takovih koraka.⁶¹⁾ Usvajajući ovo stanovište Petrograda i odnosni zastupnici Njemačke isti dan dobili su nalog priključiti se ruskom *démarche*-u »čim predstavnici svih Sila nato budu ovlašteni«.

⁶⁰⁾ G. P. XXX./I. str. 187, 188. Oe-U A. III. str. 575 i d., nakon što je već 20. novembra izrazio svoju ozbiljnu bojazan zbog prijetće talijanske ratne operacije u Egejskom moru i protiv Dardanela, koja da bi mogla uroditi teškim posljedicama.

⁶¹⁾ G. P. XXX./I. str. 188—190. Iswolski der diplomatische Schriftwechsel 1911—14. Stieve I. str. 185—186. Ruski predlog u Parisu i Londonu uslijedio je istom 25./26. novembra. Vidi D. F. III. Série I. Tome str. 179 i d., 195. B. D. IX./I. str. 589, 540.

Ali kako do pravog ruskog *démarche*-a u Rimu nije došlo,⁶²⁾ a budući da je i talijanski poslanik u Petrogradu otklanjajući interpretaciju Člana III Londonske konvencije naglasio, da njegova vlada zasada ne namjerava poduzeti flotnu akciju protiv Dardanela,⁶³⁾ predvidjeni kolektivni korak Sila izostao je.

Nakon pokušaja Rimskog kabineta dne 24. novembra da putem Berlina ponovno saznaje raspoloženje Beča u pitanju proširenja ratnih operacija i na Egejsko more, »koje se ali ne bi prostirale na evropske obale«,⁶⁴⁾ talijanska je vlada 16. decembra izrazila želju, da bi se odustalo od daljnih pregovora sa Austro-Ugarskom tičući se Člana VII ugovora Trojnog saveza,⁶⁵⁾ pošto Italija »zasad ne misli proširiti ratište izvan Tripolisa«.

⁶²⁾ već je samo sekretar ruskog poslanstva kod Konsulte općenito govorio, što je veoma značajno za prosudjivanje ruskog oficijelnog koraka od 22. i 23. novembra.

⁶³⁾ G. P. XXX./I. str. 189, 193, 194 i d. Iswolski der diplomatische Schriftwechsel 1911—14. Stieve I. str. 185 i d.

Ne će biti bez interesa ovom prilikom naglasiti da se kod Porte kao i u krugovima diplomata — glasom jednog izvještaja v. Marshall-a od 24. novembra — nailazilo na mišljenje, da Italija nema namjeru izvršiti blokadu Dardanela kao sasvim bezuspješnu presiju na Tursku, već da ta ideja blokade dolazi od Rusije, koja samo traži zgodan povod da pokrene pitanje Dardanela. I talijanska oficijelna štampa u to doba podvukla je, da vlada nije nikad ni mislila na blokadu Dardanela, već u skrajnem slučaju na forsiranje istih. G. P. XXX./I. str. 191, 194, Oe-U A. III. str. 614.

⁶⁴⁾ G. P. XXX./I. str. 194, 195—197. Na njemački upit grof Achrenthal je odgovorio, da se Austro-Ugarska doduše ne bi mogla protiviti eventualnoj ratnoj akciji Italije protiv dijelova *azijske* Turske, koji ne potpadaju pod član VII ugovora Trojnoga saveza, ali da nikako ne može takovu operaciju izričito odobriti. Obzirom nato, da bi Rim ovakav eventualan austro-ugarski pristanak svakako objavio, cijela akcija pokazala bi se kao rat Trojnog saveza protiv Turske. Zato treba uzdržavati se svake određene izjave i ravnati se prema drugim Silama.

⁶⁵⁾ G. P. XXX./I. str. 200.

Već krajem septembra 1911 ruska vlada vodjena samo jedinom mišlju, da iskoristi teški položaj u kojem se Turska nalazila uslijed tripolitanskog rata, za ponovni pokušaj konačnog ostvarenja stoljetnih planova ruske politike u pogledu Dardanela, započela je putem svojeg poslanika u Parisu Izvoljskog⁶⁶⁾ povjerljive pregovore sa predstavnikom Francuske i Italije⁶⁷⁾ u želji, da si kao uzvrat za susretljivost u

⁶⁶⁾ koji je utjecao i na odluku Petrograda predobivši za svoje stanovište Neratov-a zamjenika odsutnog ruskog ministra vanjskog, te uopće pri cijelom ovom ruskom nastojanju igrao vodeću ulogu.

⁶⁷⁾ Iswolski der diplomatische Schriftwechsel 1911—14. Stieve I. str. 150 i d., 151—152, 155 i d., 157, 160—162, 167 i d., 177—178, 181 i d., 190, 200. II. str. 20—23, 23, 24 i d. F. Stieve: Iswolski und der Weltkrieg str. 26 i d. — Dok je talijanski poslanik Tittoni obzirom na tajni sporazum u Racconigi odmah izjavio svoju spremnost, udovoljiti zahtjevu Izvoljskog u jednoj prikladnoj pismenoj formi utvrditi ekvivalentno pravo Rusije u pitanju Dardanela, pregovori sa francuskim ministrom inostranih djela de Selves-om napredovali su daleko sporije i ostali su konačno bez ikakvih pozitivnih rezultata, jer Francuska finansijski jako zainteresovana u Turskoj a i obzirom na Englesku, nije pokazala volju dati svoj pristanak za rješenje pitanja Dardanela u smislu ruskih interesa. Ovo jasno proizlazi iz pisma francuskog ministra inostranih djela od 4. I. 1912 — nakon što je već početkom decembra propao ruski oficijelni pokušaj u Carigradu za rješenje pitanja moreuza — kao odgovor na list Izvoljskog od 4. novembra 1911, gdje medju ostalim stoji: »Sretan sam potvrditi V. E. izjave francuske vlade od 1908 (radi se o obećanjima općenite naravi — ne pismenim — o podupiranju ruske politike moreuza!) ukoliko se odnose na zadovoljštinu, koju bi ruska vlada u pitanju moreuza mogla zatražiti. Francuska vlada je sklona sa Petrogradom

pitanju Maroka odnosno Tripolisa osigura blagonakloni pristanak obaju kabineta u svim onim mjerama, koje bi vlada bila primorana preduzeti za postignuće ovog cilja. Ali nepovoljni izgledi pregovora sa Francuskom, kao i mogućnost otpora sa strane Engleske već obzirom na tada sve jaču za-tegnutost odnosa zbog interesnih opreka na Dalekom Istoku⁶⁸⁾ razlogom su, da je ruska diplomacija sredinom novembra smatrajući sada pitanje Dardanela »već sazrelim«⁶⁹⁾ odlučila, približiti se Centralnim Silama.

Dne 18. novembra ruski poslanik u Berlinu izjavio je državnom sekretaru njemačkog Ministarstva Vanjskog v. Kiderlen-u, da njegova vlada namjerava sa Portom stupiti u pregovore zbog dozvole slobodnog prolaza ruskih ratnih brodova kroz Dardanele i zamolio za saopćenje stava njemačke vlade u ovoj namjeri. Državni sekretar obrativši se caru Vilimu, dobio je slijedeću instrukciju:⁷⁰⁾ »Sporazumno odgovoriti čim se saznaje stanovište Beča i koje bi jednako glasilo.«

Beč nije međjutim pokazao volju dati svoj bezuslovan pristanak. Na njemačku predstavku austro-ugarski ministar inostranih djela odgovorio je 20. novembra, »da će, čim Rusija u pogledu Dardanela učini formalni upit, ispitati ga prema načelu dobrih odnosa, koji postoje izmedju Beča i

stupiti u izmjenu mišljenja, kada bi nove prilike izazvale potrebu proučavanja ovog pitanja«.

⁶⁸⁾ uslijed agresivnog napredovanja Rusije u Perziji.

⁶⁹⁾ prema izjavama zastupnika ruskog ministra vanjskog Neratov-a francuskom otpravniku posala u Petrogradu 11. novembra Iswolski der diplomatische Schriftwechsel 1911—14. Stieve I. str. 178. G. P. XXX./I. str. 203 i d.

⁷⁰⁾ G. P. XXX./I. str. 206, 207. Nakon ruskog démarche-a u Berlinu bila je dužnost njemačkog kancelara odnosno državnog sekretara prigodom primanja carevih instrukcija prikazati mu i novo stanje njemačke politike na Istoku počev od 1890, što ali v. Kiderlen nije učinio, već naprotiv, nastojao svojim argumentima ishoditi pozitivan odgovor.

Petrograda. On je doduše u Buchlau-u 1908 izjavio tadašnjem ministru Izvoljskom, da Rusiji ne će činiti poteškoća u pitanju Dardanela. Ovo ali učinio je jedino zbog toga, jer je onda zato tražio protuuslugu od Rusije i jer je u ono doba odnos između Beča i Petrograda bio zaista srdačan. Iako odnosi prema Rusiji sada nisu više napeti, ipak o prijateljskoj atmosferi još ne može biti ni govora. Zato je sa stano-
višta austro-ugarskih interesa primoran zahtijevati, da Rusija zatraženu potporu plati odgovarajućom protuuslugom. Prema svojevremeno njemu datim izjavama kneza Bülow-a, Njemačka biti će uz Rusiju u pitanju Dardanela, ali uz pret-
hodnu garanciju defenzivnog saveza. Dali je Njemačka ovo u Potsdam-u postigla, nije mu poznato, ali mu se čini, da Berlin u ovom pitanju nije više slobodan. Kako Austro-Ugarska do sada ništa nije dobila, on grof Achrenthal ne može odmah pristati na ruske zahtjeve prije potanjih pregovora sa Petrogradom.⁷¹⁾

71) G. P. XXX./I. str. 207—208. Tschirschky-Kiderlen.

Da se uzmogne saznati razlog ovom razmimoilaženju političkog stanovišta Berlina i Beča, potrebno je osvrnuti se na aneksionu krizu 1908, a napose na okolnosti pod kojima je završena. Poznato je, da je ta kriza, koja je već prijetila ratom, nakon intervencije Njemačke od 21. marta 1909 u Petrogradu, brzo završena pobjedom Centralnih Sila. Ali napetost rusko-njemačkih odnosa — baš ponajviše uslijed njemačkog *démarche*-a u Petrogradu, a koji je tamo shvaćen kao ultimatum — koja se poslije toga pojavila uzrokom je, da se u njemačkim političkim krugovima i opet nailazilo na mišljenje, da bi se ponovnim približenjem Rusiji i obnovom 1890 napuštene Bismarck-ove orijentalne politike trebalo učvrstiti evropski mir i na taj način u neku ruku paralizirati u Rusiji probudjenu ideju *revanche*-a.

Potsdamskim sastankom kojemu je prisustvovao novoimenovani njemački kancelar Bethmann Hollweg, uslijedilo je poslije mladotur-ske revolucije prvo primjetno skretanje njemačke politike u smjeru približenja Rusiji. Ovo nastojanje Berlina još jače je došlo do izražaja sredinom 1911, poslije druge marokanske krize, koja je izazvala jaku englesko-njemačku zaoštrenost, a mjeseca novembra kada je englesko-ruska napetost bila na vrhuncu, pomišljalo se da je došao

I istovremeno rusko saopćenje u Beču naišlo je na hladnu rezervu⁷²⁾ austro-ugarskog ministra inostranih djela, ne samo zbog interesa monarhije da se održi *status quo* a koje bi stanje bez sumnje bilo poremećeno ako bi se ruskim ratnim brodovima omogućilo ulaz u Sredozemno more, što bi izazvalo sudbonosne posljedice, već i poradi sve jače nje-

odlučan čas, podupiranjem ruskih ciljeva Rusiju ponovno približiti Njemačkoj, odnosno Centralnim Silama.

Nije zadaća našeg diplomatsko-političkog razmatranja ispitivati, dali je i u koliko je bio *sada* svrsishodan ovaj obrat njemačke politike pod vodstvom državnog sekretara Kiderlen-Wächter-a i kancelara Bethmann-Hollweg-a, već obzirom na novu njemačku orijentalnu politiku počev od 1890, koja se temeljila na prijateljskim odnosima prema turskoj carevini, a koju je politiku inaugurisao sam car Vilim II., na suprotnu i mimo časovite englesko-ruske napetosti, dubokim zajedništvom interesa i uzajamnom ovisnošću vezanu političku koaliciju Trojni sporazum, uvažeci pritom i sve jači englesko-njemački antagonizam kao novi element posvema oprečan Bismarck-ovim političkim tradicijama — ali nepobitna je činjenica, da je Rusija već potpuno pod vlašću panslavista, poslije Potsdamskog sastanka i tamo dobivenog njemačkog obećanja, iskorišćavajući bez sumnje upravo tu okolnost kao i sadanji talijansko-turski rat, ponovno pokrenula svoju agresivnu politiku na Bliskom i Dalekom Istoku (u Perziji, u sjevernoj Kini, u pitanju Bospora i Dardanela). Osim toga taj je sastanak nepovoljno utjecao i na srdačnost njemačko-austrijskih odnosa. I u austro-ugarskim političkim krugovima do skora poslije Potsdam-skog sastanka opažena manja sklonost Berlina, zalagati se za održanje ugovorenog status quo na Istoku i za interese Turske razlogom je, da je tamo zavlдало neko nepovjerenje obzirom na rezultate ovog sastanka, a sam ministar vanjskih poslova grof Achrenthal ozbiljnom je zabrinutošću pratio taj politički smjer odgovornih njemačkih državnika. Beč pozivajući se na osnovna načela svoje orijentalne politike, te uočivši i opasnost za monarhiju, kada bi se realizovale ruske namjere, nije naravno odobrio ovo političko nastojanje njemačkog državnog sekretara, pa odatle ono pomanjkanje potrebne saglasnosti i znakova potajnog nepovjerenja između kabineta Beča i Berlina već od početka tripolitsanskog rata. Oe-U A. III. str. 575 i d. IV. str. 73 i d. 283 i d. 569 i d. A. Hoyos: *Der deutsch-englische Gegensatz und sein Einfluss auf die Balkanpolitik Oesterreich-Ungarns*, Berlin 1926, str. 24 i d. Fr. Stieve: *Die Tragödie der Bundesgenossen*, str. 69 i d.

72) Oe-U. A. III. str. 554 i d., 556 i d., 561 i d.

mačko-engleske napetosti, koja joj nalaže povećani oprez, kako bi u slučaju potrebe kao vjerni saveznik mogla udovoljiti svojim obavezama.

Njemački državni sekretar naprotiv vodjen poglavito idejom, da zbog postojeće njemačko-engleske zaoštrenosti iskoristi englesko-ruske opreke interesa na Istoku na način, da podupiranjem ruskih želja postigne približenje Rusije Njemačkoj, odlučio se na ponovni pokušaj u Beču naglasujući,⁷³⁾ »da Njemačka u pitanju Dardanela nije vezana prema Rusiji, ali da bi svakako odgovaralo dosadašnjoj njemačkoj politici, Petrogradu u tom pogledu ne činiti poteškoća«. Obzirom na savezni odnos prema Austro-Ugarskoj, Berlin da bi bio spreman zatražiti od ruske vlade ponajprije jasno formulisani predlog, ali upozoruje grofa Aehrenthala, »da bi se suzdržljivošću prema ruskim željama u stvari samo podupirali engleski ciljevi«. Što se pak tiče mišljenja, da bi se ruski ratni brodovi mogli pojaviti u Sredozemnom moru, držav. sekretar v. Kiderlen ne vidi razloga bojazni, »jer jedna nama prijateljski sklona Turska⁷⁴⁾ svakako ne bi dozvolila u slučaju rata prolaz brodovima«.

Austro-ugarski ministar inostranih djela ostao je ali kod stvorene odluke, pa je odgovorom od 27. novembra⁷⁵⁾

⁷³⁾ G P. XXX./I. str. 208—209.

⁷⁴⁾ Ovo stanovište njemačkog državnog sekretara temelji se na krivim pretpostavkama. U stvari prijateljska sklonost Turske spram Njemačke i Austro-Ugarske više ne postoji, već naprotiv nepovjerenje prema Centralnim Silama od početka tripolitanskog rata. Ali i bez obzira na ovu konstataciju namiče nam se pitanje, jeli bi u buduću Njemačka i Austro-Ugarska uopće mogle računati na prijateljsku sklonost Turske, kad Turska vidi, da je Rusija baš sa pomoću i potporom ovih dviju Sila poravnala sebi puteve za prvu za budućnost Turske sudbonosnu ofenzivu: prisvajanje Bospora i Dardanela? — apstrahirajući momenat potpune vojničke nemoći u koju bi Turska time došla tako, da o nekoj turskoj zabrani prolaza ruskim ratnim brodovima u takovom slučaju ne bi moglo biti više ni govora.

⁷⁵⁾ G P. XXX./I. str. 211 i d.

ponovio samo svoje prvotno stanovište. U međuvremenu na opetovano pospješivanje ruskog poslanika u Berlinu, njemačka vlada je izjavila, »da ne želi kako je to Petrogradu poznato činiti joj poteškoća u pitanju moreuza i da će stoga takav službeni predlog blagonaklono ispitati. Prije konačnog stava ali morala bi sačekati jasnije formulisanje ruskih želja«.⁷⁶⁾

Nato ruski poslanik u Carigradu Čarykov dne 1. decembra službeno je pokrenuo kod Porte rješenje pitanja moreuza tražeći, da se prije no što Sile budu obaviještene o promjeni postojećeg pravnog stanja, a na osnovu jednog »accord special«⁷⁷⁾ u buduću zagarantuje slobodan prolaz ruskim ratnim brodovima kroz Dardanele, a svim ostalim Silama da se takav prolaz zabrani. Kao uzvrat ruska vlada pruža Turskoj gospodarske koncesije kao i svoje »dobre usluge«, da se postigne sporazum sa balkanskim državama.

Ovaj ruski predlog, koji stoji u očitoj suprotnosti sa odredbama Pariškog ugovora od 1856, Londonskog ugovora

⁷⁶⁾ G P. XXX./I. str. 210. Ovim odgovorom njemački car zadovoljio se, strana 211 marg. I.

⁷⁷⁾ G P. XXX./I. str. 212.

Te se gospodarske koncesije sastoje 1) u ukidanju konvencije od 1900 o željeznici u bazenu Crnog mora i 2) u potpomaganju turskih želja kod Francuske, da se dalje izgradi Anatolska željeznica do ruske granice. Ove koncesije po mišljenju turskog ministra inostranih djela, mogu se jedino smatrati kao podrugivanje, jer bi granične pruge koje Rusija neophodno treba iz strateških razloga, bile i onako kada bi ih i Francuska podigla pod ruskom kontrolom. A pravo je i ruglo kada Rusija »koja je podigla ruku da uništi Tursku« nudi svoje »dobre usluge« kod osnivanja balkanskog saveza, »jer da svaki turski političar znađe, da ovakav savez znači početak propasti evropske Turske.« G P. XXX./I. str. 213, 214.

od 1871 i Berlinskog ugovora od 1878,⁷⁸⁾ izazvao je u političkim krugovima Turske duboko ogorčenje, a ministar vanjskih poslova Asim bej videći u njemu ne samo pokušaj »ruskog protektorata nad turskom carevinom«, već i »udarac Trojnog sporazuma protiv Beča i Berlina, koji bi uzrokovao potpuni slom austro-ugarske balkanske te njemačke orijentalne politike«,⁷⁹⁾ primio ga je ad referendum, ne upuštajući se u diskusiju sa ruskim poslanikom.

Barun Marschall von Bieberstein dugogodišnji njemački poslanik u Carigradu nije se odmah izjasnio Porti u ovom pitanju, ali je potpuno dijelio tursko mišljenje. Ako je ruski korak uslijedio prethodnim sporazumom Londona, što se i njemu čini vjerojatnim,⁸⁰⁾ Austro-Ugarska i Njemačka treba da se tome odlučno suprotstave i da obrane svoje velike političke i gospodarske interese u Turskoj protiv ekspanzivnih namjera Engleske i Rusije. Nacrt rusko-turskog ugovora u pogledu Dardanela, što ga je Čarykov predao Porti,⁸¹⁾ jasno otkriva svu agresivnost ruskih namjera, čije bi ostvarenje predstavljalo veliku opasnost za budući položaj Njemačke i Austro-Ugarske na Istoku... Zato da treba u zajednici sa Austro-Ugarskom čim prije izjaviti u Petrogradu, da obje vlade nikako ne mogu pristati na samovoljnu izmjenu međunarodnih ugovora u smislu ruskih interesa, što je moguće tim lakše, »jer je Potsdam-ski sporazum povrijeđen na najeklatantniji način sadanjim postupkom Rusije.«⁸²⁾

Austro-ugarski poslanik u Carigradu markgrof Pallavi-

⁷⁸⁾ koji utvrđuju staro pravilo otomanskog carstva o zatvaranju Bospora i Dardanela za ratne brodove svih država, odnosno otvaranje istih za sve trgovačke brodove.

⁷⁹⁾ G. P. XXX./I. str. 212, 213.

⁸⁰⁾ u stvari ova sumnja nije bila opravdana!

⁸¹⁾ tražeći diskusiju toga nacrtu (koji imade VI čl.), ali je Asim bej ovo odlučno otklonio i pokazao ga povjerljivo njemačkom poslaniku.

⁸²⁾ G. P. XXX./I. str. 213, 219 i d., 221, 222.

cini bijaše jednakog mišljenja iako nije vjerovao u mogućnost glatkog realizovanja ruskih namjera,⁸³⁾ a ministar vanjskih poslova grof Achrenthal poslije ruske oficijelne akcije u Carigradu još je jače stao na stanovište održanja postojećeg pravnog stanja, obavještavajući o tome pače i Portu.

Berlin nasuprot uputio je umirljive savjete u Carigrad preporučujući, da Porta stupi u potanje pregovore sa Rusijom,⁸⁴⁾ pošto jednostavan ruski predlog kojeg ne mora da prihvaća, nije opravdan razlog pretjeranom turskom uzbuđenju. Dne 7. decembra pak njemačka vlada nalaže poslaniku Marschall-u,⁸⁵⁾ »da u pitanju moreuza sačuva skrajnu suzdržljivost, jer nema povoda podupirati ciljeve Zapadnih Sila«.

Ali njemački poslanik nije samo otklonio ovakovu intervenciju u Carigradu, koja da bi obzirom na uzbuđenje u turskim političkim krugovima izazvala sasvim suprotno djelovanje tj. okrivljenje Njemačke da je napustila dosadanje načelo status quo i da potpomaže ruske namjere,⁸⁶⁾ već je sada i svom odlučnošću stao u obranu nove njemačke orijentalne politike čiji je on predstavnik, a koju je sam car inaugurisao svojim prvim putovanjem na Istok i čuvenim govorom što ga je ovom prilikom održao u Damasku.⁸⁷⁾

Poznato je da je kancelar Bismarck polagao osobitu važnost na dobre odnose sa Rusijom, a Bliski Istok smatrao za Njemačku kao nezainteresovano područje. Stoga nije htio da zbog austro-ugarskih interesa dodje u sukob sa Rusijom, pa je bio i vazda spreman u pogledu moreuza Petrogradu činiti koncesije. Ali poslije kancelarevog odlaska ovo stanje pod »novim kurzom« iz temelja se izmijenilo zbog nastalih

⁸³⁾ Oe-U A. III. str. 614 i d., 630 i d.

⁸⁴⁾ G. P. XXX./I. str. 214.

⁸⁵⁾ G. P. XXX./I. str. 219.

⁸⁶⁾ G. P. XXX./I. str. 215, 216 i d.

⁸⁷⁾ vidi I. Svezak II. poglavlje zadnja strana.

intimnijih odnosa prema Austro-Ugarskoj i okolnosti, što si je Njemačka u vezi sa prvim vladarevim posjetom u Carigradu osigurala političku, vojničku i gospodarsku interesnu sferu u Turskoj, što je naravno nepovoljno utjecalo i na daljne rusko-njemačke odnose. Kako bi uspješno zaštitila svoje tamošnje gospodarske pothvate, gdje je uložena ogromna rad i kapital, Njemačka treba jak politički utjecaj u Turskoj, te ide za održanjem statusa quo, teritorijalnog integriteta i jačanjem njene životne snage. Ta nova orijentalna politika, koju Njemačka vodi već skoro dvadeset godina, nespojiva je sa ruskim nastojanjem u pitanju moreuza, koje ide upravo za protivnim. Njemačka da ne može godinama govoriti Turcima o strogo poštivanju međunarodnih ugovora, načela status quo, integritetu i nezavisnosti njene carevine, a onda Rusiji pružiti sredstva, da poništi ugovore i da slomi nezavisnost turske carevine. Ruske namjere su jasne. Ona, pošto je sebi opet izgradila Crnomorsku flotu, koristeći se dozvolom od 1871 i smatrajući Crno more ruskim za prolaz njenih ratnih brodova otvorenim, a svim ostalim Silama zatvorenim morem, traži sada izlaz u Sredozemno more i da bude jedini i isključivi gospodar Bospora i Dardanela, a time i Carigrada. Na taj način Istočno pitanje bilo bi definitivno riješeno u smislu stoljetnih ruskih planova, a Turska potisnuta na stepen ruske vazalne provincije. Ovo jasno dokazuje i cijeli sada ponudjeni ruski ugovor sa Portom, koji se tačno podudara sa tajnim dodatkom zloglasnog rusko-turskog-ugovora sklopljen godine 1833 u Hunkiar-Iskelessi, kojim je Turska došla u potpuni vazalni odnošaj prema Rusiji.

I za austro-ugarsku monarhiju ovakovo rješenje da bi imalo sudbonosnih posljedica, što je već 1903 uočio grof Goluchowski, jer »postane li Rusija gospodar Carigrada, u Austriji ne bi se moglo više vladati. Centrifugalni elementi raskomadali bi ju«.

Bismarck-ova orijentalna politika njegovim je odlaskom prestala i ne može se više primjeniti danas pod novim kurzom njemačke Istočne politike, i gdje postoji »ono agresivno tečevno društvo koje se zove Trojni sporazum«. ⁸⁸⁾

Njemački car ovo je stanovište svoga poslanika potpuno usvojio, ističući: ⁸⁹⁾ »Moja kroz dvadeset godina prokušana i od Marschalla odlično zastupana Istočna politika ostaje apsolutno na snazi. O tome imade se izvijestiti Carigrad i Beč«.

Takav bijaše stav Centralnih Sila prema ruskoj akciji u pitanju moreuza, kada je međutim najednom uslijedilo neočekivano rješenje u korist Turske.

Naime dne 6. decembra ruski ministar inostranih djela Sazonov nakon devet-mjesečnog izbivanja iz Petrograda prispio je u Paris, gdje je došao do uvjerenja, da ni Francuska

⁸⁸⁾ G. P. XXX./I. str. 222—229 izvještaj Marschall-ov.

Posebним izvještajem njemački poslanik javlja još u Berlin, da ga je zaprepastio prijašnji odgovor što ga je vlada dala Beču i Petrogradu tj. »da bi odgovaralo cijeloj dosadašnjoj njemačkoj politici, Rusiji u pitanju moreuza ne činiti poteškoća«, dakle sporazumna je sa rješenjem toga pitanja u smislu isključivo ruskih interesa, pa ako je ovo stanovište njemačkog kancelara odnosno drž. sekretara, a koje stoji u potpunoj suprotnosti sa dosadašnjom njemačkom orijentalnom politikom, službeno stanovište njemačke vlade, on da će dati ostavku, jer ne može napustiti politiku, kojoj je kroz 20 godina posvetio sve svoje znanje i sposobnosti. Ali kancelar ostao je na svojem stanovištu. Zato mu je Marschall dostavio svoju molbu za otpust upućenu caru sa željom, da ju na najvišem mjestu lično zagovara. Do predaje ove molbe caru nije došlo, jer kancelareva nastojanja išla su sada zatim, odvratiti poslanika od takovog koraka. Uostalom brzim raspletom Dardanelskog pitanja uslijed ruskog poricanja, ova je molba postala bezpredmetna, pa ju je poslanik i povukao, str. 229—232, 235, 237—239, 240—242, 242—246.

⁸⁹⁾ G. P. XXX./I. str. 237 marg.

nije voljna podupirati ruske namjere o Dardanelima, dok ga je istovremeno ruski poslanik u Londonu grof Benckendorff⁹⁰⁾ upozorio na svu bezizglednost situacije, izvještavajući o stanovištu engleske vlade, koja ne će ni da čuje o jednostranom rješenju toga pitanja.⁹¹⁾ I Porta još više ohrabrena stanovištem Beča, otklonila je svaku diskusiju ne puštajući ni za dlaku.

Na bilo kakav uspjeh pod ovakovim okolnostima nije se sada više moglo pomišljati. Zato je ministar Sazonov uočivši potpuni neuspjeh ruske diplomacije smatrao najpodesnijim, službeno pokrenutu akciju ruske vlade u Carigradu i poznatu svim evropskim kabinetima jednostavno p o r e ć i. Dne 8. decembra⁹²⁾ izjavio je stoga predstavnicima *Matin-a* i *Temps-a*, da se njegova vlada u zadnje doba uopće nije bavila pitanjem Bospora i Dardanela, pošto nema govora o kakovoj namjeri Rusije pokrenuti rješenje ovog pitanja, da nije vodila nikakove pregovore a još manje poduzela kakovu službenu akciju, već da je ruski poslanik Čarykov o tom predmetu vodio samo beznačajan razgovor sa Velikim veziirom Said pašom, a 14. decembra⁹³⁾ na hitan nalog ministra Sazonova iz Parisa da opozove sve zahtjeve, ruski poslanik izvještava Portu, da odustaje od svih daljnjih pregovora moleći ujedno, da bi se njegovi dosadanji koraci smatrali *comme non avenu*. I u Petrogradu cijela ruska

⁹⁰⁾ koji je nakon već prije poduzetih koraka u istom predmetu kod Foreign Office-a, pohitao Sazonovu u Paris.

⁹¹⁾ G P. XXX./I, str. 218 i d., 234, 250. B D. IX./I. str. 525—570. Iswolski der diplomatische Schriftwechsel 1911—14. Stieve I. str. 190 i d. D. F. III. I. Tome str. 385 i d., 390 i d. Početkom decembra Sir E. Grey izjavio je turskom poslaniku, da je najnoviji ruski *démarche* u Carigradu deplasiran u ovom času i da je potreban prethodan pristanak svih signatarnih Sila.

⁹²⁾ G P. XXX./I. str. 233 i d. Oc-U A. III. str. 665 i d., 727 i d.

⁹³⁾ G P. XXX./I. str. 246. D. F. III. I. Tome str. 396.

akcija demantirana je,⁹⁴⁾ dok je žrtvom ovog neuspjelog pothvata Izvoljski-Neratov postao Čarykov, koji bi doskora opozvan . . .

Tako je propao i ovaj pokušaj Rusije, da ostvari svoje planove o kojima su sanjali svi njeni vladari već od vremena Petra Velikog, a time i pokretanje Istočnog pitanja ponovno potisnuto u pozadinu. Ruska diplomacija doduše privremeno je uzmicala, ali obogaćena definitivnom spoznajom, da će jedino odsudnim ratom balkanskih država protiv Turske moći realizovati svoje ciljeve.

Početkom godine 1912 položaj na tripolitanskom ratištu ostao je nepromijenjen. Operacije talijanskih vojnih snaga premda u posjedu glavnih strateških pozicija, napredovale su veoma sporo i nisu pokazale nikakvih značajnih uspjeha, naišavši posvuda na jak tursko-arapski udruženi otpor. Porta ne priznavajući talijanski aneksijoni dekret, ustrajala je na svom stanovištu održanja stvarne i potpune sultanove suverenosti nad obim libijskim provincijama, pa su tako i izgledi za mir sada bili daleko manji, unatoč jake želje talijanskih političkih krugova za što skorijim dokončanjem rata. Sazonov-ov predlog posredovne akcije Sila prvenstveno Francuske i Njemačke⁹⁵⁾ sa ciljem, da se dodje do primirja i započne mirovnim pregovorima, dakako na bazi talijanskih

⁹⁴⁾ G P. XXX./I. str. 247, 248, 317.

⁹⁵⁾ G P. XXX./I. str. 259 i d., 261 i d., 263 i d., 266. Francuska kao financijalno u prvom redu zainteresirana u Turskoj, a Njemačka blagodareći njenom utjecaju kod Porte.

zahtjeva, naišao je na rezervu Francuske⁹⁶⁾ i Engleske,⁹⁷⁾ a novi francuski ministar predsjednik i ministar inostranih djela Poincaré⁹⁸⁾ čak je izrazio svoje negodovanje zbog istodobnog saopćenja ruskog plana kabinetima Berlina i Beča,⁹⁹⁾ ističući opetovano neophodnu potrebu, da se u interesu Trojnog sporazuma »u sličnim slučajevima prethodno utvrdi saglasnost stanovišta između Parisa i Petrograda«. I put njemačkog državnog sekretara Kiderlen-a u Rim u drugoj polovini siječnja, da ispita raspoloženje vodećih talijanskih državnika za mirovne pregovore¹⁰⁰⁾ kao i medijacija Velsila u Rimu i Carigradu, da bi se doznali uslovi za mir nisu imali uspjeha, pošto nijedna od ratujućih strana nije odstupila od svojih prvotnih zahtjeva.¹⁰¹⁾

⁹⁶⁾ koja već obzirom na svoje finansijske interese u Turskoj i da ne izazove ustanak muslimanskog elementa u svojim sjeveroafričkim posjedima (Tunis, Algir, Maroko) nije pokazala volju izvršiti pritisak u Carigradu. Iswolski der diplomatische Schriftwechsel 1911—14. Stieve II. str. 18, 67 i d. D F. III, I. Tome str. 398 i d., 439 i d. G P. XXX./I. str. 286 i d.

⁹⁷⁾ G P. XXX./I. str. 305—306.

⁹⁸⁾ kabinet Poincaré zvan i »nacionalni« mjesto dosadašnjeg kabineta Caillaux nastupio 13. siječnja 1912, potpuno i definitivno je učvrstio *Trojni sporazum*. Šef vlade odmah je izjavio, da će vanjska politika zemlje biti vodjena u potpunom sporazumu sa njenim saveznicima i da savez sa Rusijom i entente cordiale sa Engleskom predstavlja »nepovrijedljive temelje političkog programa Francuske«. Iswolski der diplomatische Schriftwechsel 1911—14. Stieve II. str. 25, 35, 41.

⁹⁹⁾ Iswolski der diplomatische Schriftwechsel 1911—14. Stieve II. str. 50, 66 i d. Dok je Berlin poslije otklona sa strane Sila prihvatio Sazonov-ov predlog, Beč je zauzeo stav isčekivanja. G. P. XXX./I. str. 320 i d. Oe-U A. sv. III. str. 825.

¹⁰⁰⁾ gdje je ali došao do uvjerenja, da Talijani čvrsto stoje na svojoj odluci izraženoj u aneksijonom dekretu i da sada nije podesean čas za uspješno posredovanje. G P. XXX./I. str. 279 i d. Iswolski der diplomatische Schriftwechsel 1911—14. Stieve II. str. 31 i d.

¹⁰¹⁾ Vidi talijanski odgovor na upit Sila dne 9. marta u Rimu, kao i odgovor Porte od 23. aprila G P. XXX./I. str. 314 i d., 318—320, 334—337. Iswolski der diplomatische Schriftwechsel 1911—14. Stieve II. str. 73 i d.

Austro-ugarska diplomacija pokazala je suzdržljivost. U drugoj polovini februara uslijedila je i promjena u Ministarstvu Vanjskih Poslova zbog smrti grofa Achrenthala dne 17. februara. Novoimenovani ministar inostranih djela grof Leopold Berchtold dotada poslanik u Petrogradu odmah je izjavio, u svemu bezuvjetno i strogo održati dosadašnju konservativnu politiku monarhije, i »da Austro-Ugarska po cijeloj svojoj strukturi uopće ne može da vodi ekspanzivnu politiku i ne može da si želi povećanje područja sa heterogenim narodnim elementima.«¹⁰²⁾

Sredinom aprila talijanska vlada uočivši sve više opasnost koja neminovno prijeti zemlji zbog stalnih ratnih neuspjeha, te potrebu, da se i obzirom na mogućnost eventualnih komplikacija poradi nenadane jake talijansko-francuske zaoštrenosti,¹⁰³⁾ odlučnom flotnom akcijom u Egejskom moru Turska što prije prisili na popuštanje, pa tako nadje neki izlaz iz bezizglednog položaja u kojem se Konsulta nalazila — nakon prethodnih koraka u Berlinu već sredinom februara¹⁰⁴⁾ i bezuspješnih pokušaja posredovanja Njemačke

¹⁰²⁾ G P. XXX./I. str. 501, 321, Oe-U A. IV. str. 73 i d.

¹⁰³⁾ zbog navodno sve jače francuske kontrabande u korist Turske zaustavljeni su dne 16. I. francuski parobrod »Cartaghe«, a 18. I. »Manouba« u blizini Sardinije od talijanskih torpednjača i odvučeni u Cagliari. Ovaj čin izazvao je buru strastvenog ogorčenja u francuskom parlamentu i širokim slojevima naroda, a francusko-talijanska neprijateljstva uzeše takovih razmjera, da je opasnost ratnih zapletanja već bila veoma blizu. Rusija bijaše neugodno iznenadjena, i poslanik Izvoljski videći u tom nemilom događaju »uništen dobar dio dugogodišnjeg rada francuske i talijanske diplomacije (a bez sumnje i ruske!) oko približenja obiju sestrinih nacija« iz petnih je sila nastojao, da se nastali sukob čim prije izgladi. Premda je taj spor konačno likvidiran odlukom Haaškog Suda, napetost između Francuske i Italije dulje je još potrajala. G P. XXX./II. str. 343. Iswolski der dipl. Schriftwechsel 1911—14. Stieve II. str. 45 i d., 68, 103 i d.

¹⁰⁴⁾ G P. XX./II. str. 341 i d.

I prigodom sastanka njemačkog cara (na svom putovanju u Korfu) poslije posjeta u Schönbrunnu 23. marta, sa kraljem Viktorom Emanuelom u Veneciji 24. marta, talijanski vladar ističući među osta-

u Beču¹⁰⁵) da bi se u pogledu namjeravanog proširenja ratišta odustalo u interesu učvršćenja Trojnog saveza od dosadanje striktno interpretacije Član VII — obratila se neposredno na Bečki kabinet.

lim (naročito pitanje obnove ugovora Trojnog saveza) unutarnje poteškoće zemlje zbog dosadašnjih neuspjeha na ratištu, vrlo napete odnose prema Francuskoj i potrebu flotne akcije protiv Turske u Egejskom moru, da se čim prije dokrajči tripolitski rat, te zamolio njegovo posredovanje u Beču, da se Austro-Ugarska ne bi protivila namjeravanoj talijanskoj akciji, što je car Vilim II. i obćeo, G P. XXX./II. str. 358—360, Oe-U A. IV. str. 59 i d.

¹⁰⁵) G P. XXX./II. str. 355 i d., 360 i d., 365—367, 369, 374 375 i d. Oe-U A. IV. 5 i d., 73 i d., 76 i d., 79 i d.

Poslije neuspjelih pokušaja posredovanja njemačke vlade u Beču i sastanka vladara u Veneciji, njemački car u nastavku svoga puta posjetio je austro-ugarskog prestolonasljednika nadvojvodu Ferdinanda u Brionu. Tom prilikom izvijestio ga je o toku svojih pregovora sa talijanskim kraljem, o teškoćama sa kojima se talijanska vlada ima da bori i opasnostima za talijansku dinastiju te naglasio, da je u interesu učvršćenja Trojnog saveza i monarhističkog principa, da austro-ugarska vlada prema talijanskim željama zauzme blagovoljno držanje. Ali nadvojvoda ovo carevo izlaganje primio je sa rezervom.

I korak njemačkog poslanika v. Tschirschky-a dne 1. aprila u Beču, da bi zadobio pristanak za talijansku akciju protiv Dardanela, čime bi se postigao brzi svršetak rata, naišao je na otpor Ballplatz-a budući je »Italija svojevremeno notificirala vojničku ekspediciju u Libiju ovjeravajući, da će svoju akciju ograničiti na Sredozemno more i sjevero-afričku obalu i da ne će povrijediti status quo evropske Turske. Samo na temelju ove izjave Austro-Ugarska nije činila poteškoća talijanskom pothvatu. Ako Italija sada želi da proširi svoje operacije, ovo mora dati povoda ozbiljnoj zabrinutosti. Napadaj na moreuze ne može da bude samosvrhom, jer Tursku nikako ne bi mogao prisiliti na popuštanje. Vojnička akcija talijanske flote pred Carigradom imala bi najdalekosežnijih posljedica. Neposredan povod takovog čina bila bi mobilizacija Bugarske, kojoj bi automatski morala slijediti i ona Rumunjske, Srbija upala bi u Staru Srbiju, a Grčka oružjem riješila bi pitanje Krete. Cijeli Istok stajao bi u plamenu, a sudbina Turske bila bi zapečaćena.... Sva politika Austro-Ugarske već odavna ide za tim da se održi status quo na Istoku i opstanak turske carevine. Njemačka vlada pristala je na istu politiku i ovoj politici imade se zahvaliti, ako su Njemačka i Austro-Ugarska u Carigradu mogle zauzeti i zauzimaju vodeću ulogu....

Dne 15. aprila talijanski poslanik vojvoda od Avarna posjetivši nakon prethodnog sondiranja već 13. aprila¹⁰⁶) i dobivenih službenih uputa iz Rima austro-ugarskog ministra inostranih djela grofa Berchtold-a izjavio je, »da je njegova vlada došla do uvjerenja, da daljne odgadjanje već mjesecima namjeravanog proširenja flotne akcije nije više moguće. Obzirom na prigovor Beča glede reperkusija, koje bi takove operacije izazvale na Balkanu, vlada može da najodlučnije uvjerava, da bi takova akcija poduzeta sa svim oprezom i u strogo ograničenom okviru unapred isključila svaku opasnost komplikacija na Balkanskom poluotoku«. Nakon što je austro-ugarski ministar izrazio svoju sumnju u probitačnost takovog usko ograničenog flotnog manevra, a ujedno i naglasio, da bi jedna na širokoj bazi zasnovana flotna operacija nedvojbeno naišla na zapreku austro-ugarske vlade, vojvoda od Avarna oprezno je započeo diskusiju o mogućnosti »zaposjednuća jednog ili više otoka Egejskog mora«. Pri tome da se ne bi radilo o obalama i otocima evropske Turske, pošto talijanska vlada uvidja da bi takova

Otvoreno rečeno — kazao je dalje grof Berchtold — neshvatljivo je, kako se Njemačka može zalagati za jednu talijansku politiku, koja stoji u diametralnoj opreci sa dosadašnjom našom politikom. Nije li možda uslijedio nagli preokret u shvaćanju Berlinskog kabineta?« Njemački poslanik protiv toga živo je protestirao naglasujući, da je njegovoj vladi neizmjereno mnogo stalo do toga, da se Italija zadrži u Trojnom savezu. Grof Berchtold na to je odgovorio, »da je Trojni savez bio poglavito sklopljen sa svrhom da se održi status quo na Bliskom Istoku i na Italiji je, da pokaže shvaća li ozbiljno svoje savezničke dužnosti«. Poslije toga njemački poslanik odustao je od daljnog zastupanja povjerenje mu misije. Telegramom od 6. aprila u Rim, grof Berchtold izrazio je svoje nezadovoljstvo i čudjenje da Italija u namjeravanoj akciji putem njemačke vlade pregovara sa Bečom.... »Ako talijanska vlada smatra neophodnim proširiti područje svojih ratnih operacija, direktan pregovor bio bi bez sumnje najnaravniji«.

¹⁰⁶) tj. »posve privatnog« pretresanja pitanja proširenja talijanskih flotnih operacija sa austro-ugarskim ministrom inostranih djela. Oe-U A. IV. str. 93 i d.

akcija izazvala opasnost nepoželjnog proširenja sukoba, ali je mišljenja, da eventualno zauzeće jednog od azijskih otoka Egejskog mora nikako ne bi tangiralo interese Austro-Ugarske ili ugrozilo postojeće stanje evropske Turske. Grof Berchtold pozivajući se na tekst ugovora Trojnog saveza, kojim su se obje države obvezale održati status quo na Bliiskom Istoku, i koji je po njegovom shvaćanju jedino mjero-davan za prosudjivanje ovog pitanja, razložio je nato poslaniku kako Član VII toga ugovora ne čini razliku između evropskih i azijskih otoka, već općenito govori o »obalama i otocima Egejskog mora«. Zaposjedne li dakle Italija jedan od tih otoka, prema jasnom slovu ugovora nedvojbeno pred-leži povreda statusa quo.¹⁰⁷⁾ Poslije dulje diskusije o inter-pretaciji Člana VII tokom koje je vojvoda od Avarna poku-šao dokazati, da se prema duhu ugovora Trojnog saveza uza-jamno jamstvo odnosi samo na evropske otoke, austro-ugar-ski ministar inostranih djela precizirao je stanovište svoje vlade: »Bude li namjeravana flotna akcija Italije tako zasno-vana, da bi izazvala reperkusiju na Balkanu ili izmjenila sta-tus quo na obalama i otocima Jadranskog ili Egejskog mora, Austro-Ugarska morali bi za takav slučaj pridržati si punu slobodu odluke«. Vojvoda od Avarna primjetio je na ovo stanovište Beča, koje očevidno nije odgovaralo njegovoj želji, »da imade i otoka kao npr. Rhodos koji više ne leže u Egejskom već u Sredozemnom moru«. Budući da spomenuti otoci — prema mišljenju grofa Berchtolda — zaista leže izvan interesne sfere monarhije i ni po najstriktnijoj inter-pretaciji Člana VII ne potpadaju pod odredbe toga Člana trosaveznog ugovora, austro-ugarski ministar inostranih djela iz susretljivosti prema svome savezniku dao je ra-

¹⁰⁷⁾ Kako nam je već poznato, grof Achrenthal svojevremeno (krajem novembra 1911) na upit Berlina iako nije dao svoj pristanak, u načelu nije se protivio flotnoj akciji Italije protiv azijskih dijelova Turske.

zumjeti talijanskom poslaniku, »da se njegova vlada ne bi suprotstavila eventualnoj akciji Italije protiv jednog na južnom izlazu Egejskog mora odnosno u Sredozemnom moru ležećih otoka Rhodos, Karpathos ili Astropalia, ali da se dadu garancije, da će eventualno zaposjednuće imati samo privremeno značenje i da će dotični otok poslije završenog neprijateljstva biti vraćen Turskoj«. Priznavajući opravdanost ovog zahtjeva, talijanski poslanik završio je svoj diplomatski *démarche* izjavom, da će se u tom pogledu prethodno obratiti na svoju vladu,¹⁰⁸⁾ a 17. aprila po nalogu ministra San Giuliana izvještava grofa Berchtolda, da će Rimski kabinet iako ne može da usvoji austro-ugarsku inter-pretaciju Člana VII, ali u želji ne činiti vladi poteškoća obzirom na javno mnijenje i delegacije, zasada ograničiti svoju akciju na spomenuta tri otoka uz obećanje, da će za-posjednuće istih imati samo privremeno značenje. U slučaju pak da se pokaže potreba, proširiti ratne operacije i na sje-verne dijelove Egejskog mora, talijanska vlada stupiti će prije u prijateljsku izmjenu mišljenja sa Austro-Ugarskom.

Ali već dan kasnije prigodom zasjedanja turske ko-more, talijanske ratne ladje pojavile su se pred Dardane-lima i otvorile paljbu na obje vanjske utvrde Sedil-Bahr i Kum-Kale ispalivši oko stoipedeset metaka.¹⁰⁹⁾ Ova nena-dana talijanska akcija koja je izazvala neugodno iznenadje-

¹⁰⁸⁾ Oe-U A. IV. str. 100—102, 102 i d., 104 i d. G P. XXX./2. str. 380, 382, 383.

¹⁰⁹⁾ u želji izvršiti time ne samo pritisak na Portu, već prema mišljenju njemačkog poslanika u Carigradu — a koje je mnijenje prevladalo u turskim političkim kao i u diplomatskim krugovima — »Turskoj dati povoda, da minama zatvori i ono za brodarski saobra-ćaj još otvoreno polje« i tako — očekujući, da će ovaj turski korak bezuvjetno naići na otpor i intervenciju Rusije i Engleske zbog njenih trgovačko-političkih interesa — izazvati novu situaciju, povoljniju za konačno rješenje tripolitanskog pitanja. G P. XXX./II. str. 384—386. Giolitti memorie della mia vitta str. 172 i d.

nje u Beču,¹¹⁰⁾ jer je stajala u potpunoj opreci sa zadnjim obećanjem Italije, nije međutim imala nikakvog uspjeha. Njene ladje brzo se povukoše, dok je Porta na taj prepad odgovorila zatvaranjem Dardanela, a na protestnu notu Rusije¹¹¹⁾ u Carigradu izjavila, »... da se nikada nije ugovorom vezala ne braniti Dardanele u slučaju neprijateljskog napada, pa da će stoga moreuzi ostati zatvoreni tako dugo, dok postoji opasnost talijanskog prepada, ali da će odmah povući zabranu prolaza čim ova opasnost mine, ili Italija dade neutralnim Silama jamstvo, protiv Dardanela ne poduzeti više nikakvog napada.«¹¹²⁾ Ni vojničko zaposjednuće spomenutih triju kao i daljnih otoka u južnom dijelu Egejskog mora i mimo pristanka Austro-Ugarske nije na Tursku proizvelo željenog utiska.¹¹³⁾ Stoga se u drugoj polovini

¹¹⁰⁾ Oe-U A. IV. str. 114 i d., 116 i d.

¹¹¹⁾ G P. XXX./II str. 388, Iswolski der dipl. Schriftwechsel 1911—14. Stieve II. str. 88 i d., 101. Istovremeno francuski poslanik u Carigradu i francuski ministar predsjednik poduzeli su bezuspješne korake da bi predobili Portu da povuče svoju zabranu prolaza.

¹¹²⁾ Engleska bila je voljna u tom smislu poduzeti potrebne korake u Rimu, ali ministar Sazonov — koji je bezuspješnu talijansku akciju doduše osudio no nije htio ići dalje od protesta u Carigradu — i Poincaré ovom odlučno su se protivili. Krajem aprila francuska vlada nastavila je svoje pregovore sa Portom, dok je istodobno i Engleska uložila *démarche* u Carigradu.

Iswolski der dipl. Schriftw. Stieve II. str. 102, G P. XXX./II. str. 391, 394—396.

¹¹³⁾ G P. XXX./II. str. 390, 399 i d. Iswolski der dipl. Schriftw. 1911—14. Stieve II. str. 118, 119. Zauzeće sve većeg broja otoka, uklanjanje tamošnjih turskih garnizona i oblasti, provadjanje svojevoljnih prisilnih mjera izazvalo je nepovjerenje i uznemirenost Francuske zbog pitanja autonomije, zaštite i daljne sudbine grčkog stanovništva prigodom povraćanja otoka Turskoj, te zapletaja koji bi se iz toga mogli pojaviti u pitanju Krete. Nakon što je na otoku Rhodosu internirana većina muslimana i civilnih činovnika i suci proglašeni ratnim zarobljenicima, turski Ministarski savjet zaključio je pod pritiskom javnog mnijenja protjerivanje svih talijanskih podanika iz Turske izuzevši svećenike, radnike, udovice.

maja¹¹⁴⁾ — poslije govora austro-ugarskog ministra inostranih djela u delegaciji¹¹⁵⁾ u kojem je uputio srdačne riječi iskrenog prijateljstva Turskoj, a koji je govor tamo primljen sa velikim oduševljenjem u mnogom utjecao na ponovno otvaranje Dardanela za neutralni broderski saobraćaj¹¹⁶⁾ — talijanska vlada ponovno obratila na Bečki kabinet, nastojeći uvjeriti ga o potrebi zaposjednuća otoka Kos kao i ostalih malih otoka sa kojih su odstranjeni turski garnizoni i vlasti i na kojima mora da postoji neki autoritet za održanje mira i reda. Zauzeće tih otoka da je uostalom i neophodna pretpostavka za uspješno suzbijanje špijunaže i kriumčarenje oružja, pa bi nepristanak Austro-Ugarske mogao izazvati »ozbiljnih posljedica za daljne austro-ugarsko-talijanske odnose i negodovanje u cijeloj Italiji«.

Grof Berchtold naprotiv dokazao je, da dotični otok leži sasvim u Egejskom moru i da potpada pod odredbe Člana VII ugovora Trojnog saveza. Vijest o zaposjednuću daljnih otoka da je prouzrokovala vrlo mučan utisak i njegova vlada ne može a da ne istakne svoju ozbiljnu bojazan zbog teških posljedica takove akcije. Upozoravajući na bilateralne pogodbe što ih je Italija u tom pogledu sklopila sa Austro-Ugarskom kao i na okolnosti, »da je monarhija obzirom na granično susjedstvo prema Turskoj u prvom redu zainteresovana u održanju postojećeg stanja na Bliskom Istoku«, grof Berchtold konstatovao je:¹¹⁷⁾ »Namjeravane okupacije protive se Članu VII trosaveznog ugovora i dale bi Austro-Ugarskoj pravo zatražiti kompenzacije. Vlada doduše privremeno ne želi time koristiti se ali mora izričito utvrditi, da bi za slučaj ako Italija takovom akcijom

¹¹⁴⁾ 18. maja i narednih dana.

¹¹⁵⁾ 30. aprila

¹¹⁶⁾ 18. maja, vidi G P. XXX./II. str. 391, Oe-U A. IV. str. 140 i d., 145 i d., 148 i d.

¹¹⁷⁾ Oe-U A. IV. str. 170 i d., 174, 175, 176 i d.

nastavlja, bila primorana pridržati si ovo pravo za budućnost.«

Unatoč toga Italija je paralelno sa ovim pregovorima protegnula svoje ratne operacije i na otok Kos¹¹⁸⁾ i time ukupno trinaest otoka otrgnula privremeno ispod turske vlasti. Dne 31. maja nakon negativnog odgovora Berlina¹¹⁹⁾ vojvoda od Avarna ponovno je posjetio grofa Berchtolda zatražeci pristanak za okupaciju otoka Chios. Austro-ugarski ministar inostranih djela ovaj je zahtjev odlučno otklonio izjavivši, da vlada za takovu akciju nikako ne može dati svoj pristanak. »Ali bude li Italija ipak smatrala potrebnim okupirati spomenuti ili koji drugi dosada nezaposjednuti turski otok, to bi uslijedilo bez u Članu VII predviđenog sporazuma i ondje ugovorene kompenzacije, dok bi Austro-Ugarska morala sebi pridržati pravo u danom slučaju jednako postupati tj. bez prethodnog sporazuma sa Italijom i bez određivanja kompenzacije. Ovo bi značilo da u slučaju nastalih komplikacija na Balkanu, Austro-Ugarska ne bi bila obvezana svoje odluke činiti ovisnim o prethodnom pristanku Rima, već bi imala slobodne ruke bez obzira na Italiju braniti svoje interese.«¹²⁰⁾

118) G P. XXX./II. str. 400 i d. OeU A. IV. str. 180 i d. 182 i d.

119) dne 25. maja ministar Saa Giuliano izjavio je njemačkom poslaniku v. Jagow-u, da će obzirom na protjerivanje talijanskih poslanika iz Turske i uzbuđenje javnog mnijenja, trebati zaposjesti otok Chios i neka njegova vlada ispita kako bi Beč to primio. Ali Berlin nije bio voljan dati svoj pristanak na akciju, koja bi stajala u suprotnosti sa članom VII ugovora Trojnog saveza. Zato je njemački poslanik savjetovao talijanskom ministru neka se obrati direktno na Beč. G P. XXX./II. str. 402, 403 i d.

Značajno je, da ovaj sadašnji stav njemačke vlade stoji u opreci sa prijašnjim aktivnim zagoravanjem talijanskih želja u Beču. Taj obrat imade se vjerojatno pripisati posjeti grofa Bechtolda u Berlinu 24.—26. maja. Potanje v. Oe-U A. IV. str. 185 i d.

120) Oe-U A. IV. str. 197 i d., G P. XXX II. str. 406 i d.

Talijanska vlada sada je uzimala. 11. juna markiz di San Giuliano izjavljuje, da Italija privremeno odustaje od namjeravane okupacije otoka Chios.¹²¹⁾ »Bude li ali talijanska vlada uslijed nepredviđenih okolnosti prisiljena bez obzira na austrijsko ograničenje proširiti svoju akciju u Egejskom moru, onda je i mogućnost blizu, da se talijanski državnici odluče za razriješenje sporazuma od 1909 i da u Istočnom pitanju potraže priključak Rusiji.«¹²²⁾

121) G P. XXX./II. str. 408—410. Oe-U A. IV. str. 206 i d. 210 i d. 215 i d. 220 i d. 226 i d. 228 i d. 239 i d.

PotANJI austro-talijanski pregovori koji su istodobno vođeni zbog pismene izjave koju bi Rim imao dati, da je zaposjednuće zauzetih egejskih otoka zamišljeno samo kao privremena mjera kako je to grof Berchtold sredinom maja tražio, nikako nisu napredovali. I prvi talijanski nacrt izjave predan u Beču 10. juna kao i onaj od 22. juna bijaše nepotpun, i bitno se razlikovao od teksta izjave što ga je sastavila austro-ugarska vlada i usmenog obećanja talijanskog poslanika. Kako nije bilo moguće stvoriti sa talijanskom vladom jedan prihvatljivi tekst izjave, austro-ugarski ministar inostranih djela u želji da zapriječi još jače razmimoilaženje između Rima i Beča, a i obzirom na unutarnje političko stanje u Turskoj, odustao je krajem juna od zahtjeva da se dade pismena izjava, zadovoljavajući se usmenim obećanjem vojvode od Avarna povodom talijanskog zaposjednuća otoka Rhodos, Karpathos i Astropalia i koje je obećanje ponovno potvrđeno sa strane talijanskog poslanika dne 18. maja.

122) Početkom jula (4.—6.) — na inicijativu Rusije još krajem siječnja 1912 u doba englesko-ruske zaoštrenosti zbog pitanja Perzije — njemački car vraćajući Potsdam-ski posjet, sastao se sa carem

Dok je u talijanskoj akciji u Egejskom moru poslije toga nastupilo zatišje, na političkom horizontu Balkana gomilali su se sve više teški oblaci. Na pritisak Petrograda već

Nikola II. u Baltischportu. U pratnji bijahu kancelar Bethmann Hollweg, a od Rusa Kokovcov i ministar vanjskih poslova Sazonov. Taj sastanak koji je po želji Njemačke trebao da bude ne samo znak međunarodne kurtoazije, već u smislu Kiderlen-ove vanjsko-političke orijentacije, nova manifestacija njemačko-ruske političke solidarnosti i dobrih odnosa između obiju susjednih zemalja u interesu osiguranja svjetskog mira, uslijedio je međutim pod sasvim drugim općenito-političkim prilikama nego onaj od 1910. Pokušaji koji su u zadnje vrijeme učinjeni, da se poprave odnosi između Njemačke i Engleske i da se ukloni stanje opasne napetosti, nisu urodili plodom. Službena misija Lorda Haldana engleskog ministra rata u Berlinu još mjeseca februara sa ciljem, da raspravlja osnove za međusobno približenje i zaključenje jednog »political and naval agreement«, ostala je bez uspjeha, Englesko-njemački rivalitet i dalje je potrajao, a na njemačko-francuski sporazum nije se u Berlinu poslije dolaska Poincaré-a na čelo francuske vlade dne 13. siječnja moglo više ni misliti.

Politika zaokruživanja Njemačke sada je poprimila sve vidljivih oblika. Nacionalni pokret u Francuskoj ponovno je oživio. Već u drugoj polovini siječnja francusko ratno brodovlje prispje na Maltu da pozdravi engleski kraljevski par prigodom njihovog povratka iz Indije. Kralj Djuro — prema izvještaju poslanika Izvoljskog od 1. februara — »ovom zgodom nije propustio ni jednu priliku a da ne pokloni francuskoj mornarici svoju najljubezniju pažnju i po njegovoj želji francuska posada od tristo momaka pod komandom admirala Moraud-a sudjelujući na svečanoj paradi, prodefilovala je na četu britanskih trupa pred vladarom, Kralj Djuro uputio se i na palubu »Dantona« te odaslao telegram predsjedniku francuske republike u kojem mu se zahvaljuje na dokazanoj pažnji i izrazio svoje udivljenje nad sjajnim stanjem francuske flote«. Ovo, pa izvanredno srdačan doček francuskih gostiju i službene svečanosti priredjene njima u počast — sve u času njemačko-engleske napetosti i odmah poslije zaključka francusko-njemačkog ugovora o Maroku — bijaše jasna manifestacija »francusko-engleskih prijateljskih osjećaja i pobratimstva obiju flota u Sredozemnom moru.« Ove osjećaje javno je potvrdio i francuski ministar predsjednik Poincaré u svojem govoru u Senatu dne 10. februara, izrazivši sa velikom odlučnošću »nepokolebivu vjernost Francuske savezu sa Rusijom i srdačnom sporazumu sa Engleskom.« U pismu od 15. februara upućenog u Petrograd, ruski poslanik

u Parizu Izvoljski izvještava već medju ostalim svoju vladu, »da on znade iz sasvim sigurnih vrela, da se unatoč sretnog završetka marokanske krize očekuju u ovdašnjim političkim krugovima u proljeću novi međunarodni zapletaji i da Ministarstvo rata žurno nastavlja svoje pripreme za vojničke operacije u bližoj budućnosti.« Sve jači francuski nacionalni pokret potvrđen je medju ostalim i »sjajnim uspjehom nacionalne supskripcije za nabavu zrakoplova za vojsku (u manje od dva tjedna sakupljeno je preko milijun i po franaka) sa svrhom, pod svaku cijenu održati prvenstvo Francuske nad Njemačkom u vojnom zrakoplovstvu i to neovisno od potpora iz državnih sredstava.« Početkom marta održana je i »po prvi put nakon duge stanke« uz neobično nacionalno oduševljenje stanovništva i u prisutnosti od oko 1 milijun ljudi na poljanama Vincennes proljetna parada pariškog garnizona u potpunoj ratnoj opremi, što je »cijelom činu — prema izvještaju Izvoljskog — dalo uzbuđljiv ratni značaj.« Sama parada da se i »ponešto udaljila od uobičajenog programa.« »Poslije defilé-a formirala se cjelokupna pješadija i izvršila prividan napad prema tribinama, što je kod svih prisutnih izazvalo duboki utisak.« Početkom aprila engleski nasljednik prestolja prispio je na dulji boravak u Paris. Oduševljene i bučne manifestacije englesko-francuske srdačnosti ponovile su se i sredinom aprila prigodom svečanog otkrivanja spomenika preminulim vladarima Engleske kraljici Viktoriji i Eduardu VII, u Nizzi i Cannesu, u prisutnosti francuskog ministra predsjednika, zastupnika engleskog kralja, ruskog Velikog kneza Mihajla Mihajlovič-a te engleske i francuske flote.

Sve ovo nije ostalo nezapaženo u Berlinu. Dne 10. maja njemački Reichstag prihvata zakonski nacrt o povećanju vojske.

Ako je dakle još postojala ma kakova mogućnost da se postigne približenje Rusije Njemačkoj, poslije nastupa novog francuskog nacionalnog kabineta Poincaré — koji je uporno nastojao da Rusiju bezuvjetno odvrati od Njemačke i da definitivno učvrsti Trojni sporazum budivši u Francuskoj ponovno ideju revanche-a — svaki pokušaj bilo kakovog aktiviranja Bismarck-ove orijentalne politike, apstrahirajući potajne pripreme koje su pod zaštitom Rusije počev od mjeseca marta uslijedile na Balkanu, bijaše već unaprijed osuđen na potpuni neuspjeh. Ruski ministar Sazonov izvještavajući povjerljivo još početkom juna kabinete Londona i Parisa o predstojećem sastanku careva u Baltischportu naglasio je, »da ovaj događaj ne smije naravno da bude za Englesku predmetom bilo kakove brige. Rusija je čvrsto odlučila održati srdačne odnose koji zadnjih godina postoje između obiju zemalja« i »da su vcze Rusije sa Francuskom suviše čvrste, a da bi predstojeći sastanak za francusku vladu ili javno mišljenje mogao biti povodom ma i najmanjoj uznemirenosti.« Krajem juna i ruski car prigodom jedne audijencije francuskog poslanika do-

kazao mu je svu neosnovanost bojazni, koja se pojavila u Francuskoj uoči njegovog predstojećeg sastanka sa njemačkim carem i »lično ga je uvjeravao o nepokolebivoj čvrstoći francusko-ruskog saveza«.

Na sastanku u Baltischportu pretresana su aktualna politička pitanja. Njemački vladar i kancelar izjavili su među ostalim, da im je živa želja učvrstiti dobre odnose između obiju zemalja u interesu njihovog procvata i održanja svjetskog mira. Car i kancelar optovano su naglasili miroljubivi značaj njemačke politike i ponovno potvrdili, da ni Austro-Ugarska nema nikakvih ekspanzivnih namjera na Balkanu. Rusija izjavila je, da je voljna zapriječiti sve sukobe na Balkanu pritiskom na balkanske države i zamolila u tom pogledu suradnju Njemačke.

Cijeli sastanak o kojem je izviješten i austrijski car protekao je u srdačnom raspoloženju, ali je ostao bez političkog značenja, šta više, dok je ruski car sa svojom obitelji putovao u Baltischport, šefovi ruskog generalštaba vojske i mornarice (general Gilinsky i knez Lieven) otputovali su u Paris, da sa predstavnicima francuskog generalnog štaba (na čelu sa generalom Joffre i Aubert) vijećaju o načinu zajedničkih vojničkih operacija protiv Njemačke i »potpunom uništenju njemačkih vojnih snaga, koje pod svaku cijenu mora da se postigne«. Rezultat pregovora između obaju generalnih štabova vojske pismeno bi fiksiran u specijalnom protokolu potpisan 14. jula, a onaj generalnih štabova mornarice potpisom zajedničke pomorske konvencije dne 16. jula, i koji su dokumenti sada po prvi put ratifikovani od obiju vlada. Član II. službenog protokola generalnih štabova vojske, koji utvrđuje odredbe konferencija od 1910 i 1911 glasi: »Članovi konferencije jednoglasno ponovno usvajaju mišljenje izraženo prigodom diskusije od 8./21. aprila 1906, da mobilizacija njemačke vojske obavezuje Francusku i Rusiju na prvu vijest o tome odmah i istovremeno mobilizovati sve svoje vojne snage bez ikakvog prethodnog dogovora, dok bi takav dogovor bio neophodno potreban u slučaju da Austrija ili Italija naredjuje djelomičnu ili čak sveopću mobilizaciju.« Ova odredba obzirom na Austriju i Italiju biti će nam shvatljiva ako uvažimo činjenicu, da je Rusija u želji što uspješnijeg ostvarenja svojih planova u to doba potajno težila za tim, da Austriju i Italiju predobije u svrhu zaključenja jedne balkanske antante. Značajan je i Član II. strogo tajne pomorske konvencije od 16. jula koji glasi: »Zajednička operacija pomorskih vojnih snaga pripremati će se već u doba mira. U tu svrhu šefovi obaju generalnih štabova mornarice od sada su ovlaštteni direktno pregovarati, izmjenjivati sve vijesti, proučavati sve ratne mogućnosti te međusobno utanačivati sve strategijske planove.« Poslije toga francuski ministar predsjednik Poincaré učinio je na jednom ratnom brodu posjet Petrogradu (9.—16.

augusta) gdje je primljen ne samo sa najvećim oduševljenjem cjelokupnog stanovništva, službenih vojničkih, političkih i dvorskih krugova, već i počastima koje pripadaju samo suverenu, te odsjeo u Carskom Dvoru. Istovremeno stigao je u Petrograd i ruski poslanik Izvoljski. Kroz cijelo vrijeme boravka, koji je u francuskoj i ruskoj štampi izazvao izvanredan utisak, ministar Poincaré pored svečane audijencije kod cara vodio je mnogobrojne povjerljive i vrlo značajne političke razgovore sa ministrom vanjskih poslova Sazonov-om. Dne 11. septembra na poziv francuske vlade prispio je nato u Paris Veliki ruski knez Nikola Nikolajevič u pratnji svoje supruge Anastazije, da prisustvuje francuskim jesenskim manevrima, kojom prilikom su mu po vlastitim riječima sa strane francuske vlade i cjelokupnog stanovništva iskazane »izvanredne počasti, ljubaznosti i pažnje do najmanjih sitnica.« Za vrijeme svog višednevnog boravka Veliki knez posjetio je i Nancy — po izjavama Izvoljskog »u okrugu tzv. čeličnih trupa koje su svaki čas spremne suzbiti njemačku vojsku, i baš taj grad osobito je vulkansko tlo«, te pregledao francuske utvrde na Elzas-Lothringškoj granici. Pregled tih utvrda primljen je u Berlinu negodovanjem i smatran običnim izazovom. Mjeseca septembra zaključen je i francusko-engleski pomorski sporazum. Još početkom toga mjeseca (5. septembra) ruski ministar vanjskih poslova Sazonov na poziv engleskog kralja prispio je u dvorac Balmoral i od vladara primljen izvanredno srdačno. Već prvi dan kralj Djuro potanko je pretresao sa ruskim ministrom sva politička pitanja, koja interesiraju obje zemlje, a koja su kasnije bila predmetom pregovora sa engleskim ministrom Grey-om. Ovom prilikom kao i za cijelo vrijeme boravka ruskog ministra u Balmoralu, engleski vladar odlučno ga je uvjeravao o njegovom »iskrenom prijateljstvu za Rusiju kao i čvrstoj želji podržavati s njom najtješnije odnose poduprte uzajamnim povjerenjem i razumijevanjem za obostrane interese.« Tokom pregovora koji su potom vodjeni između obaju ministara, Sir E. Grey izrazio se u istom smislu. Primajući na znanje povjerljivo saopćenje glavnih tačaka rusko-francuske pomorske konvencije potvrdio je, jednako kao i Poincaré, da između Francuske i Engleske zaista već postoji sporazum, »kojim se u slučaju rata sa Njemačkom Engleska obvezala, Francusku potpomagati ne samo na moru već i na kopnu«. Kako je nato u razgovoru sa kraljem u istom predmetu ruski ministar spomenuo, »da Njemačka pokušava da u pogledu svoje pomorske snage dostigne onu Engleske«, engleski vladar vidljivo uzrujan uzviknuo je, »da bi eventualan konflikt imao kobnih posljedica ne samo za njemačku flotu nego i za njemačku prekomorsku trgovinu«, jer »Englezi potopili bi svaku njemačku trgovačku ladju, koja bi im pala u ruke (We shall sink every single German merchant ship we shall get hold of)«. U ovim riječima kraljevim ministar Sazonov »nije vidio

od početka oktobra 1911¹²³) zaključen bi dne 13. marta 1912 pod zaštitom Rusije savezni ugovor izmedju Srbije i Bugar-

samo izraz vladarevih ličnih osjećaja, već i onih koji u javnom mnijenju Engleske prevladavaju prema Njemačkoj.« Prigodom odlaska ruskog ministra nakon mnogobrojnih i dugih konferencija sa engleskim državnikom, engleski suveren potvrđujući ponovno svoje osjećaje prema Rusiji dao je Sazonovu nalog, »uz prijateljske pozdrave izručiti caru Nikoli II., da je on engleski kralj voljan raditi sa svim silama i potpunog slozi sa ruskim carem posvuda, gdje bi to interesi Rusije i Engleske iziskivali.« Početkom oktobra ruski ministar vanjskih poslova prispio je u Paris, gdje je vodio višednevne političke pregovore napose o balkanskim pitanjima sa ministrom predsjednikom Poincaré-om, te primljen od predsjednika francuske republike u Rambouillet, a vraćajući se odatle u Petrograd zadržao se jedan dan u Berlinu, gdje je samo mogao da konstatuje neraspoloženje njemačke vlade zbog posjeta ruskog Velikog kneza Nikole Nikolajeviča u francuskim utvrdama na Elzas-Lotrinskoj granici, kao i zbog djelomične ruske mobilizacije, koja je zadnjeg tjedna uslijedila u Varšavi. Vidi G P. XXX./II. str. 416 i d., XXXI. str. 100 i d., 105 i d., 109 i d., 148 i d., 381 i d., 400 i d., 404 i d., 413 i d., 427 i d., 430 i d., 436 i d., 438, 440 i d., 445 i d., 449, 536 i d., 542, 543 i d., 546 i d., 549 i d., 553 i d., XXXIII. str. 43 i d., 51 i d., 63 i d. Zbirka tajnih akata iz ruskih državnih arhiva: Iswolski der diplomatische Schriftwechsel 1911—14, F. Stieve. Sv. II. str. 25 i d. 33, 34, 35, 40 i d., 42, 48 i d., 56, 57, 62 i d., 64, 68, 70, 83, 88, 92 i d., 121 i d., 132, 133, 144 i d., 147 i d., 160—164, 164 i d., 169, 176, 177 i d., 181—183—186, 194—197, 201 i d., 204, 207, 213 i d., 215, 218 i d., 235 i d., 258, 289—291—302. Oe-U A. IV. str. 172 i d., 189 i d.

¹²³) tada je već odobrenjem kralja Ferdinanda došlo do sastanka bugarskog ministra predsjednika i ministra inostranih djela Gešov-a sa srpskim ministrom predsjednikom Milovanović-em i do prvih pregovora zbog zaključenja saveza »contre la Turquie en vue d'affranchir la Macédoine et la Vieille-Serbie dans les circonstances jugées propices par les deux parties« i koji su kasnije nastavljeni kod obaju kabineta uz djelotvornu suradnju ruskog poslanika u Beogradu Hartwig-a, Bugarsko javno mnijenje kao i vojnička stranka bijahu u to doba otvoreno neprijateljski raspoloženi prema Turskoj tražeći, da se iskoristi talijansko-turski sukob za ostvarenje bugarskih namjera, pa je čak i zaključena djelomična mobilizacija. Predsjednik bugarske vlade smatrajući da još nije došao pogodan čas za akciju, ovome se odlučno protivio, ali je odlučio »de conclure sans tarder une alliance

ske.¹²⁴) Tokom proljeća i ljeta slijedili su slični savezni ugovori izmedju Bugarske i Grčke te Srbije i Grčke, kojima se pridružila i Crna gora.¹²⁵) Istovremeno zaključene su i međusobne vojne konvencije.¹²⁶) Mjeseca maja¹²⁷) pojavili su se već nemiri u Albaniji, gdje se razvio sve jači ustaški pokret uperen protiv Turske potpomagan od Crne gore. Početkom juna bugarski ministar financija Todorov boraveći u Parisu¹²⁸) izjavio je tamošnjem ruskom poslaniku, da vodje

avec la Serbie et la Grèce, car la guerre italo-turque, qui dès son début avait si profondément ébranlé nos rapports avec la Turquie, pouvait réserver à la Bulgarie des surprises décisives.« I Rusija još tada vodjena tajnom mišlju, da tripolitanški rat iskoristi za rješenje pitanja Dardanela u smislu ruskih interesa, nastojala je da se održi mir na Balkanu, te u tu svrhu ozbiljno upozorila i Cetinje. Ali poslije uzmarka ruske diplomacije u pitanju Dardanela mjeseca decembra, odluka u Petrogradu bijaše defenitivno stvorena. Guéchoff: L'alliance Balkanique str. 14 i d., 28. Iswolski der diplomatische Schriftwechsel 1911—14. Stieve I. str. 150, G P. XXXIII. str. 3, 4, 6, 7, 8, 10, 11 i d., 14 i d., 17 i d., B D. IX./II. str. 562 i d.

¹²⁴) Ruski protektorat i careva uloga kao vrhovnog sudije jasno proizlazi iz Člana I do uključivo IV Tajnog dodatka srpsko-bugarskog saveznog ugovora. Guéchoff, ibid. str. 191. Iswolski der dipl. Schriftw. 1911—14. Stieve Sv. II. str. 76 i d., 79, III. 112, 113 i d., 123 i d., 139 i d., 164 i d., 206, 223, 250. G P. XXXIII. str. 23—26, 27 i d., Oe-U A. IV. str. 184. Engleska i Francuska telegramom Sazonova od 30. marta odmah su povjerljivo obavještene o obrazovanju ovog saveza, dok je pred Centralnim Silama čuvan u strogoj tajnosti. Uza sve to već sredinom aprila Berlin znao je za ovaj savez, pa je o tome obavješten i Beč, a početkom juna uslijed indiskrecije francuske štampe ova tajna bijaše općenito poznata.

¹²⁵) još krajem augusta 1910 crnogorski knez uzeo si je naslov kralja. G P. XXVII./I. str. 364.

¹²⁶) Guéchoff, ibid. str. 191 i d. Siebert diplomatische Aktenstücke zur Geschichte der Ententepolitik der Vorkriegsjahre 1921 str. 137 i d., 153 i d., 154 i d. G P. XXXIII. str. 24. Dne 11. maja srpsko-bugarska vojna konvencija, 29. maja savezni ugovor izmedju Bugarske i Grčke, a početkom oktobra bugarsko-grčka vojna konvencija.

¹²⁷) G P. XXXIII. str. 22, 23. Siebert, dipl. Aktenstücke... str. 520.

¹²⁸) radi pregovora sa francuskom vladom i bankama zbog bugarskog zajma, Ali saznavši prigodom svog boravka u Petrogradu

svih političkih stranaka zastupaju mišljenje o potrebi akcije obzirom na sadanji talijansko-turski rat i slabost obiju država. »Slična konjunktura za dugo da se ne će ponoviti, pa bi stoga Bugarska počinila neoprostivu pogrešku, kada ne bi pokušala iskoristiti ovu priliku za ostvarenje historijskih ciljeva Bugarske.« Zato da je vlada protiv svakog nastojanja koje bi išlo za tim, da se čim prije dokrajči tripolitanski rat, ali je dovoljno jaka sačekati povoljan čas za za-

mjeseca augusta za tekst bugarsko-srpskog saveznog ugovora, Poincaré videći u njemu »une convention de guerre« predbacio je Sazonovu što ga je pokrenuo, da se bugarskom zajmu otvori francusko tržište, pošto je prema izjavama francuskog ministra predsjednika Izvoljskom još 20. juna »francuska vlada bila samo zato sklona olakšati realizovanje bugarskog zajma u Parizu, jer joj je ruska vlada izjavila, da je Bugarska nakon što je sa Srbijom zaključila tajni sporazum, čvrsto odlučila stati na stranu Trojnog sporazuma.« Na ovom sastanku u Petrogradu Poincaré je i podvukao, »da francusko javno mnijenje ne bi dozvolilo vladi da se u čisto balkanskim pitanjima odluči za vojničku akciju, ako pri tom ne bi sudjelovala Njemačka i svojom vlastitom inicijativom ne bi stvorila casus foederis. U potonjem slučaju Rusija bi naravno mogla računati na točno i potpuno ispunjenje preuzetih dužnosti Francuske.« I kasnije dne 12. septembra u jednom političkom razgovoru sa ruskim poslanikom, francuski ministar predsjednik dodirujući medju ostalim izvanredno ozbiljne vijesti i kritičan položaj na Balkanu, ponovio je već u Petrogradu njemu (ruskom poslaniku) izraženo mišljenje, »da srpsko-bugarski tajni ugovor djeluje razdražujući kako na Bugare tako i na Srbe« te izjavio, »da glasom njegovih informacija Austro-Ugarska za slučaj ratne akcije Srbije nikako ne će prodirati u Sandžak, ali će se već prema toku događaja obratiti prema Beogradu.« Ovo Rusiji »razumljivo« ne bi moglo biti ravnodušno i dovelo bi vjerojatno do sveopćeg rata.« Ako bi npr. Turska uništila Bugarsku, ili Austro-Ugarska napala Srbiju, Rusija prema datim izjavama francuske vlade može sigurno računati »najiskrenijom i najenergičnijom diplomatskom potporom Francuske,« ali »ako bi konflikt sa Austro-Ugarskom imao za posljedicu oružanu intervenciju Njemačke, francuska vlada unapred priznaje ovo kao casus foederis i ne bi ni trenutka oklijevala, ispuniti obaveza preuzete spram Rusije.« Iswolski der diplomatische Schriftwechsel 1911—14, Stieve Sv. II, str. 164, 223 i d., 250, 251. Francuska Žuta knjiga: Les affaires balcaniques I, str. 111 i d. G. P. XXXIII, str. 29.

jedničku akciju sa ostalim balkanskim državama.¹²⁹⁾ U istom smislu izrazio se još prije ruskom ministru inostranih djela Sazonovu i predsjednik bugarske nacionalne skupštine Danev. Tokom juna stizavali su sve ozbiljnije vijesti sa Balkana. Tursko-crnogorski pogranični sukobi množili su se. U Monastiru izbili su vojnički nemiri, koji su se proširili i na ostala mjesta kao Dibar, Prilep, Ohrid.¹³⁰⁾ Revolucijonarni pokret medju tamošnjim turskim trupama u vezi sa dezorganizacijom u unutrašnjoj upravi, borbom stranaka, nezadovoljstvom oficirskih krugova i uvlačenjem politike u vojsku izazvao je tešku unutrašnju političku krizu u Turskoj, demisiju ministra vojske Mahmut Šefket paše,¹³¹⁾ a 17. jula i cjelokupnog kabineta Said paša. U novi dne 23. jula obrazovani kabinet Gazi Muhtar paša sa Nazim pašom kao ministrom vojske i kršćaninom Gabriel Efendi Noradunghian kao ministrom inostranih djela, koji je zabacio centralističku politiku mladoturskog režima, jer nije uzimala obzira na nacionalne individualitete i započeo novom politikom decentralizacije, polagane su velike nade. Vlada odmah je nastavila pregovore sa albanskim vodjama zbog rješavanja albanskih poteškoća i budućeg uredjenja zemlje, te obećala

¹²⁹⁾ Iswolski der dipl. Schriftw. 1911—14, Stieve Sv. II, str. 139—142, Siebert diplomatische Aktenstücke... str. 522 i d.

Početkom juna bugarski kralj posjetio je Beču, a poslije toga Berlin. Prilikom svog boravka u Beču, kralj Ferdinand izrazio je ministru inostranih djela grofu Berchtoldu svoju iskrenost Austro-Ugarskoj, podvukao težak položaj Albanije i hrabrost tog brđskog naroda od tri milijuna, koji jako trpi pod novim turskim režimom i preporučio ga je austro-ugarskoj zaštiti. Po mišljenju bugarskog kralja na čelo Albanije trebalo bi postaviti kneza, koji bi imao dovoljnu snagu i inteligenciju da ovaj narod ujedini i vodi. O turskoj upravi izrazio se sa velikim negodovanjem, smatrajući ju uzrokom svih zala i nezadovoljstva podanika. Sam posjet izazvao je veliku uznemirenost u Parizu i Petrogradu, te nepovjerenje obzirom na »pravi smjer bugarske politike«. Oe-U A. IV, str. 194, 195, 333 i d. Iswolski der dipl. Schriftwechsel 1911—14, Stieve Sv. II, str. 164 i d.

¹³⁰⁾ G. P. XXXIII, str. 29, 31—40.

¹³¹⁾ 10. jula.

dalekosežne koncesije.¹³²⁾ U stvari političke prilike na Balkanu ovime još se više pogoršale, jer su se sada uznemirile balkanske države pa i Rusija, videći u jednostranoj reformnoj akciji Turske — koja bi mogla imati za posljedicu specijalnu autonomiju 4 albanskih vilajeta, a i obzirom na pomanjkanje čvrste istočne granice Albanije — začetak novih sukoba i veliku opasnost za interese svojih sunarodnjaka na turskom području. Porta doduše zaključila je, da će Albancima date koncesije protegnuti već prema prilikama i potrebama mjesta i na sve ostale provincije,¹³³⁾ ali u tom smislu kasnije izdani službeni *communiqué*¹³⁴⁾ bijaše suviše neodređen i nedostatan, a da bi sada — kada je već odluka o sudbini evropske Turske pala — još mogao imati ozbiljnog značenja. Ni prilike u Albaniji nisu se popravile. Ustaški pokret aktivno potpomagan od Crne gore, proširio se sve više prema sjeveru.¹³⁵⁾ Višednevna žestoka crnogorsko-turska bitka nedaleko Mojkovca na Tari¹³⁶⁾ početkom augusta prijetila je već prekidom diplomatskih odnosa sa Cetinjem.

¹³²⁾ G P. XXXIII. str. 37—40, 49, 65, 74 i d., 80 i d., 108 i d., 119. Oe-U A. IV. str. 548. Iswolski der diplomatische Schriftwechsel 1911—14. Stieve Sv. II. str. 227.

¹³³⁾ G P. XXXIII. str. 103, 113 i d., 119. Iswolski der dipl. Schriftw. 1911—14. Stieve, Sv. II. str. 229 i d.

¹³⁴⁾ od 22. septembra na *démarche* ruskog poslanika u Carigradu.

¹³⁵⁾ G P. XXXIII. str. 40, 41, 56 i d., Siebert diplomatische Aktenstücke zur Geschichte der Ententepolitik der Vorkriegsjahre 1921 str. 521.

¹³⁶⁾ G P. XXXIII. str. 42, 43, 45 i d., 70. Dne 1. augusta zbilo se krvoproliće u Kočanama u vilajetu Kosovo, gdje je uslijed eksplozije 2 paklenih strojeva poginulo 47 ljudi.

Poslije neuspjelog francuskog poticaja da se sazove medjunarodna konferencija za rješenje tripolitanskog pitanja,¹³⁷⁾ započeli su — inicijativom talijanskog bankara Volpi-a,¹³⁸⁾ a pod pritiskom unutarnjo-političkih prilika u Turskoj — još počev od 12. jula direktni mirovni pregovori u Lausanni izmedju delegata obiju zaraćenih država.¹³⁹⁾ Ali kako predstavnici Turske nisu htjeli da usvoje stanovište bezuvjetne aneksije obiju libijskih provincija u smislu talijanskog aneksionog dekreta od 5. novembra 1911, a koji bi uzakonjen 25. februara 1912 i zatražili postavljanje vrhovnog muslimanskog poglavice, koji bi trebao biti imenovan od Turske pristankom Italije, pregovori nisu napredovali, pa su uslijed turske ministarske krize te promjene kabineta brzo i prekinuti. Stoga je Italija 19. jula¹⁴⁰⁾ uči-

¹³⁷⁾ već početkom maja raspravljeno je ovo pitanje izmedju Poincaré-a i turskog poslanika Rifaat paše. Početkom juna francuski ministar predsjednik u želji da zapriječi eventualnu inicijativu Njemačke u tom pogledu, predložio je poslaniku Izvoljskom saziv takove konferencije na poticaj Trojnog sporazuma. Pregovori u tom smislu vodjeni medju kabinetima Parisa, Londona i Petrograda nisu medjutim zbog ruske rezerve došli dalje od načelnog tajnog sporazuma, koji je ali takodjer ostao bez značenja, jer je u to doba Porta već bila stupila u pregovore sa tal. bankarom Volpi-em zbog rješenja tripolitanskog pitanja bez posredovanja Sila. Iswolski d. dipl. Schriftw. 1911—14. Stieve II. 105, 142—144, 146, 151 i d., 167 i d., 242 i d., Siebert dipl. Aktenstücke... str. 509, G P. XXX./II. str. 427 i d., 431. Njemačka nije pomišljala na saziv konferencije, baš naprotiv ona je kasnije i direktnim utjecajem na Portu nastojala predočiti ju za popuštanje i da tako zapriječi saziv medjunarodne konferencije, koja bi Berlin i Bez bez sumnje dovela u vrlo neugodnu situaciju.

¹³⁸⁾ koji je mjeseca juna boravio u Carigradu da dokaže turskim političkim krugovima svu štetnost daljnog rata za samu Tursku i da je u interesu Sila, da se direktno sporazume bez stranog umiješanja. G P. XXX./II. str. 425, 432, 433 i d., 437—443.

¹³⁹⁾ sa strane Italije: poslanik Bertolini i Fusinato kao i finansijer Volpi. Sa strane Turske: princ Said Halim i tehnički pomoćnik Blacque bej.

¹⁴⁰⁾ G P. XXX./II. str. 419, 420 i d. Zorom toga dana osam talijanskih torpednjača prodrle su u Dardanele, ali su se zbog jake vatre sa turskih utvrda morale brzo povući.

nila posljednji pokušaj da odlučnom akcijom u Egejskom moru Tursku prisili na popuštanje, ali je i ovaj korak ostao bez uspjeha. Novi kabinet Gazi Ahmed Muhtar paša bijaše susretljiviji u pitanju mira napuštajući dosadanje striktno stanovište »souveraineté effective«, ali ne i metodu namjernog odugovlačenja u stvaranju konkretnih odluka. Nakon prethodnih potanjih pregovora zastupnika Volpi-a Comendatore Nogara u Carigradu¹⁴¹⁾ na osnovu novih naloga sa turskim ministrom vanjskih poslova uz djelotvornu potporu novoimenovanog njemačkog poslanika baruna v. Wangenheim-a,¹⁴²⁾ te otklona predloga ruskog poslanika kod Porte v. Giers-a tičući se zaključka primirja,¹⁴³⁾ nastavljeni su 14. augusta direktni talijansko-turski mirovni pregovori u Caux kod Montreux-a. Italija traži da Turska povuče svoje trupe, našto će odmah uslijediti napuštanje Egejskih otoka.¹⁴⁴⁾ Novi turski delegati Naby bej i Fahreddin bej stoje opet na stanovištu, da treba ponajprije riješiti pitanje suvereniteta na način, koji će voditi računa o osjećajima muslimanskog svijeta i zahtjevima Arapljana. Pregovori nastavili su se uz nove talijanske predloge i ako bez izgleda u uspjeh. Početkom septembra turski Ministarski savjet pristaje na autonomiju Libije ali s time, da sva politička prava prelaze na jednog zastupnika Sultana od kojeg ih Italija može onda dobiti. Rim naprotiv zastupao je stanovište, da se ta autonomija dade neposredno libijskom narodu,¹⁴⁵⁾ pa

141) G P. XXX./II. str. 445, 446 i d., 448 i d., 450 i d.

142) dok je dosadašnji poslanik baron Marschall sredinom juna nastupio svoje novo mjesto poslanika u Londonu. Njemački car i vlada očekivali su, da će ova promjena mnogo pridonjeti ublaženju englesko-njemačke napetosti i omogućiti ponovno približenje obiju zemalja. Ali već 24. septembra ovaj najbolji njemački diplomata za vrijeme svog dopusta u Badenweiler-u nenadano je preminuo.

143) G P. XXX./II. str. 447 i d. Ovaj predlog otklonjen je baš obzirom na želju Porte da vodi direktne pregovore.

144) G P. XXX./II. str. 453 i d., 456 i d., 459 i d.

145) G P. XXX./II. str. 460 i d., 462 i d., 465 i d.

je u tom smislu sastavljen i talijanski ultimatum, ali Porta pozivajući se na potrebu zaštite interesa kalifata ove je zahtjeve otklonila. Talijanski predstavnici izlaze opet sa novim predlozima, ali pregovori nikako nisu napredovali i pored ozbiljnih savjeta poslanika Austro-Ugarske i Njemačke u Carigradu,¹⁴⁶⁾ da Porta obzirom na prijeteću opasnost teških komplikacija u vlastitom interesu čim prije zaključi mir sa Italijom.

Dugo trajanje tripolitanskog rata kao i odugovlačenje talijansko-turskog mirovnog zaključka utjecalo je sve više na razvoj ratnih planova na Balkanu. Berchtoldov predlog od 13. augusta¹⁴⁷⁾ o izmjeni mišljenja medju Silama obzirom na položaj na Balkanu sa ciljem, prijateljskim utjecajem na Portu i balkanske države učvrstiti decentralističku akciju novog kabineta u interesu svih otomanskih podanika u raznim vilajetima i održati status quo na Bliskom Istoku — premda je naišao na načelno odobrenje kabineta — ostao je bez paktičnih rezultata i doskora bi napušten. 17. augusta pošto je Crna gora već poduzela vojničke pripreme na granici,¹⁴⁸⁾ njene vojne snage napale su i zauzele na turskom

146) G P. XXX./II. str. 470 i d., 472 i d.

147) Austro-ugarski ministar inostranih djela opravdao je ovaj svoj korak rastućim ratnim raspoloženjem u Bugarskoj i željom, da uoči sastanka Poincaré-Sazonov u Petrogradu (9.—16. augusta) predusretne eventualnoj diplomatskoj akciji koje od Sila Trojnog sporazuma na području, gdje Austro-Ugarska u prvom redu imade interesa da se održi mir. U Carigradu i kod balkanskih država ovaj je predlog smatran pokušajem intervencije, pa je izazvao nepovjerenje i zabrinutost. G P. XXXIII. str. 49, 50 i d., 54—57, 60 i d., 68, 75 i d., 80, 83, 86, 87 i d., 89 i d., 96 i d., 99, 100—103, 116, 118, 132. Iswolski der dipl. Schriftwechsel 1911—14. Stieve II. str. 245 i d., 249, 227, 228 i d., 230, 298.

148) koje su se i mimo suprotnih izjava vlade smatrale kao mo-

području ležeći grad Berani.¹⁴⁹⁾ Odlučan *démarche* predstavnika Francuske, Rusije, Austro-Ugarske i Njemačke u Cetinju kao i miroljubive izjave crnogorskog vladara i obećanja da će zapriječiti sve daljne agresivne pothvate, izgledale su da će imati uspjeha, jer je ratno raspoloženje ponešto popustilo.¹⁵⁰⁾ Ali već sredinom septembra Crna gora mobilizovala je,¹⁵¹⁾ revolucionarna djelatnost macedonskih komiteta i ratno raspoloženje u Bugarskoj, Srbiji i Grčkoj ojačalo je, dok su borbe Malisora uspješno napredovale.

Uoči ovog kritičnog položaja na Balkanu, austro-ugarski ministar inostranih djela nije tajio njemačkom otpravniku posala u Beču princu Stolberg-u opasnost teških komplikacija. Ako bi balkanske države u slučaju rata sa Turskom težile za teritorijalnim povećanjem, Austro-Ugarska

bilizacija. Dne 10. augusta crnogorska vlada predala je zastupnicima Velesila notu, moleći za njihovu intervenciju u cilju konačnog reguliranja pitanja crnogorsko-turske granice. G. P. XXXIII, str. 46, 56 i d., 59, 73, 74

¹⁴⁹⁾ 21. augusta bugarski poslanik u Cetinju Kolušev nenadano je oputovao u Sofiju, gdje je Savjet ministara stvorio važne odluke potvrđene 26. VIII. i prigodom svog odlaska dobio nalog zaključiti usmeni sporazum sa Crnom Gorom. Guéchoff, *ibid.* str. 84 i d., G. P. XXXIII, str. 67 i d., 72.

¹⁵⁰⁾ G. P. XXXIII, str. 65, 67, 71, 72, 74, 86 i d. Istovremeno upućen je i savjet Porti da se suzdrži svakog nepromišljenog koraka. Turski ministar vanjski izjavio je, da vlada čini sve da se zapriječi konflikt, ali da opasnost leži u ratnom raspoloženju albanskih pograničnih plemena izvanredno uzbudjenih crnogorskom mobilizacijom. Mir da će biti osiguran ako Sile mjesto općenitih savjeta odmah zatraže demobilizaciju u Cetinju. Na *démarche* Velesila crnogorski je kralj još zatražio pismeni odgovor na vladinu notu od 10. augusta. Demobilizacija crnogorskih trupa započela je.

¹⁵¹⁾ Glasom telegrama od 19. septembra. Turske trupe nisu se povukle sa granice prema izjavama ministra Noradunghian-a, zbog potrebe prethodnog sredjivanja prilika u Berani i ponovne izgradnje razorenih stražarnica, te da se zapriječi napad albanskih plemena na Srbiju i Crnu Goru. Pitanje regulisanja crnogorsko-turske granice ostalo je neriješeno. Sile nisu odgovorile na crnogorsku notu od 10. VIII. G. P. XXXIII, str. 95, 104—110, 163. Iswolski... II str. 249 i d.

da ne bi mogla dopustiti proširenje Srbije prema Zapadu, jer bi joj time bio zatvoren put za vršenje tradicionalnih prava i dužnosti u Albaniji, koje nikako ne može napustiti. Ni Rusija da vjerovatno ne će ostati ravnodušna u slučaju bugarske ekspanzije prema Sjeveru, koja će nesumnjivo izazvati rumunjsko-bugarski sukob.¹⁵²⁾ Grof Berchtold odlučno je naglasio, »da je Austro-Ugarska teritorijalno zasićena i da nema nikakvih osvajalačkih namjera bilo koje vrste, ali ni pod kojim okolnostima ne može dopustiti stanovite promjene na Balkanu. Poduzme li na primjer Srbija proširenje prema Sandžaku, to se prije ili kasnije imade očekivati sjedinjenje ove zemlje sa plemenski srodnom Crnom gorom bilo kao monarhija ili republika. Takova nova slavenska državna tvorevina bila bi postojana privlačivost za sve južno-slavenske elemente u Bosni i Hercegovini, Hrvatskoj, Slavoniji i Dalmaciji i time stalno ugrožavanje mira i sigurnosti Austro-Ugarske, pa je životni interes monarhije da se to zapriječi. Ona ne može dozvoliti da joj proširenjem Srbije na Sandžak budu zasunjena vrata na južnoj granici pogotovo, što bi ovo isto tako kao i ekspanzija balkanskih država prema Albaniji značilo zatvaranje puta prema Jadranu. U Albaniji Austro-Ugarska nema nikakvih sebičnih planova, što je već isključeno obzirom na sporazum sa Italijom. Ali Albanija mora da ostane turska i da bude

¹⁵²⁾ U istom smislu izrazio se austro-ugarski ministar inostranih djela prigodom svog posjeta rumunjskom dvoru u Sinai-u 24. VIII., a koji je posjet trebao da obnovi »stare dobre odnose medju obim državama.« Ovom prilikom grof Berchtold doznao je, da ni Rumunjska ne će trpjeti povećanje Bugarske. Početkom septembra rumunjska vlada izjavila je, da kao prije tako i sada stoji na načelu održanja statusa quo. G. P. XXXIII, str. 74 i d., 93, 95 i d., 226 i d. Dne 7. i 8. septembra i njemački kancelar na svom povratku iz Austrije, vratio je u Buchlau-u grofu Berchtoldu prijateljski posjet što ga je ovaj učinio u Berlinu 24.—26. maja. Drž. sekretar Kiderlen preporučio je kancelaru, da prilikom svog sastanka utječe kalmirajući na austro-ugarskog državnika. Oe-U A. IV. str. 182 i d. G. P. XXXIII, str. 69 i d., 85 i d., 99.

zaštićena protiv teritorijalnih aspiracija sa strane. Ugovorima koji se djelomice odnose na mirovne zaključke u Karlovcima i Požarevcu, Austro-Ugarska zadobila je od Turske pravo protektorata nad katoličkim Albancima, koje se već i od vjeka vršilo po predanju i iz tog prava proizlaze moralne obaveze za zaštitu tamošnjih istovjercu, koje se ne mogu mimoći».¹⁵³⁾

Iz pojedinih balkanskih centara stizavale su međutim danomice sve alarmantnije vijesti. Sazonov-ov protupredlog od 17. septembra¹⁵⁴⁾ o zasebnom prijateljskom pritisku Sila u Carigradu u smislu bezodvlačnog izvršenja reformu u Macedoniji,¹⁵⁵⁾ poticaj Njemačke od 19. septembra da se

¹⁵³⁾ G P. XXXIII. str. 111, 122, izvještaj Stolberg-ov. I šef austro-ugarskog generalnog štaba podmaršal v. Schemua zastupao je slično stanovište. Vidi njegovu spomenicu od 28. septembra upućenu caru. Oe-U A. IV. str. 491 i d. Vidi i G P. XXXIII. str. 126 i d.

¹⁵⁴⁾ na Barchtold-ov prvotni predlog.

¹⁵⁵⁾ Ovaj ruski predlog odmah je naišao na prigovor Poincaré-a, pozivajući se na ostale Sile, koje teško da bi ga prihvatile, kao i na vijesti iz Londona po kojima engleska vlada ne želi poduzeti kod Porte nikakvih koraka. Ni njemački državni sekretar nije vjerovao u uspjeh takovog koraka u Carigradu. Cijeli ruski predlog po njegovom mišljenju predstavlja »nezasluženi pritisak na Tursku, ohrabrio bi samo balkanske države, a Rusiji ponovno bi namijenio ulogu protektora.«

Dan prije tj. 16. septembra ruski ministar inostranih djela primio je posjet bugarskog poslanika generala Paprikov-a, pa mu je skrenuo pažnju na stanovište Rusije i »na možda sudbonosne posljedice nepromišljenog koraka, što ga Bugarska očito sada pod utjecajem macedonske revolucionarne djelatnosti želi poduzeti.« Odmah nato Sazonov izvijestio je turskog poslanika o »izvanredno ozbiljnom raspoloženju koje vlada u Bugarskoj« i upozorio ga na hitnu potrebu, da njegova vlada odmah započne provadjanjem reformu u Macedoniji u smislu člana 23. Berlinskog ugovora. U razgovoru sa njemačkim otpravnikom poslova baronom v. Lucius ruski ministar je naglasio, da su kralj Ferdinand i njegova vlada protiv rata, ali da se nikako ne mogu suprotstaviti zahtjevu javnog mnijenja i štampe i saopćio mu, da je bugarskom poslaniku otvoreno izjavio (»Je vous dis pour la 25-ième fois que vous n'aurez pas à compter sur nous«) da je

Sile međusobno sporazume u pitanju lokalizacije eventualnog rata,¹⁵⁶⁾ kao ni Poincaré-ov predlog od 22. septem-

vlada protiv aktivne intervencije Bugarske i da u slučaju agresivne akcije ne će moći računati na potporu Rusije. I u Cetinju, Beogradu i Ateni, ruski ministar inostranih djela opetovano hitno je savjetovao da se održi mir.

Ovo uporno nastojanje Petrograda da zapriječi rat protiv Turske i da održi mir na Balkanu — sada — nakon posvema suprotne i sistematske akcije ruske diplomacije već od početka 1909, da složi i da u danom času pokrene balkanske države protiv Turske, ali ne u interesu pobjede principa nacionaliteta i za dobrobit ovih naroda, već naprotiv kao presudno oružje protiv Turske i Austro-Ugarske za konačno ostvarenje starih planova Rusije na Bliskom Istoku, i sada pošto je pod njezinim protektoratom već došlo do obrazovanja balkanskog saveza — biti će nam razumljivo ako uvažimo činjenicu, da Rusija kao ni njezin saveznik Francuska još nisu bile potpuno spremne za odlučan rat. Zato Rusija — računajući sa eventualnim za balkanske države napose Bugarsku nepovoljnim razvojem situacije na ratištu kao i mogućošću, da se isto ne bi moglo lokalizovati — nije nipošto htjela da prijevremeno bude eventualno primorana oružano istupiti. Što se tiče Francuske, pored ministra predsjednika Poincaré-a, koji je i 12. septembra odvratio Rusiju da se uplete u rat koji bi mogao buknuti na Balkanu, a u kojem ne bi učestvovala Njemačka (radi francuskog casus foederis!) te izričito podvukao, »da upućene i odgovorne ličnosti veoma optimistički prosudjuju izgled Rusije i Francuske u slučaju sveopćeg sukoba«, i francuski poslanik u Londonu Paul Cambon koji je igrao vodeću ulogu u francuskoj diplomaciji, izjavio je još sredinom septembra 1911: »Francuska i njeni saveznici smatraju, da bi se rat pa makar i uz cijenu većih žrtava morao odgoditi na udaljenije razdoblje tj. na 1914—1915. Potreba ove odgode nije toliko diktovana zbog stvarne vojničke pripreme Francuske — koja je odlična — koliko zbog reorganizacije Vrhovne Komande, koja još nije provedena. Ovaj rok potreban je i za Rusiju.« Iswolski der diplomatische Schriftwechsel 1911—14. Stieve II. str. 250, 251 i d., 253 i d., 255 i d. G P. XXXIII. str. 106 i d., 107 i d., 109, 110 i d., 112, 124, 128, 189 i d., 195—199, 212 i d. Diplomatische Aktenstücke zur Geschichte der Entente politik der Vorkriegsjahre v. Siebert, str. 538 i d., Francuska Zuta knjiga Les Affaires Balcaniques I. str. 113 i d. Weissbuch betreffend die Verantwortlichkeit der Urheber des Krieges, str. 101, M. v. Taube: La politique russe d'avant-guerre et la fin de l'Empire des Tsars. Paris 1927, Berlin 1929, str. 245 i d., 247 i d.

¹⁵⁶⁾ G P. XXXIII. str. 108—110, 115, 116, 118, 120 marg. 150.

bra tičući se izmjene mišljenja između Rusije, Francuske i Engleske u svrhu zajedničke akcije pet Sila »da se zapriječe svi događaji koji ugrožavaju mir i ravnovjesje Sila na Bli-

164—166. Austro-Ugarska još nije izgubila nadu u mogućnost održanja mira. Zato je izjavila svoju spremnost zasada samo sa Njemačkom o tom pitanju stupiti u izmjenu mišljenja.

Rusija ne čekajući oficijelni odgovor Sila na svoj predlog, uložila je već 21. septembra *démarche* u Carigradu. Poslije toga i Austro-Ugarska poduzela je *démarche* u Carigradu u smislu prvotnog Berchtold-ovog predloga. Berlin a ni ostale vlade nisu kod toga sudjelovale.

Njemački car bio je protiv umiješanja uopće i pokušaje Sila da se zapriječi balkanski rat. Ovo NOVO stanovište carevo u odnosu prema Turskoj rezultat je posve promijenjene političke situacije na Balkanu poslije zaključka balkanskog saveza, žilave i bezobzirne počev od 1911 sve više svjetski rat pripremajuće djelatnosti ruske diplomacije, nove nacionalnom strahu zadojene francuske politike pod vodstvom R. Poincaré-a, tako bučnih i značajnih manifestacija uzajamne srdačnosti Sila Trojnog sporazuma već od početka 1912 uz istodobne sistematske ratne pripreme, dugotrajnog talijansko-turskog rata, pa konačno nezdravih unutarnje-političkih prilika oslabljene Turske.

Ako je dakle carevo stanovište od novembra 1911 »Moja kroz dvadeset godina prokušana i od Marschalla odlično zastupana Istočna politika ostaje apsolutno na snazi. O tome imade se izvijestiti Carigrad i Beč« još tada moglo imati opravdano značenje, ova nova njemačka orijentalna politika uoči kritičnog položaja na Balkanu i neizbježnog rata balkanskih država protiv Turske, te obzirom na gore spomenute političke promjene, sada nije više bila primjenljiva, jer bi svaka eventualna vojnička intervencija Njemačke u korist Turske, za Francusku bila povodom za *casus foederis* i time bezubijetno imala za posljedicu evropski konflikt. Da bi do toga i bilo došlo, svjedoči među ostalim i izričito naglašena izjava francuskog ministra predsjednika Poincaré-a (prigodom svog boravka u Petrogradu) ruskom ministru vanjskih poslova Sazonovu, »da francusko javno mnijenje ne bi dozvolilo vladi, da se u čisto balkanskim pitanjima odluči za vojničku akciju, ako pri tom ne bi sudjelovala i Njemačka i svojom vlastitom inicijativom ne bi stvorila *casus foederis*. U potonjem slučaju Rusija bi naravno mogla računati na točno i potpuno ispunjenje preuzetih dužnosti Francuske.« Ovu svoju izjavu ponovio je Poincaré dne 12. septembra i ruskom poslaniku u Parizu.

Zato je shvatljivo ako je njemački car u svom političkom nacrtu od 4. oktobra poslije već uslijedile mobilizacije Turske i balkan-

skom Istoku,«¹⁵⁷⁾ nisu više mogli zapriječiti tajnim savezima vezane, ruskom zaštitom ohrabrene i ojačane balkanske države u konačnom ostvarenju svojih ciljeva. 24./25. septembra Turska pozivajući se na kritičan položaj i ratne pripreme na Balkanu, te pouzdane vijesti o agresivnim namjerama Bugarske i sporazumu o zajedničkih akciji sa ostalim balkanskim državama i podiobi njihove interesne sfere, naredila je djelomičnu mobilizaciju.¹⁵⁸⁾ Nato i poslije ruske pokusne mobilizacije velikog opsega na njemačkoj granici¹⁵⁹⁾ i Bugarska, Srbija i Grčka objavile su dne 30. septembra¹⁶⁰⁾ naredbu o sveopćoj mobilizaciji.¹⁶¹⁾ Dne 1. oktobra i Turska naredjuje opću mobilizaciju.

Dne 6. oktobra predstavnici Rusije i Francuske uložili su ponovno *démarche* u Carigradu,¹⁶²⁾ tražeći izvršenje re-

skih država, ponovno osudio intervenciju Velesila da se balkanske države zapriječe u njihovoj namjeravanoj akciji. Sukob balkanskih država sa Turskom neizbježan je, »pa je zato bolje da taj sukob uslijedi sada — kada se to Rusiji i Francuskoj ne svizda — jer obje još nisu spremne protiv nas, nego kasnije kad su već gotove.« Njemačka ne može i ne želi zapriječiti balkanske države u njihovom nastojanju. Velesile treba jedino da se brinu, da se ratište lokalizuje na Balkan. »Istočno pitanje treba riješiti sa krvlju i željezom! Ali u jednom za nas povoljnom času! To je sada.«

¹⁵⁷⁾ Iswolski der dipl. Schriftw. 1911—14. Stieve II. 256, 257, 261.

¹⁵⁸⁾ koja je mjera po mišljenju njemačkog poslanika u Carigradu uslijedila kao indirektna posljedica ruskih opomena u Carigradu na opasnosti koje Turskoj prijete od Bugarske. G. P. XXXIII, str. 114 i d., 116 i d., 121, 123, 125, 132, 133 marg. I., 150 i d., Iswolski der dipl. Schriftw. 1911—14. Stieve II. str. 258, 259 i d., 261 i d.

¹⁵⁹⁾ Iswolski der dipl. Schriftw. 1911—14. Stieve II. str. 262 i d. G. P. XXXIII, str. 192, 202. Ova pokusna mobilizacija koja je u francuskoj štampi izazvala jaku uznemirenost, iako prema izjavama Sazonova (prigodom svog boravka u Berlinu 8. oktobra) samo »redovno ponavljajuća se mjera«, bijaše ipak neobična baš obzirom na sadanji položaj na Balkanu tim više, što je ista mimo dosadanjeg običaja uslijedila bez prethodne obavijesti.

¹⁶⁰⁾ G. P. XXXIII, str. 129, 130 i d., 150 i d.

¹⁶¹⁾ 1. oktobra i crnogorski kralj proglasio je mobilizaciju, koja je u stvari već prije uslijedila. G. P. XXXIII, str. 146.

¹⁶²⁾ G. P. XXXIII, str. 174.

forama, a 8. oktobra poslanici Rusije i Austro-Ugarske u ime signatarnih Sila uputili su vladama pojedinih balkanskih država ozbiljne opomene, osudjujući odlučno sve mjere koje bi mogle da poremete mir, obećali intervenciju u Carigradu zbog provadjanja administrativnih reforama uz poštivanje suverenih prava Sultana i integriteta njegove carevine i na kraju primjetili, »da ni u slučaju rata Sile ni pod kojim okolnostima ne će dopustiti promjenu postojećeg teritorijalnog stanja u evropskoj Turskoj.«¹⁶³⁾ Dne 10. oktobra predana je Porti i kolektivna nota pet Sila,¹⁶⁴⁾ ali svi ovi naponi nisu više mogli uroditi plodom, jer ni na jednoj od obiju strana nije postojala iskrena volja za mirno rješenje¹⁶⁵⁾ tim manje, što je već 8. oktobra¹⁶⁶⁾ Crna Gora navijestila Turskoj rat. Pored toga tursko javno mnijenje i oficirski krugovi osudili su miroljubiva obećanja Porte, a pučanstvo Carigrada u jakim je demonstracijama dalo oduška svome ratnom oduševljenju. Početak neprijateljstava Bugarske, Srbije i Grčke bijaše samo još pitanje od nekoliko dana.

O održanju statusa quo na Bliskom Istoku kao temeljnom političkom načelu Trojnog saveza, te nezavisnosti i integritetu turske carevine u smislu nove njemačke orijentalne politike, nije sada moglo biti više ni govora, jer bi svaka eventualna vojnička intervencija Austro-Ugarske ili Njemačke imala za posljedicu evropski konflikt.¹⁶⁷⁾

¹⁶³⁾ G. P. XXXIII. str. 179—182. Oe-U. A. IV. str. 574 i d., 577 i d., 585 i d., 590 i d. Iswolski d. dipl. Schriftw. Stieve II. 277 i d.

¹⁶⁴⁾ G. P. XXXIII. str. 177.

¹⁶⁵⁾ G. P. XXXIII. str. 176 i d., 188, 202 i d., 206 i d., 220 i d.

¹⁶⁶⁾ G. P. XXXIII. str. 181.

¹⁶⁷⁾ Vidi 128), 156). Ovo jasno proizlazi i iz Člana III bugarsko-srpske vojne konvencije, koja medju ostalim odredjuje: »Ako Austro-Ugarska napadne Srbiju, Bugarska se obvezuje da odmah objavi rat

Zato je i njemačka vlada uoči predstojećeg balkanskog rata vodjena željom, da se lokalizuje rat i usčuva mir Evrope u smislu carevih naloga od 2. oktobra zauzela stav: »Na nikoji način ne umiješati se u prilike na Balkanu, već prepuštiti stvari svome toku.«¹⁶⁸⁾ I Austro-Ugarska — koja je još krajem septembra zastupala stanovište intervencije u slučaju proširenja Srbije prema Sandžaku — sada je izjavila,¹⁶⁹⁾ da će privremeno mirno sačekati tok događaja i »da ne će pribjeći nikakvoj akciji čak ni u slučaju, kada bi Srbi ušli u Novopazarski Sandžak.¹⁷⁰⁾ Istom ako bi Srbija kasnije htjela definitivno zaposjesti ovo područje, Austro-Ugarska pridržaje si pravo daljnjih mjera.«¹⁷¹⁾

Austriji i da pošalje u Srbiju vojsku koja ne može biti manja od 200 tisuća vojnika, a koja će udružena sa srpskom vojskom dejstvovati defanzivno ili ofanzivno protiv Austro-Ugarske. Bugarska je u istoj obavezi prema Srbiji, ako Austro-Ugarska pod ma kakovim izgovorom, sa pristankom ili bez pristanka Turske, pošalje svoju vojsku u Novopazarski Sandžak i Srbija bude prinudjena da joj objavi rat ili da radi zaštite svojih interesa, uputi svoju vojsku u Sandžak i time izazove oružani konflikt sa Austro-Ugarskom.« St. Stanojević: Srpsko-turski rat 1912. Beograd 1928 str. 54.

¹⁶⁸⁾ G. P. XXXIII. str. 150. Telegram cara Vilima II. drž. kancelaru. Vidi i str. 42 marg.

¹⁶⁹⁾ njemačkoj vladi 10. oktobra i to poslije saopćenja signatarnih Sila od 8. oktobra — na poticaj Petrograda — pojedinim balkanskim državama, da ni u slučaju rata Sile ne će dopustiti nikakve teritorijalne promjene u evropskoj Turskoj. Time je u stvari uklonjen svaki povod za eventualnu vojničku akciju Austro-Ugarske.

¹⁷⁰⁾ Na tom području Austro-Ugarska imala je već vezane ruke sporazumom sa Italijom od novembra 1909! Vidi i izjave Izvoljskog Sir F. Bertie-u 12. oktobra B. D. IX./II. str. 32.

¹⁷¹⁾ G. P. XXXIII. str. 194, 262. Iswolski der diplomatische Schriftwechsel 1911—1914. Stieve II. str. 303, 305 i d., Oe-U. A. IV. str. 702—705, 706, 721., A. Hoyos: Der deutsch-englische Gegensatz u.

Talijansko-turski mirovni pregovori došli su međutim na mrtvu tačku. Turski Ministarski savjet pod utjecajem javnog raspoloženja otklonio je talijanske mirovne predloge izradjene po izaslanicima obiju Sila u Ouchy.¹⁷²⁾ Razmišljanje nije samo postojalo zbog pitanja egejskih otoka, koji su trebali da ostaju kao zalog u rukama Italije sve do ratifikacije mirovnog ugovora, turskih zahtjeva novčane odštete, (4 milijuna funti) već i otpora Porte da izdade ferman o autonomiji Libije i da povuče svoje trupe sa ratišta. Nastojanja Turske, koja je uvijek izlazila sa novim zahtjevima, išla su očito za tim, da odugovlačenjem mirovnog zaključka i eventualnom intervencijom Velesila izazove novu situaciju i da in ultima linea tripolitanški rat veže sa balkanskim, te da tako iznašajući njihovu uzročnu vezu dokaže odgovornost Italije. Zato je talijanska vlada uočivši ove namjere Porte¹⁷³⁾ svim silama nastojala, da Turskom čim

sein Einfluss auf die Balkanpolitik Oesterreich-Ungarns, Berlin 1922. str. 32, 33 i d. I Rumunjska odustala je od načela intervencije i odlučila, da ne će mobilizovati i da ne će poduzeti ništa što bi se protivilo miru.

Jednako se izrazio i austro-ugarski poslanik u Petrogradu grof Thurn dne 16. oktobra ruskom ministru inostranih djela. Glasom ruskih akata grof Thurn još je 3. X. prigodom jednog posjeta ministru Sazonovu ponovio svoje u zadnje doba opetovano učinjene izjave, »da Austro-Ugarska za sebe ne traži nikakvog teritorijalnog proširenja na Balkanskom poluostrvu« i dodao, da se monarhija ne će uznemiriti ni u slučaju teritorijalnog povećanja Bugarske u granicama predviđenim San-Stefanskim ugovorom. Ni povećanje srpskog područja za Austro-Ugarsku da ne bi bilo od naročito značenja, »ali Austrija ne će moći dopustiti da joj bude zatvoren put prema Solunu« i zato ne će moći da se sporazumi eventualnim proširenjem Srbije do mora. Poslanik je naglasio, da je za nesmetani austrijski trgovinski saobraćaj sa Istokom neophodno potreban slobodan i vazda osigurani izlaz Egejskom moru i »da ni jedna vlada ne bi mogla da se suprotstavi javnom mnijenju, kada bi se toga odrekla.«

¹⁷²⁾ G. P. XXX./II. str. 471 i d., 474.

¹⁷³⁾ G. P. XXX./II. str. 456 i d., Giolitti, memoari str. 192—195, 196 i d. Aussenpolitik der Mittelmächte im Tripoliskrieg u. d.

prije zaključi mir. Na molbu Rima njemački poslanik u Carigradu barun v. Wangenheim ponovno je početkom oktobra upozorio turskog ministra inostranih djela na hitnu potrebu, da se obzirom na prijeteću akciju grčkih trupa, koje bi se mogle iskrcati u Dedeagač-u, odmah zaključi mir sa Italijom, a 10. oktobra njemačka vlada kao poštenu posrednik i u želji da zapriječi intervenciju jedne međunarodne konferencije, uputila je i odlučne opomene u Carigrad naglasujući, da je zaključenje mira za Tursku od najvitalnijeg značenja i da je u sadašnjem času upravo neodgovorno već prihvaćene uvjete ponovno mijenjati i uvijek nove kombinacije uzimati u diskusiju. Berlin pouzdano znađe, da će za slučaj ne uslijedi li što skoriji zaključak mira, Italija nastaviti svoje ratne operacije na moru i to tim više, što pod utjecajem prilika na Balkanu vlada jaka struja, koja je protiv zaključenja mira i za nastavak neprijateljstva. Novčana odšteta da je moguća, ako Turska ne pretjerava svoje zahtjeve ali uz uvjet, da se odmah zaključi mir.¹⁷⁴⁾ Istovremeno talijanska vlada javila je u Ouchy, da će do 12. X. sačekati odgovor Porte na predloženi projekt, a 13. da će opet energično nastaviti vojničkim operacijama. Kako je Porta na odlučnu intervenciju njemačkog poslanika samo djelomično popustila,¹⁷⁵⁾ Rim na savjet Berlina pristaje još na 48-satno produljenje roka za potpis mirovnih preliminara, tj. do ponoći 15. oktobra.

Konačno Turska je popustila i 15. oktobra potpisala preliminarni mir u Ouchy.¹⁷⁶⁾ Talijansko-turski rat definitivno bi završen potpisom mirovnog ugovora u Lausanni

letzte Dreibunderneuerung 1911—12. W. Kalbskopf, Erlangen 1932. dis. str. 106, 111.

¹⁷⁴⁾ G. P. XXX./II. str. 474, 475 i d., 477 i d.

¹⁷⁵⁾ G. P. XXX./II. str. 482 i d., 485.

¹⁷⁶⁾ G. P. XXX./II. str. 486.

18. oktobra,¹⁷⁷⁾ kojim se Porta obvezala odmah povući svoje trupe iz Tripolisa i Cirenaice, koja su područja već zakonom od 25. februara potpala pod suverenost Italije. Tako je dvanaestmjesčna tripolitanska vojna zahvaljući ratnom obratu Istočne krize, te značaju talijanske politike, prema riječima markiza di San Giuliana »ne politike uveličanja ili imperijalizma, ali politike svijesnog i dalekovidnog zastupanja interesa svoje zemlje« završena potpunim uspjehom Italije i osigurala joj njen nov položaj kao Sredozemne Velesile.

177) G. P. XXX./II. str. 487, 488. Već 16. oktobra Rusija priznala je talij. suverenitet nad Libijom, pošto su već 11. X. Njemačka i Austro-Ugarska izjavile u Rimu, da će odmah priznati suverenost Italije nad obim sjevero-afričkim provincijama, čim bude zaključen talijansko-turski sporazum. Tako je i bilo. Doerkes-Boppard: Das Ende des Dreibundes, str. 45 i d., 51. Chlumecky: Die Agonie des Dreibundes, str. 314—323.

Nakon što je već 8. oktobra Crna Gora navijestila Turskoj rat, 15. oktobra Porta prekinula je i svoje diplomatske odnose sa Sofijom, Beogradom i Atenom,¹⁷⁸⁾ a 17. oktobra vlade Bugarske, Srbije i Grčke objavile su Turskoj rat. Prvi balkanski rat započeo je.

Istočno pitanje sada bijaše otvoreno u svom potpunom opsegu.

Položaj na balkanskom bojištu već u početku pokazao se kao nadasve nepovoljan za Tursku.¹⁷⁹⁾ Srpska vojska izvojštila je sjajnu i historijsku pobjedu nad Turcima u dvodnevnoj bitci kod Kumanova 23. i 24. oktobra, zaposjela veći dio Sandžaka Novi Pazar, Mitrovicu, Sjenicu, Prijepolje, Jabuku, Plevlje, Prizren, Djakovicu, osvojila cijelo Kosovo sa Prištinom i 26. oktobra poslije više od pet stotina godina srpske trupe sa komandantom prve armije prijestoljonasljednikom Aleksandrom bez otpora svečano ulaze u Skoplje (Usküb). Nakon pada Velesa i Štipa srpska je vojska početkom novembra ponovno razbila i nagnala na

178) G. P. XXXIII. str. 206 i d., 220 i d., 227. Oc-U A. IV. str. 629 i d., namjesto odgovora na notu balkanskih država od 13 oktobra.

179) G. P. XXXIII. str. 253, 271, 325 i d. Vidi i St. Stanojević: Srpsko-turski rat 1912. Beograd 1928. str. 100 i d., 136 i d.

uzmak jake turske vojne snage oko Prisata, zauzela Prilep, slomila turski otpor kod Alinaca i brzo napredovala prema Bitolju, te u smjeru Jadranskog mora. Bugarske trupe prekoračivši Istočni Balkan, zadale su težak poraz turskoj armiji kod Kirk Kilisa 23. i 24. oktobra. Lüle Burgasa 28.—31. oktobra i primicale se Jedrenju. Dok su Crnogorci zauzeli pogranični dio Sandžaka i napredovali postepeno prema Skadru (Scutari), Grci sve više su se približavali Solunu (Saloniki) i dne 8. novembra osvojili grad.

Ovi neočekivani ratni uspjesi balkanskih država iznenađili su Velesile, a napose Rusiju i Austro-Ugarsku. Petrograd pokazao je neprikrivenu uznemirenost zbog daljneg napredovanja Bugara i bojazan da bi lako mogli osvojiti Carigrad i time ostvariti stari san kralja Ferdinanda, da ondje bude okrunjen za cara od Bizanta. Rusiji treba oslabljena Turska ali ne »Velika Bugarska«, koja bi joj mogla zapriječiti ostvarenje njenih planova na Bliskom Istoku. U pogledu Carigrada treba zato održati status quo, koje je stanovište zastupala i Engleska,¹⁸⁰⁾ a Srbiji dati luku na Jadranu. Što se tiče Albanije, ruska vlada priznaje u principu albansku autonomiju pod suverenitetom Sultana.¹⁸¹⁾ I austro-ugarska vlada bila si je svijesna, da o striktnom održanju po Silama proklamovanog principa nedozvoljavanja teritorijalnih promjena u evropskoj Turskoj, sada ne može biti više ni govora, pa da treba računati i sa teritorijalnim povećanjem Srbije ali je zastupala mišljenje, da će se Srbija ako zaista želi dobre odnose sa susjednom monarhijom, zadovoljiti namjeravanim spojem sa Jadranom, priključkom srpskih željeznica na bosansko-hercegovačke, što da bi se lako moglo postići. Ali direktnu vezu sa Jadranskim morem

¹⁸⁰⁾ G P. XXXIII. str. 259.

¹⁸¹⁾ G P. XXXIII. str. 254, 271 i d., 280—282, Siebert, diplomatische Aktenstücke str. 573 i d. Iswolski der diplomatische Schriftwechsel 1911—14, Stieve II. str. 328.

i to preko Albanije, Austro-Ugarska ne bi mogla dozvoliti, jer je slobodan razvoj Albanije u uskoj vezi sa vitalnim interesom monarhije: »da se na istočnoj obali Jadranskog mora ne učvrsti koja Velesila«. Srpska luka na Jadranu da bi se lako mogla pretvoriti u ratnu i biti ruskom predstražom, odakle bi Rusija u danom času mogla i sa juga zaokružiti monarhiju i uz eventualnu pomoć Italije zatvoriti cijelo Jadransko more.¹⁸²⁾ Ovim stanovištem u pogledu Albanije, koje uostalom bijaše u punom skladu sa tajnim austro-talijanskim sporazumom od 1900/1901 Italija potpuno se solidarizala.

Dok je Rusija savjetovala Sofiji umjerenost¹⁸³⁾ i odvrćala ju od svakog koraka koji bi mogao imati teških posljedica za mir, austro-ugarski je poslanik dne 3. novembra¹⁸⁴⁾ saopćio u Berlinu stanovište svoje vlade: monarhija je voljna pomiriti se sa novonastalim prilikama na Balkanu i ne protiviti se povećanju Srbije, ali teritorijalno proširenje do Jadrana mora se a limene otkloniti, jer bi povrijedilo samostalnost Albanije, čija je nezavisnost u direktnom interesu monarhije. Treba obrazovati za život sposobnu Albaniju, Solun kao slobodnu luku, udovoljiti opravdanim zahtjevima Rumunjske, te osigurati gospodarske interese Austro-Ugarske na Balkanu. Dan kasnije njemački državni sekretar v. Kiderlen izrazio je ruskom poslaniku¹⁸⁵⁾ svoju sumnju, da će Austro-Ugarska dati svoj pristanak za izlaz Srbije na Jadran preko Albanije i primjetio, da bi Srbiji

¹⁸²⁾ G P. XXXIII. str. 263, 270 i d., 342 i d. OeU A. IV. str. 698 i d., 728, Iswolski der diplomat. Schriftwechsel 1911—14, Stieve II. str. 351.

¹⁸³⁾ Iswolski d. diplomat. Schriftw. 1911—14, Stieve II. str. 326 i d., 328 i d.

¹⁸⁴⁾ G P. XXXIII. str. 274—275.

¹⁸⁵⁾ koji ga je posjetio i razložio mu stanovište svoje vlade G P. XXXIII. str. 280 i d.

bilo i služeno, ako bi joj se omogućio pristup Egejskom moru.

Teški vojnički porazi Turske doveli su međjutim 29. oktobra do ostavke kabineta Gazi Ahmed Muhtar paše. Novi Veliki vezir Kiamil paša odmah je pristao na popuštanje. Dne 4. novembra¹⁸⁶⁾ Porta je zamolila posredovanje Vele-sila, da bi se zapriječilo napredovanje Bugara prema Carigradu, obustavila neprijateljstva i započelo mirovnim pre-govorima.

Stanovište Centralnih Sila u cijelom ovom pitanju ja-sno proizlazi iz naredbe cara Vilima II. Ministarstvu Vanj-skom: »Ne! Ja zabranjujem svako sudjelovanje na takovoj akciji, koja bi Bugare, Srbe, Grke priječila u njihovom opravdanom pobjedonosnom napredovanju, ili njima stavila uvjete za primirje. O tome odmah izvijestiti balkanske države i ostale Sile.«¹⁸⁷⁾

Ruski ministar inostranih djela Sazonov naprotiv izja-vio je dne 4. novembra njemačkom poslaniku grofu Pour-

¹⁸⁶⁾ G. P. XXXIII. str. 276, 288 i d., Oe-U A. IV. str. 767.

¹⁸⁷⁾ G. P. XXXIII. str. 277 marg. Njemački car bio je mišljenja, »da Austro-Ugarska treba voditi računa o djelovanju svojih predloga ne samo na Srbiju, već i na ostala tri saveznika i živo potpomagati stvaranje »Ujedinjenih država Balkana«, jer će ih tako približiti Trojnom savezu i jačati ga. Vlast Turske u Evropi uništena je! Balkanske države borile su se sa bezprimjernom hrabrošću! Ferdinand neka mirno udje u Carigrad! Možda ćemo doživjeti Ferdinanda I. kao cara od Bizanta! kao poglavicu balkanskog saveza...«. Marginal carev str. 253, 276. I njemački državni sekretar zastupao je stanovište, da sada kada je Turska pokazala svu svoju nemoć nije više u interesu Njemačke ni Austro-Ugarske zapriječiti Bugarima osvajanje Carigra-da. Održanje sultanovog suvereniteta sada je samo još nastojanje Rusije odnosno Trojnog sporazuma, pa da je zato bolje da Carigrad zauzmu prijateljski skloni Bugari, nego Rusija odnosno Trojni spo-razum. Austro-ugarski ministar inostranih djela potpuno je usvojio ovo mišljenje Berlina u pogledu daljnog napredovanja Bugara i event. zaposjednuća Carigrada, kao i ono tičući se slobode trgovačkog puta Srbije prema Egejskom moru, pa je o potonjem i obavijestio Petrograd. Oe-U A. IV. str. 783, 799 i d.

talès »da je velikim i brzim uspjehom balkanskih država u najvećoj mjeri iznenadjen. On je mislio da turska vojska u pogledu vodstva, sprema oficirskog korpusa, discipline i hrabrosti vojnika ne zaostaje iza bugarske, ali da bi joj se brojčano premoćna mogla suprotstaviti. Što se pak tiče srpske i grčke vojske, nikad on nije vjerovao da će imati takovih uspjeha, kako se to čini da ih imaju. Zato on može sebi cijeli turski neuspjeh samo tako protumačiti, da je Tur-ska bila potpuno nespemna iznenadjena ratom i vjerojatno mobilizacija njenih trupa još danas nije dovršena. Balkan-ske države da su pretekle Turke isto onako kao Japanci, koji su onda već bili završili svoje ratne pripreme, kada se u Ru-siji još uopće nije ni mislilo na rat.« Simpatije ministra Sa-sonova su na strani balkanskih država, ali on ne želi daljnih uspjeha Bugara. Na primjedbu austro-ugarskog poslanika »da će se ovih dana moći čitati u novinama kako je kralj Ferdinand svečano ušao u Carigrad, Sazonov je uzviknuo: »Il ne manquerait plus que cela!«¹⁸⁸⁾ Dok je njemački car odlučno zabranio svako sudjelovanje na takovoj akciji Sila, koja bi Srbe, Bugare, Grke priječila u njihovoj daljnoj opravdanoj pobjedonosnoj vojni, ruski ministar Sazonov dalje je izjavio njemačkom poslaniku, da je sada došao čas za intervenciju Sila i da će vjerojatno Poincaré doskora izaći sa konkretnim predlozima. Treba zapitati ratujuće strane dali su spremne prihvatiti intervenciju Vele-sila i u pozitivnom slučaju zaključiti primirje. Sa strane balkanskih država on Sazonov »ne očekuje otklon, jer iste nisu u stanju još dulje voditi rat«. Ako pak Turska ne želi intervenciju, onda Sile treba da u Carigradu energičnije istupe. Novo stanje na Balkanu moglo bi se potom urediti najbolje putem konferencije. Što se tiče teritorijalnog povećanja balkanskih

¹⁸⁸⁾ G. P. XXXIII. str. 285—287. izvještaj Pourtalès-ov str. 319—324.

država, Sazonov smatra po prilici one granice ugovora od San-Stefana koje bi došle u obzir. Srbiji ne će se moći zapriječiti slobodan prilaz Jadranskom moru. U tu svrhu morala bi dobiti jedan uski trak južno od Crne Gore sa lukom San Giovanni di Medua. Crnoj Gori trebalo bi dati Sandžak, Grčkoj Kretu i Epirus, a Albaniji autonomiju pod turskim vrhovništvom. Napokon moralo bi se voditi računa i o opravdanim gospodarskim interesima Austro-Ugarske na Balkanu. Istovremenim telegramom u Paris, Sazonov je preporučio »bezodvlačno« stavljanje predloga za posredovanje Sila i ujedno upozorio, »da bi zaposjednuće Carigrada sa strane balkanskih država imalo za posljedicu dolazak cjelokupne ruske Crnomorske flote pred glavni grad, pa da se zapriječi velika opasnost evropskih komplikacija koje bi takvim korakom bile u vezi, važno je da Francuska upotrebi sav svoj utjecaj kojim raspolaže«. ¹⁸⁰⁾

Dne 7. novembra srpski otpravnik poslova u Berlinu Bogičević saopćio je državnom sekretaru v. Kiderlenu, da se njegova vlada ne će dati odvratiti od Jadrana, jer je za Srbiju izlaz na more životno pitanje. Na primjedbu državnog sekretara da Srbija može dobiti slobodan put prema Egejskom moru, otpravnik posala je naglasio, da je prema ugovorenom planu podiobe stvoren po balkanskim državama cijela obala Egejskog mora već drugačije razdijeljena i da je

¹⁸⁰⁾ Iswolski der diplomatische Schriftwechsel 1911—14. Stieve II. str. 330 i d., 334. Dok je ministar Sazonov prvih dana novembra naglasio austro-ugarskom poslaniku potrebu da se udovolji zahtjevu Srbije da dobije svoj koridor kroz Albaniju prema Jadrana, kako se dobri odnosi koji su u zadnje doba nastali između Beča i Petrograda ne bi prekidali, ruski Ministarski Savjet na uporni zahtjev poslanika Izvoljskog i ne bez znanja francuskog ministra predsjednika Poincaré-a odobrava iznos od 300.000 franaka u svrhu »finansijalnog pritiska« na francusku štampu, da bi zauzela stav protiv Austro-Ugarske pa i Njemačke. Vidi Iswolski d. diplomat. Schriftw. 1911—14. Stieve II. str. 315 i d., 317, 324 i d., 386, 390 i d., 392—394, 396—400, 408 i d.

Srbija zato upućena na Albaniju, pa »ako se Austro-Ugarska tome suprotstavi oružjem, ne samo Bugarska¹⁹⁰⁾ već i Rusija biti će uz Srbiju«. Državni sekretar v. Kiderlen dao je razumjeti otpravniku poslova, da Njemačka ne će moći podupirati srpske zahtjeve¹⁹¹⁾ i skrenuo mu je pažnju na činjenicu, da se ne samo Austro-Ugarska nego i Italija od-

¹⁹⁰⁾ Predsjednik bug. Sobranja Danev prigodom svog boravka u Budimpešti dne 9. novembra za vrijeme svog dvosatnog razgovora sa grofom Berchtold-om, zastupao je sasvim općenito srpske zahtjeve izlaza na Jadran, ali nije pokazao da je Bugarska u tom pitanju bezuvjetno uz Srbiju, šta više neke njegove izjave naročito što se tiče Srbije jasno su pokazale želju Bugarske za preponderantnim položajem na Balkanu i razotkrili, da u balkanskom savezu ne vlada harmonija. U vezi sa stanovištem Beča da se udovolji pravednim željama Rumunjske, Danev je naglasio, da Rumunjska nema prava zahtjevati teritorijalnih kompenzacija, Rumunjska je još prije nastalog rata bila pozvana od Bugarske da sudjeluje u ratu protiv Turske, Rumunjska je taj poziv odbila i time da je izgubila pravo, poslije rata tražiti kompenzacije, Puko pasivno držanje da se ne može prigodom konačnog računa uzeti u obzir, a još manje priznati uslugom što se Rumunjska suzdržala da napada u ledja ratujuće države, koje su se borile za slobodu potlačene kršćanske braće, (Naime kralj Ferdinand u svom proglasu u početku rata podvukao je vjerski karakter toga rata! borbu krsta protiv polumjeseca). Ali još sada mogla bi ona nešto da dobije, ako bi se odlučila da posreduje u svrhu sklapanja mira, Intervencija Sila da je sada potrebna kako bi se zapriječilo daljne krvoproliće, Bugarska ne misli ući u Carigrad, ali čvrsto stoji na svome zahtjevu definitivnog zaposjednuća Drenopolja. Što se tiče političkog odnosa — kazao je dalje Danev — Bugarska mora računati sa Rusijom, kojoj duguje i zahvalu, ali ekonomski odnosi sa Rusijom ne postoje, pa je u tom pogledu Bugarska u prvom redu upućena na Austro-Ugarsku i želi s njom što tijesniju privrednu saradnju. Zahtjevi Grčke koja hoće Solun za sebe, premda su ga prvi zaposjeli, da su neopravdani i ne stoje u nikakvom omjeru sa njenim ratnim uspjesima, a i srpska želja u pogledu Albanije među ostalim čini mu se nepraktičnom. — Potanje vidi Oe-U A. IV, str. 836, 837, 838 i d. G P. XXXIII. str. 314. Iswolski der diplomatische Schriftw. 1911—14. Stieve II. str. 387.

¹⁹¹⁾ Njemački car ispočetka nije bio sporazuman sa otporom Austro-Ugarske protiv zahtjeva Srbije u pitanju Albanije, zastupajući ispravno stanovište, da Srbija želi k moru kao i njeni susjedi i kao uostalom sve kopnene države (enclave) koje su u razvoju i da se

lučno protive toj teritorijalnoj želji Srbije.¹⁹²⁾ I srpski poslanik u Parisu Vesnić izjavio je njemačkom poslaniku v. Schoen,¹⁹³⁾ da proširenje prema Egejskom moru za Srbiju nije od značenja, jer bi ista stvaranjem srpskog koridora bila ukliještena između buduće Bugarske i Grčke, i »da monarhiji može biti samo od koristi uvažanjem srpskih želja i potreba namjesto stalnim zapostavljanjem razdraženog susjeda imati zahvalnog prijatelja na svojoj južnoj granici.«

Telegramom od 8. novembra¹⁹⁴⁾ austro-ugarski ministar inostranih djela izvijestio je Petrograd o stanovištu svoje vlade, koja je do sada zauzela stav mirnog posmatrača spram najnovijih promjena na Balkanu, da je spremna voditi računa o željama teritorijalnog proširenja Srbije, ali da ne će moći dati svoj pristanak za izlaz Srbije na Jadran preko Albanije, jer je ovaj u protivnosti sa sporazumom što ga je Austro-Ugarska u tom pogledu sklopila sa Italijom. Izvoz Srbije na Jadran da bi mogao ići i kroz Bosnu, Sandžak ili Crnu Goru, a mogao bi se i osigurati izgradnjom željeznice Dunav—Jadransko more. Monarhija je voljna priznati Srbiji i couloir prema Egejskom moru, ali stoji čvrsto na načelu teritorijalne cjelokupnosti Albanije, gdje Austro-

ostvarenju ove želje nikako ne bi smjelo stati na put. Jedna srpska luka na Jadranu nije nikakva opasnost za opstanak ili prestige austro-ugarske monarhije. Zahtjevi Beča da se obrazuje autonomna Albanija neopravdani su i taj intransigentan stav Austro-Ugarske, koji sa svim svojim konzekvencama ne isključuje mogućnost rata, ne bi mogao obvezati njenog saveznika (Njemačku) na potporu. »Zbog pitanja Albanije ili Drača, Njemačka ni pod kojim uslovom ne će se upuštati u rat sa Francuskom i Rusijom.« Ali nažalost car Vilim II. brzo je promijenio ovo svoje stanovište i sporazumio se sa odlukom svojih dvaju saveznika, G P. XXXIII, str. 295, 302 i d.

¹⁹²⁾ G P. XXXIII, str. 292—295, Siebert diplomatische Aktenstücke, str. 580 i d, I Rumunjska prema izjavama kralja Karola engleskom poslaniku početkom decembra — bijaše za održanje albanske autonomije. Vidi B. D. IX./II, str. 397 i d.

¹⁹³⁾ G P. XXXIII, str. 306, 307 i d.

¹⁹⁴⁾ Oc-U A, IV, str. 807 i d.

Ugarska na osnovu starih ugovora imade pravo protektorata nad katoličkom crkvom.

Poslije *démarche*-a talijanske vlade u Beogradu i austro-ugarski poslanik Ugron — glasom Berchtold-ovih instrukcija od 8. novembra — potanko je obavijestio dne 10. novembra srpskog ministra predsjednika i ministra inostranih djela N. Pašić-a¹⁹⁵⁾ o stanovištu Beča. Austro-Ugarska da se ne protivi teritorijalnom proširenju Srbije u smjeru Stare Srbije ili drugdje, ali samo unutar okvira njenih etnografskih granica. Srpski izlaz kroz albanski teritorij na Jadran, čime bi se cijepala cjelina Albanije, nipošto se ne može dozvoliti, jer je u protivnosti sa talijansko - austro-ugarskim odlukama, te ne samo sa načelom teritorijalnog integriteta već i principom narodnosti, postavljenim od samih balkanskih država. Ministar Pašić nato jednako se izrazio kao i talijanskom poslaniku: Egejsko more ne dolazi u obzir. Izlaz i jedno pristanište na Jadranu nije za Srbiju samo državni već i gospodarski interes od kojeg nikako ne će i ne može odustati.¹⁹⁶⁾

Dne 11. novembra srpski poslanik u Beču Simić posjetio je po nalogu svoje vlade austro-ugarsko Ministarstvo Vanjskih Poslova, da ga potanje upozna sa srpskim stanovištem u pitanju Albanije i jednog dijela Jadranske obale.¹⁹⁷⁾ Poslanik je razložio »kako Stara Srbija obuhvaća osim područja Kosovo te Sandžaka i obalu Jadranskog mora niže Drača do luke Sveti Jovan Medovanski i da rat mora potrajati sve, dok Srbija za koju je izlaz na more životno pitanje nije zaposjela ove tačke. Srbija ne može sa svih strana ostati zatvorena. Ona treba kao već u Srednjem vijeku preko Drača, Lječa i t. d. slobodan pristup evropskom trgovačkom saobra-

¹⁹⁵⁾ od sredine septembra 1912 nasljednik preminulog Milovanovića.

¹⁹⁶⁾ Oc-U A, IV, str. 810 i d., 816 i d., 822 i d., 830 i d.

¹⁹⁷⁾ Oc-U A, IV, str. 841 i d.

ćaju. Uskrata ovog potrebitog izlaza k moru, zapriječila bi konačno rješenje balkanskog pitanja i izazvala bi uvijek nove poremećaje, dok bi podupiranjem teritorijalnih želja balkanskih država, monarhija položila temelj prijateljskim odnosima kako sa Srbijom tako i sa ostalim balkanskim Silama. Albanski je narod rastrkan i samo emancipacija istog unutar državne zajednice Srbije i Grčke dade se zamisliti. Obrazovanje autonomne Albanije značilo bi stvoriti ognjište unutarnjih nemira i međunarodnih sukoba.« Poslaniku odgovoreno je u smislu instrukcija u Beograd od 8. novembra i da upravo interes mira na Balkanu zahtjeva autonomno uređenje Albanije, čija se teritorijalna cjelokupnost ne će dozvoliti povrijediti.

Za to vrijeme Rusija već je poduzela u vojnim okruzima Varšava, Kijev i Odesa mnogobrojne vojničke pripreme da si osigura glatki tok mobilizacije.¹⁹⁸⁾ I francuska vlada izvršila je strogo tajne pripreme mjere za slučaj rata uz istovremenu sve jaču novinsku kampanju protiv Austro-Ugarske i Njemačke.¹⁹⁹⁾ Dok su rusko javno mnijenje, panslavistički krugovi, Veliki knez Nikola Nikolajević, pa i sam car Nikola II. na strani srpskog stanovništva,²⁰⁰⁾ ministar inostranih djela Sazonov brzojavio je dne 9. novembra među

¹⁹⁸⁾ G. P. XXXIII, str. 316 i d. Iswolski der diplomatische Schriftwechsel 1911—14, Stieve II, str. 388 i d. Rusija svakako je računala sa mogućnošću zapletaja i nije htjela da opet dodje u isti položaj kao 1908-09.

¹⁹⁹⁾ G. P. XXXIII, str. 309—312, 314, 315. Francuski vojni krugovi govore sve više o potrebi »smjele ofanzive« preko njemačke granice u slučaju da se sukob ne bi mogao izbjeći. Prednosti takovog prodora potajno je razložio i francuski ministar predsjednik svojim ministarskim kolegama.

²⁰⁰⁾ G. P. XXXIII, str. 309.

ostalim u Beograd.²⁰¹⁾ »Pitanje izlaza Srbije na Jadran poprimilo je u zadnje doba obrat, koji nam zadaje ozbiljnih briga. Spremni smo kao već prije pružiti Srbiji najdjelotvorniju potporu u zajednici sa Francuskom i Engleskom... Saznajemo medjutim, da je srpski zastupnik u Berlinu²⁰²⁾ izjavio državnom sekretaru Kiderlenu, da su saveznici međusobno već razdijelili cijelu obalu Egejskog mora i da je Srbiji osigurana potpora ne samo Bugarske nego i Rusije. Savezni ugovor ne daje Srbiji prava u pitanju svoga izlaska na Jadran računati na oružanu pomoć Bugarske. Sadašnji ratni gubitci Bugarske i Srbije već unapred ugrožavaju uspjeh u slučaju sukoba sa Austro-Ugarskom. Slanje srpskih trupa prema Draču, na čiju aneksiju Austro-Ugarska za sigurno pristati ne će, simptom je uzbudjenosti, koja bi mogla uroditi pogibeljnim posljedicama. Skrenite zato Pašiću pažnju na to, da nam Srbi ne smiju otežati zadatak da budemo njihovi advokati.«

Telegramom od 11. novembra ruski ministar Sazonov ponovno upozoruje Beograd: »Odluka Austrije opirati se sticanju srpske luke na Jadranu po našim vijestima nepokolebiva je i potpomagana od njenih saveznika. S druge strane Engleska i Francuska otvoreno izjavljuju, da nisu nikako voljne zbog ovog pitanja zaoštriti konflikt sa Silama Trojnog saveza. Mi s naše strane kategorički smo Srbiji dali na znanje da ne računa s time, da nas povuče sa sobom, jer zbog pitanja srpske luke na Jadranu mi se ne ćemo upuštati u rat sa Silama Trojnog saveza. Što se tiče navodno po saveznicima stvorene odluke evropsku Tursku bez prava međusobno razdijeliti ne uvažujući pri tome interese Austro-Ugarske i Italije, mi jednako opominjemo zbog posljedica.

²⁰¹⁾ Iswolski der diplomatische Schriftwechsel 1911—14, Stieve II, str. 339—340.

²⁰²⁾ otpravnik poslala Bogičević dne 7. novembra.

koje bi takova politika nepromišljenog oduševljenja mogla imati i koja bi Srbiju lišila simpatija Francuske i Engleske. Ne računati sa činjenicama opasno je. Stoga se ne može zatvarati oči pred potrebom obrazovanja jedne albanske obalne države... Govorite u ovom smislu odmah sa Pašićem i opomenite ga sasvim otvoreno pred ekspedicijom u Drač... Srbi ne smiju da nas dovedu u položaj, da se njih javno odrećemo.«²⁰³⁾

Austro-Ugarska je istom sredinom novembra naredila pridržanje pod zastavama odsluženih vojnika (dopustaša) u Bosni, Hercegovini i Dalmaciji,²⁰⁴⁾ a uslijed sve uznemirljivijih vijesti o ruskim izvanrednim mjerama, Vrhovna Komanda zatražila je od cara i sankciju za provadjanje odgovarajućih zaštitnih protumjera (pojačanje trupnih djelova) u Galiciji,²⁰⁵⁾ koji je predlog odobren i na najvišem mjestu dne 21. novembra. Dan kasnije šef austro-ugarskog generalnog štaba podmaršal v. Schemua sastao se u Berlinu sa šefom njemačkog generalštaba generalom v. Moltke.²⁰⁶⁾ Poslije svoga povratka sutradan i audijencije kod cara naredjeno bi i povećanje mirovnog stanja u obim bosansko-hercegovačkim korpusima XV. i XVI., te XIII. Zagreb i VII. Temišvar. Dne 22. novembra i austro-ugarski prestolonasljednik nadvojvoda Franjo Ferdinand prispio je u Berlin u posjet caru Vilimu.²⁰⁷⁾ Istovremeno sa putem šefa austro-ugarskog generalštaba u Berlin, šef engleskog generalnog štaba general

²⁰³⁾ Iswolski der diplomat, Schriftw. 1911—14. Stieve II. str. 342. Siebert, diplomatische Aktenstücke, str. 578, 585.

²⁰⁴⁾ G. P. XXXIII, str. 316 i d., 326 i d., 353.

²⁰⁵⁾ G. P. XXXIII, str. 357, 372.

²⁰⁶⁾ G. P. XXXIII, str. 373, 402 i d.

²⁰⁷⁾ G. P. XXXIII, str. 374. Ovom prilikom pretresajući i političku situaciju na Balkanu, njemački car utjecao je umirujuće na austro-ugarskog prijestolonasljednika.

Wilson potajno je došao u Paris,²⁰⁸⁾ »da još jače proširi postojeće englesko-francuske kopnene i pomorske sporazume.«²⁰⁹⁾

Srbija još više pod utjecajem ruskog poslanika u Beogradu Hartwig-a²¹⁰⁾ nije međjutim ozbiljno marila za ruske prijetnje ni austro-talijanske opomene. Njena vojska nošena snagom nacionalnog zanosa hitala je od pobjede do pobjede. Od 15. — 18. novembra srpska je vojska u odlučnim bitkama i pored neobično energičnog turskog otpora, ponovno razbila i prisilila na odstup nanovo sakupljenu jaku tursku armiju kod Bitolja,²¹¹⁾ ušla u grad, oslobodila time i Macedoniju, te uz nadčovječne napore preko albanskih planina brzo izbila i na Jadransko more, zauzevši 19. novembra

²⁰⁸⁾ Iswolski der diplomatische Schriftw. 1911—14. Stieve II, str. 377 i d. glasom izvještaja ruskog poslanika u Parisu.

²⁰⁹⁾ Prema izvještaju ruskog poslanika u Sofiji Nekljudev-a u engleskoj javnosti vladala je jaka struja, koja je upravo sada smatrala najpogodniji čas »za oružani sukob Sila Trojnog sporazuma sa Austro-Ugarskom i Njemačkom i za uništenje njemačke flote i trgovine.« Iswolski der diplomat, Schriftw. 1911—14. Stieve II, str. 359. Iswolski und der Weltkrieg str. 118. G. P. XXXIII, str. 346.

²¹⁰⁾ koji je bez obzira na naloge iz Petrograda stalno hrabrio srpsku vladu i savjetovao joj, da i dalje čvrsto ustraje na svom stanovištu. Medju ostalim Hartwig je i rumunjskom poslaniku Filality-u razložio kako Rumunjska radi protiv svojih interesa ako ostaje u Trojnom savezu, jer Rumunjska treba samo u danom času »da ispruži ruku pa da si uzme Sedmogradsku.« Baš u to doba rumunjsko javno mnijenje (napose liberali i konzervativci) još više pod utjecajem francuskog i ruskog, bijaše uzbuđeno i protiv Austro-Ugarske, jer da je ona kriva što Rumunjska nije već na početku rata postavila Bugarskoj svoje kompenzacione zahtjeve za slučaj proširenja ratnih ciljeva Bugarske. Sada da su izgledi za realizovanje ovog zahtjeva došli u pitanje. G. P. XXXIII, str. 319, 377 i d., 388 i d., 396. Iswolski der diplomat, Schriftw. 1911—14. Stieve II, str. 348, 353, Oe-U A. IV, str. 750 i d., 757 i d., 763 i d., 890 i d.

²¹¹⁾ Iswolski der diplomat, Schriftw. 1911—14. Stieve II. 359. G. P. XXXIII, str. 362 i d. St. Stanojević: Srpsko-turski rat 1912, str. 153 i d., 161 i d., 168 i d. Od 17.—22. novembra Bugari su teško poraženi od Turaka prigodom napadaja na Čataldža liniju.

Lješ i Sveti Jovan Medovanski, 26. novembra Kroju zatim Tiranu, a 28. novembra Drač. Konačni cilj srpskog ratovanja ovime bijaše postignut. Evropska kriza sada je dostigla svoj vrhunac.

Pobjedonosna ofanziva balkanskih država našla je živog odjeka i medju slavenskim narodima monarhije. Govori Kramar-a i Masaryka u delegacijama od 15. i 16. novembra, zastupajući medju ostalim najodlučnije srpsko stanovište izlaza na Jadran, izazvali su u cijeloj Českoj silno odobravanje. Dne 16. novembra i Hrvat Smodlaka izjavio je u austrijskoj delegaciji, da će se Evropa suprotstaviti poniženju Srbije, koja prisiljena potrebom traži luku na Jadranskom moru, podvukaò slogu izmedju Hrvata i Srba te zauzevši oštar stav protiv Ugarske medju ostalim naglasio, »da će se sada poslije propasti evropske Turske morati učiniti i kraj madjarskoj prevlasti u Hrvatskoj.« Cijela Dalmacija a napose gradovi Split i Šibenik u velikim i jakim manifestacijama dali su oduška svome oduševljenju i simpatijama za ratujuće balkanske narode. Jednako raspoloženje vladalo je i u Sloveniji, te medju pravoslavnim elementima u Bosni i Hercegovini iako ono nije ondje moglo doći do potpunog izražaja. Dvadeset i osam srpskih članova bosansko-hercegovačkog Sabora stvorili su zato na sastanku od 15. novembra rezoluciju, u kojoj su izrazili svoje zadivljenje nad srpskim uspjesima, osudili stav Austro-Ugarske protiv srpskih zahtjeva izlaza na Jadran i uputili svojoj braći u Srbiji i Crnoj Gori izraze bratskog čuvstva i udivljenja u ime cjelokupnog srpskog naroda u Bosni i Hercegovini. U Hrvatskoj pak prilike već odavna bijahu jako zaoštrene. U Saboru se u zadnje doba obrazovala većina, koja je sebi preduzela za cilj: odcijepljenje od Ugarske. Da se zapriječi takav za monarhiju sudbonosan zaključak Sabora, vlada je bila primorana raspustiti Hrvatski Sabor i imenovati kraljevskog komesara (Cuvaja). Prilike pod novim režimom sada još se više pogoršale. Vjera

posvuda sve više je izčezavala pred nacionalnom pripadnošću, pa je zavlдалo veliko hrvatsko-srpsko oduševljenje, koje je još jače došlo do izražaja nedavnim svečanim pobratimstvom dviju najvećih političkih stranaka.²¹²⁾

Srpsko napredovanje prema Jadranu u vezi sa ovakvim unutarnjo-političkim položajem monarhije, zadavalo je ozbiljnih briga svim mjerodavnim austro-ugarskim vojnim i političkim krugovima. Vojni krugovi zastupahu stanovište, da bi još daljne popuštanje monarhije prema svom jugoistočnom susjedu bio znak slabosti, koje bi dovelo u pitanje mogućnost vladanja sa sedam milijuna slavenskih podanika. Austro-Ugarska ne želi da proživljava »srpsku krizu« svake treće godine, već hoće konačno čisti račun i ozbiljne garancije za trajan mir u budućnosti na svojoj jugo-istočnoj granici. Zato da bi trebalo poduzeti odlučnu akciju, a ne uslijedi li ta što brže, Austro-Ugarska imati će da snosi sve posljedice i da definitivno abdicira kao Velesila.²¹³⁾ Ministar vojske general Auffenberg²¹⁴⁾ bio je mišljenja, »da monar-

²¹²⁾ G P. XXXIII, str. 366—371 izvještaj Tschirschky-cv od 18. novembra, Vidi i D. D. F. III, Série Tome IV, str. 406, 477 i d., Tome V, str. 105 i d., 169 i d., 279 i d.

²¹³⁾ G P. XXXIII, str. 366 i d., 458 i d. Generalni inspektor vojske Conrad v. Hötendorf u svojoj spomenici od 28. oktobra tražio je, da se Austro-Ugarska stavi na čelo balkanskog saveza i da pristupi zaposjednuću Albanije. I Tittoni zastupao je stanovište privremenog zaposjednuća Albanije od Austro-Ugarske i Italije do konačne odluke i organizacije po jednoj evropskoj konferenciji. U svom dodatku od 8. novembra Conrad v. Hötendorf traži obračunavanje sa Srbijom, ne zadirući ni od rata sa Rusijom, Italijom i balkanskim državama, G P. XXXIII, str. 329, Iswolski der diplomat, Schriftw. 1911—14. Stieve II, str. 357 i d.

²¹⁴⁾ koji se nije protivio srpskom zahtjevu luke na Jadranskom moru. Značajno je, da je austro-ugarski ministar inostranih djela prilikom jednog posjeta njemačkog poslanika izjavio, da se monarhija ne bi protivila srpskim zahtjevima, ako bi Austro-Ugarska dobila Valonu, ali ta želja dodao je ministar »necispunjiva je već obzirom na Italiju«. G P. XXXIII, str. 354 i d., 373.

hija treba najmanje kroz pola stoljeća unutrašnjeg mira da bi južne Slavene mogla dovesti do reda, a taj mir mogao bi se samo postići kad bi se definitivno uklonila svaka nada južnih Slavena u rusku potporu. Inače monarhija će se raspasti«. Kako su osim toga Rusija,²¹⁵⁾ pa i Francuska²¹⁶⁾ poduzele sve opsežnije ratne pripreme, a francuska štampa zauzela i oštar stav protiv Austro-Ugarske,²¹⁷⁾ austrijski car je dne 6. decembra dao ovlaštenje, da se bataljuni XV. i XVI. korpusa u novim provincijama pozivom pričuve nadopune na ratno stanje. Dne 12. decembra podmaršal Conrad v. Hötendorf ponovno je postavljen za šefa generalnog štaba.²¹⁸⁾

Dok je ruski poslanik u Parisu Izvoljski slao uzbudljive izvještaje u Petrograd javljajući, da će austro-ugarska mo-

²¹⁵⁾ G P. XXXIII, str. 381 i d., 383 i d., 385 i d.

²¹⁶⁾ G P. XXXIII, str. 404—407.

²¹⁷⁾ kao posljedica sistematskog ruskog »finansijskog pritiska« na francusku štampu, koji je uslijedio na uporni zahtjev poslanika Izvoljskog i sa znanjem francuskog ministra predsjednika. Iswolski der diplomat. Schriftw. 1911—14, Stieve II, str. 317, 392. Iswolski und der Weltkrieg str. 110 i d. G P. XXXIII, str. 463 i d., 467 i d.

²¹⁸⁾ po želji nadvojvode Franje Ferdinanda, Prigodom audijencije dne 7. decembra, podmaršal Conrad v. Hötendorf razložio je caru, da je sadanji čas možda zadnja mogućnost za odlučno rješenje srpskog pitanja i otklanjanja južno-slavenske opasnosti, koja ugrožava opstanak monarhije sa svojih sedam milijuna slavenskih podanika. Austrijski car saslušao je izlaganja svoga podmaršala, ali ne želeći nikako promijeniti smjer svoje dosadašnje politike i izazvati evropski rat, odlučno je otklonio svaku ratnu akciju protiv Srbije. Značajno je, da je austro-ugarski prijestolonasljednik također bio protiv Conradovog stanovišta. Potanje G P. XXXIII, str. 473 i d., XXXIV./I, str. 28—30, 65—68, Francuska Žuta Knjiga Les Affaires Balcaniques, II, str. 7—12.

Da je nadvojvoda Franjo Ferdinand i početkom i tokom 1913 bio odlučno protiv Conradovog stanovišta o potrebi ratne akcije i tražio apsolutno održanje mira proizlazi iz diplomatskih dokumenata br. 12788 G P. XXXIV./I, str. 309—312, te br. 12905 str. 426 i d. Vidi i G P. XXXIX, str. 325 i d.

narhija za par dana možda već do 15. decembra predati ultimatum u Beogradu,²¹⁹⁾ mjerodavni austro-ugarski politički krugovi prosudjivali su situaciju mnogo hladnokrvnije. Dne 6. decembra poslije govora njemačkog kancelara u Reichstagu od 2. decembra,²²⁰⁾ austro-ugarski ministar inostranih djela grof Berchtold povjerljivo je izvijestio njemačkog poslanika, »da je namjera njegove vlade na miran način po mogućnosti sa diplomatskim uspjehom, svakako ali časno izaći iz sadanje situacije.« Grof Berchtold je naglasio, »da bi naravno mogao lako izazvati rat u roku od 24 sata, to on ali ne želi i svakog trenutka potpuno si je svijestan odgovornosti prema Njemačkoj«. Austro-Ugarska da vodi svoju politiku prema Srbiji poglavito sa svrhom, »da si stvori mogućnost za mirno vladanje sa sedam milijuna Slavena kao djelovima monarhije« i to južno-slavensko pitanje, koje je od presudnog značenja za budućnost monarhije, inozemstvo može samo teško prosuditi u svom potpunom opsegu. U Bosni i Hercegovini nažalost pokazuju se jasna strujanja protiv Austro-Ugarske, koja ozbiljno zabrinjuju i cara, pa je stoga dne 6. decembra dao i svoj pristanak, da se tamošnji kadrovi pozivom vojnih obvezanika i pričuvnika iz obiju provincija dalje pojačaju, »kako bi se pozivanjem pod zastave odvratilo ljude od neprijateljskih agitacija protiv države«. Cijela Evropa da priznaje stanovište Austro-Ugarske i Italije u pogledu srpskog izlaza na Jadran opravdanim. Poslije napuštanja Sandžaka po grofu Aehrenthalu »da je nažalost dat

²¹⁹⁾ Iswolski der diplomat. Schriftw. 1911—14, Stieve II, 380 i 384. G P. XXXIII, str. 468 i d., 470 i d.

²²⁰⁾ G P. XXXIII, str. 446 i d. U kojem je među ostalim istaknuo da Njemačka nije direktno zainteresovana u Istočnom pitanju i njena nastojanja idu jedino za tim, da se održi mir, ali u slučaju ako bi Austro-Ugarska u obrani svoga stanovišta poštivanja vitalnih interesa monarhije bila napadnuta od Rusije, Njemačka u interesu održanja monarhije kao nezavisne Velesile, cijelom vojnom snagom pomagati će svog saveznika.

iz ruke najbolji zalog, što ga je posjedovala monarhija, da uzmogne izvršiti svoj upliv na zapadnom dijelu Balkana i zapriječiti neprijateljske velléité-te svoga slavenskoga susjeda, i sada je vrlo teško naći uspješno sredstvo, da se postigne trajno prijateljski odnos susjedne države spram Austro-Ugarske«...²²¹⁾ Glasom izvještaja njemačkog poslanika v. Tschirschky-a od 13. decembra grof Berchtold očekujući saziv konferencije poslanika za rješenje albanskog pitanja, ponovno mu je očitovao, »da cijelo njegovo nastojanje jest i ostati će upereno na to, bez provokacije i mirnim putem naći izlaza iz sadanje krize«. I engleska vlada sve se više približila stanovištu Centralnih Sila i nikako nije htjela da zagazi u evropski rat zbog balkanskih pitanja.²²²⁾ Pored toga kabineti Parisa i Petrograda²²³⁾ bijahu i nemilo iznenadjeni neočekivanom izjavom talijanskog poslanika u Pa-

²²¹⁾ G. P. XXXIII, str. 459—463, 468 i d., 470 i d., 480. Dne 11. decembra grof Berchtold izjavio je i engleskom poslaniku Sir F. Cartwright, »da će se Austrija za vrijeme trajanja tursko-balkanskih mirovnih pregovora suzdržati svake inicijative što se tiče Srbije, ali poslije toga da bi mogla biti prisiljena, poduzeti odgovarajuće mjere, ako bi se Srbija protivila uvažiti austro-ugarske interese.« Stieve II, str. 386. (Iswolski d. d. Schriftw.) Francuska Zeta knjiga: Les Affaires Balcaniques, II, str. 9. Oe-U, A, V, str. 110 i d., 118 i d., 124 i d., 128 i d.

²²²⁾ U tom smislu Sir E. Grey izričito je upozorio Francusku i Rusiju, G. P. XXXIII, str. 346. Stieve II, str. 359 i d. Premda engleski ministar inostranih djela još tokom novembra na inicijativu Rima nije sasvim isključio mogućnost rješenja srpskog pitanja na način, da se Srbiji uskim trakom zemlje duž crnogorske granice omogući izlaz na Jadran, već potkraj novembra Sir E. Grey predložio je u Petrogradu, da Rusija »po vlastitoj inicijativi« utječe na Srbiju i Crnu Goru »kako bi se zadovoljile podiobom Novopazarskog Sandžaka i napustile svoje zahtjeve teritorijalnog proširenja na Jadransko more.« Ministar Sazonov ovom se predlogu 30. novembra odlučno protivio, Siebert diplomatische Aktenstücke str. 603, 604 i d. G. P. XXXIV, I, str. 6.

²²³⁾ koji je u medjuvremenu vidljivo promijenio svoje stanovište u pogledu srpskih zahtjeva, ne zadirući više ni od rata, G. P. XXXIII, str. 347 i d., 385 i d. Stieve II, str. 355 i d., 358.

risu Tittoni-a,²²⁴⁾ te jednodušnim stavom Sila Trojnog Saveza u pitanju Albanije, ne puštajući pri tome s vida postojeće bugarsko-grčke ni rumunjsko-bugarske opreke. Zato je

²²⁴⁾ Iswolski der diplomat. Schriftw. 1911—14. Stieve II, str. 349—351, 363, 272 i d. Kako nam je već poznato, tajnim talijansko-francuskim sporazumom od 1902 Italija je medju ostalim obećala neutralnost u slučaju francusko-njemačkog sukoba. Ali uslijed srpskog napredovanja na Jadran preko Albanije mjeseca novembra 1912, Italija ne želeći ni da čuje o bilo kakovom teritorijalnom proširenju Srbije na Jadranskoj obali, solidarizala se sa stanovištem Austro-Ugarske, a kada je 20. novembra Poincaré zapitao talijanskog poslanika za stanovište njegove vlade u slučaju oružanog sukoba Rusije sa Austro-Ugarskom, Tittoni je bez okolišanja izjavio, da će Italija u tom slučaju biti na strani Austro-Ugarske. Na daljni upit francuskog ministra predsjednika, kakav stav da će zauzeti za slučaj ako Francuska kao saveznik Rusije bude primorana ratovati protiv Njemačke, talijanski poslanik glatko je odgovorio, da će u ovom slučaju Italija aktivno stati na stranu Njemačke protiv Francuske. Italija da potpuno usvaja stanovište Austro-Ugarske u pogledu Albanije, našto je Rim obvezan na temelju sporazuma još od 1900-01. I ugovor Italije sa svojim saveznikom Njemačkom da je stariji od ugovora što ih je Italija sklopila sa Francuskom 1902 i Rusijom 1909. Nije potrebno naglasiti, kako je ova Tittoni-eva izjava primljena kod kabineta Parisa i Petrograda, ali je izvan svake dvojbe, da se ovakav talijanski odgovor u vezi sa općenito-političkom situacijom nije imao shvatiti u doslovnom smislu riječi, pogotovo nakon novog razočaranja Rima intransigentnim stavom Austro-Ugarske spram talijanskih zahtjeva za vrijeme minulog tripolitanskog rata. Talijansko javno mnijenje koje i te kako odlučuje u smjeru oficijelne politike — apstrahirajući široke političke i vojničke krugove — bijaše odviše neraspoločeno prema Austro-Ugarskoj pa i Trojnom savezu, talijanska pak politika sporazumima sa Francuskom i Rusijom već se bijaše suviše približila Trojnom sporazumu, a da bi u danom času do te eventualnosti moglo doći, puštajući posvema na stranu momenat stvarne ovisnosti Italije od Francuske i potrebu dobrih odnosa sa tom zemljom, pogotovo sada nakon novostečenog kolonijalnog posjeda u sjevernoj Africi, te položaj u koji bi došla Italija u slučaju rata sa Silama Trojnog sporazuma. Ali kako je Italija zbog zaštite svojih interesa u Albaniji bila odlučno protiv srpskog izlaza na Jadran slažući se u tom pogledu potpuno sa svojim saveznikom, pa da prisili Srbiju na popuštanje sada je vjerojatno htjela, da u neku ruku »osvijesti« Rusiju i Francusku, upozorujući Poincaré-a na svu opasnost u koju bi francusko-ruski savez u slučaju rata mogao doći.

ruski ministar Sazonov dne 10. decembra²²⁵) ponovno upozorio Beograd na potrebu u interesu evropskog mira podvrgnuti se želji Rusije, Francuske i Engleske, te da čim prije dade izjavu engleskom zastupniku u Beogradu: »da će se Srbija u pitanju izlaska na Jadran pokoriti odluci i savjetima Sila Trojnog sporazuma.«²²⁶) Na taj način Srbija »predusrela bi opasnosti austrijskog ultimatumu... jer ni mi (Rusija) ni nama prijateljski naklonjene Sile možemo dopustiti, da odluka o evropskom ratu bude prepuštena srpskoj vladi«. Srpski ministar predsjednik i ministar inostranih djela ovom je zahtjevu udovoljio dne 11. decembra. Isti dan srpska vlada izjavila je i u Parisu ruskom poslaniku, da se Srbija ne može odreći teritorijalnog izlaza na Jadransko more, ali kada Rusija i druge Sile odluče da je to nemoguće, onda će se Srbija ovom zaključku morati pokoriti.²²⁷)

²²⁵) Iswolski der diplomat, Schriftw. 1911—14. Stieve II. 382., G P. XXXIII. str. 410 i d. Već 26. novembra miroljubivi ruski car Nikola II. primio je u audijenciju austro-ugarskog poslanika u Petrogradu grofa Thurn-a. Car govorio je otvoreno i srdačno, te je priznao dosadašnje mirno držanje Austro-Ugarske.

²²⁶) a prema telegramu Poincaré-a u Beograd od slijedećeg dana »odluci svih Velisila« D D F. III. Série Tome V. str. 55. 62. Dne 12. decembra i engleski poslanik po nalogu svoje vlade jednako se izjasnio u Beogradu.

²²⁷) Iswolski der diplomat, Schriftw. 1911—14. Stieve II. str. 385. Srpski zastupnik Novaković dalje je razložio, kako će Srbija morati da potraži kompenzacije u drugom pravcu ako joj se onemogućiti izlaz i luka na Jadranu. »Ona želi preko granica utvrđena u sporazumu sa Bugarskom slijedeći tok Bregalnice dostići Ohridsko jezero i zadobiti gradove Prilep, Monastir i Ohrid«. Da je Rusija bila sklona podupirati Srbiju u pitanju njenog teritorijalnog proširenja prema jugu (u Macedoniji), svjedoči odnosna izjava u tekstu ruskog d'émarche-a u Beogradu od 9. novembra. Ovo je tim značajnije, jer je Rusija u tom pitanju kasnije zauzela suprotan stav zastupajući stanovište Bugarske, a Srbiju nastojala umiriti obećanjima obzirom na budućnost. II. str. 339—340.

Ali unatoč ovih oficijelnih izjava srpske vlade, francuski ministar predsjednik ozbiljno je računao sa ratom i izrazio ruskom poslaniku Izvoljskom svoju sumnju, da je Rusija za ovaj slučaj izvr-

Ovom izjavom srpska vlada pod pritiskom Sila, prepuštajući rješenje albanskog pitanja konačnoj odluci konferencije poslanika, odrekla se teškim žrtvama postignutog cilja zbog kojeg je Srbija i ratovala tj. izlaska na Jadran, a opasnost austrijsko-srpskog pa time i rusko-austrijskog sukoba privremeno je minula.

U takovoj političkoj situaciji potpisan je dne 5. decembra u Beču po posljednji put obnovljeni ugovor Trojnog saveza.²²⁸)

Sila ratne pripreme u dovoljnoj mjeri. Izvještajem od 14. decembra Izvoljski javlja u Petrograd, da je umirio Poincaré-a razloživši mu »kako je Rusija još prije dva mjeseca odmah na početku krize poduzela ozbiljne mjere, da bi svoje vojne snage na austrijskoj granici dovela u što pripravnije stanje, da od tog vremena nije uslijedilo nikakovo otpuštanje i t. d.«. I ruski ministar inostranih djela naložio je 18. decembra poslaniku u Parisu da umiri Poincaré-a: »Oko 350.000 rezervista zadržano je pod zastavama, oko 80 milijuna rubalja doznačeno je za izvanredne potrebe vojske i flote, nekoliko trupnih djelova Kijevskog vojnog okruga pomaknuto je bliže austrijskoj granici i cijeli niz drugih mjera ostvaren je«. Istovremeno Izvoljski javljao je i Petrogradu, »da je francuska vlada izvršila sve potrebne mjere, mobilizacija na Istočnoj granici ispitana je, ratni materijal leži već spreman i t. d.«. Sto se pak tiče Engleske — izvještavao je Izvoljski još 5. decembra — ne predleže potanje vijesti u Parisu, ali ipak da vlada mišljenje, »da će neizbježivi tok događaja prisiliti englesku vladu na oružanu intervenciju protiv Njemačke. Za taj slučaj sve odgovarajuće tehničke pripreme potpuno su gotove«. — Iswolski der diplomat, Schriftw. 1911—14. Stieve II. str. 377-378, 386-389, 390 i d., 400.

²²⁸) Prvi povjerljivi poticaj za prijevremenu obnovu ugovora Trojnog saveza — koji ističe tek 8. jula 1914 — došao je sa strane talijanskog poslanika u Beču vojvode od Avarna u razgovoru sa njemačkim poslanikom, još potkraj mjeseca jula 1911. Berlin i obzirom na tada jaku zaoštrenost sa Engleskom i Francuskom zbog pitanja Maroka, te Beč potpuno sporazuman sa što skorijom obnovom saveznog ugovora u nepromijenjenom obliku tel. quel. ovu su prvu

vijest primili sa zadovoljstvom. Dne 25. septembra uoči tripolitan-
skog rata, imajući jakog razloga osigurati sebi prijateljstvo Nje-
mačke i Austro-Ugarske, talijanska je vlada službeno izjavila u
Berlinu, a dan kasnije i u Beču svoju spremnost, već sada i bez
buke pristupiti obnovi ugovora Trojnog saveza u nepromijenjenom
obliku. Ali poslije talijanskog ultimatumu Porti i akcije talijanske
flote na albanskoj obali, situacija se izmijenila. Grof Achrenthal
zastupao je stanovište, da Austro-Ugarska nikako ne će moći dopu-
stiti eventualnu vojničku akciju Italije na obali Egejskog mora, jer
bi ozbiljno ugrožavala mir na Balkanskom poluotoku i da bi takova
akcija imala za posljedicu poništenje Člana VII ugovora Trojnog
saveza. Dok su Sile Trojnog sporazuma na početku tripolitanskog
rata zauzele prijateljski stav spram Italije, u širokim krugovima
Austro-Ugarske i Njemačke zavladao je jako neraspoloženje zbog
tripolitanske ekspedicije talijanskog saveznika, koja ozbiljno ugrožava
integritet otomanskog carstva i status quo na Balkanu. Austro-ugarski
vojni krugovi čak su otvoreno zahtjevali rat protiv Italije. Novo-
imenovani ministar vojske general v. Auffenberg izjavio je dne 17. nov,
njemačkom poslaniku, da je napetost između Italije i Austro-Ugar-
ske takova, da ne može biti jača. O neprijateljstvu koje vlada u
Italiji protiv Austro-Ugarske jedva da poslanik imade pojma. Ire-
dentistički pokret da zauzima sve jačih razmjera i da su prilike već
sada skoro neodržive, Austro-Ugarska nema nikakvih koristi od Ita-
lije u Trojnom savezu i ministar vojske duboko je uvjeren, »da
Austro-Ugarska i pored saveznog odnosa za slučaj evropskog rata
mora sigurno računati sa neprijateljstvom Italije«, i da ni kralj ni
jedna vlada ne će to moći zapriječiti. Šef generalnog štaba Conrad
v. Hötzendorf na čelu ratne stranke bio je jednakog mišljenja. Sa-
vez sa Italijom smatrao je »utopijom«, pa je u tom smislu upozorio i
cara. I prijestolonasljednik Franjo Ferdinand bio je protiv Italije,
koju da bi u Trojnom savezu trebalo zamijeniti Rusijom. Ali austrij-
ski car i odgovorni politički krugovi željeli su bezuvjetno mir i sa-
vez sa Italijom. Zato je šef generalnog štaba smijenjen sa svog
položaja.

Budući da su zastupnici Njemačke i Austro-Ugarske u Rimu u
vezi sa izjavom talijanske vlade od 25. i 26. septembra još početkom
oktobra dobili nalog stupiti u bliže pregovore sa talijanskim mi-
nistrom inostranih djela, kako bi se ugovor Trojnog saveza odmah
obnovio u nepromijenjenom obliku računajući od dana njegovog
isteka, njemački poslanik v. Jagow poduzeo je 10. oktobra u tom
smislu potrebni korak kod Konsulte, Markiz di San Giuliano izjavio je
svoju spremnost pristati na obnovu saveznog ugovora, ali je naglasio,
da bi »zbog najnovijih događaja« trebalo izmijeniti odredbe koje se
odnose na Tripolis i Cirenaicu. Kabineti Berlina i Beča na ovo su
pristali. Dne 9. decembra dostavljen je onda njemačkom poslaniku u
Rimu nacrt ugovora sa novim dodatkom Članu IX nalogom, izvijestiti

o tome talijansku vladu. Ovo je uslijedilo dne 23. decembra. Ali ta-
lijanski ministar vanjskih poslova sada je izjavio, da je njegova vlada
kao prije tako i sada u principu spremna obnoviti ugovor sa Nje-
mačkom i Austro-Ugarskom, no smatra, da je obzirom na sadanje
prilike bolje sačekati zaključak mira sa Turskom. I javno mišljenje u
njegovoj zemlji da je uzbudjeno prototalijanskim strujanjem u Au-
stro-Ugarskoj i Njemačkoj, a osim toga talijanska je vlada aneksi-
jonim dekretom od 5. novembra stvorila novo stanje od kojeg ne
će moći odustati. Prigodom boravka njemačkog državnog sekretara u
Rimu u drugoj polovini siječnja (20.—22.) 1912, da ispita raspoloženje
vođećih talijanskih državnika za mirovne pregovore sa Turskom, v.
Kiderlen ponovno je pokrenuo i pitanje obnove ugovora Trojnog
saveza. Talijanski ministar San Giuliano međutim samo je podvukao
talijansko stanovište izraženo u aneksijonom dekretu, ali i želju, da
se prigodom obnove trosaveznog ugovora unese i austro-talijanski
balkanski sporazum od 1909. Njemački ministar sporazumio se sa
talijanskim državnikom, da će u pogledu dodatnog protokola Članu
IX saveznog ugovora izraditi nacrt, koji će više voditi računa o
novim tripolitanskim ratom nastalim zahtjevima Italije. U tom
smislu formulirani njemački nacrt, kojim je i novoimenovani austro-
ugarski ministar vanjskih poslova Berchtold bio potpuno sporazuman,
naisao je međutim u Rimu na nejasan odgovor. Što se tiče austro-
talijanskog balkanskog sporazuma od 1909, koji da bi trebalo uni-
jeti u tekst ugovora Trojnog saveza, grof Berchtold nije se ovome u
načelu protivio, ali je dne 16. marta izjavio njemačkom poslaniku,
da mu nije jasno zašto bi se ugovor imao proširiti raznim dodacima,
koji u nj ne spadaju, kada se Italija prije bila izjasnila za obnovu u
nepromijenjenom obliku. Sporazum od 1909 i onako je obvezan za
obje zemlje tako dugo dok i ugovor Trojnog saveza i zato da ne
postoji opravdana potreba, još posebno unijeti ga u savezni ugovor.
Hotimičnim zavlacenjem obnove, Rim da ide očito zatim, »ne zamjeriti
se obim zapadnim Silama koje su joj sada potrebne«. Na sastanku
kralja Viktora Emanuela sa carem Vilimom II. u Venciji potkraj
mjeseca marta 1912, talijanski kralj istaknuo je među ostalim težak
položaj njegove vlade zbog sadašnjih prilika na tripolitanskom ra-
tištu. Talijanska javnost traži odlučnu akciju, ali flota mora da
miruje zbog stanovišta Austro-Ugarske, da je svaki pothvat u Jon-
skom, Egejskom moru ili pred Dardanelima u protivnosti sa Članom
VII ugovora Trojnog saveza. Italija da je voljna obnoviti savezni
ugovor, ali se imade najprije ukloniti sumnja, da Austro-Ugarska
priječi Italiju u odlučnoj akciji i da se brzo dekonča rat. Poslije
toga pregovori zbog obnove Trojnog saveza mirovali su oko pola go-
dine, jer je djelatnost talijanske diplomacije sada bila poglavito
uperena u smjeru proširenja ratišta, a grof Berchtold i mimo posre-
dovne akcije Berlina nije odstupio od osnovnog političkog stanovišta

svoga predšasnika i svojom striktnom interpretacijom Člana VII izazvao samo još veće neraspoloženje Rima prema svom savezniku.

Istom 21. oktobra poslije već završenog tripolitanskog rata, markiz di San Giuliano sastao se sa grofom Berchtoldom u talijanskom kraljevskom dvorcu San-Rossore kod Pize. Ovom prilikom austro-ugarski ministar primljen je u audijenciju od talijanskog kralja. U političkim pregovorima između obaju državnika pretresan je i položaj na Balkanu, a napose pitanje obnove ugovora Trojnog saveza. Talijanski je ministar među ostalim izjavio: »da je Italija Lausanskim mirom postigla svoj cilj, za kojim je na području svoje vanjske politike težila kroz trideset godina« i da je sada — pošto se i raspoloženje Italije prema susjednoj monarhiji u zadnje vrijeme toliko popravilo, da je savez sa Austro-Ugarskom u cijeloj zemlji postao veoma popularan — došao čas, nastaviti pregovore zbog obnove saveznog ugovora. Markiz di San Giuliano izrazio je želju: 1) da bi novi državo-pravni odnos Libije prema Italiji došao do izražaja u obliku posebne dometne klauzule i 2) da se ugovoru dometne i austro-talijanski specijalni sporazum tičući se Albanije od 1900/1901 i sporazum od 1909 o kompenzacionom pravu Italije za slučaj da Austro-Ugarska zaposjedne Novopazarski Sandžak. Talijanski ministar vanjskih poslova predložio je 23. oktobra grofu Berchtoldu i tekst obiju dodatnih klauzula (za Član IX i X) u smislu spomenutih točaka 1) i 2). Njihov tekst saopćen je njemačkoj vladi sa strane talijanskog poslanika u Berlinu dne 29. oktobra. Grof Berchtold zastupajući stanovište obnove *tel quel*, otklonio je talijanski predlog da se ugovoru dometne sporazum o Albaniji i onaj o Novopazarskom Sandžaku, podvukao važnost saveznog ugovora u održanju evropskog mira te naglasio, »da Trojni savez daleko više koristi Italiji nego Austro-Ugarskoj i da bi takav dometak — koji bi se protivio načelu nepromjenjene obnove — dao i monarhiji pravo zahtjevati, da se u ugovor unese klauzula koja bi vodila računa i o austro-ugarskim interesima.« Cijeli sastanak protekao je dosta hladno. Oba državnika nisu se približila, a u pogledu obnove Trojnog saveza nije ništa utvrđeno. Kada je početkom novembra (4.) markiz di San Giuliano došao na višednevni posjet u Berlin, njemački državni sekretar razložio mu je svoju sumnju zbog svrsishodnosti redakcije obiju talijanskih dodatnih izjava. Na hitnu molbu talijanskog ministra da bi Berlin izradio nacrt, koji bi odgovarao talijanskim i austro-ugarskim željama, v. Kiderlen predložio je sljedeću formulu: »Il est entendu que le statu quo territorial dans les régions nord-africaines sur la Méditerranée, mentionné dans l'article IX du traité du . . . . . implique la souveraineté de l'Italie sur la Tripolitaine et la Cyrénaïque. Il est également entendu que l'article X du même traité a pour base le statu quo territorial existant dans les régions nord-africaines au moment de la signature du traité.

Ist est entendu que les arrangements spéciaux concernant l'Al-

banie et le Sandjak de Novibazar convenus entre l'Italie et l'Autriche-Hongrie le — — et le — — ne sont pas modifiés par le renouvellement du traité d'alliance entre l'Italie, l'Autriche-Hongrie et l'Allemagne».

Tekst ove izjave, kojim su se potpuno sporazumjeli talijanski ministar predsjednik Giolitti i ministar vanjski San Giuliano i koja bi se u obliku jednog »Protocole additionnel« imala pridodati novom ugovoru Trojnog saveza, saopćen je telegramom austro-ugarskog poslanika u Berlinu od 8. novembra grofu Berchtoldu. Istovremeno njemački državni sekretar uputio mu je hitnu molbu, da bi pristao na predloženi nacrt, dok je markiz di San Giuliano izričito izjavio, da je talijanska vlada spremna objaviti »da je Trojni savez obnovljen *tel quel*«. Nakon što je Beč u interesu održanja saveznog odnosa pristao i na ovaj putem Berlina predloženi dodatni protokol — i pošto je udovoljeno novom zahtjevu Rima, da se u ugovor imadu unijeti i odredbe protokola od 28. juna 1902 (koje su odredbe u stvari postale sada već djelomično bezpredmetne! Vidi G P. VII. str. 103) — potpisani su konačno dne 5. decembra u Beču peti na isti period od 6 godina produljen (računajući od 8. jula 1914) ugovor Trojnog saveza kao i oba Zaključna protokola.

Izvjestajem od 21. decembra šef talijanskog generalnog štaba Pollio, zbog sadašnjih okolnosti, gdje je talijanski ekspedicioni korpus vezan u Libiji da čuva novostečeni afrički teritorij, otkazao je vojničku obavezu Italije Njemačkoj u slučaju francuskog rata, kako to bijaše utvrđeno Memoarom potpisanim u Berlinu 28. I. 1888. Istom početkom godine 1914 ove talijanske vojničke obaveze ponovno su obnovljene.

Inicijativom rumunjskog kralja Karola potpisan je u najvećoj tajnosti (zbog Rusije!) u Bukureštu dne 5. februara 1913 u nepromijenjenom obliku i obnovljeni savezni ugovor između Austro-Ugarske i Rumunjske od 1892. Njemačka i Italija pristupile su mu zasebnim akcesijonim izjavama od 26. I. odnosno 5. III. G P. XXX./II. str. 495 i d., 497 i d., 503 i d., 507, 508, 509, 511 i d., 514-517, 518 i d., 520-524, 525 i d., 527 i d., 532 i d., 537-539, 540 i d., 542-550, 553 i d., 560-580, 587-590, 591 i d., Oe-U A. sv. III. str. 353, 355 i d., IV. 710-720, 800-806, 948 i d., V. 435 i d., 747 i d., Pribram: Die politischen Geheimverträge Oesterreich-Ungarns 1879-1914, Wien 1920 I. str. 101 i d., 107, 108, 109, 110 i d.

Poslije neuspjeha turske molbe za posredovanje upućene kabinetima Velesila, Porta obratila se sredinom novembra²²⁹⁾ izravno na Sofiju a njenim posredovanjem i na vlade ostalih balkanskih država sa ciljem, da bi se zaključilo primirje i započelo mirovnim pregovorima. Balkanske Sile izjavile su,²³⁰⁾ da su spremne pregovarati ne samo o primirju nego i o definitivnom miru u glavnom stanju pobjednika tj. kod Čataldže, i zaključiti ga prije no što bi se Velesile u nj umiješale. Dne 20. novembra četiri savezne balkanske države saopćile su Porti putem ruskog poslanika u Carigradu i uvjete za primirje:²³¹⁾ »1) Predaja Drenopolja sa garnizonom Bugarskoj, 2) Ispražnjenje Čataldža linije i predaja utvrda Bugarskoj, 3) Isto tako Janjine sa garnizonom Grčkoj, 4) Drača i Dibra Srbiji, 5) Skadra sa garnizonom Crnoj Gori, te 6) Povlačenje svih trupa u evropskoj Turskoj koje se nalaze zapadno od Čataldža linije.« Pregovori o primirju započeli su nato dne 25. novembra,²³²⁾ premda je Turska — osjećajući se dosta jakom uslijed priliva novih vojnih snaga iz Azije — označila zahtjeve balkanskih država neprihvatljivim, jer da predaja Drenopolja (Adrianopol) i ispražnjenje Čataldža linije znači potpuno razoružati Tursku i izručiti ju milosti i nemilosti balkanskih država, a pored toga ugrožavala bi i obranu Carigrada. Baš u to doba (17. — 22. novembra) bugarska vojska prigodom ponovnog pokušaja da osvoji Čataldža liniju, pretrpjela je težak poraz. Između Bugarske i Grčke pojavili su se i ozbiljni nesporazumci zbog pitanja Soluna. Pregovori ipak su nastavljeni, a podvečer 3. decembra zaključeno bi kod Bahčejiš Kōj na Čataldža liniji primirje između Turske te Srbije, Bugarske i Crne Gore.²³³⁾

²²⁹⁾ G P. XXXIII, str. 360, Oe-U A. IV, 850 i d., 860 i d., 865 i d., 870 i d., 876.

²³⁰⁾ G P. XXXIII, str. 375, Oe-U A. IV, str. 954.

²³¹⁾ Oe-U A. IV, str. 959.

²³²⁾ Oe-U A. IV, str. 1017 i d.

²³³⁾ G P. XXXIII, str. 447, 450, 471 i d., bez Grčke zbog pre-

Rješenje zahtjeva balkanskih Sila bijaše prepušteno mirovnoj konferenciji balkanskih saveznika i Turske, koja se glasom protokola o primirju imala održati u Londonu sredinom decembra.

Kako bi predstojeće promjene u odnosu Sila na Bliskom Istoku uslijedile na način, koji će i u skladu sa interesima Velesila u buduće omogućiti održavanje nesmetanih susjednih odnosa i mira na Balkanu, a u cilju što skorijeg završetka evropske krize — istovremeno — na predlog Sir E. Grey-a od 29. novembra²³⁴⁾ sastala se u Londonu i zasebna konferencija šestorice poslanika Velikih Sila. Nakon što je na opetovani zahtjev Austro-Ugarske i Italije uz potporu ostalih Velesila za autonomno uredjenje Albanije, izvanredna Nacionalna Skupština u Valoni u prisutnosti delegata iz cijele zemlje i pod predsjedanjem Ismail Kemal beja još 28.

tjeran zahtjeva, koje je Turska odbila, a koje ni saveznici Grčke nisu htjeli podupirati. Poslije toga grčki delegat povukao se.

²³⁴⁾ Ideja da se sazove evropska konferencija za rješenje istočne krize potekla je od Poincaré-a, još sredinom oktobra 1912. Poslije velikih bojeva na balkanskim ratištima tokom oktobra i u prvoj polovini novembra, njemačka je vlada dne 18. novembra dala prvi poticaj za kasniji saziv konferencije poslanika u Londonu, Sir E. Grey u svom aide-mémoire-u predanim u Berlinu 29. novembra predložio je Paris kao mjesto sastanka. Centralne Sile prihvatile su engleski predlog o bezobveznim pregovorima poslanika šestorice Velesila u pogledu nekih tačaka balkanskog problema, koje su od evropskog značenja, ali su — napose Beč zbog ruskog poslanika u Parisu Izvoljskog — namjesto Parisa predložile London kao mjesto zasjedanja konferencije. Ovaj predlog konačno je i prihvaćen, Iswolski der diplomatische Schriftwechsel 1911—14. Stieve II, str. 288, 302 i d., 361, 371, 372 i d., G P. XXXIV/I, str. 3 i d., 9—11, 11 i d., 13, 14, 16, 19, 20, 22 i d., 24. Siebert: Diplomatische Aktenstücke zur Geschichte der Ententepolitik der Vorkriegsjahre str. 608 i d., 612 i d.

novembra²³⁵) proglasila nezavisnost i samostalnost cijele Albanije i Ismail Kemal beja izabrala za privremenog predsjednika albanske vlade — Londonska konferencija poslanika na svom prvom zasjedanju od 17. decembra²³⁶) pod ličnim predsjedanjem engleskog ministra Sir E. Grey-a, a na predlog zastupnika Rusije grofa Benckendorff-a jednoglasno je zaključila: »Imade se obrazovati autonomna i za život sposobna Albanija pod isključivom garancijom i nadzorom Velikih Sila, te suverenitetom ili suverenitetom sultanovim.« U pogledu srpske veze sa Jadranskim morem i opet na osnovu jednog ruskog predloga, jednoglasno je prihvaćeno: »Za Srbiju biti će rezervisan komercijalni pristup do jedne slobodne i neutralizovane albanske luke...« Nadalje je utvrđeno, »da će granice autonomne Albanije i Crne Gore na Sjeveru, te Grčke na Jugu biti svakako omedjašene.« Obzirom na granice nove države Albanije, budućnosti grada Skadra,²³⁷) te egejskih otoka odmah su se pojavila razmimoilaženja, koja su i dalje potrajala.²³⁸) Austro-ugarski zastupnik polazeći sa stanovišta etnografskog principa zatražio je na sjednici od 20. decembra, da se gradovi Skadar, Peć i Prizren pripoje Albaniji. Predstavnik Rusije ovom se zahtjevu protivio. Zato privremeno nije postignut nikakav sporazum obzirom na uredjenje ovih zapletenih pitanja. O rezultatu Londonskih zaključaka izdan je dne 21. decembra slijedeći communiqué »The Ambassadors have recommended to their Go-

²³⁵) G P, XXXIII, str. 437 i d.

²³⁶) G P, XXXIV./I, str. 53, 54, 74. Francuska Zuta Knjiga: Les Affaires Balkaniques II, str. 15 i d.

²³⁷) koji se je nalazio u rukama Turske, Počev od 10. oktobra kada je započela opsada Skadra, ovaj grad pod zapovjedništvom Hasan Riza i Essad paše pružao je jak otpor opetovanom crnogorskom bombardovanju.

²³⁸) G P, XXXIV./I, str. 56 i d., 60 i d., 63 i d., 112 i d.

vernments, and the latter have accepted the principle of Albanian autonomy together with a provision guaranteeing to Servia commercial access to the Adriatic. The six Governments have agreed in principle on these two points.«²³⁹) Poslije toga daljne konferencije odgođene su. Nova sjednica zakazana je za 2. siječanj.

Konferencija mira između Turske te Bugarske, Srbije i Crne Gore započela je u Londonu u palači St. James dne 16. decembra.²⁴⁰) Ali budući da joj je pristupio i delegat Grčke,²⁴¹) koja sa Turskom nije zaključila primirje, turski opunomoćenici protivili su se pregovorima sa ovom državom.

²³⁹) Izvještajem od 23. decembra njemački poslanik u Beogradu obavještava svoju vladu, da je strogo povjerljivo doznao, da je srpski Ministarski savjet zaključio priznati autonomiju Albanije, napustiti luku i zadovoljiti se gospodarskim izlaskom na Jadran, ali da se taj zaključak još drži u tajnosti poradi srpskog javnog mnijenja. Dne 8. siječnja srpski otpravnik posala u Berlinu izjavio je u ime svoje vlade, »da je Srbija da dokaže dobru volju i u interesu općeg mira spremna pridonijeti žrtve, pa je zato odlučila neposredno poslije zaključka mira povući svoje trupe sa jadranske obale. Srpska vlada se nada, da će Sile primiti na znanje njenu umjerenost i da ne će zahtjevati daljnih žrtava, koje bi mogle ležati izvan granica njene moći.« Istovremeno srpska vlada saopćila je i u Londonu u obliku jedne note: »En son temps, après la conclusion de la paix et après le règlement des questions qui s'y rattachent, la Serbie se soumettra à la volonté de l'Europe et retirera des rivages serbes de l'Adriatique ses troupes...« Srpska vlada pridržaje si ali pravo namjesto izlaza na Jadran tražiti naknadu revizijom ugovora sa Bugarskom. Na sjednici Londonske konferencije poslanika od 9. siječnja, Sir E. Grey predložio je slijedeći naert kao odgovor Velesila: »Les Puissances prennent acte de cette déclaration. Elles considèrent que la Serbie sera tenue d'évacuer le littoral et les territoires de l'Albanie après sa delimitation par les Puissances, dès que lesdites Puissances lui auront notifié leur décision.« Ovakav odgovor predan je kasnije srpskoj vladi. G P, XXXIV./I, str. 79, 95, 157 i d., 166, 167.

²⁴⁰) G P, XXXIV./I, str. 25, 30 i d.

²⁴¹) Venizelos.

a već dan kasnije prekinut je daljni rad konferencije. Njemački državni sekretar Kiderlen-Wächter još je 12. decembra²⁴²⁾ upozorio Osman Nizami pašu²⁴³⁾ na težak položaj u koji bi došla Turska ako i dalje ustraje na svom stanovištu, te da bi u slučaju ponovnog rata i Rusija mogla poduzeti akciju u Armeniji. Dne 14. decembra njemački poslanik u Carigradu v. Wangenheim jednako je dobio nalog upozoriti Portu na opasnost novog rata na Balkanu, pri kojem bi Turska došla u položaj napadača i uslijed toga bez sumnje ne bi imala balkanske saveznike za jedine protivnike.²⁴⁴⁾ Dne 23. decembra ruski poslanik u Carigradu uložio je i oštar démarche kod Porte te naglasio, da Rusija ne će moći ostati neutralna,²⁴⁵⁾ ako bi ponovno buknuo rat na Balkanu. Osim toga i svi poslanici najozbiljnije su savjetovali Porti, da zbog pitanja Drenopolja ne prouzrokuje prekid Londonskih mirovnih pregovora. Dok je Bugarska medju ostalim zatražila bezuvjetnu predaju Drenopolja,²⁴⁶⁾ Turska naprotiv postavila je u Londonu slijedeće zahtjeve:²⁴⁷⁾ Vilajet Drenopolje imade ostati pod direktnom upravom Turske, Macedoniju treba obrazovati u kneževinu pod suverenitetom sultanovim i glavnim gradom Solunom, Albaniji dati autonomiju sa knezom na čelu i pod vrhovnom vlašću Sultana, te sve egejske otoke vratiti Turskoj. Dne 31. decembra²⁴⁸⁾ turski mini-

²⁴²⁾ G P. XXXIV./I, str. 39.

²⁴³⁾ turski poslanik u Berlinu i jedan od trojice imenovanih delegata na Londonskoj mirovnoj konferenciji balkanskih saveznika i Turske.

²⁴⁴⁾ G P. XXXIII, str. 471 i d.

²⁴⁵⁾ Les Affaires Balkaniques II, str. 25 i d., G P. XXXIV./I, str. 68 i d., 87 i d., 92 marg. Zaista tokom januara 1913. prijetila je i opasnost pokretanja cijelog maloazijskog pitanja zbog jake struje u Rusiji, koja je željela aktivno istupanje protiv azijskih djelova Turske. G P. XXXIV./I, str. 245 i d., 247 i d., 249, 266, 272 i d.

²⁴⁶⁾ G P. XXXIV./I, str. 38, 43 i d.

²⁴⁷⁾ G P. XXXIV./I, str. 92. Glasom Reuter-ove depeše od 28. XII.

²⁴⁸⁾ G P. XXXIV./I, str. 87 i d., 108, 109.

star inostranih djela Gabriel Efendi Noradunghian izjavio je njemačkom poslaniku, da se on sa svoje strane u interesu mira ne bi protivio bugarskim zahtjevima, ali Sultan i cijela vojska nikako ne misle na bezuvjetnu predaju »svetog turskog grada« Drenopolja. I Veliki vezir slično se izrazio. Premda su turski delegati na konferenciji mira u Londonu — koja je nakon dvotjednog prekida ponovno zasjedala dne 1. siječnja 1913 — sada istupili sa blažim uvjetima, pregovori nisu imali izgleda u uspjeh. Dne 2. siječnja na dan ponovnog otvaranja konferencije poslanika i Osman Nizami paša saopćio je njemačkom poslaniku, da u pogledu Drenopolja Porta ne će moći popustiti ne samo iz razloga vojničkih²⁴⁹⁾ nego i poradi toga, »što je Drenopolje za Tursku kao Moskva za Rusiju bivša prijestolnica sa mnogobrojnim svetištima i mošejama«, da su Sultan i njegova vlada u ovom pitanju nepopustljivi, pa ako Sile ne će da izvrše pritisak u Sofiji, rat će se svakako nastaviti. Njemački poslanik ponovno je savjetovao umjerenost. Turski delegat je odgovorio, da se njegova zemlja pokazala dosta susretljivom napuštanjem svoga evropskoga posjeda, ali još daljne žrtve da ne može podnijeti. Budući da ni Bugarska nikako nije odstupila od svoga zahtjeva bezuvjetne cesije Drenopolja, to je dne 6. siječnja²⁵⁰⁾ održana posljednja sjednica mirovne konferencije. No poslije predaje kolektivne note Velesila u Carigradu 17. siječnja²⁵¹⁾ i obrazovanja novog mladoturskog kabineta na čelu sa Mahmut Šefket pašom dne 23. siječnja,²⁵²⁾ Porta je u svom odgovoru od 30. siječnja na dé-

²⁴⁹⁾ jer je utvrda Drenopolje samo oko 300 klm udaljena od Carigrada, G P. XXXIV./I, str. 110, 111, 335 i d., 396 i d.

²⁵⁰⁾ G P. XXXIV./I, str. 139.

²⁵¹⁾ na predlog Sir E. Grey-a na Londonskoj konferenciji poslanika G P. XXXIV./I, str. 129 i d., 143 i d., 150 i d., 152 i d., 172 i d., 216.

²⁵²⁾ nakon što je od bivših mladoturskih vodja zbačen dosadnji kabinet Kiamil paša, G P. XXXIV./I, str. 240.

marche Sila u toliko popustila, što je pristala na rušenje utvrda Drenopolja i zadovoljila se onim dijelom grada, koji leži na lijevoj obali Marice, gdje se nalaze džamije i ostala svetišta.²⁵³⁾ Njemačka je vlada ovaj susretljivi mirovni predlog Turske odmah zagovarala u Sofiji, ali Londonska konferencija poslanika nije smatrala turski odgovor zadovoljavajućim.²⁵⁴⁾ Još 29. siječnja pregovori konferencije mira bijahu definitivno prekinuti, dne 1. februara²⁵⁵⁾ i Bugarska odbila je u Londonu tursku ponudu za mir, a 3. februara prv i balkanski rat nastavljen je*) bombardovanjem Drenopolja.

Već krajem februara Porta izjavila je u Londonu svoju spremnost popuštanja²⁵⁶⁾ i prihvatila medijaciju Velesila²⁵⁷⁾

²⁵³⁾ G. P. XXXIV./I. str. 285 i d. Prema mišljenju Berlina ovom susretljivošću Turske »Drenopolje nestaje kao utvrda, a kao grad stvarno bi potpao pod vlast Bugarske.« Petrograd predložio je flotnu demonstraciju Sila, da se Turska potpuno prisili na popuštanje. Njemačka i Austro-Ugarska ovome odlučno su se protivile. G. P. XXXIV./I. str. 167 marg., 167 i d., 176, 180 i d., 191, 194 i d.

²⁵⁴⁾ G. P. XXXIV./I. str. 291 i d.

²⁵⁵⁾ G. P. XXXIV./I. str. 296 i d., 321, 340 i d. Dne 14. februara ruski ministar Sazonov poduzeo je sondiranje kod engl. poslanika u pogledu držanja Velike Britanije za slučaj sveopćeg rata, kojeg je ali ostalo bez uspjeha, B. D. IX./II. str. 785.

*) kao drugi.

²⁵⁶⁾ glasom aide-mémoire-a predanog 25. II. Sir A. Nicolsonu Turska prećutno se odrekla Drenopolja, zatjevajući medju ostalim kao preduvjet: za granicu tok Marice — San Stefano, eksteritorijalnost za svetišta i historijske spomenike u Drenopolju, uređenje pitanja otoka po Silama, nikakvu ratnu odštetu i djelomično preuzimanje drž. duga, rušenje utvrda Drenopolje i Kirk-Kilise. G. P. XXXIV. str. 424, 428, 431, 432.

²⁵⁷⁾ koncem februara.

da se dodje do mira. Ali balkanski saveznici u svojem odgovoru sredinom marta²⁵⁸⁾ — na posredovni upit Velesila — zahtjevali su medju ostalim ne samo predaju Drenopolja već i Skadra, svih egejskih otoka, Krete, te ratnu odštetu, dok je udružena crnogorsko-srpska vojska nastavila ratne operacije protiv Skadra, premda je Sir E. Grey još 11. marta saopćio srpskom i crnogorskom zastupniku u ime Sila²⁵⁹⁾ »que la Serbie (le Monténégro) sera tenue d'évacuer le littoral et le territoire de l'Albanie après la délimitation par les Puissances dès que lesdites Puissances lui auront notifié leur décision«. Osim toga engleski ministar inostranih djela ovlastio je i predstavnike u Cetinju i Beogradu, da ozbiljno upozore dotične vlade i da ih odvrate od daljnog bezkorisnog prolijevanja krvi pred Skadrom.²⁶⁰⁾ Njemački poslanik pridružio se ovom koraku. Dne 22. i 23. marta uslijedio je i kolektivni démarche Sila u Beogradu, Sofiji, Cetinju i Ateni.²⁶¹⁾ Budući da je grof Berchtold dne 21. marta napustio svoj dosadašnji otpor u pitanju Djakova,²⁶²⁾ odustajući

²⁵⁸⁾ G. P. XXXIV./I. str. 234 i d., 363, 400 i d., 443 i d., 450 i d. XXXIV./II. str. 474 i d., 477, 493 i d., 500 i d., 518. Iswolski der diplomat, Schriftw. 1911—14. Stieve III, str. 80. Početkom marta Srbija ponovno je saopćila u Parisu te Berlinu svoje stanovište tičući se Peć-i, doline Drine, Dibra i Djakova, čega se vlada ne može odreći, a kada Sila drugojačije odluče, Beograd da se toga ne će moći držati. Za to vrijeme Grci oružano su napredovali i 6. marta osvojili Janjinu.

²⁵⁹⁾ G. P. XXXIV./II. str. 480, 481.

²⁶⁰⁾ G. P. XXXIV./II. str. 502, 503, 504, 525 i d.

²⁶¹⁾ u smislu četiri tačaka sastavljenih na Londonskoj konferenciji poslanika kao odgovor na saopćenje balkanskih saveznika od sredine marta. Linija Enos—Ergene—Midia predložena bi medju ostalim kao granica izmedju Bugarske i Turske, pitanje egejskih otoka da će biti uređeno po Silama, Turska odriče se otoka Krete, Na ovaj posredovni predlog Velesila, balkanski saveznici odgovorili su istom 5. aprila, G. P. XXXIV./II. str. 527, 542 i d., 552 i d.

²⁶²⁾ ali je odlučio poduzeti ozbiljnije mjere (flotnu demonstraciju) protiv Crne Gore. G. P. XXXIV./II. str. 504 i d., 513, 514 i d., 529 i d., 531 i d.

Sazonov nikako nije odstupio od svog stanovišta da se Djakovo

od zahtjeva da se taj grad pripoji Albaniji, Londonska konferencija poslanika, poslije dugih pregovora, na svojoj sjednici od 22. marta definitivno se sporazumjela u pitanju sjeverne i sjevero-istočne granice Albanije. Odlučeno je da će Skadar pripasti Albaniji, a Djakovo da će ostati Srbiji. Konferencija je zaključila odmah izvijestiti o tome srpsku i crnogorsku vladu, kako bi se prekinula opsada Skadra, obustavila daljna neprijateljstva i napustilo albansko područje. Nakon pada Drenopolja 26. marta²⁶³) preduzet je u tom smislu dne 28. marta i kolektivni demarš Sila u Cetinju, a dan kasnije i u Beogradu.²⁶⁴)

Crna Gora nije međutim pokazala volju pokoriti se odluci Velesila. Poslije izbjegavajućeg odgovora od 1. aprila²⁶⁵) sve Sile — osim Rusije²⁶⁶) — pristale su na flotnu demon-

prepusti Srbiji ali je obećao, da će u slučaju ako u tom pogledu popusti Beč, uložiti oštar demarš u Cetinju, kako bi Crna Gora obustavila daljnju akciju protiv Skadra. Ovo popuštanje Beča primljeno je u Berlinu sa velikim zadovoljstvom, G P. XXXIV./II. str. 514 i d., 521 i d., 524, 538 i d., 544, 545 i d.

²⁶³) G P. XXXIV./II. str. 565, XXXIV./I. str. 340 i d. Zahvaljujući srpskoj pomoći (2 divizije).

²⁶⁴) G P. XXXIV./II. str. 554 i d., 556, 557 i d., 561, 563 i d., 568 i d., 570, 571 i d.

Premda je poslije umirljivih izjava grofa Berchtolda krajem decembra i početkom siječnja 1912-13 objavljen dne 11. marta u Beču i Petrogradu identični austro-ruski communiqué o redukciji vojske, nerasploženje Petrograda — koji je osudio stav Beča u pogledu Crne Gore — protiv Austro-Ugarske i dalje je potrajalo, I kod predaje kolektivnog demarš-a Sila u Cetinju i Beogradu, trebalo je čekati instrukcije zastupnika Rusije, koje su iz Petrograda stigle tek u posljednji čas. U Berlinu i Beču vladalo je mišljenje, da Rusija svojim odugovlačenjem da se pridruži koraku Sila jasno pokazuje, da ne želi da se kriza brzo riješi, G P. XXXIV./I. str. 91, 120 i d., 138, 163 i d., 306 i d., 309 i d., 333 i d. XXXIV./II. str. 469 i d., 472 i d., 474 i d., 501 i d., 514 i d., 554 i d., 556, 557 i d., 561, 563 i d.

²⁶⁵) G P. XXXIV./II. str. 600.

²⁶⁶) koja je izjavila, da nema raspoloživih ladja! G P. XXXIV./II. str. 595 i d., 610 i d. I Italija ispočetka pokazala je nepovje-

straciju i 5. aprila ratne ladje Engleske, Francuske, Njemačke, Austro-Ugarske i Italije uplovile su u luku Antivari.²⁶⁷) Ali crnogorski kralj i prijestoljonasljednik pod pritiskom svojih ministara izjavili su, da nikako ne mogu odstati od daljne ratne akcije protiv Skadra. Stoga je na predlog Beča²⁶⁸) flotna demonstracija Sila proširena u efektivnu blokadu crnogorske i albanske obale, koja je započela 10. aprila, a 13. blokada protegnuta je do Drača.

Nakon odgovora balkanskih država od 5. aprila, kolektivnog koraka Velesila kod vlada ratujućih država dne 13. i 14. aprila,²⁶⁹) upotpunjen 17. aprila saopćenjem oznake granica sjeverne i sjevero-istočne Albanije, balkanski saveznici u svom oficijelnom odgovoru od 21. aprila²⁷⁰) medju ostalim izjavljaju, »qu'ils acceptent cette médiation se réservant dans le cours des négociations de débattre avec les Grandes Puissances les questions se rapportant aux îles et à la fixation définitive des frontières de la Thrace et de toute l'Albanie.« Još 15. aprila zaključeno je na osnovu usmenog utanačenja u Čataldži deset-dnevno primirje izmedju Bu-

renje i protivila se zajedničkoj flotnoj demonstraciji sa Austro-Ugarskom, koja akcija da nije popularna u Italiji, dok bi jednostrani korak Austro-Ugarske predstavljao tešku opasnost za talijansko-austrijske odnose.

²⁶⁷) G P. XXXIV./II. str. 598 i d., 605 i d., 608, 613 i d., 617 i d., 625. Les Affaires Balkaniques II, str. 136.

²⁶⁸) gdje je zavladao sve jača uzrujanost zbog stava Crne Gore i dvostruke igre Rusije, koja ne želeći da sudjeluje na flotnoj demonstraciji Sila, uspjeh cijele akcije stavlja u pitanje. Vojni krugovi osudili su popustljivost i pasivni stav austro-ugarske diplomacije i zagovarali u interesu čuvanja ugleda monarhije primjenu energičnih mjera, G P. XXXIV./II. str. 504 i d., 529 i d., 535 i d., 600, 619 i d., 625, 627 i d., 632, 647, 651 i d.

²⁶⁹) G P. XXXIV./II. str. 621 i d., 644 i d., 679, 698.

²⁷⁰) G P. XXXIV./II. str. 703 i d., 777 i d., Les Affaires Balkaniques II, str. 176. Kolektivni demarš u Carigradu i balkanskim centrima poduzet sa strane Sila kao odgovor na ovo saopćenje balkanskih saveznika uslijedio je dne 1. maja.

garske i Turske,²⁷¹⁾ koje je poslije isteka toga roka produ-
ljeno za daljnih deset dana. Dok su se odnosi između Bu-
garske te Srbije i Grčke sve više zaoštrili,²⁷²⁾ rumunjsko-bu-
garski spor zbog Silistrije koji je već prijetio oružanim su-
kobom, posredstvom Petrogradske konferencije poslanika

²⁷¹⁾ G. P. XXXIV./II. str. 694 i d., 707. Cataldža liniju
Bugari nikako nisu mogli osvojiti!

²⁷²⁾ zbog pitanja diobe ratnog plijena. Zato je 6. aprila 1913
ruski ministar vanjskih poslova upozorio Atenu, da se okani svih
mjera protiv Bugarske. Isti dan Sazonov predlaže Londonu, (Sir E.
Grey-u) da se obzirom na prijeteci bugarsko-srpski sukob energično
utječe na obje države, kako bi se zapriječilo »opasnost građanskog
rata.« Dne 17. aprila Petrograd upozorio je Beograd i Atenu, da se
suzdrže ratne akcije protiv Bugarske. Medjutim uzbuđenje bugarskog
javnog mnijenja i napadaji štampe na njene saveznike poprimili su
sve većih razmjera, a vlada uporno se držala stanovišta predaje
Macedonije Bugarskoj, kako je to utvrdio savezni ugovor, Petrograd
naprotiv — koji nije imao volju da ozbiljno utječe i na Sofiju —
pokazao je da je na strani Bugarske, zastupajući njene zahtjeve
obzirom na novu granicu u Macedoniji, dok je Srbe, koji su stvarno
oslobodili Macedoniju, nastojao umiriti obećanjima u pogledu Bosne
i Hercegovine. Stav ruske diplomacije (Isvoljski—Sazonov—Hart-
wig) — i unatoč miroljubivih izjava i nastojanja cara Nikole II, —
jasno je očitan u instrukciji ministra vanjskih poslova Sazonova po-
slaniku u Beogradu Hartwigu dne 6. maja: »Srbija je istom dostigla
prvi stadij svoga historijskog puta i za postignuće svog cilja morati
će podnositi još strahovitu borbu u kojoj sav njen opstanak može
doći u pitanje. Srbiji obećana zemlja leži na području današnje
Austro-Ugarske, a ne tamo kamo ona sada teži (tj. u Macedoniji!) i
gdje joj Bugari stoje na putu. Pod ovim okolnostima životni je
interes Srbije, s jedne strane održati savezni odnos sa Bugarskom a s
druge upornim i strpljivim radom pribaviti si potrebni stepen pri-
preme za onaj u budućnosti neizbježivi boj. Vrijeme radi za Srbiju i
za propast njenih neprijatelja, koji već pokazuju jasne znakove ras-
padanja. — Izjavite to Srbima!...« Jednako se izrazio ruski ministar
vanjskih poslova i srpskom poslaniku u Petrogradu Popoviću izjavivši
mu ponovno, »da će Srbija dobiti mnogo zemlje od Austro-Ugarske
i da mora raditi za budućnost.« Isvoljski der diplomatische Schriftw.
1911—14. Stieve III, str. 119 i d., Guechoff, ibid. str. 129. Weiss-
buch betreffend die Verantwortlichkeit der Urheber des Krieges str.
77 i d., 110. G. P. XXXIV./II. str. 707, 708 i d., 730, 749 i d., M. v.
Taube: La politique russe d'avant-guerre et la fin de l'Empire des
Tsars, njem. 1929, str. 274 i d.

likvidiran je uglavnom u smislu rumunjskih interesa.²⁷³⁾ Ti-
me je nakon dugotrajnih diplomatskih rasprava i treća točka
austro-ugarskog balkanskog programa²⁷⁴⁾ sankcionisana me-
djunarodnim zaključcima.

12. aprila²⁷⁵⁾ srpska vlada pokoravajući se odluci Vele-
sila izjavila je u Berlinu i Parisu, da je zaključila obustaviti

²⁷³⁾ G. P. XXXIV./I. str. 145 i d., 160 i d., 181 i d., 195, 263
i d., 300 i d., 338 i d., 364, 378 i d., 402 i d., 406, 413, XXXIV./II.
str. 463 i d., 589 i d., 608 i d., 616 i d., 688, 693 i d., 697.

Kako pregovori u Londonu (Take Jonescu — Danev) i Sofiji
nisu nikako napredovali, a zaoštrenost između obju država sve je
rasla, odlukom konferencije poslanika izvršen je 23. II. zajednički
démarche Sila u Sofiji u cilju, da bi prepustila rješenje svojih opre-
ka sa Rumunjskom Velezilama. Bugarska je pristala, dok je Rumunj-
ska već dan prije prihvatila predlog Engleske. Na konferenciji po-
slanika — koja je po želji zavadenih strana zasjedala u Petrogradu
— započetom kraja marta, Trojni savez toplo je zagovarao rumunjske
zahtjeve, pa je i mimo prvotnog jakog otpora sa strane Engleske,
već sredinom aprila postignut općeniti sporazum medju Silama. Ru-
munjska je uglavnom dobila što je zatražila tj. Silistriju uključivo
utvrdu Medjidia-Tabia, Bugarska se obvezala porušiti sve utvrde na
cijeloj granici Dobrudže od Dunava do Crnog Mora i urediti pitanje
Kucovlaha u smislu rumunjskih želja. Naprotiv rumunjski zahtjevi
daljnih teritorijalnih koncesija na primorju naišli su na otpor Trojnog
sporazuma i nisu mogli biti ostvareni. Točnije odredjivanje rumunj-
sko-bugarske granice prepušteno je mješovitoj rumunjsko-bugarskoj
komisiji. Završni protokol Petrogradske konferencije poslanika potpi-
san je istom 9. maja.

²⁷⁴⁾ tj. 1) Nepripuštanje Srbije Jadranskom moru, 2) Obrazo-
vanje jedne za život sposobne Albanije i 3) Priznavanje teritori-
jalnih zahtjeva Rumunjske.

²⁷⁵⁾ Sir E. Grey održao je dne 7. aprila u Donjoj Kući govor
u kojem je medju ostalim rekao: »Engleska složila se sa drugim
Silama u obrazovanje jedne nezavisne Albanije i ova odluka ima da
bude osnažena zajedničkom demonstracijom flota. Engleska rado se
pridružila, jer su Albanci kao u pogledu njihove rase tako i jezika
a donekle i vjere, samostalan narod. Rat koji se vodi protiv njih
već dugo nema ništa zajedničkog sa ratom saveznika protiv Turske

sve napadaje na Skadar i povući svoje trupe.²⁷⁶⁾ I u Beču srpski poslanik jednako se izrazio. Istovremeno vlada je dala formalan nalog generalu Bojoviću²⁷⁷⁾ odmah obustaviti daljna neprijateljstva pred Skadrom, osim ako bude napadnut od turske vojske. Crna Gora naprotiv i mimo zaključka Sila i internacionalne flote sakupljene u crnogorskim vodama, nastavila je svoje ratne operacije i 24. aprila²⁷⁸⁾ poslila sedam-mjesečnih borba njene trupe bez otpora ulaze u grad.

Padom Skadra, koji prema stanovištu Beča predstavlja

ili jednim oslobodilačkim ratom. Akcija Crne Gore protiv Skadra imade nasuprot značaj osvajalačkog rata i simpatije iskazane narodima koje se bore za svoju slobodu, trebalo bi na jednaki način prenijeti i na Albance grada Skadra, koji se bore za ista dobra.« Isti dan i njemački kancelar održao je veliki govor u Reichstagu u kojem je podvukao opasnost jakih panslavističkih strujanja za mir Evrope, nastojanje Berlina da ublaži rusko-austrijsku napetost, nepokolebivu čvrstoću saveza sa Austro-Ugarskom, potpunu saglasnost sa nastojanjem Engleske da se održi evropski mir, govoreći toplim riječima o njemačko - engleskoj saradnji od početka Londonske konferencije. Poslije ovih govora Petrograd počeo se sve više osvijestiti i utjecati u Beogradu i Cetinju. Čuvenim communiqué-om od 10. aprila ministar Sazonov je htio da pred svijetom dokaže miroljubive namjere ruske politike, Cetinju savjetovao popustljivost, ali je u neku ruku nastojao opravdati i stav Rusije prema Crnoj Gori. G P. XXXIV./II. 641, 642, 644 i d., 656 i d., 658, 665 i d. Francuska Zuta Knjiga: Les Affaires Balkaniques II, str. 142, 149.

276) G P. XXXIV./II. str. 671 i d. Les Affaires Balkaniques II. str. 151.

277) Vrhovnom zapovjedniku svih trupa pred Skadrom. Oe-U. A. VI, str. 117. Izjava ministra Pašića dne 12. aprila

278) pošto je Essad paša 22. aprila uslijed potpunog pomanjkanja hrane i pomoći sa strane, odlučio predati grad Crnogorcima. Na konferenciji poslanika još od 17. aprila na predlog Engleske stvorenu je plan saopćiti crnogorskoj vladi da će joj Sile dati zajam od 1.200.000 funti ukoliko se odreće Skadra. Trojni savez u interesu mira pristao je. Ali poslije ulaska Crnogoraca u Skadar, Beč se odlučno protivio finansijskoj pomoći Crnoj Gori. Iswolski der diplomat, Schriftw. 1911—14. Stieve III. str. 130, 133 i d., G P. XXXIV./II. str. 676 i d., 686 i d., 697 i d., 701 i d.

»ključ austro-ugarskog balkanskog programa«²⁷⁹⁾ balkansko pitanje došlo je u novi akutni stadij, koji je prijetio međunarodnim komplikacijama. Zaključkom Londonske konferencije poslanika od 23. aprila²⁸⁰⁾ Sile uložile su 27. aprila kolektivni démarche u Cetinju ističući, »que la prise de Scutari ne modifie en rien les décisions des puissances relatives à la délimitation nord et nord-est de l'Albanie, que par conséquent, la ville de Scutari doit être évacuée dans le plus bref délai et qu'elle devra être remise aux puissances représentées par les commandants des forces navales internationales. Le gouvernement monténégrin sera invité donner une prompte réponse à cette communication.« Austro-Ugarska ujedno je predložila²⁸¹⁾ i oštar pritisak na Crnu Goru bezodvlačnom primjenom prisilnih mjera, tj. zaposjednuće crnogorskih lučkih mjesta međunarodnim odjeljenjima vojske ili bombardovanje tih mjesta, da bi se tako postiglo bezuslovno ispražnjenje Skadra. Ali kako pojedine od Sila u prvom redu Rusija²⁸²⁾ nisu pokazale spremnost za takovu akciju, austro-ugarska vlada, »da si osigura slobodne ruke

279) jer da bez Skadra »kao čisto albanskog područja nije moguće obrazovati samostalnu Albaniju«, Skadar u posjedu Crne Gore da bi ugrožavao i luku Sveti Jovan Medovanski. Ista mogla bi sa strane Crne Gore biti ustupljena Srbiji, čime bi Srbija »bez obzira na eventualno ujedinjenje obiju slavenskih država i protiv volje monarhije ipak došla na Jadran, osim toga omogućilo bi se time i srpstvu proširenje preko njegovih etnografskih granica«. Oe-U A. VI. 325 i d.

280) Oe-U A. VI. str. 218. G P. XXXIV./II. str. 751.

281) Oe-U. A. VI. str. 215. G K. XXXIV./II. str. 722, 723—735.

282) Iswolski der diplomat Schriftw. 1911—14. Stieve III. str. 135 i d., G P. XXXIV./II. str. 737 i d., 739, 740, 741 i d., 751, 752, 757 i d. I Italija protivila se akciji Austro-Ugarske za provodjanje volje Evrope. Jednostrana akcija Austro-Ugarske pa makar i sa mandatom Evrope — prema mišljenju Rima — bila bi velika opasnost za opći mir i talijanski utjecaj u Albaniji, a kod eventualne zajedničke akcije Austro-Ugarske i Italije trebala bi sudjelovati i treća Sila — barem nominalno — naime Engleska. Ali London pokazao je rezerviranost, jer britanski interesi nisu bili direktno tangirani, uzimajući osim toga u obzir i stav svojih saveznika.

i da ne bude dalje ovisna o metodi odugovlačenja koncerta Sila«, na sjednici Londonske konferencije poslanika od 28. aprila²⁸³) precizirajući svoje stanovište izjavila je, da si mora pridržavati pravo »u danom času pribjeći potrebnim mjerama za provadjanje odluke Evrope«. Dne 30. aprila stigao je odgovor iz Cetinja koji bijaše negativan.²⁸⁴) Evropska kriza sada je ponovno dostigla svoj vrhunac. Austro-ugarska vlada već je htjela uputiti ultimatum Crnoj Gori²⁸⁵) a 3. maja naredila je i »iznimno stanje« u Bosni i Hercegovini, ali uto crnogorski kralj popustio je, te raspuštajući svoj kabinet²⁸⁶) naredio dne 4. maja²⁸⁷) crnogorskom poslaniku u Londonu, obavijestiti vladu o svojoj odluci bezuslovnog odricanja Skadra, a isti dan navečer uputio preko engleskog poslanika slijedeću depešu Sir E. Grey-u: »Mon Gouvernement à exposé dans sa note du 30 avril les raisons de son attitude dans la question de Scutari. Cette attitude à été inspirée par les principes catégoriques de la justice. J'affirme une fois de plus, avec mon peuple, notre droit consacré par l'histoire et par la conquête. Ma dignité ainsi que celle de mon peuple ne me permettant pas de me soumettre à des sommations isolées. Je remets le sort de la ville de Scutari entre le mains des puissances.«

Zahvaljujući ovom obratu u pitanju Skadra, izostala je

²⁸³) Oe-U A., VI, str. 325 i d.

²⁸⁴) G P. XXXIV./II, str. 782, 785 i d.

²⁸⁵) da u roku od tri dana isprazni Skadar, Italija vodjena nepovjerenjem spram Beča sada nije se više opirala zajedničkoj akciji sa Austro-Ugarskom. G P. XXXIV./II, str. 786 i d., 789 i d., 791 i d., 795 i d., 806 i d., 853.

Treba naglasiti da nikakav sporazum o nekoj diobi Albanije između Italije i Austro-Ugarske nije stvoren. Potanje G P. XXXIV./II, str. 798.

²⁸⁶) dne 9. maja novoobrazovani kabinet bijaše pod predsjedanjem generala Vukovića.

²⁸⁷) Oe-U A., VI, str. 350, 359 i d. G P. XXXIV./II, str. 796 B. D. IX./II, str. 1157 i d., 1198, 1205 i d.

oružana intervencija Austro-Ugarske i Italije u Albaniji i uklonjena opasnost teških evropskih komplikacija.

Početkom maja na molbu bugarskog delegata u Londonu, engleski ministar Sir E. Grey izradio je nacrt mirovnog ugovora između Turske i četiri balkanskih država,²⁸⁸) sastojeci se iz pet tačaka koje glase: »1) The frontier in Europe between Turkey and Bulgaria shall extend from Enos to Midia.²⁸⁹) The exact boundary line shall be delimited by an international Commission. All ottoman territory to the west of this frontier in Europe, with the exception of Albania is ceded by his Imperial Majesty Sultan of Turkey to the Allies. 2) The delimitation of the boundaries and all other questions regarding Albania are reserved for settlement by the Powers. 3) His Imperial Majesty the Sultan of Turkey renounces all sovereign and other rights over the Island of Crete wich is hereby ceded to his Majesty the King of the Hellenes. The settlement of the question respecting the future of all islands in the Aegean Sea and also of the Peninsula of Mount Athos is left to the decision of the Powers. 4) All questions of an financial character are left to the international Commission at Paris in which the delegates of Turkey and the Allies will take part. 5) The present Treaty shall be ratified and the ratification shall be deposited at as soon as possible.« Kako su osim Turske²⁹⁰) i

²⁸⁸) G P. XXXIV./II, str. 765 i d., 799, 800 i d.

²⁸⁹) dakle ravnom linijom, a ne kako to bijaše prvotno predloženo tj. Enos — Ergene — Midija! Ovu ravnu liniju zagovarale su krajem marta i Velesile kod Porte.

²⁹⁰) koja je izjavila, da se zauvijek odriče teritorija zapadno od linije Enos-Midija. G. P. XXXIV./II, str. 835.

balkanski saveznici oficijelnim odgovorom od 12. maja²⁹¹⁾ izrazili svoju spremnost obustaviti neprijateljstva i označili London kao mjesto zasjedanja mirovne konferencije, londonski pregovori ponovno su započeli. Ali sve jača zategnutost odnosa medju balkanskim saveznicima priječila je uspješan rad konferencije. Napetost izmedju Bugarske i Srbije te Grčke i Bugarske danomice je rasla.²⁹²⁾ Sredinom maja došlo je i do opetovanih teških sukoba medju bugarskim i grčkim trupama. Pored toga pojavio se i ozbiljan grčko-talijanski spor zbog pitanja granice južne Albanije te egejskih otoka. I Rumunjska nezadovoljna rezultatom Petrogradske konferencije poslanika zbog neispunjenih zahtjeva u pogledu teritorijalne koncesije na Crnom moru —

²⁹¹⁾ G P. XXXIV./II. str. 834 na demarše Sila od 1. maja.

²⁹²⁾ Bugarska je na osnovu Clana IV tajnog dodatka bugarsko-srpskog ugovora dne 19. maja oficijelno zatražila obraničku presudu Rusije u bugarsko-srpskom sporu. Sazonov odgovorio je da treba prethodno zaključiti mir sa Turskom i upozorio, da će se i grčko-bugarski spor morati riješiti na jednaki način. O predaji Soluna Greci nisu više htjeli ni da čuju, pogotovo otkad je taj grad u neku ruku posvećen krvlju grčkog kralja Djura, koji je tamo dne 18. marta pao žrtvom atentata. Dne 25. maja srpski poslanik Spalajković predao je bugarskoj vladi notu u kojoj Srbija traži reviziju prije rata zaključenog ugovora. Dne 1. juna potpisan je grčko-srpski defenzivni ugovor kao i vojna konvencija. Iswolski der diplomat, Schriftwechsel 1911—14. Stieve III. str. 159 i d., 168. G P. XXXIV./II. str. 534, 712, 822, 827—830, 832, 836 i d., 846, 854 i d., 857, 865, 866, 870, 872, Oe-U A. VI. str. 530 i d., 535 i d., 600, 616.

Miroљjubiva nastojanja ruskog cara da se održi evropski mir došla su do izražaja i mjeseca maja prigodom njegovog puta u Berlin, koji bijaše privatnog značaja, da sa engleskim vladarom prisustvuje obiteljskoj proslavi njemačke carske kuće. Ovom zgodom Nikola II. pretresajući u toku jednog političkog razgovora sa državnim sekretarom Istočno pitanje, potpuno se saglasio sa stanovištem Njemačke, da se bezuvjetno održi Turska u njenim sadašnjim granicama, dok je caru Vilimu II. izjavio, »da ne traži Carigrad ni Dardanele, Sultan neka ostane čuvar moreuza«. Sva tri vladara priznali su princip održanja statusa quo na Istoku. Ruski car uputio je i ozbiljne brzoglavne opomene u Sofiju. G P. XXXIV./II. str. 864 i d. M. v. Taube, ibid. str. 269 i d.

i pored savjetovanja Beča i Berlina²⁹³⁾ — zauzela je stav protiv Bugarske i izjavila, da u slučaju novog sukoba na Balkanu ne će moći dopustiti obrazovanje jedne Velike Bugarske. Istom na odlučnu intervenciju Sir E. Grey-a dne 27.

²⁹³⁾ da održi mir i da ne sklapa event. savez sa Srbijom, jer je takav protiv interesa Austro-Ugarske i Trojnog saveza. Ali Bukurešt — gdje je djelatnost ruske diplomacije sa ciljem, odvojiti Rumunjsku od Centralnih Sila, pokazala sve značajnije uspjehe — dao je hladan odgovor ističući, da potpuno shvaća da Austro-Ugarskoj ne bi bilo u interesu stvaranje jedne Velike Srbije, ali još je manje u interesu rumunjskog naroda i dinastije obrazovanje Velike Bugarske na jugo-istoku Evrope, pa da je zadaća rumunjske politike činiti sve da se to zapriječi. G P. XXXIV./II. str. 816 i d., 820—825, 825 i d., 844 i d., 873 i d., 875 i d., 877 i d., Oe-U A. V. str. 937 i d., 980, 1055. VI. sv. str. 110 i d., 154 i d., 288, 316—320, 500 i d., 520 i d., 540 i d., 560 i d., 566 i d., 576.

Stav Njemačke i Austro-Ugarske u pitanju političkog odnosa prema Bugarskoj i Srbiji s jedne, te Rumunjskoj i Grčkoj — kao neslavenskim balkanskim državama — s druge strane, nije bio saglasan. Berlinski kabinet polagao je osobitu važnost na održanje tijesnih saveznih odnosa Rumunjske i političko približenje Grčke Trojnom savezu, te sporazum izmedju Austro-Ugarske i Srbije. Ekspanzivne namjere Bugarske naprotiv, koja se sasvim priklonila Rusiji, mogu izazvati sukobe na Balkanu sa drugim balkanskim državama i ozbiljno poremetiti ravnovjesje Sila i mir na Bliskom Istoku, pa je zato interes Trojnog saveza postaviti se na stranu ostalih balkanskih Sila. Privući Grčku u Trojni savez da je napose u interesu Centralnih Sila, jer bi ojačala poziciju Italije a i Austro-Ugarske u Sredozemnom moru i koristila privrednim interesima Njemačke u Maloj Aziji, Grčka pak kao član Trojnog sporazuma učvrstila bi maritimne snage Francuske i Engleske i ohrabrila Rusiju u njenim agresivnim planovima na Istoku.

Bečki kabinet polazeći sa stanovišta specifičnih austro-ugarskih interesa, uvjetovanih geografskim položajem i unutarnjo-političkom strukturom države, jednako priznaje potrebu dobrih odnosa sa Rumunjskom, što je monarhija i dokazala punim podupiranjem rumunjskih zahtjeva na Petrogradskoj konferenciji poslanika. Sa Grčkom ne postoje doduše interesne opreke, ali nastojanja grčke vlade, koja u zadnje doba traži ne samo teritorijalne ustupke u Albaniji, nego pokazuje i jasne znakove političke saradnje sa Srbijom, u očitoj su protivnosti sa etnografskim principom i zahtjevima što ih zastupaju Italija i Austro-Ugarska u pogledu budućeg uređenja albanske države. Što se pak tiče Srbije i Bugarske, Austro-Ugarska — glasom

maja kod šefova balkanske mirovne konferencije,²⁹⁴) savez-
nici popustili su i konačno 30. maja potpisali u Londonu
preliminarni mir sa Turskom u smislu predloga Velesila, dok
je rješenje svih ostalih spornih pitanja prepušteno direktnim
diplomatskim pregovorima.

Propašću evropske Turske — kojom se završava prvi
čin rusko-turskih opreka iz godine 1878 — Istočno pitanje
u koliko se tiče turske vlasti na Balkanu, riješeno je prema
principu narodnosti, a ruska politika poravnala sebi puteve
za konačno ostvarenje stoljetnih aspiracija na Bliskom
Istoku. Austro-Ugarskoj i Italiji uz pomoć ostalih Velesila

instrukcija grofa Berchtolda od 2. maja — ne može da se solidariše sa
stanovištem Berlina. Raspoloženje Srbije, koja »danas više no ikad
stoji pod ruskim utjecajem« prema susjednoj monarhiji je takovo, da
Austro-Ugarska mora računati s njom »u dogledno vrijeme kao svo-
jim protivnikom pa prema tome i postupati.« I upravo radi toga
podržavanje dobrih odnosa sa Bugarskom — na čemu se već godinama
radi — neophodan je interes austro-ugarske orijentalne politike. Na-
pustiti Bugarsku značilo bi otvoriti put ruskom utjecaju na Balkanu
i nanovo učvrstiti balkanski savez. Bugarska doduše »od vjkada je
vodila ne rusku već bugarsku politiku i činiti će to i u buduće, u
koliko ju Njemačka i Austro-Ugarska ne bi tjerale u ruke Rusije.«
Beč ne vjeruje da bi se podupiranjem Bugarske, Rumunjaka udaljila
od Trojnog saveza, već naprotiv da postoji nada u potpuni sporazum.
I smjer bugarske politike — za razliku od Grčke — u odnosu prema
Turskoj u punom je skladu sa nastojanjem Trojnog saveza, da se sa-
čuvaju ostaci turske države i zapriječi ruska ekspanzija u pravcu
Dardanela ili Male Azije.

²⁹⁴) razloživši im svoje stanovište sa riječima: »Il faut signer
ou partir.« G P. XXXIV./II. str. 867, 868. Bugarska bila je spremna
odmah potpisati mir sa Turskom tim prije, što je — prema izjavama
bugarskog poslanika u Petrogradu — očekivala, da će poslije zaključka
mira moći izvršiti »pritisak« na Srbiju i Grčku. G P. XXXIV./II.
str. 871, 872, 884, 885.

uspjelo je doduše oduprijeti se srpskom izlazu na Jadransko
more, obrazovati nezavisnu Albaniju i tako umanjiti plo-
dove srpskih pobjeda za minulog balkanskog rata, ali su time
odnosi između teritorijalno znatno uvećane i vojnički oja-
čane Srbije te susjedne monarhije sada stupili u novi za mir
Evrope sudbonosni period krajnje napetosti, koja je sa svim
svojim posljedicama u stvari samo ubrzala proces nacional-
nog oslobodjenja.

III

OD PROPASTI EVROPSKE TURSKE DO TALIJANSKE NEUTRALNOSTI

MAJ 1913 — AUGUST 1914

Londonskim preliminarnim ugovorom o miru novoosnovani teritorijalni status quo na Balkanu nije dugo potrajao. Tokom juna Sile, napose Rusija i Francuska uzalud su nastojale ublažiti sve jaču zaoštrenost bugarsko-srpskih te bugarsko-grčkih odnosa i zapriječiti lom balkanskog saveza.¹⁾ Dne 19. juna bugarska vlada²⁾ dostavila je striktno odbijajući odgovor na srpsku notu tičući se prije rata zaključenog saveznog ugovora.³⁾ Dne 25. juna Bugarska definitivno je

1) G. P. XXXV, str. 5—10, 11 i d., 15 i d., 17 i d., 21 i d., 26 i d., 29, 35 i d., 41 i d., 49 i d., Les Affaires Balkaniques II, str. 206. Depešom od 8. juna ruski car poduzeo je i separatnu mirovnu akciju kod vladara Bugarske i Srbije. Poglavitito obzirom na ovu posredovnu akciju cara Nikole II, kojoj uspjeh treba sačekati, pa da se zapriječi utisak »kao da monarhija sebe stavlja u službu ruskog u ime panslavizma poduzetog koraka«. Beč otklonio je 17. VI. ruski predlog — usvojen na konferenciji poslanika od 5. juna a i sa strane Njemačke — zasebnog kolektivnog démarchea Sila kod vlada balkanskih država u cilju bezodvlačne redukcije njenih mobilnih trupa.

2) pod predsjedanjem ministra Danev-a poslije demisije kabineta Gešov krajem maja, G. P. XXXV, str. 24 i d., 44 i d.

3) Vidi 292). Ni Srbija odgovorom od 22. juna nije pokazala

odbila sve daljne pregovore,⁴⁾ a u noći od 29. na 30. juna bugarske trupe bez prethodnog navještaja rata i navodno bez znanja bugarske vlade⁵⁾ izvršile su napad na srpske i grčke položaje na cijeloj liniji Karatova—Štip—Valandovo.

Trojni savez nije odstupio od svoga stanovišta što ga je zauzeo na početku balkanske krize.⁶⁾ Rumunjska naprotiv

volju priznati bugarsko stanovište. Kako je pored toga bugarska vlada i odugovlačila izvršenje Petrogradskim protokolom sankcionisane odluke u pogledu Silistrije, uzbuđenje u Bukureštu, gdje je zavladao općenito mišljenje o potrebi zaposjednuća linije Tutrakan—Balčik — i pored nastojanja Beča približiti Bugarsku i Rumunjsku — danomice još je više raslo. Cirkularnom notom rumunjska je vlada pristankom kralja još početkom juna obavijestila Silu, da Rumunjska u slučaju bugarsko-srpskog sukoba nipošto ne će moći ostati neutralna. G P. XXXV, str. 14 i d., 46, 54 i d., Oe-U Aussenpolitik VI, str. 586, 708.

⁴⁾ Les Affaires Balkaniques II, str. 229 i d., 231 i d. G P. XXXV, str. 51, 52.

⁵⁾ već na osnovi tajne naredbe bugarskog generalnog štaba, General Savov koji da za taj prepad bijaše odgovoran, doskora je otpušten od bugarske vlade. Vidi Guéchoff, L'alliance balkanique str. 158, G P. XXXV, str. 78, 79, 139, Oe-U A. VI, dokumenat str. 944 i d. Austrijski dokumenti naprotiv dokazuju, da je napad na Srbe uslijedio na temelju lične zapovijedi bugarskog vladara i »tajnog plana koji je izradjen još ljeti 1912«, a onaj na Grke na zapovjed ministra Danev-a i protiv volje kraljeve, jer je navodno »osam dana prije potpisan sporazum o neutralnoj zoni sa grčkim kraljem Konstantinom«.

⁶⁾ Austro-ugarski ministar inostranih djela odmah je obavijestio Berlin, da će monarhija i nadalje zauzeti stav iščekivanja, koji ali baš obzirom na granično susjedstvo da nikako ne može imati značaj potpune pasivnosti. Austro-Ugarska ne želi direktan priključak Bugarske Trojnom savezu zbog opasnosti da bude uvučena u cvrpske komplikacije, ali da postoji jednakost interesa Bugarske i Austro-Ugarske da se zapriječi obrazovanje jedne Velike Srbije. Dne 3. jula grof Berchtold izjavio je njemačkom poslaniku, da u slučaju ako bi Srbija u zajednici sa Rumunjskom i Grčkom potpuno uništila Bugarsku, Austro-Ugarska ovo ne će moći mirno promatrati i biti će prisiljena intervenirati. Za takav slučaj ministar Berchtold misli u prvom redu na »diplomatsku konverzaciju sa Beogradom«. Austro-ugarski ministar uvjeren je, da će u Berlinu naići na razumijevanje nužno stanje monarhije i da je južno-slavensko pitanje tj. nesmetani

3. jula mobilizovala je⁷⁾ i 10. jula rumunjska vlada navijestila je Bugarskoj rat. Dan kasnije njene trupe bez otpora zaposjele su Silistriju, napredovale prema liniji Tutrakan—Balčik i zauzele Varnu, Provadiju, Ruščuk i Plevnu.⁸⁾ Dok je srpska vojska početkom jula zadala težak poraz bugarskim trupama na Bregalnici, a Grci se približavali Seres-u i Turci iskorišćavajući povoljan momenat prekoračili su liniju Enos-Midija, primicali se Lüle-Burgasu i 23. jula ponovno osvojili Drenopolje. Odlučna posredovna akcija Rusije — potpomagana od njenog saveznika Francuske — u cilju zaključenja primirja kao i ozbiljni savjeti Austro-Ugarske te ostalih Velesila u Carigradu, Beogradu i Ateni⁹⁾ da bi se odustalo od daljnog agresivnog napredovanja i beskorisnog prolijevanja krvi, nisu imali uspjeha. Srpski Ministarski savjet u sporazumu sa Atenom, Bukureštom i Cetinjem zaključio je sredinom jula nastaviti rat i sačekati direktne mirovne predloge Bugarske,¹⁰⁾ a Veliki vezir¹¹⁾ stao je na stanovište,

posjed po južnim Slavenima nastanjenih provincija, životno pitanje ne samo za Austro-Ugarsku već i Trojni savez. Grof Berchtold je naglasio, da je vlada »daleko od pomisli voditi osvajalačku politiku i ima jedino pred očima sačuvanje južno-slavenskih provincija monarhije uključivši Trst« i da upravo zato podnipošto ne će moći dopustiti stvaranje velikog srpskog Piemonta na svojoj granici, G P. XXXV, str. 116 i d., 118 i d., 122—124, Oe-U A. VI, str. 739 i d.

⁷⁾ G P. XXXV, str. 120, 140 i d. Oe-U A, str. 746, 780 i d., 788, 792, 817.

⁸⁾ G P. XXXV, str. 149, 159, 168 i d. Oe-U A. VI, str. 903 i d.

⁹⁾ G P. XXXV, str. 143 i d., 181, 182 i d. Oe-U A. VI, str. 923 i d., 926, 937 i d., 1076. Bugarskoj Austro-Ugarska je savetovala »po mogućnosti popraviti nepovoljnu situaciju izazvanu pogreškama Gešova i Daneva« promjenom kabineta, a 17. jula »u najvećoj mjeri voditi računa o sadanjem položaju i odlučiti se makar i na teške žrtve, kako bi se još u zadnji čas postigao sporazum sa Rumunjskom«. Direktan apel bug. vladara na kralja Karola da bi bio najprikladniji. Istovremeno Austro-Ugarska nastojala je u Bukureštu da utječe na Rumunjsku. Kralj Ferdinand prihvatio je ovaj savjet. Značajne izjave bugarskog kralja austro-ugarskom poslaniku u Sofiji od 18. jula Oe-U A. VI, str. 944.

¹⁰⁾ G P. XXXV, str. 157, Oe-U A. VI, str. 939 i d., 942 i d.

da odredbe Londonskog preliminara obzirom na Bugarsku za Tursku nisu više od značenja. Pobjedonosna turska ofanziva preko linije Enos-Midija u vezi sa velikim uspjesima srpskog, grčkog i rumunjskog oružja, izazvale su jako uzbuđenje u Petrogradu. Rusija već je htjela odlučno istupiti protiv Turske¹²⁾ i zadržati daljne napredovanje njenih vojnih snaga, ali u tom smislu učinjeni predlozi nisu kod Sila naišli na odobrenje.

U Sofiji zavladao je opće zaprepaštenje. Kabinet Danev odstupio je, pa je imenovano novo austrofilsko ministarstvo Radoslavov. Kralj Ferdinand ujedno brzojavno se obratio na careve Austrije i Njemačke, te kralja i kraljicu Rumunjske¹³⁾ i zamolio njihovo posredovanje da bi se obustavila neprijateljstva i zaključilo primirje.

Poslije kratkih ali odsudnih bojeva ovaj drugi¹⁴⁾ balkanski rat brzo je završen potpunim porazom Bugarske. Dne 30. jula započeše mirovni pregovori u Bukureštu,¹⁴⁾ a 10. augusta potpisan je između balkanskih država Bukureštanski mirovni ugovor,¹⁵⁾ kojim su jako sužene granice Bugarske, Srbiji ustupljen veći dio Macedonije, Rumunjskoj pri-

Cirkularnom notom od 17. jula kabinetima Velesila, rumunjska vlada izjavila je, da se zadovoljava sa linijom Turtukaia—Balčik, ali kao uvjet za obustavu neprijateljstava traži zvanično obavještenje bugarske vlade obzirom na dan i mjesto sastanka delegata balkanskih država i Rumunjske.

11) princ Said Halim paša poslije ubijstva Mahmud Sefket paše u Carigradu 11. juna. *Oe-U A.* VI. str. 975 i d., 1018 i d.

12) *G P.* XXXV. str. 191 i d., 199, 206, 216 i d. *Oe-U A.* VI. str. 1040 i d. M. v. Taube, *ibid.* str. 277 i d.

13) *Oe-U A.* VI. str. 1012 i d. *G P.* XXXV. str. 169 i d., 200 i d.

*) odnosno treći.

14) poslije bezuspješnih pregovora delegata Bugarske, Rumunjske i Grčke u Nišu. *G P.* XXXV. str. 321. *Oe-U A.* str. 1100.

15) *Potanje Les Affaires Balkaniques II.* str. 296 i d.

znato zatraženo teritorijalno proširenje, dok su Grčkoj ostavljeni Seres, Kavala¹⁶⁾ i Drama.

Kako su Austro-Ugarska i Rusija još tokom Bukureštanskih mirovnih pregovora dale izjavu »da si pridržavaju reviziju stvorenih zaključaka«,¹⁷⁾ koje su odluke i oficijelno objavljene dne 8. augusta, grof Berchtold zastupajući stanoviše,¹⁸⁾ da su odredbe Bukureštanskog ugovora ponizujuće za Bugarsku, da se protive etnografskom principu, ravno-vjesju Sila i interesima održanja budućeg mira na Balkanu, odlučio je zatražiti reviziju mirovnih zaključaka, napose u pogledu srpsko-bugarske granice, pa je čak pomišljao na energičnu akciju protiv Srbije, međjutim ni Berlin¹⁹⁾ ni Rim ne htjedoše o tome ni da čuju. Bukureštanski ugovor mora imati definitivno značenje, svaka revizija toga ugovora nepotrebna je, opasna, pače i nemoguća.²⁰⁾ I ruski ministar Sazonov koji se nije sporazumio prepuštanjem Kavale Grčkoj²¹⁾ odmah je izjavio, da je vlada smatrala u sporazumu sa Silama podvrgnuti ponovnom ispitivanju odredbe Bukureštans-

16) Pitanje Kavale bijaše predmetom velikih poteškoća na Bukureštanskoj konferenciji. Grčka odlučno je zatražila Kavalu za sebe, potpomagana u tom zahtjevu od Francuske. Austro-Ugarska, Rusija i Italija naprotiv zastupale su stanovište, da Kavalu treba dati bezuvjetno Bugarskoj, a Njemačka opet da ju treba dati Grčkoj. *G P.* XXXV. str. 323, 325 i d., 328 i d., 338 i d., 349 i d., 362 i d.

17) *G P.* XXXV. str. 356 i d., 365 i d.

18) *G P.* XXXV. str. 346 i d., 353 i d., *Oe-U A.* VI. str. 1106 i d. VII. dokumenti od 1.—10. augusta napose str. 81, 117 i d.

19) naročito zbog rumunjskog kralja Karola!

20) *G P.* XXXV. str. 366 i d., 369 i d., 374 i d., jer tko će pobjedioce moći prisiliti na ispražnjenje već stečenih područja? Stav njemačke vlade izazvao je neraspoloženje u Beču.

21) a ruska štampa oštro napadala Francusku zbog njenog stava u korist Grčke. *G P.* XXXV. str. 372 i d., 374—382.

skog ugovora u pogledu Kavale, ali što se tiče srpsko-bugar-ske granice, Rusija je protiv svake revizije.

Krajem jula pošto su se Turci — i pored nastojanja Velesila kod Porte da bi se ishodilo poštivanje Londonskim mirovnim ugovorom utvrdjene Linije Enos-Midija²²⁾ — učvrstili u Drenopolju, čemu se Rusija odlučno protivila, u mjerodavnim vladinim krugovima Petrograda sve je više zavladao mišljenje, da je sada došao povoljan čas — nakon neostvarenog plana neposredne oružane akcije protiv Carigrada krajem godine 1912, što tada bijaše napušteno iz vojno-tehničkih razloga²³⁾ — poduzeti novi pokušaj forsiranja Bospora i Dardanela preko Male Azije,²⁴⁾ ali se od toga doskora odustalo zbog otpora Sila napose Francuske. Dne 9. septembra započeli su i oficijelni tursko-bugarski mirovni pregovori u Carigradu²⁵⁾ i 29. septembra zaključen bugar-

²²⁾ G P, XXXVI, I, str. 13 i d., 21.

²³⁾ prema vlastitim izjavama ministra Sazonova, Iswolski der diplomatische Schriftwechsel, v. Stieve III, str. 374 i d., Iswolski und der Weltkrieg, Berlin 1926, str. 149.

²⁴⁾ G P, XXXVI, I, str. 32, 33 i d., 41. Iswolski und der Weltkrieg, str. 152 i d.

²⁵⁾ G P, XXXVI, I, str. 60, 61. Istovremeno Bugarska je u Beču izrazila želju približenja Trojnom savezu i Turskoj. Njemački državni sekretar v. Jakow (nasljednik Kiderlenov, koji je preminuo krajem decembra 1912) ovome ne bijaše sklon, jer bi osujetilo približenje između Atene i Carigrada, uvuklo Njemačku u revanče-ističke planove Bugarske, a protivilo bi se i želji rumunjskog kralja. Grčki kralj Konstantin (sin kralja Djure I. preminulog 18. III.) u sporazumu sa Venizelos-om još je tokom juna pokazao spremnost upravititi politiku svoje zemlje u smjeru direktnog priključka Trojnom savezu. Berlinski kabinet naprotiv zastupao je stanovište, da o direktnom pristupu Grčke Trojnom savezu zasada ne može biti govora, već obzirom na balkansku krizu, koja je tada danomice sve više rasla, I osnovno političko stanovište Njemačke u Istočnom pitanju i njena nastojanja da se održi evropski mir brane joj, da direktnim podupiranjem grčkih teritorijalnih zahtjeva bude uvučena u zapletaje na Balkanu. Pravi put za grčku politiku da vodi preko Bukurešta, Grof Berchtold bijaše istog mišljenja već obzirom na grčko-srpski savezni odnos i grčke zahtjeve u pogledu Korice, koja pripada Albaniji, Premda se i Italija

sko-turski mirovni ugovor,²⁶⁾ kojim bi kao definitivna granica između obiju zemalja određena linijom koja teče od ušća rijeke Marice ostavljajući Dimotiko, Drenopolje i Kirk-Kilisse Turskoj, Mustafa Paša, Ortakči, Tirново Bugarskoj do ušća rijeke Resvaja na sjeveru K. Iniada.

Za to vrijeme Londonska konferencija poslanika na svojoj sjednici od 29. jula nakon mnogih mukotrpnih diskusija, predloga, izmjena i dopuna konačno je prihvatila albanski organizacioni statut,²⁷⁾ kojim bi Albanija uređjena kao autonomna, suverena i nasljedna kneževina pod garancijom šestorice Velesila, Kontrola civilne uprave i finansija povje-

uglavnom solidarisala sa ovim stavom svojih saveznika, markiz di San Giuliano zbog protuteže francuskom stavu u pitanju egejskih otoka, ipak je podvukao korisnost grčkog priključka. G P, XXXV, str. 19, 89 i d., 90 i d., 93—105, 107 i d., 110.

²⁶⁾ Les Affaires Balkaniques III, str. 54 i d. G P, XXXVI, I, str. 67 i d., 122 i d. Grčko-turski mirovni ugovor u Ateni potpisan je istom 14. novembra.

²⁷⁾ sastojeći se iz II točaka. Tekst Oe-U A, VI, str. 1105. G P, XXXV, str. 237 i d., 291 i d., 295. G P, XXXIV, II, str. 816, 817 i d., 832.

²⁸⁾ Na predlog Austro-Ugarske i Italije te u sporazumu sa Silama izabrani princ Wilhelm v. Wied — pozvan od svećane albanske deputacije na čelu sa Essad pašom, koji je ispočetka težio za tim da preuzme vlast u svoje ruke — ušao je dne 7. marta 1914 u svoju novu prijestolnicu Drač. Pored epirotskog ustaškog pokreta — sa ciljem ne priznati albansko vrhovništvo, već stvoriti samostalnu državu »Sjeverni Epir« — koji je u to doba zauzeo velikih razmjera, izbio je sredinom maja i ustanak u srednjoj Albaniji, koji je ozbiljno ugrozio položaj novog kneza. Ali doskora Essad paša uhapšen je i na jednoj austro-ugarskoj a zatim talijanskoj ratnoj ladji otpremljen u Brindisi, te se pismeno obvezao, da se više ne će miješati u albanske stvari. Uza sve to nemiri i ustanci u Albaniji i dalje su potrajali i početkom septembra 1914 albanski knez napustio je zemlju. G P, XXXVI, I, str. 349 i d., 354 i d. XXXVI, II, str. 517, 518, 520 i d., 584 i d.

rena je međunarodnoj komisiji, a nadzor nad javnim por-
etkom međunarodnoj organizaciji žandarmerije. Knez će
biti određen po Silama i imenovan u roku od šest mjeseci.²⁹⁾
Na zadnjem zasjedanju Londonske konferencije poslanika
od 11. augusta riješeno je i južno-albansko pitanje — gdje
je vladalo razmimoilaženje između Italije, Austro-Ugarske
i Grčke — stime, da je obrazovana internacionalna komi-
sija, koja imade na licu mjesta u točno označenom roku²⁹⁾
utvrditi granice Južne Albanije. Pitanje egejskih otoka na-
protiv ostalo je otvoreno.

²⁹⁾ tj. od 1. septembra do 30. novembra. U stvari granična komi-
sija sastala se istom sredinom septembra i uz velike teškoće za-
vršila radom dne 19. decembra u Florenci. G. P. XXXV, str. 315.
XXXVI, I. str. 131 i d. XXXVI, II. str. 440 i d., 510 d., 517, 518,
585 i d., 749—846. Oc-U A, VII. str. 120 i d., 708 i d., 732, 734 i
d., 748 i d., 792 i d., 807, 863 i d.

Kolektivnom notom Sila od 13. februara 1914. grčka je vlada
nato pozvana, da evakuise južno-albansko područje dodijeljeno Al-
baniji. Osim toga Velesile odlučile su na predlog Sir E. Greya- i na
osnovi Clana 5 Londonskog ugovora od 30. V. kao i Clana 15 tursko-
grčkog ugovora od 14. novembra 1913, poslije toga prepustiti Grčkoj
po njoj zaposjednute egejske otoke — uz iznimku Tenedos, Imbros i
Kasteloruso, koji ostaju Turskoj. Rješenje pitanja — od talijanskih
trupa okupiranih otoka — Dodekaneza prepušteno je prema predlogu
Italije, koja se pozvala na odredbe Lausannskog ugovora, direktnim
talijansko-turskim pregovorima. Evakuacija ima započeti 1. marta. O
tome istovremeno su obaviještene Carigrad i Atena. Ali zahtjev Sila
u Atenu da se evakuise južno-albansko područje, dalo je povoda
razvoju ustaškog pokreta pod vodstvom bivšeg grčkog ministra Zo-
graphos-a, koji je išao za autonomijom sjevernog Epira. Kada je dne
2. marta uslijedilo i proglašenje autonomne države »Sjeverni Epir«.
albanska vlada bila je primorana započeti pregovore sa ustaškim
poglavcima. U tom smislu postignuti »Korfu sporazum« nije zadovo-
ljuje i ustaški pokret pod prećutnim odobrenjem grčke vlade nastavljen
je. Sve to u vezi sa sve jačom zaoštrenošću grčko-turskih odnosa to-
kom proljeća i ljeta 1914 odugovlačilo je konačno uređenje pitanja
egejskih otoka. Nastojanja Njemačke išla su za tim, da se održi mir
između Turske i Grčke i postigne približenje obaju protivnika.
Grčko-turski pregovori zbog otoka nisu međutim napredovali, a
uslijed ratnog obrata srpsko-austrijskih odnosa sredinom 1914 konačno
su obustavljeni.

U jeseni 1913 odnosi između Srbije i susjedne monar-
hije ponovno tako se zaoštriše, da je već predstojala opas-
nost oružanog sukoba. Srpska vlada ne odazivajući se za-
htjevu Velesila da povuče svoju vojsku iza na Londonskoj
konferenciji poslanika utvrdjene sjevero-istočne granice Al-
banije³⁰⁾ izjavila je, da je zbog provokatorskog držanja
Albanaca na granici i opetovanog oružanog upada alban-
skih četa primorana poduzeti vojničke mjere. Dne 1. oktobra
austro-ugarski i talijanski otpravnik posala uložiše demarče
u Beogradu, tražeći poštivanje Londonskih zaključaka i
ozbiljno odvrtili vladu od eventualnog zaposjednuća po-
dručja autonomne Albanije. Ali Srbija sve jače je mobili-
zovala, a njene trupe prekoračile su u Londonu ustanov-
ljenu granicu Albanije i zaposjele više strateških tačaka na
albanskom području.³¹⁾ Istovremeno srpska vlada izrazila je
želju³²⁾ postići malu »u interesu Srbije kao i Albanije ležecu
rektifikaciju granice«.

Austro-Ugarska koja je »ovaj put čvrsto odlučila ne
popustiti«, naredila je vojničke protumjere na svojoj granici
i 14. oktobra vlada ponovno je izvršila demarče u Beogradu
zbog nepovlasnog napredovanja u Albaniji, koje stoji u pro-
tivnosti sa Londonskim zaključcima. Dan kasnije austro-
ugarski otpravnik poslova izričito je zatražio od srpske vlade
izpražnjenje Albanije, tj. povlačenje srpskih trupa iza na
Londonskom sastanku poslanika utvrdjene sjeverne i sje-
vero-istočne granice autonomne Albanije unutar kratkog
roka, koji imade odrediti srpska vlada, jer da će u protivnom
slučaju monarhija biti primorana poduzeti sve potrebne

³⁰⁾ G. P. XXXVI, I. str. 361 i d., 367 i d., 372 i d., 375. Oc-U
A, VII. str. 304 i d., 311 i d.

³¹⁾ G. P. XXXVI, I. str. 378 i d., 380 i d., 382 i d. Iswolski
der diplomat. Schriftw. 1911—14. Stieve F. III. str. 295 i d. Dne
3. oktobra srpski ministar Pašić bijaše prispio u Beč, te je ovom pri-
likom posjetio i grofa Berchtolda.

³²⁾ G. P. XXXVI, I. str. 395, 396. Les Affaires Balkaniques III.
str. 71.

mjere kako bi ishodila poštivanje Londonskih zaključaka.³³⁾ Srpski ministar Pašić ovaj je *démarche* primio na znanje, izjavivši samo »da će ispražnjenje ovisiti o razvoju prilika u Albaniji«. Zato je austro-ugarska vlada bez prethodnog savjetovanja sa Berlinom, predala dne 18. oktobra³⁴⁾ u dvanaest sati o podne putem svog otpravnika posala ultimativnu notu u Beogradu, zahtjevajući u roku od osam dana potpuno ispražnjenje Albanije, pod prijetnjom posljedica. Istodobno obavijestila je o tome i ostale Sile.

Njemačka pa i Italija premda ovime stavljene pred svršeni čin stajale su uz svog saveznika³⁵⁾ i odlučile energično podupirati austro-ugarski ultimativni korak. Na hitna savjetovanja Rusije i Francuske³⁶⁾ srpska vlada popustila je i 20. oktobra dala zvaničnu izjavu,³⁷⁾ da će njene trupe do označenog roka napustiti albansko područje.

³³⁾ Oe-U A. VII, str. 400—437, G. P. XXXVI./I, str. 382, 384 i d., 392 i d.

³⁴⁾ Oe-U A. VII, str. 437—452, 481 i d. G. P. XXXVI./I, str. 397. Šef generalnog štaba Conrad v. Hötzendorf i opet zagovarao je potrebu energične akcije protiv Srbije, ali je tim svojim predlogom odlučno odbijen od austro-ugarskog prijestoljonasljednika Franje Ferdinanda, koji je dne 18. oktobra prisustvovao posveti spomenika u Leipzigu. Ovom prilikom je došlo i do teškog sukoba između potonjeg i Conrada v. Hötzendorfa, pošto se prestoljonasljednik i ovom zgodom (kao i prigodom posjete njemačkog cara u Konopištu 23.—25. oktobra) potpuno saglasio sa politikom njemačkog cara da se svakako održi mir. Vidi G. P. XXXVI./I, str. 387, XXXIX, str. 325—328.

³⁵⁾ G. P. XXXVI./I, str. 388, 396, 412 i d. Iswolski der dipl. Schriftwechsel 1911—1914 v. F. Stieve III, str. 393 i d.

³⁶⁾ Iswolski der dipl. Schriftw. III, str. 313 i d., 315 i d., 318 i d. G. P. XXXVI./I, str. 409, 410 i d. I Rim dao je nalog svojim zastupnicima u Londonu, Petrogradu i Parisu utjecati na vlade kod kojih su akreditovani, da bi u Beogradu savjetovali popustljivost. Austro-ugarskim korakom prouzrokovano umanjenje ruskog prestiža izazvalo je jako ogorčenje u Petrogradu.

³⁷⁾ G. P. XXXVI./I, str. 404, 405, 414 i d., 416, 417 i d. Evakuacija srpskih trupa završena je 25. o podne. Korak austro-ugarske diplomacije izazvao je jako nerazpoloženje srpske javnosti i oštre napadaje štampe na susjednu monarhiju.

Poslije zaključka balkanskih ratova uslijedilo je u Evropi sudbonosno skretanje. Politička i vojnička saradnja medju kabinetima Parisa i Petrograda postala je danomice sve usrdnija, engleski pokušaji da se postigne sporazum sa Njemačkom u pogledu naoružanja na moru nisu urodili plodom,³⁸⁾ pa je i nadalje važila metoda medjusobnog natjecanja u kojem je Velika Britanija sadržala prvenstvo u svim vrstama pomorskih jedinica, smatrajući supremaciju na moru »životnim uslovom i kao blagodat za čovječanstvo«, dok je u Francuskoj protu-njemačko razpoloženje poprimilo sve većih razmjera. Minuli ratovi protiv Turske, a ni najnoviji pokušaj sredinom 1913 nisu Rusiji omogućili ostvarenje prastarog i »uzvišenog« cilja njene politike tj. osvajanje Carigrada i Dardanela.

Dne 23. novembra/6. decembra ruski ministar vanjskih poslova Sazonov u svom izvještaju caru Nikoli II. o političkom položaju na Balkanu istaknuo je medju ostalim buduću zadaću ruske diplomacije i »da će se pitanje moreuza teško moći riješiti drugačije nego putem evropskih komplikacija. U ovom slučaju Rusija u savezu sa Francuskom a vjerovatno i Engleskom, mogla bi računati na Srbiju eventualno i Rumunjsku.«³⁹⁾ I

³⁸⁾ naprotiv njemačko-engleski kolonijalni sporazum zaključen je krajem oktobra 1913. Potanje v. G. P. XXXVII./I.

³⁹⁾ Iswolski der diplomatische Schriftwechsel 1911—1914, III, str. 382. Sastanak ruskog cara u pratnji ministra Sazonova sa rumunj-

ruski car mimo svojih miroljubivih izjava, još je sredinom aprila prilikom jedne audijencije engleskog poslanika, dao izraza svom neraspoloženju spram Austro-Ugarske oduševivši se za plan, koji se daje provesti samo putem evropskog rata. Nikola II. govorio je »o danu kada bismo mogli vidjeti osnivanje kraljevine Ugarske i kraljevine Česke, dok će Južni Slaveni bez sumnje biti upijeni od Srbije, Rumunji Sedmogradske od Rumunjske, a njemačke provincije utjelovljene s Njemačkom...«⁴⁰⁾ Misao o potrebi jednog evrop-

skim kraljem u Konstanzu početkom juna 1914. uslijedio je u smislu upornih nastojanja ruske diplomacije Rumunjsku odvojiti od Centralnih Sila.

⁴⁰⁾ Izvještaj engleskog poslanika Sir G. Buchanan-a vidi B. D. Sv. IX./II. str. 1081.

Počev od mjeseca marta pa sve do sredine 1914 i francuska diplomacija radila je svim sredstvima, kako bi Rumunjsku predobila za francusko-ruske ciljeve. Nekako istovremeno Francuska je nastojala odvratiti i Italiju od Trojnog saveza. Potanje G. P. XXXIX. str. 413 i d., 433 i d.

Još mjeseca siječnja 1913 obrazovan je novi francuski kabinet Briand sa Jonnart-om kao ministrom vanjskih poslova, dok je dosadašnji šef vlade Poincaré uz najveće oduševljenje cijelog francuskog naroda izabran *predsjednikom* francuske republike, dne 17. siječnja.

Novi predsjednik republike odmah je opozvao Petrogradskog poslanika George Louis-a. Njegovim nasljednikom postade Delcassé, bivši ministar mornarice, veliki pobornik politike zaokruživanja, te zakleti protivnik Njemačke i Austro-Ugarske, a sa strane Njemačke nagovještani plan povećanja vojske u okviru opće vojne dužnosti, daleko je pretečen od Francuske objavom odluke o uvođenju 3-godišnjeg vojnog roka. Ova je odluka uzakonjena mjeseca augusta. Imenovanje Delcassé-a — prema izjavama francuskog ministra vanjskih poslova dne 17. februara poslaniku Izvoljskom — uslijedilo je s razloga, pošto ovaj »kao ličnost osobitog autoriteta — u očima francuskih krugova i javnog mnijenja kod sadanjeg izvanredno ozbiljnog međunarodnog položaja, koji može izazvati primjenu francusko-ruskog saveza — vrijedi u neku ruku kao personifikacija toga saveza«. Sve jači francuski šovinizam koji je preteo maha i u školstvu te postao zahvalnim motivom literarnog, kazališnog i umjetničkog stvaranja, došao je do izražaja i mjeseca aprila događajima u Lunéville i Nancy, koji su izazvali jako uzbuđenje u Reichstag-u i širokim slojevima njemačkog naroda. U aprilu ruska vojna misija posjetila je Fran-

skog rata sve je jače zaokupila odgovorne političke krugove Rusije, pa je dne 21. februara 1914⁴¹⁾ održana u Petrogradu uz prisustvo najviših predstavnika vojske te mornarice i pod predsjedanjem ministra inostranih djela Sazonov-a sjednica

cusku, a mjeseca maja istovremeno sa putem ruskog cara u Berlin, delegacija francuske mornarice svečano je primljena u Petrogradu. Dne 24. juna predsjednik francuske republike u pratnji ministra inostranih djela Pichon-a (u mjesecu martu novoobrazovanom kabinetu Barthou) veličanstveno dočekan, svečano ulazi u London. Prilikom svog trodnevnog boravka u engleskoj prijestolnici, šef francuske republike koji bijaše predmetom najtoplijih ovacija, vodio je i važne političke pregovore sa engleskim državniciima. Dok se dne 3. jula talijanski kralj sastao sa njemačkim carem u Kielu, kojom prigodom su se oba vladara saglasila, »da se integritet Turske imade održati tako dugo, dokle je to ikako moguće« u interesu čuvanja evropskog mira, francuski ministar mornarice Baudin — vraćajući engleski posjet od mjeseca marta — u pratnji prvog Lorda admiraliteta Mr. Churchill prisustvovao je isti dan vježbama teških jedinica engleske ratne mornarice pred Portlandom. U augustu jedna engleska vojna misija sudjelovala je na vojnim vježbama u Châlons-u. Još početkom istog mjeseca velika francuska vojna komisija pod vodstvom šefa generalnog štaba generala Joffre, prispjela je na 3-tjedni (3.-25.) boravak u Petrograd, gdje je primljena od cara Nikole II. Poslije mnogobrojnih ispitivanja i proučavanja stanja vojničke spremnosti Rusije, te potanjih konferencija između šefova generalnih štabova sastavljen je zajednički »Službeni Protokol«. Pored uvoda dosadašnjih protokola, koji je i ovdje usvojen — a koji glasi: »Šefovi obaju generalnih štabova izjavljuju jednoglasno, da se riječi »defenzivni rat« ne mogu shvatiti u smislu rata koji će se voditi na defenzivan način već na protiv odlučno ističu, da za ruske i francuske armije postoji neophodna potreba poduzeti energičnu ofanzivu i to po mogućnosti u isto vrijeme shodno tekstu Člana III, konvencije« — pooštrene su odredbe napose Člana I. i II. Protokola od 1912. Član I, protokola koji utvrđuje »da uništenje njemačke vojske, ma koje god okolnosti nastupile, ostaje prvim i temeljnim ciljem udruženih armija« proširen je dodatkom: »Ovo vrijedi još više nego do sada obzirom na znatan prirast vojničke snage Njemačke u uzajamnom srazmjeru snaga unutar Trojnog saveza«. Član II, po kojem mobilizacija njemačke vojske »obavezuje Rusiju i Francusku odmah i istovremeno na prvu vijest o tome mobilizovati sve svoje vojne snage« poošten je slijedećim dodatkom: »Ovo vrijedi i za slučaj svakog neprijateljskog držanja njemačke vojske protiv jedne ili druge od saveznih sila.« U septembru francuska vojna misija prisustvovala je engleskim manevrima. Iza

Ministarskog savjeta, da izradi akcioni program »za osiguranje povoljnog rješenja historijskog pitanja moreuza«. I ovom prilikom, pretresajući potanko sve mjere za slučaj sukoba, ministar Sazonov kao i šef generalnog štaba medju ostalim odlučno naglasiše, »da se ne može pretpostaviti da bi naše operacije protiv Bospora i Dardanela (odnosno Carigrada) mogle uslijediti bez sveopćeg evropskog rata...«⁴²⁾

toga redali su se posjeti ruskog ministra inostranih djela Sazonova i ministra predsjednika Kokovcova Parisu i Berlinu.

Poslije potpisa njemačko-austro-ugarsko-talijanskog pomorskog sporazuma 2. augusta (stupio na snagu 1. novembra) sa oštricom uperenom protiv Francuske, započeli su prigodom njemačkih carskih manevara mjeseca septembra — kojima su prisustvovali nadvojvoda Franjo Ferdinand, te predstavnici talijanskog i austrijskog generalštaba, nakon kojih su slijedili posjeti austro-ugarskog prijestolonasljednika u Leipzigu 18. oktobra, njemačkog cara u Konopištu 23.—25. oktobra i dvorcu Schönbrunn 26. oktobra — prvi pregovori zbog ponovne obnove talijanske vojne pomoći utvrđena 28. I. 1888 i otkazana mjeseca decembra 1912. Potkraj decembra postignut je konkretan sporazum, a sredinom februara 1914 prijašnje talijanske vojne obaveze na kopnu stupile su opet na snagu. Isp. Iswolski der diplomatische Schriftwechsel 1911—14 hrsgb. v. F. Stieve, Sv. I, str. 137 i d., III, str. 36 — 43 — 50 — 52 — 63 — 67 — 70 — 74 — 76 — 88 — 178 — 187 — 189 — 200 — 202 — 218 — 272 — 277 — 317 — 328 — 335 — 348 — 368 — 386 — 387 — 390 i d. Sv. IV, str. 7 i d., 16, 37, 45, 74 i d., 81 i d., 97. Iswolski und der Weltkrieg, F. Stieve str. 118 i d., 167 i d. G P. XXXIX, str. 3 — 107 — 119 — 133 i d., 145—148 — 153 — 154 — 155 — 156 — 162 — 174 — 181 — 184 — 202 — 205 — 216 — 220 — 232 — 255 i d., 281 — 284 — 290 — 291 — 292 — 293 — 295 — 297 — 300 — 303, 307 i d., 325—328 i d., 373 i d. Pribram, Die politischen Geheimverträge Oesterreich-Ungarns 1879—1914, I, str. 308 i d., 312 i d. Siebert, Diplomatische Aktenstücke zur Geschichte der Ententepolitik der Vorkriegsjahre... str. 804 i d. Fürst Bülow, Deutsche Politik, Berlin 1916 str. 87 i d., 108 i d. R. Kjellen: Dreibund und Dreiverband, München 1921, str. 132 i d., 134 i d.

⁴¹⁾ dakle nakon što već bijaše mirno riješena afera Liman v. Sanders! potanje G P. XXXVIII, str. 193 i d.

⁴²⁾ Potanje M. Pokrowski: Drei Konferenzen, Berlin 1920, str. 32 i d., 46 i d., Krassny Arhiv sv. 5., G P. XXXIX, str. 572 i d.

Istovremeno rusko Ministarstvo Vojske ubrzano nastavlja golemim ratnim pripremama⁴³⁾ prema novom Zakonu od 1913, a panslavistički krugovi i štampa ističući historijsku misiju Rusije da osvoji Carigrad i moreuze, oduševljavali su se za skori rat protiv Njemačke i Austro-Ugarske. Dne 13. juna u toku oštre njemačko-ruske novinske kampanje, ruski list »Birzewya Wedomosti« ponovno donosi zvanično inspirisani članak⁴⁴⁾ pod naslovom »Rusija je spremna, Francuska mora biti isto tako spremna«, što je u Njemačkoj

Vidi i povjerljivi telegram francuskog poslanika u Petrogradu Paléologue-a (počev od siječnja 1914 kao nasljednik Delcassé-ov) francuskom ministru inostranih djela dne 18. aprila: Iswolski der diplomatische Schriftwechsel 1911—14, IV, str. 90. Iswolski und der Weltkrieg, str. 247 i d. Isp. i G P. XXXVIII, str. 321 i d., M. v. Taube, La politique russe... str. 346 i d.

Što se tiče agresivnih namjera Rusije prigodom ponovne zaoštrenosti armenijskog pitanja, koje je poslije propasti evropske Turske postalo akutnim, vidi G P. XXXVII/II, str. 643 i d., XXXVIII, str. 3—189, XXXIX, str. 565.

⁴³⁾ koje bi imale biti potpuno dovršene godine 1917. G P. XXXIX, str. 533—585.

⁴⁴⁾ od ruskog ministra vojske Suhomlinova, što je potonji potvrdio i u svojim kasnijim memoarima. Prema ministru Suhomlinovu taj članak trebao je — uoči francuske ministarske krize i opasnosti koje su time prijetile za zakon o 3-godišnjem vojnom roku — »da upozori Francuze na njihovu dužnost, da ublaži panično raspoloženje u Rusiji i da digne samopouzdanje«. Potanje G P. XXXIX, str. 586 i d.

Članak medju ostalim ističe, »da je inozemstvo već potpuno obaviješteno o kolosalnim žrtvama što ih je pridonjela Rusija, da francusko-ruskom savezu pribavi zaista uglednu snagu. Od Ministarstva Vojske u organizaciji ruske oružane sile izvršene reforme premašuju sve, ikada i bilo gdje dosada učinjeno u tom smjeru. Jednostavnom aritmetičkom računicom daje se ustanoviti brojčano stanje naše vojske, koja je tako golema, kakvu nijedna država još nikada nije postigla: 580.000 puta 4 jednako je 2.320.000. Ove brojke ne trebaju nikakvog komentara. Ovakav luksus može si priuštiti samo velika i moćna Rusija. Zbog usporedjenja neka bude spomenuto, da Njemačka prema zadnjem vojnom zakonu ima 880.000, Austrija oko 500.000, a Italija otprilike 400.000 vojnika...«. Cijeli tekst isp. G P. XXXIX, str. 587—590.

primljeno kao otvoreni izazov.⁴⁵⁾ Pored toga i novi iredentistički pokret u Italiji,⁴⁶⁾ sve teže unutarjno-političke prilike u anektiranim provincijama kao i madjarsko-rumunjske opreke i neraspoloženje rumunjskog naroda te parlamenta spram Dvojne monarhije, zadavalo je ozbiljnih briga odgovornim austro-ugarskim političkim krugovima.

U ovoj vanredno napetoj opće-evropskoj političkoj situaciji odjeknuše dne 28. juna sudbonosni hitci bosanskih omladinaca u Sarajevu, kojima su pali žrtvom austro-ugarski prijestoljonasljednik nadvojvoda Franjo Ferdinand i njegova supruga Sofija, kneginja von Hohenberg.

Uvažeci časovitu političku konstelaciju, dosadašnji raz-

⁴⁵⁾ Carev mariginal na ovaj u »Berliner Lokalanzeiger« dan kasnije odštampani članak glasi: »Na! Konačno su Rusi otkrili svoje karte. Svaki Nijemac koji i sada još ne vjeruje da Rusija-Francuska rade punom parom za što skoriji rat protiv nas, i da mi ne treba da preuzmemo odgovarajuće protumjere, taj zaslužuje da ga se smjesta otpremi u ludnicu u Dalldorf!«... I njemački kancelar Bethmann Hollweg u svom izvještaju u London naglasio je »U stvari još nikada jedan zvanično inspirisani članak nije tako bezobzirno razotkrio ratne namjere ruske vojničke stranke kao ova novinska izjava«. Die deutschen amtlichen Dokumente zum Kriegsausbruch, v. Karl Kautsky, Sv. I, str. 1, i d. G P, XXXIX, str. 623.

⁴⁶⁾ G P, XXXIX, str. 373 i d. Oc-U A, VII, str. 623 i d., 626 i d., 757 i d. 797 i d., 882, 988, 1015 i d. Stav Italije spram svojih saveznika u stvari samo je još više ohrabrio diplomaciju Sila Trojnog sporazuma.

voj kao i postojeće stanje austrijsko-srpskih odnosa, nije više moglo biti dvojbe, kojim će se smjerom sada dalje razvijati evropska politika. U vlastoručnom pismu od 2. jula upućen caru Vilimu, austro-ugarski vladar medju ostalim vidi u sarajevskom atentatu »neposrednu posljedicu agitacije ruskih i srpskih panslavista, čija je jedina svrha da oslabe Trojni savez i sruše moju carevinu«, te da se na »izmirenje opreka koje Srbiju dijele od nas ne može više misliti«, a grof Berchtold smatrajući da je nastupilo prinudno stanje za monarhiju, odlučio je ovaj događaj uzeti kao povod za »bezobzirnu ratnu akciju protiv Srbije«. ⁴⁷⁾ Nakon austro-ugarskog koraka u Berlinu dne 5. jula⁴⁸⁾ te sjednica zajed-

⁴⁷⁾ Ugarski ministar predsjednik grof Stefan Tisza obrativši se 1. jula caru F. Josipu, odlučno je osudio namjere grofa Berchtolda sarajevski atentat uzeti kao povod za casus belli. Prije svega ne predleže još dovoljni dokazi za optužbu protiv Srbije. Unatoč eventualnog povoljnog odgovora srpske vlade izazvati rat sa ovom državom, dovelo bi monarhiju kao kršitelja mira u najnepovoljniji položaj i naišlo bi na osudu cijeloga svijeta. Pored toga započeti veliki rat uoči sadanjeg položaja na Balkanu, neprijateljskog stava Rumunjske i potpune iscrpljenosti Bugarske bilo bi od najsudbonosnijih posljedica. Ali grof Tisza ovaj je stav nažalost doskora napustio. Potanje Diplomatistische Aktenstücke zur Vorgeschichte des Krieges 1914. Ergänzungen und Nachträge zum Oesterreich-Ungarischen Rothuch. Svezak I, str. 1—16, 16 i d., 18 i d.

⁴⁸⁾ Prigodom audijencije od 5. jula u Novom Dvoru, austro-ugarski poslanik uručio je caru Vilimu vlastoručno pismo cara F. Josipa kao i jednu političku spomenicu grofa Berchtolda izradjenu još prije sarajevskih događaja. Njemački vladar pročitavši uručeno mu pismo i videći u razlaganjima carevim opasnost »ozbiljnih evropskih komplikacija«, dao je austro-ugarskom poslaniku izbjegavajući odgovor.

Na ponovnu molbu poslanika grofa Szögyény-Marich, koji mu je odlučno naglasio svu ozbiljnost situacije u kojoj da se monarhija nalazi, car Vilim II. — vodjen idejom tradicionalne njemačke savezničke vjernosti i željom da se održi austro-ugarska monarhija kao nezavisna Velesila, što je sada više no ikad bilo u interesu Njemačke ne samo obzirom na čvrsti politički i vojnički blok Trojnog sporazuma, već i zbog neminovne ratne opasnosti koja je Njemačkoj prijetila sa strane Rusije i Francuske i vjerujući da Rusija a ni Francuska još

ničkog Ministarskog savjeta u Beču od 7.⁴⁹⁾ i 19. jula,⁵⁰⁾ austro-ugarska vlada putem svog poslanika baruna von Giesl predala je u Beogradu dne 23. jula u šest sati poslije podne kratkoročnu i u nekim tačkama neprihvatljivu⁵¹⁾ ultimativnu notu slijedećeg sadržaja:

»Dne 31. marta 1909 poslanik Srbije u Beču dao je C. i Kr. Vladi po naredbi svoje Vlade slijedeću izjavu:

»Srbija priznaje da fait accompli stvoren u Bosni i

nisu potpuno spremne za rat — jednako kao godine 1908 i 1913 uz svog saveznika — ovlastio je poslanika javiti caru, »da Austro-Ugarska i u ovom slučaju može računati na punu potporu Njemačke«. Dan kasnije njemački je car nastupio svoje uobičajeno ljetno putovanje po Sjevernom moru. Potanje: Die deutschen Dokumente zum Kriegsausbruch I, str. 3 i d., 8—61. Oe-U A, VIII, str. 208 i d., 247 i d., 277 i d., 295 i d., 305 i d., 319 i d., 343 i d., 357 i d., 371 i d. F. Stieve: Die Tragödie der Bundesgenossen str. 176 i d.

⁴⁹⁾ na kojoj je medju ostalim odlučeno uputiti Srbiji ultimatum neprihvatljivog sadržaja, kako bi se omogućilo »radikalno rješenje putem oružja«. Potanje Diplomatiscche Aktenstücke zur Vorgeschichte des Krieges 1914 I, str. 25—35—62.

⁵⁰⁾ kojom prilikom je utvrđen i konačni tekst ultimativne note Srbiji kao i dan i sat predaje iste. Potanje Diplomatiscche Aktenstücke zur Vorgeschichte des Krieges 1914, I, str. 62—67.

⁵¹⁾ Vidi i 49). Zašto je predaja austro-ugarske note u Beogradu uslijedila istom 23. jula — dakle punih dvadeset i šest dana poslije sarajevskih događaja — jasno proizlazi iz izvještaja grofa Berchtolda u Berlin od 15. jula, u kojem medju ostalim stoji: »I ako dosadašnja istraga u Sarajevu pruža dovoljnih dokaza, ipak smatramo da sa namjeravanim veoma energičnim démarche-om u Beogradu treba pričekati tako dugo, dok predsjednik francuske republike, koji se upravo nalazi na putu za Petrograd (naime 15. jula Poincaré nastupio je svoj — još mjeseca siječnja 1914 — utvrđeni put za Petrograd, 30. jula prispio je u luku Kronstadt, a 23. jula navečer napustio Rusiju) nije opet napustio rusko tlo. Započeti namjeravanu akciju u času Petrogradskih svečanosti namijenjenih predsjedniku, gostu ruskog cara, moglo bi se nesumnjivo shvatiti kao politički affront, što želimo izbjeći. S druge strane čini nam se i nerazboritim odlučni korak u Beogradu poduzeti u času, kada su miroljubivi, suzdržljivi car Nikola i svakako oprezni ministar Sazonov izvrgnuti neposrednom utjecaju obaju huškača Izvoljskog i Poincaré-a«. Potanje Diplomatiscche Aktenstücke zur Vorgeschichte des Krieges 1914, I, str. 58, 126.

Hercegovini nije povrijedio njena prava i da će se prema tome pokoravati onoj odluci Sila, koju će ove stvoriti u pogledu Člana 25 Berlinskog ugovora. Primajući savjete Vele-sila Srbija se obvezuje, da će od sada napustiti svoje prigovarajuće i otporno držanje, što ga je zauzela prema aneksiji počev od prošle jeseni, a osim toga promijeniti smjer svoje sadanje politike spram Austro-Ugarske, kako bi u buduće živjela s njom u dobrim susjednim odnosima«.

Medjutim, historija posljednjih godina, a napose žalosni događaji 28. juna, dokazali su da u Srbiji postoji prevratnički pokret čija je svrha da odcijepi od austro-ugarske Monarhije izvjesne dijelove njenih područja. Ovaj pokret koji je nastao pred očima Srpske Vlade došao je do toga da se manifestuje i izvan područja Kraljevine u terorističkim djelima, u cijelom nizu atentata i ubijstvima.

Kraljevska Srpska Vlada, daleko od toga da ispuni formalne obaveze sadržane u deklaraciji od 31. marta 1909, nije ništa učinila da uguši ovaj pokret: ona je trpjela zločinačku djelatnost raznih društava i udruženja uperenu protiv Monarhije, neobuzdani govor štampe, veličanje vinovnika atentata, sudjelovanje oficira i činovnika u prevratničkim rovaranjima, nezdravu propagandu u javnoj nastavi, napokon ona je tolerirala sve pojave koje su mogle navesti srpsko stanovništvo na mržnju protiv Monarhije i prezir njenih ustanova.

Ovo kažnjivo toleriranje sa strane Kraljevske Srpske Vlade nije prestalo ni u času kada su događaji 28. juna cijelom svijetu otkrili njegove kobne posljedice.

Iz izkaza i priznanja zločinačkih počinitelja atentata od 28. juna proizlazi, da je sarajevsko umorstvo skovano u Beogradu, da su oružje i eksplozive kojima su ubice bili snabdjeveni, njima dali srpski oficiri i činovnici, članovi »Narodne Odbrane« i napokon da je prebacivanje zločinaca i njihovog

oružja u Bosnu bilo pripremljeno i izvršeno od šefova srpske pogranične službe.

Spomenuti rezultati istrage ne dopuštaju C. i Kr. Vladi da i dalje zadrži stav strpljivog isčekivanja, što ga je godinama zauzela prema agitacijama čiji je centar u Beogradu i koje se odatle šire na područja Monarhije; ovi rezultati naprotiv stavljaju C. i Kr. Vladi u dužnost učiniti kraj rovanjima koji stalno ugrožavaju mir Monarhije.

Da bi postigla taj cilj C. i Kr. Vlada primorana je zatražiti od Srpske Vlade zvaničnu izjavu, da osudjuje propagandu uperenu protiv austro-ugarske Monarhije, to jest skup tendenca kojima je krajnji cilj odcijepiti područja koja čine sastavni dio Monarhije i da se obavezuje, svim sredstvima ugušiti ovu zločinačku i terorističku propagandu.

Kako bi se toj obavezi dao svečani značaj, Vlada Kraljevine Srbije objaviti će na prvoj strani službenih novina od 26./13. jula slijedeću izjavu:

»Kraljevska Srpska Vlada osudjuje propagandu uperenu protiv Austro-Ugarske to jest skup tendenca kojima je skrajnji cilj odcijepiti od austro-ugarske Monarhije područja, koja joj pripadaju i žali iskreno kobne posljedice ovih zločinačkih djela. Kraljevska Srpska Vlada žali što su oficiri i činovnici srpski sudjelovali u gorespomenutoj propagandi i time kompromitovali odnose dobrog susjedstva, koje Kraljevska Vlada se bijaše svečano obvezala podržavati, izjavom od 31. marta 1909. Kraljevska Srpska Vlada, koja osudjuje i odbija svaku pomisao ili pokušaj miješanja u sudbinu stanovnika ma bilo kojeg dijela Austro-Ugarske, smatra svojom dužnošću svečano upozoriti časnike, činovnike i cjelokupno stanovništvo Kraljevine, da će u buduće najstrožije postupati prema svim onim licima, koja se budu ogriješila odajući se takovim djelima, koja će Vlada nastojati svim silama spriječavati i ugušiti«.

Ova izjava saopćiti će se istovremeno Kraljevskoj Vojsci dnevnom zapovješću Njegovog Veličanstva Kralja i objaviti u službenom vojnom listu.

Osim toga Kraljevska Srpska Vlada obavezuje se:

1) zabraniti svaku publikaciju kojom se izaziva mržnja i prezir protiv Monarhije i čija je opća tendenca uperena protiv teritorijalnog integriteta iste.

2) odmah raspustiti društvo zvano »Narodna Odbrana«, konfiskovati sva njegova sredstva za propagandu i jednako postupati spram ostalih društva i udruženja u Srbiji, koja se bave propagandom protiv Austro-Ugarske. Kraljevska Vlada poduzeti će potrebne mjere kako rasturena društva ne bi nastavila svoju djelatnost pod drugim imenom ili u drugom obliku.

3) odstraniti bez odlaganja iz javne nastave u Srbiji kako u pogledu nastavnog osoblja tako i nastavnih sredstava sve ono što služi ili bi moglo poslužiti stvaranju propagande protiv Austro-Ugarske.

4) ukloniti iz vojske i iz administracije uopće sve časnike i činovnike, krive zbog propagande protiv Austro-Ugarske, čija imena i djela C. i Kr. Vlada pridržava sebi pravo naknadno saopćiti Srpskoj Vladi.

5) pristati, da organi C. i Kr. Vlade saradjuju u Srbiji kod ugušivanja prevratničkog pokreta protiv teritorijalnog integriteta Monarhije.

6) otvoriti sudsku istragu nad onim pristašama zavjere od 28. juna, koji se nalaze na srpskom području; organi ovlašteni od C. i Kr. Vlade sudjelovati će u odnosnim istragama.

7) smjesta uhapsiti majora Voju Tankosića i Milana Ciganovića službenika srpske države, koji su kompromitovani rezultatima istrage.

8) shodnim mjerama spriječiti sudjelovanje srpskih vlasti u protuzakonitom prenošenju oružja i eksploziva preko granice; otpustiti i strogo kazniti one organe pogranične službe u Šapcu i Ložnici, koji su izvršiocima sarajevskog zločina pomagali olakšavajući im prelaz granice.

9) dati C. i Kr. Vladi objašnjenja o neopravdivim izjavama visokih srpskih funkcionara kako u Srbiji tako i u inostranstvu, koji se unatoč svojeg zvaničnog položaja nisu žalili, u interview-ima poslije atentata od 28. juna na neprijateljski način izražavati se o austro-ugarskoj Monarhiji i konačno

10) bez odlaganja obavijestiti C. i Kr. Vladu o izvršenju mjera spomenutih u prednjim tačkama.

C. i Kr. Vlada očekuje odgovor Kraljevske Vlade najkasnije do subote 25. o. m. u šest sati poslije podne.

Ovoj noti prileži mémoire tičući se rezultata istrage u Sarajevu u koliko se odnose na činovnike naznačene u tački 7. i 8.⁵²⁾

Prigodom predaje ove ultimativne note austro-ugarski poslanik barun v. Giesl — prema dobivenim instrukcijama — zatražio je bezuslovno pozitivan odgovor Srpske vlade u naznačenom roku od 48 sati i naglasio, da po isteku toga roka ukoliko odgovor ne bi stigao ili bi bio nezadovoljavajući, imade zajedno sa osobljem poslanstva napustiti Beograd.

⁵²⁾ Diplomat. Aktensstücke zur Vorgeschichte des Krieges 1914. Ergänzungen und Nachträge zum österreichischen Rothbuch, Sv. I. str. 67—72, 77 i d., 132, 133. Oesterreichisch-Ungarisches Rothbuch, str. 7—13.

Njemački je kancelar istom 22. jula navečer obavješten o tekstu austro-ugarske ultimativne note. Die deutschen Dokumente zum Kriegsausbruch I, str. 104, 108, 115, 127, 128, 132.

Istodobno austro-ugarska vlada naredila je svim svojim zastupnicima na strani⁵³⁾ izvijestiti o ovom koraku vlade kod kojih su akreditovani.

U medjuvremenu još prije saopćenja teksta austrijske note u Berlinu i austro-ugarskog ultimativnog démarche-a u Beogradu, njemačka vlada vodjena željom da se održi evropski mir, započela je putem svojih predstavnika kod kabineta Petrograda, Parisa i Londona posredovnu akciju sa ciljem: zapriječiti svako proširenje austrijsko-srpskog spora koji jedino interesuje obje države, te naglasila, »da je vruća želja Njemačke lokalizovati konflikt, jer bi svaka intervencija koje treće Sile, uslijed raznih saveznih obaveza, imala nedogledivih posljedica.«⁵⁴⁾ Francuska vlada pozivajući se doduše na svog ruskog saveznika, koji treba da vodi računa o panslavističkim strujanjima,⁵⁵⁾ nije u načelu zauzela otklanjajući stav spram njemačkih predloga. I Sir E. Grey očigledno jako pod utiskom izazovne i kratkoročne austrijske ultimativne note, koja po njegovom mišljenju »premašuje sve što je ikad dosad u tom pogledu vidio« istaknuo je opasnost eventualne ruske intervencije, koja da Englesku ne bi moglo pustiti ravnodušnom, ali nije propustio dati dokaza svog miroljubivog nastojanja predlažući dne 24. jula posredovanje četiri neposredno nezainteresovanih Sila tj. Engle-

⁵³⁾ Dipl. Aktensstücke zur Vorgeschichte des Krieges 1914. I, str. 79 — 100 — 104 — 109 — 117 — 131, 134 — 140. Die deutschen Dokumente zum Kriegsausbruch... I, str. 61—197. Još 10. jula naprasno je preminuo ruski poslanik u Beogradu v. Hartwig.

⁵⁴⁾ Die deutschen Dokumente zum Kriegsausbruch I, str. 57, 69, 73, 95, 100 i d., 104, 109, kao i instrukcije njemačkog kancelara za Petrograd, Paris i London od 21. juna str. 124—126.

⁵⁵⁾ Die deutschen Dokumente zum Kriegsausbruch I, str. 166 i d. Diplomat. Aktensstücke zur Vorgeschichte des Krieges, I, 117 i d.

ske, Njemačke, Francuske i Italije za slučaj ozbiljne nape-
tosti između Rusije i Austro-Ugarske.⁵⁶⁾ Po završetku Petro-
gradskih svečanosti⁵⁷⁾ Sazonov — naprotiv — zabacivši nje-
mački predlog lokalizacije, najodlučnije je izjavio 24. jula
»da Rusija nikako ne može dozvoliti, da se
austrijsko - srpski spor riješi samo izme-
dju obiju država. Obaveze što ih je preuzela Srbija
poslije bosanske krize i na koje se austrijska nota poziva,
date su Evropi, pa je prema tome ovo pitanje evropsko i na
Evropi je da ispita, dali je Srbija udovoljila ovim obave-
zama«. U austrijskoj noti protiv Srbije sadržane optužbe ne
može smatrati kao dokazane, šta više sama istraga ulijeva
mu najveće nepovjerenje i stoga predlaže, da se spisi austro-
ugarske vlade o rezultatu sarajevske istrage dostave na ispi-
tivanje kabinetima Velesila.⁵⁸⁾ U istom smislu izrazio se ru-
ski ministar inostranih djela 24. jula i austro-ugarskom po-
slaniku grofu Szápáry.⁵⁹⁾ Tokom višesatnog političkog pre-

⁵⁶⁾ Die deutschen Dokumente zum Kriegsausbruch I, str. 169—
172, 191. Njemačka vlada ovaj je engleski predlog smjesta telegrafski
po primitku tog londonskog izvještaja tj. 25. poslije podne na dan
isticanja austrijskog ultimatum, saopćila kabinetu Beča i ostalim 3
kabinetima. Istovremeno obavijestila je o tome i London, str. 178, 184,
Oe-U Aussenpolitik VIII, str. 878.

⁵⁷⁾ Isp. i 51) Die deutschen Dokumente zum Kriegsausbruch I,
str. 152, 205 i d., 210. Diplomatische Aktenstücke zur Vorgeschichte
des Krieges 1914, II, str. 5.

⁵⁸⁾ Potanje: Die deutschen Dokumente zum Kriegsausbruch I, str.
173 — 175, 208—210. Dne 25. jula odmah po primitku ovog Petro-
gradskog izvještaja, njemačka je vlada telegrafskim putem o tome
izvjestila kabinete Beča, Rima, Parisa i Londona. Vidi i Diplomatische
Aktenstücke zur Vorgeschichte des Krieges 1914, Sv. II, str. 19 i d.,
30 i d.

⁵⁹⁾ ali nije izlazio sa direktnim zahtjevom međunarodnog ispi-
tivanja austro-ugarskog istražnog materijala. Odnosni dossier što ga je
austro-ugarska vlada stvarno — ali istom poslije otklona srpskog odgo-
vora od 25. — dostavila Silama isp. str. 37 i d., 53 i d. Vidi i izjave
grofa Berchtolda ruskom otpravniku posala u Beču dne 24. jula,
str. 23—25.

govora njemačkog poslanika u Rimu v. Flotow-a dne 24.
jula⁶⁰⁾ sa talijanskim ministrom predsjednikom Salandra
kao i ministrom inostranih djela markizom di San Giuliano,
predstavnik vanjske politike odlučno je dokazao kako ugo-
vor Trojnog saveza koji imade defenzivno značenje, pred-
vidja prethodan sporazum za slučaj jednostrane akcije kojeg
od saveznika i prema Članu VII kompenzacije kod promjena
na Balkanu, a pošto se Austro-Ugarska u svom agresivnom
postupanju protiv Srbije nije držala tih odredaba, »Italija
ne može da se smatra obvezanom kod daljnjih posljedica
ovog koraka«. Dan kasnije talijanski poslanik vojvoda od
Avarna — glasom službenih instrukcija — izjavio je i u
Beču,⁶¹⁾ da si »kr. talijanska vlada u slučaju ratnog obrata
austrijskog-srpskog sukoba, te eventualnog makar i privre-
menog zaposjednuća srpskog područja pridržaje, koristiti se
kompenzacionim pravom koje joj pripada na osnovi Člana
VII ugovora Trojnog saveza. Pored toga kr. talijanska vlada
smatra, da će se C. i Kr. Vlada prije eventualnog zaposjed-
nuća srpskog područja morati s njom sporazumjeti. Uosta-
lom kr. talijanska vlada namjerava u eventualno oružanom
sukobu između Austro-Ugarske i Srbije zauzeti prijateljsko
i saveznim obavezama shodno držanje«.

Uto 25. jula nekoliko časaka prije šest sati ministar
predsjednik Pašić uručio je barunu v. Giesl sljedeći fran-
cuski odgovor Srpske vlade na austro-ugarsku ultimativnu
notu, koji u prevodu glasi:

»Kraljevska Srpska Vlada primila je saopćenje Carske

⁶⁰⁾ Die deutschen Dokumente zum Kriegsausbruch I, str. 168 i d.,
180 i d., 239. Diplomatische Aktenstücke zur Vorgeschichte des Krie-
ges II, str. 6 i d., 29, 43. Oe-U Rotbuch str. 1—7, Oe-U A. VIII,
str. 737 i d.

⁶¹⁾ Oe-U Rotbuch str. 14 i d. Diplomatische Aktenstücke... II,
str. 43, die deutschen Dokumente zum Kriegsausbruch... I, str. 215.

i Kraljevske Vlade od 23. o. m. i uvjerena je da će njezin odgovor ukloniti svaki nesporazum koji prijeti dobrim susjednim odnosima između Austro-Ugarske Monarhije i Kraljevine Srbije.

Kraljevska Vlada je svijesna, da se pojave protesta kako sa govornice Narodne Skupštine tako i u izjavama i činima odgovornih državnih predstavnika, a koje su obustavljene izjavom Srpske vlade od 31. marta 1909, nisu više nikako ponovile ni u jednoj prilici prema velikoj susjednoj Monarhiji, i da sa strane Kraljevskih Vlada koje su se poslije toga smjenjivale ili njenih organa nije od tog vremena učinjen nikakav pokušaj da se promjeni političko i pravno stanje stvoreno u Bosni i Hercegovini. Kraljevska Vlada konstatuje, da u tom smjeru nije sa strane C. i Kr. Vlade poduzeta nikakova predstavka osim u predmetu jedne školske knjige, o čemu joj je bilo dato posvema zadovoljavajuće razjašnjenje. Srbija je tokom balkanske krize pružala mnogobrojnih dokaza o svojoj miroljubivoj i umjerenoj politici i samo Srbiji te žrtvama što ih je pridonjela isključivo u interesu evropskog mira imade se zahvaliti da je taj mir bio očuvan.

Kraljevskoj Vladi ne može se pripisati odgovornost za manifestacije privatnog značaja kao što su novinski članci i mirni rad patriotskih društava, koje su gotovo u svim zemljama obične pojave i koje kako je to poznato po pravilu izmiču službenoj kontroli. To tim manje, što je Kraljevska Vlada pri rješavanju čitavog niza pitanja koja su se pojavila između Srbije i Austro-Ugarske dokazala veliku usretljivost i tako uspjela da riješi veći njihov dio u korist napretka obiju susjednih zemalja.

Zato je Kraljevska Vlada bila bolno iznenadjena tvrdjenjima, da su lica Kraljevine Srbije učestovala u pripremanju atentata izvršenog u Sarajevu. Ona je očekivala poziv na saradnju u istraživanju svega što se na taj zločin odnosi i bila

je spremna, da bi djelima posvjedočila svoju punu ispravnost, postupati prema svim licima o kojima bi joj se podnijeli izvještaji.

Odazivajući se dakle zahtjevu C. i Kr. Vlade, Kraljevska Vlada je pripravna predati sudu svakog srpskog gradjanina, bez razlike položaja i čina, za koga bi joj se podnijeli dokazi sukrivnje u sarajevskom zločinu; napose ona se obvezuje objaviti na dan 13./26. jula na prvoj strani Službenih Novina slijedeću izjavu:

»Kraljevska Srpska Vlada osudjuje svaku propagandu koja bi bila uperena protiv Austro-Ugarske to jest skup tendenca kojima je skrajnji cilj da se odcijepe od austro-ugarske Monarhije područja koja joj pripadaju, i iskreno žali kobne posljedice ovih zločinačkih čina. Kraljevska Vlada žali što su izvjesni oficiri i činovnici srpski prema saopćenju C. i Kr. Vlade učestvovali u gorespomenutoj propagandi i time kompromitovali odnose dobrog susjedstva, koje Kraljevska Vlada se bijaše svečano obvezala podržavati svojom izjavom od 31. marta 1909. Kraljevska Srpska Vlada, koja osudjuje i odbija svaku pomisao ili pokušaj miješanja u sudbinu stanovnika ma bilo kojeg dijela Austro-Ugarske, smatra za svoju dužnost ozbiljno upozoriti časnike, činovnike i cjelokupno stanovništvo Kraljevine, da će u buduće najstrožije postupati prema svim onim licima, koja se budu ogriješila odajući se takovim djelima koja će Vlada nastojati svim silama spriječavati i ugušiti«.

Ova izjava saopćit će se Kraljevskoj Vojsci u ime Njegovog Veličanstva Kralja, dnevnom zapovješću Njegovog Kraljevskog Visočanstva Prijestoljonasljednika Aleksandra i objaviti u narednom broju službenog Vojnog lista.

Pored toga Kraljevska Vlada obvezuje se:

1) Kod prvog redovnog saziva Narodne Skupštine unijeti u zakon o štampi odredbu, kojom će se najstrožije kazniti izazivanje mržnje i prezira protiv Monarhije, kao i svaka pu-

blikacija kojoj bi opća težnja bila uperena protiv teritorijalnog integriteta Austro-Ugarske. Ona se obvezuje da će prilikom skore revizije Ustava upotpuniti član XXII ustavnog zakona tako, da se gorespomenute publikacije mogu i konfiskovati, što sada nije moguće po kategoričnoj odredbi člana XXII.

2) Vlada ne posjeduje nikakvih dokaza — niti joj takove pruža nota C. i Kr. Vlade — da su »Narodna Odbrana« i druga slična društva putem koga od svojih članova dosada počinila ma kakova krivična djela ove vrste. Uza sve to Kraljevska Vlada prihvatiti će zahtjev C. i Kr. Vlade i raspustiti će društvo »Narodna Odbrana« i svako drugo društvo koje bi radilo protiv Austro-Ugarske.

3) Kraljevska Srpska Vlada obvezuje se odmah ukloniti iz javne nastave u Srbiji sve što služi ili bi moglo služiti stvaranju propagande protiv Austro-Ugarske, ako joj C. i Kr. Vlada pribavi fakta i dokaze za to.

4) Kraljevska Vlada isto tako pristaje otpustiti iz vojske i administracije one časnike i činovnike za koje bi sudbena istraga dokazala, da su se ogriješili djelima uperenim protiv teritorijalnog integriteta austro-ugarske Monarhije te očekuje, da će joj C. i Kr. Vlada naknadno priopćiti imena i krivice tih oficira i činovnika zbog daljnog postupka.

5) Kraljevska Vlada mora priznati da joj nije posvema jasan smisao i domašaj zahtjeva C. i Kr. Vlade da se Srbija obveže dopustiti na svom području saradnju organa C. i Kr. Vlade, ali izjavljuje, da će primiti saradnju koja bi odgovarala principima međunarodnog prava, krivičnom postupku kao i dobrim susjednim odnosima.

6) Kraljevska Vlada, razumije se po sebi, smatra za svoju dužnost otvoriti istragu protiv svih onih lica koja su ili bi eventualno bila umiješana u zločin od 28. juna, a nalaze se na području Kraljevine. Što se tiče sudjelovanja organa austro-ugarskih vlasti koje bi C. i Kr. Vlada za tu

istragu izaslala, Kraljevska Vlada to ne može primiti, jer bi se time povrijedio Ustav i Zakon o sudsko-krivičnom postupku. Medjutim u konkretnim slučajevima organi austro-ugarske vlasti mogli bi dobiti obavještenja o rezultatima istrage.

7) Kraljevska Vlada još je iste večeri kad joj je stigla nota pritvorila majora Vojislava Tankosića. Za Milanom Ziganović-em koji je austro-ugarski podanik i do 28. juna bio zvaničnik željezničke direkcije i koji dosada nije mogao biti pronadjen, izdana je tjeratica. Moli se C. i Kr. Vlada, da zbog daljnog postupka blagoizvoli ubičajenim putem čim prije saopćiti sumnje kao i eventualne dokaze o njihovoj krivnji, sabrane dosadašnjom istragom u Sarajevu.

8) Kraljevska Srpska Vlada pojačati i proširiti će postojeće mjere da se zapriječi nedopušteni prenos oružja i eksploziva preko granice.

Razumije se po sebi da će odmah narediti istragu i strogo kazniti pogranične činovnike na pruži Šabac-Loznica, što su se ogriješili o svoju dužnost i propustili izvršioce sarajevskog zločina.

9) Kraljevska Vlada rado će dati razjašnjenja u pogledu izjava, koje su njeni činovnici kako u zemlji tako i na strani činili u interview-ima poslije atentata i koje su prema tvrdjenju C. i Kr. Vlade bile neprijateljske prema Monarhiji, čim joj C. i Kr. Vlada bude naznačila mjesto tih izjava i čim se dokaže, da upotrijebljeni izrazi zaista potječu od dotičnih činovnika. Kraljevska Vlada i sama će se starati da pribavi za to potrebne dokaze i uvjerenja.

10) Što se tiče izvršenja mjera sadržanih u prethodnim tačkama, Kraljevska Vlada ukoliko to ovom notom nije već učinjeno, odmah će izvještavati C. i Kr. Vladu čim se koja mjera naredi i izvrši.

Za slučaj da C. i Kr. Vlada ovim odgovorom ne bi bila zadovoljena, Kraljevska Srpska Vlada, smatrajući da je u

općem interesu ne prenađiti rješenje ovog pitanja, spremna je kao uvijek prihvatiti mirno sporazumijevanje, prepuštajući odluku u ovom pitanju Međunarodnom Sudu u Haagu ili Velesilama, koje su uzele učesća kod izradjivanja deklaracije Srpske Vlade od 31. marta 1909«. ⁶²⁾

Bilo kako mu drago, ovaj nadasve predusretljiv i miroljubiv odgovor Srpske Vlade pružao je u punoj mjeri mogućnost za mirno rješenje austrijsko-srpskog sukoba.

Sada je sve ovisilo jedino od Austro-Ugarske.

Barun v. Giesl isporedivši međjutim obje note našao je — glasom striktnih instrukcija ministra Berchtolda ⁶³⁾ — srpski odgovor nezadovoljavajućim o čemu je obavijestio kraljevsku srpsku vladu i odmah je sa osobljem poslanstva napustio Beograd, prekidajući diplomatske odnose između

⁶²⁾ Diplomatische Aktenstücke zur Vorgeschichte des Krieges 1914 Sv. II, str. 44—48.

Tekst srpske note predan je njemačkoj vladi sa strane srpskog zastupnika u Berlinu dne 27. jula. Marginal cara Vilima ovoj noti glasi:

«Briljantno djelo za rok od samo 48 sati! To je više no što se moglo očekivati! Veliki moralni uspjeh za Beč; ali time otpada svaki razlog za rat i Giesl trebao je mirno ostati u Beogradu! Na ovo ja nikada ne bih izdao naredbu za mobilizaciju!»

I engleski ministar Sir E. Grey izjavio je isti dan, da je srpska vlada svojim odgovorom izašla u susret austrijskim zahtjevima u tolikoj mjeri, kako to on nikada nije držao za moguće. Vidi die deutschen Dokumente zum Kriegsausbruch I, str. 250, 264, Oe-U A. VIII, str. 629.

⁶³⁾ koje su označivale austro-ugarsku ultimativnu notu kao «minimum» zahtjeva, koji u svim tačkama moraju biti prihvaćeni bez rezerve i doslovno! Ukoliko to ne bude slučaj, poslanik imade po isteku naznačenog roka — ne upuštajući se u nikakve pregovore — smjesta zajedno sa osobljem poslanstva napustiti Beograd. Vidi Diplomatische Aktenstücke zur Vorgeschichte des Krieges 1914. I, str. 71, 77 i d., II, str. 1 i d.

obiju država. Još isti dan navečer naredjena bi djelomična austro-ugarska mobilizacija. ⁶⁴⁾

Nakon prekida diplomatskih odnosa između Austro-Ugarske i Srbije te oficijelne izjave grofa Berchtolda Petrogradu, da Austrija ne ide za teritorijalnim dobitkom i ne misli dirati u opstanak Kraljevine Srbije, već jedino uspostaviti normalne susjedne odnose, ⁶⁵⁾ njemačka vlada vjerujući i nadalje u mogućnost lokalizacije austrijsko-srpskog sukoba, nastavila je neposredno kao i apelom na kabinete Londona i Parisa svojom posredovnom akcijom u Petrogradu ⁶⁶⁾ kako bi se zapriječile evropske komplikacije. Sir E. Grey nasuprot, koji je isprva bio podvukao nezainteresovanost u austrijsko-srpskom sukobu, ⁶⁷⁾ predviđajući posredovanje u četvero istom za slučaj ozbiljne napetosti između Rusije i Austro-Ugarske, predložio je dne 26. jula ⁶⁸⁾ rješenje postojećeg sukoba putem konferencije poslanika četiri neposredno nezainteresovanih Sila u Londonu. Njemačka,

⁶⁴⁾ Tri sata prije predaje odgovora srpska vlada naredila je za svaki slučaj kao i zbog geografskog položaja prijestolnice sve potrebne sigurnosne mjere za obranu zemlje. Ukaz o cjelokupnoj mobilizaciji objavljen je sutradan 26. jula. Diplomatische Aktenstücke zur Vorgeschichte des Krieges 1914, II, str. 22, 26, 43. Srpska Plava Knjiga str. 21 i d., 28, 29, 31 i d.

⁶⁵⁾ a koja izjava u stvari sada nije više bila od nikakvog značenja i nije mogla umiriti kabinete, najmanje pak zadržati Rusiju. Diplomatische Aktenstücke zur Vorgeschichte des Krieges II, str. 23 i d.

⁶⁶⁾ i odlučno upozorila na posljedice svake ruske vojničke mjere! Die deutschen Dokumente . . . I, str. 200 i d., 203 i d., 217, 219, 220, 226, 230 i d., 241.

⁶⁷⁾ Die deutschen Dokumente zum Kriegsausbruch I, str. 191.

⁶⁸⁾ u želji zapriječiti svaku vojničku akciju Austro-Ugarske, jer bi prekoračenje srpske granice imalo za posledicu intervenciju Rusije i evropski rat. Die deutschen Dokumente I, 231 i d.

jednako kao godine 1908, takav je predlog otklonila obzirom na izolovani položaj Dvojnog saveza prema apsolutnoj premoći protivničkih Sila na takovoj konferenciji i što »ne može da Austriju u njenom sporu sa Srbijom stavi pred evropski sud«,⁶⁹⁾ ali je zato odmah dostavila Beču engleski predlog od 27. jula⁷⁰⁾ da bi se srpski odgovor smatrao zadovoljavajućim ili uzeo za podlogu daljnim pregovorima.

No sve bijaše uzalud. Grof Berchtold, polazeći jedino sa stanovišta specifičnih interesa monarhije te ohrabren njemačkim savezništvom, smatrao je ovaj put oružanu akciju protiv Srbije neophodnim sredstvom »samoobrane i samoodržanja« i čvrsto odlučio u cilju ostvarenja austro-ugarskih zahtjeva ići do skrajnjih granica, »ne zadirući ni pred mogućnošću evropskih komplikacija«. ⁷¹⁾ Da bi pak zapriječila sve daljne pokušaje posredovanja Austro-Ugarska navijestila je 28. jula Srbiji rat . . .

Iza toga brzo su se redali sudbonosni događaji.⁷²⁾ Ru-

⁶⁹⁾ Die deutschen Dokumente . . . I, str. 241 i d., 256.

⁷⁰⁾ s kojim se ali njemačka vlada nije identificirala, Die deutschen Dokumente . . . I, str. 250, 267, 268, Sv. II, str. 1 i d. Diplomatiscbe Aktenstücke zur Vorgeschichte des Krieges 1914, II, str. 137 i d., 140.

⁷¹⁾ Diplomatiscbe Aktenstücke . . . II, str. 11 i d., 33 i d., 37 i d., 40 i d., 118, 138, 149 i d., 151, 185.

⁷²⁾ Sa strane Njemačke i Engleske poduzeti su još pokušaji kako bi se zapriječile evropske komplikacije. Ali sve bijaše već prekasno. Ruskom cjelokupnom mobilizacijom od 30. jula sudbina Evrope bila je zapečaćena. Potanje vidi: Die deutschen Dokumente zum Kriegsausbruch sv. II., III., IV, Diplomatiscbe Aktenstücke zur Vorgeschichte des Krieges 1914, sv. III, Bayerische Dokumente zum Kriegsausbruch. . . Im Auftrage des bayerischen Landtags hrsgb. v. P. Durr, Graf Pourtales: (bivši njemački poslanik u Petrogradu) Am Scheidewege zwischen Krieg und Frieden, Meine letzten Verhandlungen in St. Petersburg Ende Juli 1914, Berlin 1919, Isp. i Diplomatic Documents relating to the outbreak of the European War, Edited with an introduction by

sija, kako je prema svemu dosad izloženom bezuvjetno trebalo i očekivati, nije propustila ovaj čas i unatoč svih nastojanja njemačke vlade i cara, naredila 28. jula djelomičnu, a 30. jula cjelokupnu mobilizaciju svih svojih kopnenih i pomorskih snaga.

Njemačka zbog direktne opasnosti koja je time prijetila njenoj Istočnoj granici, izdala je dne 31. jula naredbu za prethodnu mobilizaciju (Drohender Kriegszustand) i učinila posljednji pokušaj pozivajući Rusiju, da u roku od 12 sati obustavi sve ratne pripreme protiv Njemačke i Austro-Ugarske. 31. jula naredjena bi i mobilizacija sveukupne austro-ugarske vojne snage. Ali na njemački ultimatum Petrograd nije dao odgovora i ruske trupe prekoračile su granicu Istočne Prusije.

Njemačka prihvatila je ovaj izazov i smatrajući se time u ratnom stanju sa Rusijom, naredila dne 1. augusta poslije podne opću mobilizaciju, a poslije francuskog otklona njemačkog ultimatumu u pogledu neutralnosti, francuske mobilizacije, te neprijateljskih čina francuske vojske na njemačkom području, objavila je dne 3. augusta rat Francuskoj. Nakon predaje njemačkog ultimatumu u Brüssel-u i povrede belgijske neutralnosti po njemačkim trupama dne 4. augusta, Velika Britanija, koja je već 2. i 3. augusta naredila mobilizaciju mornarice te kopnene vojske, navijestila je 4. augusta rat Njemačkoj.⁷³⁾ Dne 6. augusta austro-ugarski poslanik u Petrogradu službeno je objavio ruskoj vladi, da se monarhija — obzirom na savezni ugovor sa Njemačkom i već započeta rusko-njemačka neprijateljstva — jednako sma-

J. Brown Scott, Part. I—II. New York 1916, S. B. Fay: The Origins of the World War, New York 1929, Berlin 1930.

⁷³⁾ primjeru Velike Britanije slijedio je Japan još mjeseca augusta na temelju englesko-japanskog saveznog ugovora od 13. jula 1911, u aprilu 1917 U. S. A., a potom Siam, Kina i velik dio južno-američkih država.

tra u ratnom stanju sa Rusijom, našto su Velika Britanija i Francuska navijestile rat Austro-Ugarskoj.⁷⁴⁾

74) ... Rumunjska mimo svojih obveza prema Trojnom savezu i iskrenih nastojanja kralja Karola I. (preminuo 11. oktobra) proglasila je početkom augusta svoju *neutralnost* i odmah stupila u tajne pregovore sa Petrogradom. Poslije sporazuma sa Rusijom, koja joj je obećala Erdelj, dio Banata i Bukovinu, Rumunjska pod novim kraljem Ferdinandom priključila se Trojnom sporazumu i (potkraj augusta 1916) navijestila rat Austro-Ugarskoj, ali je ubrzo pretrpjela potpuni slom. Iza katastrofalnih poraza ruske vojske, Bugarska koja je dotada zauzela neutralno držanje, premda nezadovoljna odredbama Bukureštanskog mira, odbila je sva obećanja Rusije i Engleske — koje su išle zatim ponovno oživiti Balkanski savez — i sredinom oktobra 1915 ulazi u rat na strani Centralnih Sila, uz cijenu srpskog dijela Makedonije. Grčka i ako saveznik Srbije ostala je neutralna. Istom krajem juna 1917 nakon teških unutrašnjih nemira, abdikacije kralja Konstantina protiv volje grčkog naroda, Grčka popuštajući sve jačem pritisku francusko-talijansko-engleskih trupa ušla je u rat na strani Velike Antante.

Veliki diplomatski uspjeh Berlina bijaše priključak Turske Centralnim Silama. Dne 2. augusta 1914 nakon prethodnih pregovora potpisan je u Carigradu tajni njemačko-turski savezni ugovor. Glavne su mu odredbe: Obje ugovarajuće strane obvezuju se održati striktnu neutralnost u postojećem austrijsko-srpskom sukobu (Član I.). Za slučaj ako bi Rusija aktivnom vojničkom intervencijom izazvala njemački *casus foederis* spram Austro-Ugarske, obveza ratovanja stupa i za Tursku na snagu (Član II.). U slučaju rata Njemačka će staviti na raspoloženje Turskoj svoju vojnu misiju (Član III.). Njemačka oružjem će braniti tursko područje od neprijateljskog napada (Član IV.). Turska ostala je neutralna dok ne bude spremna. Ugovoru odmah je pristupila i Austro-Ugarska. Krajem septembra nakon incidenta turske torpednjače sa engleskom flotom pred Dardanelima, Turska zatvorila je Moreuze. Mjesec dana kasnije prekidani su diplomatski odnosi sa Rusijom, a sredinom novembra Turska navijestila je rat Velikoj Antanti.

Ruski predlog od 23. augusta 1914 u zajednici sa Engleskom i Francuskom pismeno zagarantovati teritorijalnu integritet i nezavisnost Turske uz uslov proglašenja neutralnosti i demobilizacije njenih armija (kako bi se na taj način umirila Turska u pogledu antantinih namjera, što ali Rusiju prema mišljenju Doumergue-a »ne bi moglo da smeta po završetku rata riješiti pitanje Moreuza u smislu ruskih želja«, pošto i prema Delcassé-u »cjelokupnost Otomanskog Carstva za Francusku više ne predstavlja dogmu«, čime se prividno solidarisao i Sir E. Grey, uvjeravajući Petrograd, »da se pitanje sudbine Moreuza i

Tako je otpočela neminovna borba između dva oružana tabora za buduću prevlast u Evropi, a Istočno pitanje sada ponovno otvoreno stupilo je u novi stadij konačnog rješenja.

Pokušaji kabineta Beča i Berlina predobiti Italiju za vojničku kooperaciju na strani svojih saveznika, nisu imali uspjeha.

Austro-Ugarska isprva zastupala je stanovište, da glasom Člana VII ugovora Trojnog saveza — koji da se obzirom na karakter austrijske akcije ne može primjeniti na sadašnji austrijsko-srpski sukob — pravo zatražiti kompenza-

Carigrada u slučaju poraza Njemačke ne bi moglo riješiti drugačije, nego u skladu sa ruskim željama!) — na temelju kojeg predloga je ministar Sazonov kasnije pokušao dokazati, da Rusija nije težila za osvajanjem Carigrada i Dardanela — bijaše u stvari diplomatska obmana, objavom tajnih dokumenata danas potpuno dokazana, sa jedinom namjerom, prividnim obećanjima Tursku predobiti za svoje ciljeve i onda poslije pobjede nad Njemačkom i Austro-Ugarskom zaposjesti Carigrad i Dardaneli, Crno More pretvoriti u rusko jezero te potpuno zagospodariti na Balkanu. Potanje vidi: *Le Second Livre Orange Russe, Pourparlers ayant précédé la guerre avec la Turquie*. Paris 1915 i s time u vezi *Das russische Orangebuch über den Kriegsausbruch mit der Türkei, Seine Fälschungen über das Garantie-Angebot der Ententemächte an die ottomanische Regierung*, Hrsgb. v. F. Stieve, Berlin 1926. *Iswołskis im Weltkriege, Der diplomatische Schriftwechsel Iswołskis 1914—1917*. Im Auftrage des Deutschen Auswärtigen Amtes Hrsgb. v. F. Stieve, Berlin 1926. *Die deutschen Dokumente zum Kriegsausbruch*, dokumentat. br. 285, 320, 726, 733, 751, 775. Adamov E. *Die europäischen Mächte und Griechenland während des Weltkrieges*, Adamov E.: *Die europäischen Mächte und die Türkei während des Weltkrieges*. Konstantinopel und die Meerengen, Moskva 1926. Dresden 1930. Sv. II, III, IV. G. P. Gooch: *History of modern Europe*, London 1924. Beograd 1933. Poglavlje — Svjetski Rat.

cije predleži samo za slučaj trajnog ili privremenog zaposjednuća turskog područja na Balkanu. Italija naprotiv služeći se — jednako kao grof Berchtold za vrijeme tripolitsanskog rata — striktnom interpretacijom Člana VII saveznog ugovora dopunjen sporazumom od 1909 o Novopazarskom Sandžaku dokazala je, da se odredbe toga Člana prema jasnoj redakciji »dans les régions des Balcans« odnose na svako pa i privremeno zaposjednuće bilo kojeg područja Balkanskog poluostrva, u kojem slučaju drugoj ugovornici nedvojbeno pripada pravo teritorijalnih kompenzacija.⁷⁵⁾ Ovim tumačenjem Člana VII Njemačka potpuno se saglasila. Istom dne 31. jula nakon dugih diplomatskih pregovora i ozbiljnih savjeta Berlina, grof Berchtold usvojio je talijansko-njemačku interpretaciju Člana VII⁷⁶⁾ uz uvjet »que l'Italie observe une attitude amicale par rapport aux opérations de guerre engagées actuellement par l'Autriche-Hongrie et la Serbie et remplira ses devoirs d'allié dans le cas où le conflit actuel pourrait amener une conflagration générale«.

Ali odluka u Rimu već je pala. Talijanski Ministarski savjet na svojoj sjednici od 31. jula i 1. augusta proučavajući pitanje političkog stava zemlje spram najnovijih evropskih događaja zaključio je, da austro-ugarska akcija protiv Srbije, koja je uslijedila bez prethodnog sporazuma sa Rimskim kabinetom, stoji u punoj suprotnosti sa defenzivnim značajem trosaveznog ugovora i da se prema tome casus foederis ne može primijeniti na sadanji rat tim manje, »što se cilj austrijske vojne naima promjena statusa quo na Balkanu bilo u materijalnu ili moralnu korist monarhije, nepo-

⁷⁵⁾ Diplomatiscbe Aktenstücke zur Vorgeschichte des Krieges 1914, Sv. II, str. 132 i d., III, str. 9 i d., 35, 36, 56 i d., 73 i d., 75 i d., 80 i d., Oe-U A. VIII, str. 508 i d.

⁷⁶⁾ Diplomatiscbe Aktenstücke zur Vorgeschichte des Krieges 1914 Sv. III, str. 55 i d., 87 i d., Oe-U Rotbuch str. 25.

sredno protivi talijanskim interesima«.⁷⁷⁾ Italija da će stoga ostati neutralna, što ali ne isključuje mogućnost kasnije intervencija u korist svojih saveznika.

O tome odmah su izviješteni predstavnici Austro-Ugarske i Njemačke i 3. augusta odluka o talijanskoj neutralnosti zvanično je objavljena.

»Ravnovjesje Evrope, Balkana i mora što okružuje Italiju predstavlja — po riječima ministra San Giuliana austro-ugarskom poslaniku dne 2. augusta⁷⁸⁾ — vitalan interes za našu zemlju, i ona ne će uzmicati ni pred kakovim žrtvama, ni pred kakovim odlukama, koje bi joj očuvanje njenih interesa pače i njenog opstanka moglo nametnuti«.

⁷⁷⁾ Da su talijansku vladu kod njene odluke u najvećoj mjeri rukovodili strateški momenti, slaba odbranbena mogućnost njenih obala pred napadajima engleske i francuske mornarice, kao i bojazan unutrašnje revolucije u slučaju vojničke kooperacije na strani Dvojnog saveza, a najzad i činjenica što Italija još nije bila spremna za rat, jasno proizlazi iz diplomatskih akata, Diplomatiscbe Aktenstücke... III, str. 89 i d., 98 i d., 104—107, 113 i d., 119 i d., 126 i d. Oe-U Rotbuch str. 26 i d., 28, 29 i d., 32 i d. Die deutschen Dokumente zum Kriegsausbruch II, str. 146, 156 i d. III, str. 42 i d., 145. Vidi i Doerkes - Boppard: Das Ende des Dreibundes, Berlin 1916, str. 62 i d.

⁷⁸⁾ upućenim sa namjerom opravdati ovu odluku vlade! Francuski tekst ministrove note vidi Diplomatiscbe Aktenstücke... III, str. 107—110. Oe-U Rotbuch str. 36 i d.

IV

OD TALIJANSKE NEUTRALNOSTI DO
SLOMA TROJNOG SAVEZA

AUGUST 1914 — MAJ 1915

Odmah nakon objave talijanske neutralnosti kraljevska vlada da bi u neku ruku ublažila loš utisak što ga je ta odluka izazvala u političkim i širokim krugovima saveznih država izjavila je u Beču,¹⁾ »da će Italija u pogledu Albanije ostati vjerna preuzetim obavezama sa Austro-Ugarskom te zaključcima Londonske konferencije. Italija ne namjerava na nikoji način koristiti se činjenicom, da je Austro-Ugarska u ovom času drugdje zauzeta. Isto tako želi u svemu što bi još moglo da slijedi, zauzeti jednako držanje.« Austro-ugarski ministar inostranih djela primajući sa zadovoljstvom na znanje ovu zvaničnu izjavu, izrazio je svoje već a priori stečeno uvjerenje, da će Italija obostrani sporazum o Albaniji sada jednako poštivati kao monarhija za vrijeme tripolitan-ske vojne. Tokom diplomatskih razgovora koji su poslije

¹⁾ dne 4. augusta. Oe-U Rotbuch str. 33, 35 i d. Ali još dan prije markiz di San Giuliano govorio je austro-ugarskom poslaniku v. Mérey o Trentinu »kao jedino mogućoj kompenzaciji«. Diplomatische Aktenstücke zur Vorgeschichte des Krieges 1914. III, str. 121, 131 i d.

toga — iako ne bez izvjesnog nepovjerenja²⁾ — nastavljeni između Rima i Beča, markiz di San Giuliano nije propustio nagiasiti,³⁾ »que tant qu'on ne s'entend pas sur des m o y e n s concrets à concilier les intérêts des deux Parties la méfiance réciproque persistera, bien qu'elle ne soit pas justifiée ni par les intentions du Gouvernement italien ni par celles — bien connues — de Sa Majesté l'Empereur d'Autriche-Hongrie et du Comte Berchtold«. U želji dati dokaza susretljivosti, ne prekinuti tok međusobnih pregovora, ali ujedno i zapriječiti kompenzacione zahtjeve, koji bi se odnosili na po-

2) Italije spram austro-ugarskih namjera, a Austro-Ugarske opet poradi talijanskih vojnih priprema i iredentističkog stava oficijelne štampe, te vijesti o tajnim pregovorima Rima sa Antantom.

U stvari od početka augusta na policaj predsjednika republike Poincaré-a, francuska i ruska diplomacija iz petnih je žila nastojala svim mogućim obećanjima konačno predobiti Italiju za priključak Trojnom sporazumu i navještaj rata Austro-Ugarskoj. Talijanski poslanik — glasom telegrama ministra Sazonova od 3. augusta — formulirao je Petrogradu uvjete svoje vlade, zahtijevajući Trentino i Valonu. Velika Antanta upozorila je Italiju na potrebu da ovaj »historijski momenat« iskoristi u cilju ostvarenja svojih nacionalnih aspiracija i ponudila joj još i Trst uz uvjet, da bez okolišanja objavi rat Austro-Ugarskoj. No Rim nije se prenamagao u svojoj odluci uzimajući u obzir i nespremnost svoje vojske, već je pristupila potpunoj reorganizaciji vojne snage i čekao na povoljnije ponude. Potanje Iswolski im Weltkriege. Der diplomatische Schriftwechsel Iswolskis 1914—1917. hrsgb. v. F. Stieve, Berlin 1926. Str. 15, 17, 19 i d., 22, 24 i d., 26 i d., 28, 29 i d., 33, 35 i d., 37 i d., 41, 43, 50 i d., 59—70, 74 i d., 76 i d., 83 i d., 85, 94, 95, 110, 120, 123 i d., 165 i d., 174—180, 219 i d., 232 i d. Salandra, Souvenirs 1914/15, Paris 1932.

Čuveni hrvatski političar Franjo Supilo bijaše prvi koji je nekako istovremeno (u jeseni 1914) poduzeo akciju kod Velike Antante u svrhu konačnoga rješenja južno-slavenskog pitanja, naime da se svi južni Slaveni monarhije sjedine sa Srbima i pod vodstvom potonjih u zajedničku i nezavisnu srpsko-hrvatsku Kraljevinu. Potanje: Iswolski der diplomatische Schriftwechsel 1914—17, F. Stieve napose str. 135—162. Dokumenti o postanku kraljevine Srba, Hrvata i Slovenaca 1914—19. Sabrao Ferdo Šišić, Zagreb 1920., Pavlova Milada: Jugoslavenski Odbor, Zagreb 1924.

3) Oe-U Rotbuch str. 38, 39 i d., 40, 41, 42.

družja unutar monarhije, austro-ugarska vlada uvažila je ovo talijansko shvaćanje,⁴⁾ te odazivajući se hitnim savjetima njemačke vlade⁵⁾ ovlastila dne 23. augusta svog predstavnika u Rimu baruna v. Macchio⁶⁾ istovremeno sa zastupnikom Njemačke saopćiti Rimskom kabinetu, da Beč i Berlin »bezuslovno pristaju na talijansku interpretaciju izraza »dans les régions des Balcons« u Članu VII i to ne samo uoči sadanje krize, već za cijelo vrijeme trajanja saveznog ugovora«. Ova instrukcija izvršena je dne 25. augusta.⁷⁾ Talijanski ministar očito ugodno iznenadjen konstatovao je međutim, »da kod sadanjeg nejasnog ratnog stanja još ne predleži osnova za konkretne pregovore«.

Istom austro-ugarsko zaposjednuće Beograda dne 2. decembra dalo je povoda novoobrazovanom kabinetu Salandra-Sonnino⁸⁾ — koji je oficijelnu politiku Italije uputio novim smjerom oružane neutralnosti⁹⁾ — ponovno pokrenuti pitanje teritorijalnih kompenzacija u smislu Člana VII ugovora Trojnog saveza. Dne 11. decembra vojvoda od Avarna

4) Oe-U Rotbuch str. 42, 43.

5) Oe-U Rotbuch str. 43, 44.

6) nasljednika v. Mercy-a.

7) Oe-U Rotbuch str. 45, 46.

8) poslije smrti markiza di San Giuliana 18. oktobra, ministar predsjednik Salandra privremeno je preuzeo portefeuille Ministarstva Inostranih Poslova. Krajem mjeseca uslijed ministarske krize cijelo ministarstvo dalo je ostavku, ali je Salandra početkom novembra obrazovao novi kabinet u kojem je barun Sidney Sonnino — nekada-nji odlučni zagovornik politike Trojnog saveza — preuzeo vodstvo Ministarstva Inostranih Poslova.

9) taj preokret oglasio je ministar predsjednik Salandra u svom velikom govoru u Komori dne 3. decembra ističući, da dosadanja lojalna neutralnost ne dostaje da zaštiti zemlju od posljedica golemih poremećaja, koji sve više ugrožavaju kontinent, Ministar govorio je među ostalim i o »pravednim aspiracijama« i »vitalnim interesima« Italije, njenom položaju kao Velisile koji mora u cijelosti da očuva i podvukao, da talijanska neutralnost treba da bude naoružana za svaki slučaj. Doerkes—Boppard: Das Ende des Dreibundes, Berlin 1916, Str. 75 i d., 78 i d., 83 i d.

po nalogu svoje vlade izjavio je u Beču, da je ulaskom Austro-Ugarske u Srbiju stvorena nova situacija, koja tangira najvitalnije političke i gospodarske interese njegove zemlje. Italija da imade »primordialni interes u održanju punog integriteta te političke i gospodarske nezavisnosti Srbije«. Opetovane izjave Beča, da ne ide za teritorijalnim dobitkom na račun ove države, nisu obveze trajnog značenja. Invazija srpskog područja pa bila ona i privremena, dovoljna je da poremeti ravnovjesje na Balkanu i daje Italiji pravo zatražiti kompenzacije. Talijanski poslanik pozivajući se na jasne odredbe saveznog ugovora dokazao je, kako je austrijska vlada još prije vojničke akcije na srpskom području trebala da se sporazumi sa Rimskim kabinetom. Njegova vlada doduše ne želi na tome insistirati, ali zato predlaže bezodvlačno stupiti u konkretne pregovore.¹⁰⁾ U Berlinu Rimska Konsulta jednako se izjasnila.¹¹⁾

Višemjesečni diplomatski pregovori¹²⁾ koji su potom otpočeli između kabineta Rima i Beča uz iskrenu suradnju početkom decembra novoimenovanog njemačkog rimskog poslanika kneza Bülow-a,¹³⁾ nisu došli dalje od uzaludnih diskusija o pitanju opravdanosti obaju stanovišta.¹⁴⁾ Italija koja je u međuvremenu zbog unutrašnjih nemira u Albaniji pristupila »u cilju očuvanja njene neutralnosti« u smislu Londonskih zaključaka i austro-talijanskog utanačenja i u sporazumu sa Bečom »privremenom« zapsjednuću ostrva

¹⁰⁾ Potanje Oe-U Rotbuch str. 59, Il Libro Verde. Documenti diplomatici presentati al Parlamento Italiano dal ministro Sonnino nella seduta del 20 maggio 1915. Roma 1915. Francusko izdanje Paris 1915, str. 3—6.

¹¹⁾ Oe-U Rotbuch str. 63, Il Libro Verde... str. 6.

¹²⁾ Potanje Il Libro Verde... str. 7—94. Oe-U Rotbuch str. 60—103.

¹³⁾ bivšeg državnog sekretara i kancelara.

¹⁴⁾ obje vlade išle su očito zatim, odugovlačenjem konačne odluke: zadobiti dovoljno vremena!

Sazeno¹⁵⁾ i grada Valone,¹⁷⁾ uporno je dokazala opravdanost svojih zahtjeva, upozorila na sve jaču uznemirenost parlamenta i javnog mnijenja te nacionalne aspiracije o kojima vlada mora da vodi računa, na opasnost koja prijete saveznicima uslijed golemih napora Sila Trojnog sporazuma zamamljivim obećanjima predobiti vladu za aktivnu intervenciju i na neophodnu potrebu teritorijalnih kompenzacija unutar granica monarhije, kako bi se zapriječile dalekosežne vanjsko-političke promjene. Austro-ugarski ministar inostranih djela naprotiv i mimo savjeta njemačke vlade stupiti u željenu izmjenu mišljenja, zauzeo je jasno otklanjajuće držanje i podvukao, da obzirom na promjenljivi pravac vojničkih operacija na balkanskom ratištu s a d a još ne postoji čvrsta osnova za konkretne pregovore.

Promjenom u vodstvu austro-ugarske vanjske politike sredinom siječnja 1915, situacija nije se izmijenila. Barun Burian nasljednik Berchtoldov pokazao je jednaku nepopustljivost šta više, pozivajući se takodjer kao Italija na Član VII saveznog ugovora, prijateljski je najavio dne 9. februara u Rimu neosporive kompenzacione zahtjeve Austro-Ugarske za privremenu talijansku okupaciju osam otoka Dodekaneza u Egejskom moru i za Valonu.¹⁷⁾

Sve to u stvari samo je olakšalo udvostručene napore antantne diplomacije. Istom 9. marta¹⁸⁾ pod pritiskom izvanredno ozbiljnog položaja — poradi bezizglednosti ma bilo kakovog sporazuma između Beča i Rima u pitanju kompenzacija, sve jačeg protu-austrijskog raspoloženja talijanske javnosti i političkih krugova, ubrzanih vojnih priprema

¹⁵⁾ dne 30. oktobra i pored oficijelnih izjava početkom augusta, Oe-U Rotbuch str. 47—59.

¹⁶⁾ dne 25. decembra. Oe-U Rotbuch str. 67, 68.

¹⁷⁾ Ovaj neočekivani zahtjev Beča nemilo je iznenadio talijansku vladu! Potanje Oe-U Rotbuch str. 85—94, 95 i d., 107 i d., Il Libro Verde... str. 47 i d., 52 i d., 58 i d., 65 i d., 92 i d., 111.

¹⁸⁾ Oe-U Rotbuch str. 103, Il Libro Verde... str. 95—100.

te otvorenih zahtjeva štampe da Italija stupi u rat na strani Antante — barun Burian popustio je opetovanim savjetima njemačke vlade i izjavio talijanskom predstavniku u Beču, da Austro-Ugarska u principu pristaje na zatraženu cesiju vlastitog područja kao bazu za pregovore. Talijanski ministar inostranih djela ovu je odluku primio na znanje i predložio slijedeće uvjete za neposredne pregovore tj. uz isključenje svake treće Sile:¹⁹⁾ 1) Apsolutna tajnost obzirom na predmet i tok pregovora, 2) Postignuti sporazum o ustupanju austrijskih područja treba po zaključku odmah izvršiti, 3) Sporazum ima vrijediti za cijelo vrijeme trajanja rata i za sve eventualnosti iz Člana VII. Ukoliko u — za pregovore utvrđenom — roku od dva tjedna ne bi došlo do sporazuma, obje strane povući će svoje predloge comme nulle et non avenue i ponovno će zadobiti uzajamnu slobodu. Barun Burian odmah je prigovorio tački 2 koja predstavlja nepromostivu zapreku za svaki sporazum,²⁰⁾ jer je bezodvlačna predaja cediranih austrijskih područja, naime još za vrijeme trajanja rata i prije zaključka mira te konačne likvidacije svih pitanja koja su s time u vezi, iz razumljivih razloga za monarhiju posvema neprihvatljiva. Da bi pak raspršila sve sumnje u naknadno izvršenje austro-ugarskih obveza, knez Bülow — po nalogu kancelara Bethmann-Hollweg nakon audijencije kod cara Vilima — izvijestio je dne 20. marta²¹⁾

¹⁹⁾ Il Libro Verde str. 100—102, Oe-U Rotbuch str. 104—106.

²⁰⁾ Oe-U Rotbuch str. 106—117, Il Libro Verde str. 102—118, 120—131.

²¹⁾ Il Libro Verde . . . str. 118 i d. I knez Bülow izjavio je ministru Sonninu, da taj talijanski zahtjev nema primjera u historiji. I kod Nizze i Savoye predaja je uslijedila istom poslije rata. Bezodvlačna predaja austrijskih područja nemoguća je. Ona bi izazvala revoluciju u monarhiji, bez obzira na ostale momente. Uostalom takova odluka treba i prethodno odobrenje parlamenta, što je u ovom času isključeno. Potpis austrijskog cara na ev. postignutom sporazumu da predstavlja najsigurniju garanciju za njegovo lojalno izvršenje. Il Libro Verde . . . str. 112 i d., 116 i d.

talijansku vladu, »que le Gouvernement Impérial allemand se rend, envers le Gouvernement Royal d'Italie, pleinement et entièrement garant que la convention qui doit se conclure entre l'Italie et l'Autriche-Hongrie sera mise à exécution, fidèlement et loyalement, aussitôt la paix conclue«. Uza sve to Rim zauzeo je i nadalje stav nepovjerenja.

Austro-ugarska vlada bez obzira na tačku 2 koja je ostala in suspenso, u želji da dokaže ozbiljnost svojih namjera, dostavila je nato Konsulti dne 27. marta slijedeći konkretni predlog,²²⁾ koji bi mogao poslužiti kao baza za obostrani sporazum:

»Italija imala bi se obvezati do završetka sadanjeg rata zauzeti prema svojim saveznicima blagonaklonu neutralnost u političkom, vojničkom i gospodarskom pogledu.

U tom smislu obvezala bi se pored toga za cijelo vrijeme trajanja sadanjeg rata ne činiti poteškoća potpunoj slobodi akcije Austro-Ugarske na Balkanu i unapred odreći se svake nove kompenzacije za teritorijalne ili ine koristi, koje bi za monarhiju iz toga eventualno mogle nastati. Ovo ne odnosi se na Albaniju za koje područje i dalje ostaju na snazi austrijsko-talijanski sporazum i zaključci Londonske konferencije poslanika.

Austro-Ugarska sa svoje strane bila bi spremna odstupiti područje u Južnom Tirolu uključivši grad Trient. Potanje ograničenje imalo bi uslijediti na način, koji će voditi računa o stratezijskim zahtjevima države i gospodarskim potrebama stanovništva.

Ovo teritorijalno ustupanje sa strane Austro-Ugarske obvezalo bi Italiju preuzeti na to područje odgovarajući dio austrijskog državnog duga kao i pokrajinskih, općinskih i drugih dugova, ukoliko potonji uživaju državnu garanciju. Nadalje Italija imala bi se obvezati na plaćanje globalne

²²⁾ Oe-U Rotbuch str. 117—119.

sume u ime odštete za sve državne investicije na području koje treba ustupiti, bez obzira na kupnju tamošnjih željezničkih pruga te kolektivne i individualne odštete (crkvena dobra, majorati i t. d.).»

Po završnim pregovorima konačno postignuti sporazum imao bi se utvrditi tajnom konvencijom između obiju Sila.

Talijanski ministar inostranih djela hladno je primio ovaj austrijski predlog i bez okolišanja izjavio, da je suviše neodređen i da ne vodi dovoljno računa o talijanskim nacionalnim aspiracijama.²³⁾ O blagonaklonoj neutralnosti da ne može biti govora, već najviše o striktnoj, jer je geografski položaj Italije u Sredozemnom moru i pritisak Engleske takav, da bi svaka sumnja o pretpostavljanju Centralnih Sila imalo za posljedicu represalije. Osim toga Austro-Ugarska treba da se potpuno dezinteresuje u Albaniji i da na Jadranskom moru stvori »prilike većeg pariteta i zajedničke sigurnosti«.

Da bi pak »udovoljio izričitoj želji austro-ugarskog ministra vanjskih poslova«, barun Sonnino predao je 10. aprila putem kraljevskog predstavnika u Beču slijedeći memorandum kao protupredlog,²⁴⁾ koji talijanska vlada smatra »neophodnim« za stvaranje »normalnih odnosa uzajamne srdačnosti i buduće saradnje« između obiju država:

»Član I. Austro-Ugarska ustupa Italiji Trentino sa granicama što ih je Italija imala 1811 tj. prema Pariškom ugovoru od 28. februara 1810.

Član II. Austro-Ugarska pristaje na ispravak istočne granice Italije u korist potomje uključivši gradove Gradišku i Goricu.

²³⁾ Potanje Oe-U Rotbuch str. 119—128, II Libro Verde . . . str. 131—143.

²⁴⁾ Potanje II Libro Verde . . . str. 144—150. Oe-Rotbuch 128—131.

Član III. Grad Trst zajedno sa svojim područjem na Sjeveru do uključivši Nabresine, a na Jugu do uključivši kotara Capo d'Istria i Pirano obrazovati će se u potpuno nezavisnu državu. Austro-Ugarska odredi će se svih suverenih prava na istu. Austro-ugarske i talijanske trupe ne će smjeti prekoračiti njeno područje. Trst ima ostati slobodnom lukom.

Član IV. Austro-Ugarska ustupa Italiji dalmatinsku Korčulansku otočnu grupu, obuhvaćajući Vis (sa susjednim otocima Svetac i Biševo), Hvar (sa otocima Spalmadori i Šćedro), Korčulu, Lastovo (sa susjednim otocima i grebenima), Sušac, Mljet kao i Palagružu.

Član V. Od Austro-Ugarske cedirana područja Italija s m j e s t a će zaposjesti. (Čl. 1, 2 i 4). Austro-ugarske vlasti i trupe izprazniti će Trst sa područjem, (Čl. 3) a kopnene i pomorske vojne snage odatle porijetlom odmah će biti otpuštene iz službe.

Član VI. Austro-Ugarska priznaje puni suverenitet Italije nad Valonom i njenim zaljevima uključivši Sazeno sa zaledjem »za obranu potrebnim«.

Član VII. Austro-Ugarska potpuno se dezinteresuje u Albaniji unutar Londonskom konferencijom utvrđjene granice.

Član VIII. Austro-Ugarska obvezuje se smjestiti amnestirati i osloboditi sva lica sa područja pod 1, 2, 3, i 4, osudjena iz vojničkih ili političkih razloga.

Član IX. Za oslobodjenje cediranih područja (Čl. 1, 2 i 4) od udjela na austrijskom i austro-ugarskom državnom dugu kao i u ime kompenzacija za sve ostale obveze, Italija isplatiti će Austro-Ugarskoj iznos od dvijestotine milijuna zlatnih Lira.

Član X. Italija preuzima obvezu, da će za cijelo trajanje sadanjeg rata ostati potpuno neutralna prema Austro-Ugarskoj i Njemačkoj.

Član XI. Italija odriče se za sve vrijeme trajanja sadanjeg rata prava pozivati se i dalje u svoju korist na odredbe Člana VII ugovora Trojnog saveza; Austro-Ugarska učiniti će isto u pogledu talijanske okupacije egejskih otoka Dodekaneza.«

Ministar Sonnino ujedno je izrazio nadu, »que le Gouvernement Impérial voudra bien nous donner le plus promptement possible une réponse qui, je le souhaite, sera une acceptation«.²⁵⁾

Ovi zahtjevi Italije izazvali su najveće neraspoloženje u Beču i Berlinu. Knez Bülow razložio je 13. aprila talijanskom ministru inostranih djela svu pretjeranost i neprihvatljivost predloženih uvjeta za Austro-Ugarsku i u oštroj diskusiji pobijao opravdanost talijanskih zahtjeva na dalmatinske otoke napučeno čisto slavenskim živiljem. Ministar Sonnino govorio je o inferiornosti talijanske mornarice u Jadranskom moru, o pomanjkanju jedne prikladne (ratne) luke duž cijele talijanske obale od Venecije do Tarenta, o navaljivanju Ministarstva mornarice i željama cjelokupnog talijanskog naroda da se to stanje popravi i pridodao, »da treba iskoristiti sadanji momenat, koji tako povoljan nikada biti ne će«.²⁶⁾

Dne 16. aprila i barun Burian označio je talijanskom poslaniku velik dio predloga njegove vlade — napose one sadržane u Članu 2, 3, i 4 — neprihvatljivim iz političkih,

²⁵⁾ Uslijed glasina o predstojećem zaključku separatnog mira između Austro-Ugarske i Rusije, Rimska Konsulta — iz bojazni da bi Austro-Ugarska na taj način mogla zadobiti slobodne ruke protiv Italije — ponovno je zatražila dne 14. aprila hitan odgovor austro-ugarske vlade, premda je opseg talijanskih zahtjeva jasno pokazao već čvrstu odluku Rima, priključiti se Silama Trojnog sporazuma. II Libro Verde str. 150, 151.

²⁶⁾ Oc-U Rotbuch str. 133—134.

etnografskih, strateških i gospodarskih razloga. Udovoljiti talijanskim zahtjevima u pitanju Korčulanskih otoka, koji kao važna odbranbena tačka dominiraju cijelom Dalmacijom²⁷⁾ nemoguće je, jer bi posjed tih otoka uz Valonu Italiju učinio gospodaricom ovih područja i Jadransko more pretvorio u talijansko jezero. Ali u namjeri ne prouzrokovati prekid daljnjih pregovora i Italiji do skrajnjih granica pružiti dokaza svoje želje da se postigne konačni i trajni sporazum, austro-ugarska vlada izjavila je svoju spremnost, granicu — prvotno ponudjene teritorijalne cesije — u južnom Tirolu proširiti do linije između Bozen i Trienta.²⁸⁾ Na ustupanje čisto njemačkih kotara predvidjenih u Članu I talijanskog predloga, c. i kr. vlada naprotiv ne bi mogla pristati, kao ni na zahtjev bezodvlačnog ispražnjenja i predaje austrijskih područja Italiji, koji je bez obzira na ostale zapreke za vrijeme sadanjeg rata prosto neostvariv. U Članu VI i VII izneseni predlozi Italije glede Albanije i grada Valone stoje u suprotnosti sa preuzetim obvezama iz austro-ugarsko-talijanskog sporazuma od 1900/1901, zaključcima Londonske konferencije poslanika, deklaracijom talijanske vlade u Beču od 4. augusta 1914 i jasnim izjavama prigodom talijanske okupacije Valone. Stoga austro-ugarska vlada ne može da se dezinteresuje u Albaniji — čija je neutralnost uostalom zaključcima Londonske konferencije stavljena pod garanciju Evrope tako, da bi se jedino suglasnom voljom Sila to političko stanje moglo izmijeniti — ali vjerna duhu austro-talijanskog sporazuma i u interesu uzajamne političke saradnje Austro-Ugarska pristaje na diskusiju u cilju revizije prijašnjih odredaba. Što se pak tiče obveze talijanske neutralnosti, ova bi se — obzirom na činjenicu da

²⁷⁾ bez obzira na sve ostale momente i najvažniju luku Split, koja bi time bila odsječena od slobodnog saobraćaja sa morem!

²⁸⁾ tačnu liniju nove granice vidi Oc-U Rotbuch str. 138.

se Turska u ratu priključila Austro-Ugarskoj i Njemačkoj — morala protegnuti i na područje otomanskog carstva.²⁹⁾

Vojvoda od Avarna primajući ovaj austro-ugarski odgovor na znanje nije propustio izraziti svoju bojazan,³⁰⁾ da isti ne će naići na povoljan prijem u Rimu upravo poradi zahtjeva talijanskog javnog mnijenja. Dne 18. aprila barun v. Macchio prigodom svog posjeta u palači Konsulte, razložio je talijanskom ministru inostranih djela kako najnovija austrijska odluka o daljnjem teritorijalnom ustupku u južnom Tirolu dokazuje ozbiljno nastojanje Beča učiniti sve da se dodje do časnog sporazuma, kako baš želja za stvaranjem normalnih odnosa uzajamne srdačnosti i saradnje zahtjeva da se ukloni svaki žalac, koji bi kasnije to stanje mogao da poremeti, pa da stoga ne odgovara duhu ovih namjera ako talijanska vlada stavlja zahtjeve kao graničnu rektifikaciju na Isonzu, obrazovanje nezavisne države Trsta te ustupanje dalmatinske otočne grupe, a koji su nespojivi sa najvitalnijim interesima monarhije. Austro-ugarski poslanik skrenuo je ministrovu pažnju na nemogući položaj svoje zemlje ako bi talijanska granica bila pomaknuta do samoga Trsta, ako bi se stvorila nezavisna država, koja bi monarhiju odvojila od mora i postavši time u stvari još jači atrakcioni centar iredentističkog pokreta, doskora se priključila Italiji, kao i na svu neopravdanost talijanskih zahtjeva u pogledu Korčulanske otočne grupe. Barun Macchio konačno je podsjetio ministra Sonnina, »da Italija koja se sama tuži zbog zatvaranja Sredozemnog mora sa strane Engleske, namjerava u neku ruku prebaciti konop oko vrata državi od pedeset milijuna kao što je to Austro-Ugarska na Jadranskom moru, koje bi time postalo talijansko jezero.«³¹⁾ Talijanski ministar izjavio je da mu se bečki predlozi ne čine zadovoljavajućim, ali si je pridržao pravo definitivnog odgovora istom po savjetovanju sa ministrom predsjednikom i kraljem. Diplomatski manevar vojvode od Avarna od 19. aprila³²⁾ kao i stav ministra predsjednika Salandre dne 20. aprila³³⁾ tokom duljeg političkog razgovora sa barunom Macchio, morali su međjutim samo još više učvrstiti uvjerenje Beča, da je talijanska diplomacija daleko od namjere sporazumiti se sa Austro-Ugarskom.

I zaista u odgovoru što ga je talijanski poslanik u Beču saopćio 21. aprila³⁴⁾ austro-ugarskoj vladi barun Sonnino istaknuo je medju ostalim, da austrijski predlozi od 16. aprila ne pružaju prikladnu osnovu za osiguranje trajnog sporazuma izmedju obiju zemalja i ponovno naglasio potrebu bezodvlačnog izvršenja teritorijalnih ustupaka.

No istovremeno Italija nastavila je potajne pregovore sa Antantom³⁵⁾ i 26. aprila potpisala Londonski pakt, kojim su joj Engleska, Francuska i Rusija bez obzira na načelo narodnosti i vitalne interese južnih Slovena — već prožete glavnom željom uz pomoć uvijek novih saveznika što prije uništiti snage Centralnih Sila — davale po zaključku mira: Trentino, cijeli Južni Tirol do Brennera, Trst sa okolinom, Goricu i Gradišku, čitavu Istru do Kvarnera uključivši amo Volosko i istarske otoke Cres i Lošinj kao i manje otoke Plavnik, Unije, Canidole, Pallazuoli, Sv. Petar, Assinelo i Grujica te susjedna ostrva, nadalje »provinciju Dalmaciju u njenom sadašnjem opsegu uključivši na sjeveru Lisaricu i

²⁹⁾ Il Libro Verde . . . str. 152—158. Oe-U Rotbuch 134—141.

³⁰⁾ Oe-U Rotbuch str. 141.

³¹⁾ Oe-U Rotbuch str. 141—143.

³²⁾ Oe-U Rotbuch str. 143 i d.

³³⁾ Oe-U Rotbuch str. 144 i d., 146 i d.

³⁴⁾ Il Libro Verde str. 158—161. Oe-U Rotbuch str. 147, 148.

³⁵⁾ u Londonu (Sir E. Grey, Paul Cambon, Graf Benckendorff, markiz Imperiali) od početka marta. Iswolski im Weltkrieg. Der diplomatische Schriftwechsel 1914—1917. v. F. Stieve str. 174—191.

Tribanj, a na jugu do linije od obale kod rta Planka u pravcu istoka vrhuncima visova koji čine vodomedju tako, da Italiji ostaju sve doline i vode koje teku prema Šibeniku, zatim sve otoke na sjeveru i zapadu dalmatinske obale počev od Premuda, Silbe, Oliba, Skarda, Mauna, Paga, Visa i t. d. na sjeveru pa sve do Mljeta na jugu zajedno sa otocima Svetac, Biševo, Vis, Hvar, Šćedro, Korčula, Sušac i Lastovo sa pripadajućim grebenima te ostrvima. Iznimku čine jedino otoci Veliki i Mali Drvenik, Čiovo, Šolta i Brač». ³⁶⁾

Italija dobiti će u potpuno vlasništvo Valonu, otok Sazeno i prostrano područje za njihovu obranu, sve sada zaposjednute otoke Dodekaneza, te pravo »upravljati izvanjskim poslovima Albanije«.

Dodje li do diobe Turske, Italija dobiti će pravedan dio, a za slučaj podjele njemačkih kolonija između Francuske i Engleske još i kompenzacije proširenjem talijanskog posjeda u Eritreji, Somali zemlji, Libiji te područjima koja graniče francuskim i engleskim kolonijama.

Osim toga Italija dobiva bezodvlačno engleski zajam od

³⁶⁾ nadalje »neutralizovat će se: 1) Čitava obala od rta Planka na sjeveru do južnoga poluotoka Pelješca na jugu, obuhvaćajući dakle cijeli ovaj poluotok, 2) Dio obale deset kilometara južno od rta Cavtata do rijeke Vojuše na jugu tako, da ova neutralizovana zona zahvaća cijeli zaliv Kotorski i pristanište Bar, Ulcinj, Sv. Jovan Medovanski i Drač, ali na način, da time ne budu okrnjena prava što pripadaju Crnoj Gori na temelju deklaracije Sila od aprila i maja 1909...« Hrvatskoj, Srbiji i Crnoj Gori dodijelit će se: »U sjevernom Jadranu cijela obala od Voloskog zaliva na istarskoj granici do sjeverne granice Dalmacije zajedno sa čitavim sada Ugarskoj pripadajućim primorjem, čitavom hrvatskom obalom i pristaništem Rijekom, te manjim pristaništima Novi i Karlobag i otocima Krk, Prvić, Sv. Grgur, Goli i Rab... U južnom Jadranu, gdje je zainteresovana Srbija i Crna Gora, sva obala od rta Planka do rijeke Drim s najvažnijim pristaništima Split, Dubrovnik, Kotor, Bar, Ulcinj i Sv. Jovan Medovanski sa otocima Drvenik, Čiovo, Šolta, Brač, Jakljan i Callamotta«. Pristanište Drač pripadati će nezavisnoj državi Albaniji.

najmanje pedeset milijuna Funti i pravo na dio ratne kontribucije.

Ugovor ostaje tajan a Italija izjavljuje, da će aktivno ući u rat što prije, »no u svakom slučaju najkasnije mjesec dana nakon potpisa ovog sporazuma«. ³⁷⁾

Talijanska vlada poslije toga notom od 3. maja ³⁸⁾ upućenom Beču povukla je sve svoje dosadašnje predloge i pridržavajući si ponovno punu slobodu akcije otkazala daljne sudionništvo Italije u Trojnom savezu.

Odluka austro-ugarske vlade o novim teritorijalnim ustupcima, neumorna posredovna djelatnost predstavnika Njemačke u Rimu, demisija kabineta Salandra-Sonnino kao i nastojanja ministra Giolitti-a pristalice politike neutralnosti da se održi mir, ³⁹⁾ nisu više mogli zapriječiti put kojim je zakoračila talijanska politika, ni stišati oluju strastvenog nacionalnog oduševljenja Rimljana. Dne 20. maja parlament jednodušno je izglasao povjerenje novoimenovanom ministarstvu Salandra ⁴⁰⁾ i 23. maja poslije trideset i tri godišnjeg saveza, jedino pod čijim je okriljem uspjela da se

³⁷⁾ Potanje: Der diplomatische Schriftwechsel Iswolskis 1914—1917. Im Auftrage des Deutschen Auswärtigen Amtes hrsgb. v. F. Stieve, str. 191—195, 195 i d., 197 i d., 232 i d., 245 i d. Tako je Londonski ugovor — koji je uslijed kasnijih političkih prilika nakon mnogih mučnih pregovora donekle revidiran talijansko-jugoslavenskim ugovorom u Rapallu od 12. novembra 1920 u korist potonje — već u drugoj godini svjetskog rata uglavnom razdijelio teritorij austro-ugarske monarhije među države nasljednice, isključivši ali pri tom obrazovanje jedinstvene jugoslavenske države!

³⁸⁾ saopćen dan kasnije barunu Burian-u, Il Libro Verde str. 170—173. Oe-U Rotbuch str. 149 i d., 161 i d.

³⁹⁾ Potanje Oe-U Rotbuch str. 164—191.

⁴⁰⁾ pošto je i kralj odbio da primi demisiju kabineta Salandra, a Giolitti morao je napustiti Rim da ne pogine. Oe-U Rotbuch str.

dovine do neslućenog blagostanja i zavidnog položaja u međunarodnoj politici, Italija »čvrsto odlučivši svim sredstvima kojima raspolaže stati u obranu svojih prava i interesa, te protiv svake prijetnje sada i u buduće poduzeti u cilju ostvarenja nacionalnih aspiracija one mjere koje joj događaji nalažu«, objavila je Austro-Ugarskoj rat.

»Der Dreibund ist eine strategische Stellung, welche angesichts der zur Zeit seines Abschlusses drohenden Gefahren ratsam und unter den obwaltenden Verhältnissen zu erreichen war. Er ist von Zeit zu Zeit verlängert worden, und es mag gelingen, ihn weiter zu verlängern, aber ewige Dauer ist keinem Verträge zwischen Grossmächten gesichert, und es wäre unweise, ihn als sichere Grundlage für alle Möglichkeiten betrachten zu wollen, durch die in Zukunft die Verhältnisse, Bedürfnisse und Stimmungen verändert werden können, unter denen er zu Stande gebracht wurde. Er hat die Bedeutung einer strategischen Stellungnahme in der europäischen Politik nach Massgabe ihrer Lage zur Zeit des Abschlusses, aber ein für jeden Wechsel haltbares, ewiges Fundament bildet er für alle Zukunft ebenso wenig, wie viele frühere Tripel- und Quadrupel-Allianzen der letzten Jahrhunderte und insbesondere die heilige Allianz und der Deutsche Bund. Er dispensiert nicht von dem toujours en vedette!«

Knez Bismarck
»Gedanken und Erinnerungen«.

186, 191—203. Talijanska ratna objava Njemačkoj uslijedila je istom 28. augusta 1916 u vezi sa akcijom Rumunjske,

ZAGLAVAK

Antantina očekivanja o djelovanju talijanske vojne pomoći brzo se izjaloviše. I opetovani zajednički napadaji ratnog brodovlja Savezničkih Sila na Dardanele tokom godine 1915 — pošto je tajnim sporazumom od 4. marta Rusija zadobila pristanak svojih saveznika, da po zaključku mira anektira Carigrad i moreuze¹⁾ — završeni su potpunim neuspjehom. Udružena englesko-francuska flota kao i kopnena vojska na Galipolju pretrpjevši vanredno velike gubitke, odustale su krajem decembra od daljne akcije protiv Dardanela.

Katastrofalni porazi ruske vojske na svjetskom ratištu te sve teže unutarnje-političko stanje, posvema su uzdrмали

¹⁾ sredinom 1916 postignut je između Engleske, Francuske i Rusije i tajni sporazum o *diobi* područja azijske Turske. Potanje: Der diplomatische Schriftwechsel Iswolskis 1914—17. F. Stieve str. 172 i d., 174 i d., 178—200, 202 i d. Die Europäischen Mächte und die Türkei während des Weltkrieges. Die Aufteilung der asiatischen Türkei. Zbirka tajnih dokumenata bivšeg Ministarstva za vanjske poslove, Petrograd. Pod redakcijom E. Adamov-a (Moskva 1924), Dresden 1932. Str. 1 — 16 — 22 — 34 — 95 — 106 — 110 — 134 — 163 — 282. Konstantinopel und die Meerengen Sv. II, str. 113 i d., III, str. 1 i d., 108 i d., 124 i d. Ancel J. Manuel historique de la Question d'Orient Paris 1927. Str. 279 i d., 290 i d., Bourgeois L. Manuel historique de la politique étrangère Paris 1927. Tome IV, str. 683 i d. Brest-Litovskaja konferencija, Izdanje Komisarijata za Inostrane poslove. Moskva 1923. Mirovni ugovor u Brest-Litovsku, Moskva 1918.

temelje dinastije Romanova. Martovska revolucija godine 1917 dovela je do pada carstva, a boljševička Rusija (Lenjin - Trocki) odričući se stoljetnih aspiracija na Bliskom Istoku, odmah je započela mirovne pregovore sa Centralnim Silama i 3. marta 1918 zaključila sa Njemačkom, Austro-Ugarskom, Bugarskom i Turskom u Brest-Litovsku mir bez aneksije i odštete.

Ovim mirom završen je drugi čin rusko-turskih opreka iz godine 1878.

Poslije raspada Dvojne Monarhije u nezavisne nacionalne države, Zapadne Sile uz pomoć Grčke pripremiše konačnu osudu i »bolesniku na Bosporu«. Ali Sèvreski ugovor od 10. augusta 1920, što ga je Antanta nakon engleskog zaposjednuća Carigrada nametnula Turskoj, naišao je na oštar otpor širokih muslimanskih krugova i nova turska Narodna Vlada u Angori sa Kemal pašom na čelu, ne mareći za prijetnje Londona, Parisa i Atene, odlučno je odbila da ratifikuje ovaj ugovor, koji predstavlja potpuno onesposobljenje životnog organizma turske države. Stoga se zainteresovane Sile odlučile osamljenu Tursku oružjem prisiliti na popuštanje. U grčko-turskom ratu koji je potom otpočeo na poticaj Engleske, Turska međjutim — mimo očekivanja njenih protivnika — pokazala je jaku odbranbenu snagu. Grčka vojska pretrpjela je veliki poraz, a s njom i sve panhelenske osnove vodećih političkih krugova na čelu sa ministrom Venizelos-om, u zemlji buknuo je revolucija i kralj morao je abdicirati.

Zapadne Sile sada se osvijestiše. Pregovori sa Turskom ponovno su otpočeli i 24. jula 1923 potpisan je definitivni ugovor o miru u Lausanni.²⁾ Turska vlast u Evropi opet bi uspostavljena oslobodjenjem Carigrada od stranog zavojevača, vraćena istočna Trakija u granicama od 1913 tj. do

²⁾ Ancel, *ibid.* str. 301 i d., 304 i d.

Marice, te egejski otoci Tenedos i Imbros. Kapitulacije ukinute su. No Članom XXIII u vezi sa posebnom dodatnom Convention des Détroits sankcionisan je engleski zahtjev o demilitarizaciji Dardanela i utvrđen »princip slobode prolaza i navigacije po moru i po zraku u doba mira kao i za vrijeme rata kroz Dardanelski tjesnac, Mramorno more i Bospor« s time, da u doba mira »les forces navales n'y pourront dépasser la flotte la plus forte des Etats riverains de la mer Noire«. Dodatna konvencija sadrži medju ostalim i potanje odredbe o vojničkom položaju Turske na teritoriju oko tjesnaca, rušenju utvrda, specijalnim — u stvari samo teorijskim — ovlaštenjima u slučaju rata, te djelokrugu komisije za moreuze.

Tokom godina Turska neumorno se borila protiv ovog stanja podložnosti, koje ugrožava njenu nacionalnu sigurnost onemogućujući posvema stvarnu obranu u slučaju neprijateljskog napada. Istom po stupanju Turske u Ligu Naroda sredinom 1932 i osiguravši sebi — pored prijateljstva drugih obalnih država Crnog mora — zaključkom i potpisom Balkanskog sporazuma dne 9. februara 1934 i prijateljstvo Jugoslavije, Rumunjske te Grčke, turska nastojanja u pogledu remilitarizacije Dardanela imala su izgleda u uspjeh. I zaista konvencijom o Tjesnacima u Montreux od 20. jula 1936³⁾ odredbe Lausanne-skog ugovora ukinute su i turske trupe odmah su zaposjele dotada demilitarizovanu zonu na tjesnacima . . .

Turska, ponovno gospodar u svojoj kući i čuvar svojih nacionalnih područja te u savezu sa balkanskim državama, započinje time nov period svoje međunarodne politike, a stoljetno Istočno pitanje najzad riješeno je prema principu narodnosti.

³⁾ Potanje: Convention concernant le Régime des Détroits signée à Montreux le vingt Juillet 1936.

P R E G L E D

SVEZAK II. (1908—1915).

I. Poglavlje. Od Mladoturske revolucije do rusko - talijanskog sporazuma u Racconigi.

JULI 1908 — OKTOBAR 1909

Ruski aide-mémoire od 2. jula — Sjednica Ministarskog savjeta u Beču dne 19. augusta — Aide-mémoire austro-ugarske vlade od 27. augusta — Sastanak u Salzburgu i Berchtesgadenu — Sjednica Ministarskog savjeta u Budimpešti dne 10. septembra — Sastanak ministara inostranih djela Austro-Ugarske i Rusije u Buchlau-u — Privatno pismo baruna Aehrenthala od 26. septembra — Izvještaj državnog sekretara njemačkog ministarstva Vanjskog v. Schoen-a od 26. septembra — Zaoštrenost bugarsko-turskih odnosa — Posjet bugarskog vladarskog para caru Franji Josipu — Telegram njemačkog poslanika u Beču od 28. septembra — Vlastoručna pisma austro-ugarskog suverena od 30. septembra — Aneksija Bosne i Hercegovine i proglašenje bugarske nezavisnosti —

Protestne note Srbije i Crne Gore — Formalni protest Turske — Stav kabineta Londona, Petrograda i Rima — Stanovište njemačke vlade — Engleski predlog od 13. oktobra — Londonski program — Izjava ruskog ministra inostranih djela u Parisu dne 17. oktobra — Austrijsko-srpska politička napetost — Boravak ministra Izvoljskog u Berlinu 24.—26. oktobra — Uzaludni diplomatski pregovori izmedju kabineta Beča i Petrograda — Ruska cirkularna nota od 19. decembra — Vanjsko-politički exposé ministra Izvoljskog od 25. decembra — Pitanje Bospora i Dardanela —

Direktni austrijsko-turski pregovori i protokol od 26. februara 1909 — Predlog Engleske i Francuske u Berlinu — Nota njemačke vlade — Depeša ruskog ministra inostranih djela od 27. februara — Cirkularni telegram srpske vlade od 10. marta — Sve jača napetost austrijsko-srpskih odnosa — Sjednica Ministarskog savjeta od 13. marta — Opasnost evropskih komplikacija — Austro-ugarski demarče u Petrogradu — Ruska molba za posredovanje upućena Berlinu — Telegram njemačke vlade od 14. marta — Izbjegavajući odgovor Petrograda — Brzajavna instrukcija njemačkog kancelara od 21. marta — Popuštanje Rusije te otpor Engleske i Francuske — Demarče Velesila u Beogradu — Nota srpske vlade od 30. marta — Instrukcija ministra Aehrenthala zastupnicima kod signatarnih Sila dne 3. aprila — Završetak aneksijone krize —

Nastojanje Petrograda — Rusko-turski finansijski sporazum od 20. aprila 1909 i sporazum između Bugarske i Turske — Priznanje nezavisnosti Kraljevine Bugarske —

Predlog talijanskog ministra Tittoni-a početkom juna — Stanovište Berlina — Austrijsko-talijanski diplomatski pregovori — Austro-ugarsko talijanski sporazum tičući se Balkana od 20. decembra 1909 —

Istovremeni talijansko-ruski pregovori — Posjet ruskog cara Nikole II. talijanskom kralju u Racconigi — Rusko-talijanski tajni sporazum — Povjerljiva instrukcija ministra Izvoljskog zastupnicima u Beogradu, Cetinju i Sofiji početkom novembra.

II. Poglavlje. Od rusko-talijanskog sporazuma u Racconigi do propasti evropske Turske.

OKTOBAR 1909 — MAJ 1913.

Uspostavljanje »normalnih« diplomatskih odnosa između kabineta Petrograda i Beča — Ruski aide-mémoire od 9. februara 1910 — Odgovor austro-ugarske vlade od 16. februara — Službeni communiqué od 21. marta — Imenovanje Sazonov-a za ruskog ministra inostranih djela — Sastanak careva Njemačke i Rusije u Potsdamu početkom novembra —

Govor talijanskog ministra inostranih djela markiza di San Giuliana u Komori dne 2. decembra 1910 — Saopćenje kabineta Berlina i Beča — Zategnutost talijansko-turskih odnosa — Druga marokanska kriza — Odluka Rima — Saopćenje talijanske vlade u Beču od 26. septembra 1911 o predstojećoj ratnoj akciji — Talijanski ultimatum Carigradu — Italija naviješta rat Turskoj — Stav Njemačke i Austro-Ugarske — Umirljive izjave

balkanskih država Bugarske, Srbije, Crne Gore i Grčke — Mirovna akcija Njemačke — Izjava Rimskog kabineta od 13. oktobra — Definitivno proglašenje aneksije Tripolisa i Cirenaice dne 5. novembra —

Talijanska namjera o proširenju ratišta i stav Sila — Ruski demarče u Berlinu od 18. novembra u pitanju Dardanela — Službeni korak Rusije kod Porte dne 1. decembra — Stav Centralnih Sila prema ruskoj akciji u pitanju moreuza — Uzmak ruske diplomacije —

Položaj na tripolitanskom ratištu početkom godine 1912 — Put njemačkog državnog sekretara v. Kiderlen-a u Rim u drugoj polovini siječnja — Promjena u vodstvu austro-ugarske vanjske politike — Neposredni talijansko-austrijski diplomatski pregovori u pitanju proširenja ratišta — Akcija talijanske flote pred Dardanelima — Ponovni zahtjevi Italije u pogledu proširenja ratišta i intransigentan stav Austro-Ugarske — Sastanak careva Njemačke i Rusije u Baltischport-u početkom jula 1912 —

Zaključak Balkanskog saveza — Napetost političkih prilika na Balkanu — Direktni talijansko-turski mirovni pregovori — Ponovna akcija Italije u Egejskom moru — Talijanski ultimativni zahtjevi kod Porte — Kritičan položaj na Balkanu i stav Austro-Ugarske — Djelomična mobilizacija Turske — Ruska pokusna mobilizacija velikog opsega na njemačkoj granici — Sveopća mobilizacija Bugarske, Srbije i Grčke od 30. septembra — Cjelokupna mobilizacija Turske dne 1. oktobra — Crna Gora naviješta rat Turskoj dne 8. oktobra — Stav Njemačke i Austro-Ugarske —

Dalini tok talijansko-turskih mirovnih pregovora i posredovanje Njemačke — Konačno popuštanje Turske — Potpis definitivnog ugovora u Lausanni dne 18. oktobra —

Bugarska, Srbija i Grčka objavljuju Turskoj rat 17. oktobra —

Početak prvog balkanskog rata — Veliki uspjesi savezničkog oružja — Uznemirenost Petrograda i Beča — Porta traži početkom novembra posredovanje Velesila — Stav Berlina i Beča — Saopćenje srpskog otpravnika posala u Berlinu dne 7. novembra — Telegram austro-ugarske vlade u Petrograd od 8. novembra — Instrukcija grofa Berchtolda od 8. novembra austro-ugarskom poslaniku u Beogradu — Saopćenje srpske vlade u Beču od 11. novembra — Ruske vojne pripreme i telegram ministra Sazonova u Beograd od 9. i 11. novembra — Austro-ugarske vojničke protumjere — Novi veliki uspjesi srpskog oružja i prodiranje do Jadranskog mora — Pobjedonosna ofanziva balkanskih država i njihov odjek među slavenskim narodima monarhije — Ozbilna zabrinutost austro-ugarskih vojnih i političkih krugova — Sve opsežnije ratne pripreme Rusije i

Francuske — Austro-Ugarska naredjuje početkom decembra ratno stanje u anektiranim provincijama — Opasnost austro-srpskog oružanog sukoba — Stanovište Bečkog kabineta — Ne-očekivana izjava talijanskog poslanika u Parisu Tittioni-a — Jednodušna stav Sila Trojnog saveza u pitanju Albanije — Ruski démarche u Beogradu od 10. decembra — Srbija prepušta rješanje pitanja izlaza na Jadran odluci Velesila —

Posljednja obnova ugovora Trojnoga saveza dne 5. decembra te saveznog ugovora sa Rumunjskom —

Inicijativa Porte kod vlade balkanskih država sredinom novembra u cilju zaključenja primirja — Mirovni uvjeti balkanskih saveznika — Zaključak primirja između Turske te Srbije, Bugarske i Crne Gore dne 3. decembra —

Izvanredna Nacionalna skupština u Valoni proglašuje nezavisnost cijele Albanije — Konferencija poslanika Velesila u Londonu — Communiqué o Londonskim zaključcima od 21. decembra —

Konferencija mira između Turske te Bugarske, Srbije i Crne Gore u Londonu — Zahtjevi Turske i Bugarske — Kolektivna nota Velesila u Carigradu dne 17. siječnja 1913 — Obrazovanje novog mladoturskog kabineta — Odgovor Porte od 30. siječnja — Bugarska odbija tursku ponudu — Prekid mirovnih pregovora — Nastavak prvog balkanskog rata —

Porta popušta i prihvata mediaciju Velesila krajem februara — Zahtjevi balkanskih saveznika sredinom marta — Udružena crnogorsko-srpska vojska nastavlja ratne operacije protiv Skadra — Kolektivni démarche Sila od 22. i 23. marta u Beogradu, Sofiji, Cetinju i Ateni — Grof Berchtold i pitanje Djakova — Definitivni sporazum Londonske konferencije poslanika u pitanju sjeverne i sjevero-istočne granice Albanije — Pad Drenopolja i kolektivni démarche Sila u Cetinju i Beogradu —

Izbjegavajući odgovor Cetinja — Flotna demonstracija Sila osim Rusije početkom aprila — Efektivna blokada crnogorske i albanske obale — Oficijelni odgovor balkanskih saveznika od 21. aprila — Desetdnevno primirje između Bugarske i Turske — Napetost bugarsko-grčkih te bugarsko-srpskih odnosa — Rumunjsko-bugarski spor zbog Silistrije — Srbija se pokorava odluci Velesila — Crna Gora nastavlja ratne operacije protiv Skadra i 24. aprila ulazi u grad — Opasnost međunarodnih komplikacija — Kolektivni démarche Sila u Cetinju od 27. aprila — Odlučno stanovište austro-ugarske vlade na sjednici Londonske konferencije od 28. aprila — Negativni odgovor Cetinja od 30. aprila — Iznimno stanje u Bosni i Hercegovini i austro-ugarska namjera o oružanoj intervenciji — Popuštanje Cetinja —

Engleski nacrt mirovnog ugovora između Turske i četiri balkanskih država — Démarske Sila od 1. maja — Oficijelni odgovor Turske i balkanskih saveznika od 12. maja — Nastavak mirovnih pregovora u Londonu — Sve jača napetost bugarsko-srpskih te grčko-bugarskih odnosa — Grčko-talijanske i rumunjsko-bugarske preke — Odlučna intervencija Sir E. Grey-a od 27. maja kod šefova balkanske mirovne konferencije — Stanovište Njemačke i Austro-Ugarske u pitanju političkog odnosa prema Bugarskoj i Srbiji s jedne, te Rumunjskoj i Grčkoj s druge strane — Popuštanje balkanskih saveznika te potpis preliminarnoga mira sa Turskom dne 30. maja u Londonu — Propast evropske Turske —

III. Poglavlje: Od propasti evropske Turske do talijanske neutralnosti.

MAJ 1913 — AUGUST 1914.

Jaka napetost bugarsko-srpskih te bugarsko-grčkih odnosa — Bugarska odbija sve daljne pregovore — Bugarske trupe krajem juna izvršuju napad na srpske i grčke položaje —

Početak drugog balkanskog rata i stanovište Trojnog saveza — Mobilizacija Rumunjske — Rumunjska naviješta rat Bugarskoj dne 10. jula — Veliki uspjesi srpskog, rumunjskog i grčkog oružja — Turska ponovno osvaja Drenopolje — Uzbudjenje u Petrogradu — Bezuspješna intervencija Sila — Zaprepaštenje Sofije i molba kralja Ferdinanda kod vladara Austro-Ugarske, Njemačke i Rumunjske u cilju zaključenja primirja — Početak mirovnih pregovora u Bukureštu krajem jula — Bukureštanski mirovni ugovor od 10. augusta 1913 između balkanskih država —

Stanovište Centralnih Sila u pitanju Bukureštanskih zaključaka — Namjera Rusije ponovno pokrenuti pitanje moreuza i otpor Sila — Oficijelni tursko-bugarski mirovni pregovori u Carigradu početkom septembra — Bugarsko-turski mirovni ugovor od 29. septembra — Zaključak drugog balkanskog rata.

Londonska konferencija poslanika i albanski organizacioni statut — Rješanje južno-albanskog pitanja — Princ Wilhelm von Wied vladar autonomne kneževine Albanije — Epirotski ustaški pokret —

Ponovna zaoštrenost između Austro-Ugarske i Srbije u jeseni 1913 i opasnost evropskih komplikacija — Stav Berlina i Rima — Intervencija Rusije i Francuske u Beogradu — Popuštanje Srbije —

Politička konstelacija Evrope poslije balkanskih ratova — Izvještaj ministra Sazonova od 23. XI./6. XII. caru Nikoli II. — Političko raspoloženje u Francuskoj — Sjednica ruskog Ministarskog Vijeća od 21. februara 1914 — Ubrzane ruske ratne pripreme —

Sarajevski atentat — Odluka Beča — Stanovište ugarskog ministra predsjednika grofa Tisze — Vlastoručno pismo cara Franje Josipa od 2. jula caru Vilimu — Odgovor njemačkog cara — Sjednica zajedničkog Ministarskog savjeta od 7. i 19. jula — Austro-ugarski ultimatum predan Beogradu dne 23. jula — Posredovna akcija Berlina u smjeru lokalizacije eventualnog austro-srpskog sukoba — Stav Francuske i Engleske — Rusija otklanja njemački predlog —

Odgovor srpske vlade od 25. jula na austro-ugarsku ultimativnu notu — Prekid diplomatskih odnosa između Austro-Ugarske i Srbije —

Oficijelna izjava austro-ugarske vlade u Petrogradu — Berlin nastavlja svojom posredovnom akcijom — Predlog Engleske od 26. i 27. jula — Austro-Ugarska naviješta 28. jula Srbiji rat —

Djelomična ruska mobilizacija od 28. jula — Mobilizacija svih ruskih kopnenih i pomorskih snaga od 30. jula —

Naredba o prethodnoj mobilizaciji Njemačke dne 31. jula i ultimativni poziv Petrogradu, da obustavi sve ratne pripreme protiv Njemačke i Austro-Ugarske — Cjelokupna mobilizacija Austro-Ugarske od 31. jula — Ruske trupe prekoračuju granicu istočne Prusije —

Medjusobna objava rata evropskih Sila početkom augusta — Italija pozivajući se na član VII saveznog ugovora proglašuje svoju neutralnost —

IV. Poglavlje: Od talijanske neutralnosti do sloma Trojnog Saveza

AUGUST 1914 — MAJ 1915

Talijanska zvanična izjava u Beču od 4. augusta — Nastavak diplomatskih pregovora između kabineta Rima i Beča — Kabineti Beča i Berlina pristaju na talijansku interpretaciju člana VII — Novoobrazovani kabinet Salandra-Sonnino i pitanje teritorijalnih kompenzacija — Otklanjajući stav Austro-Ugarske — Promjena u vodstvu austro-ugarske vanjske politike sredinom siječnja 1915 — Beč u principu pristaje na zatraženu cesiju dijelova vlastitog područja — Konkretni austro-ugarski

predlog od 27. marta — Talijanski protupredlog od 10. aprila — Pretjeranost talijanskih zahtjeva i odluka Beča o daljnjem teritorijalnom ustupku — Talijanski odgovor od 21. aprila —

Istovremeni pregovori Italije sa Antantom i Londonski pakt od 26. aprila — Italija otkazuje sudionništvo u Trojnom savezu — Italija naviješta dne 23. maja Austro-Ugarskoj rat —

ZAGLAVAK

Tajni sporazum od 4. marta 1915 u pitanju Moreuza — Mir u Brest-Litovsku od 3. marta 1918. — Raspad Dvojne Monarhije — Sèvres-ki ugovor od 10. augusta 1920 — Otpor nove turske Narodne vlade — Grčko-turski rat i poraz grčke vojske — Definitivni ugovor o miru u Lausanni od 24. jula 1923 — Balkanski sporazum od 9. februara 1934 — Konvencija u Montreux-u od 20. jula 1936.